

МУЗЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ СВИДНИК

Науковий збірник
Музею української культури
в Свиднику

I

1965

СЛОВАЦЬКЕ ПЕДАГОГІЧНЕ ВИДАВНИЦТВО БРАТІСЛАВА
ВІДДІЛ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В ПРЯШЕВІ

МУЗЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ СВИДНИК

Науковий збірник
Музею української культури
в Свиднику

I

Упорядкував та підготував до друку
Микола Мушилка

1965

СЛОВАЦЬКЕ ПЕДАГОГІЧНЕ ВИДАВНИЦТВО БРАТИСЛАВА
ВІДДІЛ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В ПРЯШЕВІ

MÚZEUM UKRAJINSKEJ KULTÚRY SVIDNÍK

Vedecký sborník
Múzea ukrajinskej kultúry
vo Svidníku

I

Zostavil a do tlače pripravil
Mykola Mušinka

1965

SLOVENSKÉ PEDAGOGICKÉ NAKLADATELSTVO BRATISLAVA
ODBOR UKRAJINSKEJ LITERATÚRY V PREŠOVE

**УКРАЇНСЬКЕ БІБЛІОТЕЧНЕ
ТОВАРИСТВО В ТОРОНТІ**

*Присвячено світлій пам'яті
доцента Василя Петровича Латги,
кандидата філологічних наук*

Окремі статті рецензували:

Ю. Бача, П. Бунганч, В. Гасалова, М. Гиряк, В. Гринна, К. Дворжак, О. Зілинський, Б. Ковачовичова, Я. Кома, А. Куримський, О. Лешка, М. Мушинка, С. Пажур, А. Черпеняк, А. Чума, М. Штоць.

В. П. ЛАТТА (1921—1965)

27-ого червня ц. р. на 44-му році життя скінчався один з найбільших діячів нашого наукового і громадського життя — доцент Братіславського університету ім. Коменського В. П. Л а т т а.

Його ім'я тісно пов'язане з початками нового шкільництва в нашому краї: він був одним з головних засновників Гуменської російської гімназії, Меджилабірської педагогічної школи, Кафедри російської і української мов при Пряшівському педагогічному і Пряшівському вчительському інститутах тощо.

Останніх 10 років свого передчасно перерваного життя він повністю присвятив науковій діяльності, головним чином, дослідженню українських говірок Східної Словаччини. За той короткий час він один на цій ділянці зробив більше ніж всі попередні генерації, взяті разом. Та, на жаль, йому не довелось побачити результати своєї плідної праці. Більшість його наукових досліджень залишилась в незакінченому стані або в рукописах. Важка хвороба та передчасна смерть не дозволили йому закінчити навіть перший том «Атласа українських говірок Східної Словаччини», над яким він наполегливо працював в останні роки.

Крім того, він очолював Чехословацьку комісію у справах української філології при САН, був членом Товариства чехословацьких мовознавців та інших наукових установ.

Незважаючи на велику завантаженість, він тісно співпрацював і з Музеєм української культури. Був членом нашої музейної ради та головою видавничої колегії. Він був одним з головних ініціаторів теж цього Наукового збірника.

В знак щирої подяки за його титанічну працю на полі дослідження наших діалектів присвячуємо його світлій пам'яті цей Науковий збірник. Нехай він буде вінком на свіжій могилі великої людини нашого краю.

Мотто:

*Ранок був такий чудовий,
— Благословилося на день.*

Коли люди сіно косять,
Коли зерно дозріває,
Чом тоді тебе відносить
Хвиля холодна, — мертва?

Знаю скільки поту, крові
Ти у ниву цюю дав,
А тепер врожай готовий,
А ти чомусь косу склав.

Ти мабуть багато крові
Для врожаю в землю вляв,
Перелився в зерно нове,
Колоском налитим став.

Ну, що ж, браття, гострїть коси!
Підемо те зерно жать . . .
Підемо скоро, ще за роси,
Не дамо му пропадать.

Ну, що ж, браття, менше нас,
Косарів на гірській ниві,
І мінливий досить час,
І зернятка не всі спілі . . .

Дальшої ще треба влаги,
Та йому -- не поливають . . .
Вилив, вилив свої снаги,
Більше він не в силі дати.

Ну, що ж, браття, гострять коси,
Вирушаймо в поле знов...
Ходім швидше, поки роса,
Поки піт не охолов.

* * *

В спілім зерні Тебе бачу,
— Коли нива зашумить...
Хоч і око ще заплаче,
Та рука не затремтить!

Іван Чабиняк.

Свидник, 29 червня 1965 р.

ВАСИЛЬ ПЕТРОВИЧ ЛАТТА

(1921 — 1965)

В. П. Латта народився 29-ого грудня 1921 р. в с. Пчолинне, Гуменського округу, в сім'ї бідного хлібороба. Вже з малого дитинства він виявив по-тяг до малювання, а коли почав ходити в школу, його найближчим другом стала книжка. Читав він все, що йому потрапило в руки: молитовники і біблію, календарі, газети і журнали та кілька книжок різної художньої вартості, з якими тоді молодий хлопець міг зустрітись в одному з найвідсталіших сіл Східної Словаччини.

Батько Василя був людиною обдарованою природним талантом. (В 1957 році трагічно загинув у лісі). Був добрим оповідачем і порадиником в кожній ситуації. В його хаті часто сходилися селяни для обговорювання найрізноманітніших питань — сімейних, громадських і політичних. Часто на таких сходинах до пізньої ночі розповідали казки, в які молодий Василько дуже любив вслухуватись. Оскільки більшість селян була неграмотною, йому часто доводилось читати їм книжки та газети. Це був початок освітньої діяльності В. Латти, з якою не розлучався протягом всього життя.

В школі Василь був завжди найліпшим учнем. Вже в четвертому класі вчитель Олексій Молчаній звернув увагу батьків на незаурядні здібності і талант Василя і просив віддати його в гімназію. Але батько і чути про це не хотів. Таж тоді часто багатіші господарі витрачали на навчання дітей цілі маєтки, а ті через кілька років повертались додому з незакінченою освітою. Де запорука, що і з Василем не повториться ця

В. П. Латта — студент Мукачівської гімназії.

історія — міркував батько. Два роки переконував учитель Молчаній батьків і лише коли здобув для свого учня стипендію і місце в гуртожитку, батько погодився і повіз сина в Мукачєво.

Для молодого хлопця настав новий період життя. Навчання в Мукачєвській реальній гімназії поширило кругозір жадібного до знань юнака. Тут він вперше побачив могутні маніфестації верховинських лісорубів і пастухів, які відбувалися двічі на рік (Першого травня і в день річниці Великої Жовтневої Соціалістичної Революції). Студентам було гостро заборонено брати участь у цих маніфестаціях, але ізолювати їх від робітничого руху начальству не вдалось. «Ми, молоді верховинські хлопці, — згадував Василь Петрович, — вслухувались в кожне гасло і пісню демонстрантів, сліdkували за демонстрацією з вікон гуртожитку або з тротуару, а, часто, і самі співали революційні пісні». Ці маніфестації були для Василя Латти школою класового світогляду.

Від першого класу Василь Петрович вчився на відмінно, щоб діставати стипендію і залишитись у школі. Без стипендії йому не можна було залишитись в гімназії, це він дуже добре розумів.

Вже від другого класу гімназії він заробляв гроші для навчання кондитерськими та опрацюванням книжок.

В Мукачєвській гімназії йому пощастило закінчити лише чотири класи. Восени 1938 р., коли на Закарпаття почали гострити зуби хортійські фашисти, він перейшов вчитись в Празьку російську реальну гімназію. Тут його в березні 1939 р. застала гітлерівська окупація.

Як бути далі? — виникло питання. Можливості були лише дві: 1. Повернутись додому «корови пасти», тому що в умовах т. зв. «Словацького штату» для українських школярів були зачинені двері всіх словацьких гімназій, а єдина Пришівська російська гімназія мала тоді лише три класи. 2. Залишитись у Празі і в умовах страшного гайдріхіївського терору продовжувати навчання. Василь Петрович обрав другий шлях — залишився в Празі. Щоб заробити гроші для навчання, він під час кожних канікул працював на будівництві, на фабриках, а під час навчального року давав кондитерські з латинської мови та хімії дітям з багатих сімей.

Улюбленим предметом Василя Петровича була хімія. Ще будучи студентом Мукачєвської гімназії, він влаштував дома цілу лабораторію: придбавши найпотрібніше обладнання і різні хімікати, він робив численні експерименти, за що не раз діставалось йому від батьків. Пізніше таку лабораторію разом з малярським ательє він влаштував на гориці.

Серед своїх земляків, учнів Празької російської гімназії. Стоять: І. Блажовський, В. Латта, Ю. Турок, І. Кремпа. Внизу: невідомий, І. Ци-
ма.

Здобувши атестат зрілості в 1942 р., В. Латта вирішив вивчати свій улюблений предмет — хімію в Братиславському вищому технічному учбовому закладі. Але його заяву було рішуче відхилено з тим, що атестати зрілості, здобуті в Чехії, словацькими вузами не визнаються. Потрібно було скласти цілий ряд екзаменів, для чого вимагалась хоча б річна підготовка, а на Латтовому столі лежав уже призов в армію. Знов перед ним постало питання — що робити? Єдиним виходом із складної ситуації було продовжувати навчання за кордоном Словацької держави. (У Василя Петровича була закордонна віза, видана в Празі). Але де? Всі чеські вузи були закриті. В празький німецький університет він не хотів поступати із солідарності з чеськими студентами. Ще більш абсурдним для нього було навчання в Німеччині. Залишався Відень з його давньою традицією вищих учбових закладів, який тоді здавався Василю Петровичеві більш-менш нейтральним

І Василь Петрович з кількома кронами в кишені поїхав до Відня. Тут його було прийнято на хімічний факультет Політехнічного інституту, на якому вчилиось кілька словаків, болгарів, угорців, румунів та студентів інших національностей.

Знов Василю Петровичеві прийшлося поряд з навчанням фізично працювати в лісі, на будівництві, на фабриках тощо, щоб здобути гроші для навчання, тому що у Відні він не одержував жодної стипендії і, як чужинець, не був звільнений від плати за навчання.

У Відні В. Латта остаточно переконався в гнилому і нестійкому фашистській ідеології і вирішив всіма засобами боротися з фашизмом.

Ще взимку 1943 р., під час різдвяних канікул, він дізнався про існування партизанських загонів на території Спиньцини. Віднині його запевітною мрією стало налагодження зв'язку з ним. Але як це зробити?

Повернувшись на літні канікули в липні 1944 р., він поділився із своїми думками з нелегальним членом МГ КПС з Пчолчинному — Іваном Гакошем (зараз він живе в Радянському Союзі) і той через кілька днів зв'язав його з штабом партизанського загону «Сергій», розташованим в околицях Пчолчинного. Незабаром він став одним з найліпших розвідників цього загону, для чого мав ідеальні умови: а) був дуже добре обізнаний з місцевістю і особисто знав кожного громадянина свого і навколишніх сіл; знав, на кого можна покластися, а кого треба остерігатись; б) знання німецької мови дозволяло йому здобувати цінні інформації безпосередньо від німецьких офіцерів і солдатів; в) бездоганно володів російською мовою, чим здобув великі симпатії радянського командування. Часто йому доводилось перекладати німецькі листівки, документи, листи тощо. Його неоднократно висилали в Снину за вістями розвідувального характеру, ліками, продуктами, і він вський раз бездоганно виконував покладене на нього завдання. Разом з Іваном Гакошем він придбав для співпраці з партизанами цілу групу молодих хлопців із свого рідного села. Після виникнення Словацького народного повстання Василю Петровичеві було доручене одне з най-

В. П. Латта на початку 1945 р.

нажчих завдань: переконати словацьких солдатів, щоб вони не кидали зброї і не повертались додому, поки німецькі фашисти не будуть остаточно знищені. І з цим завданням Василь Петрович дуже добре справився: багато солдатів на його заклик вступило в партизанський загін.

Число партизанів збільшувалось з кожним днем і німці доклали всіх сил для їх ліквідації. Після жорстокої сутички біля Пихонь і Зубного партизани змушені були пересунутися на Лабірщину, а Василь Петрович залишився в своєму селі. «Хтось мусить і тут привітати Радянську Армію, — відповів командир партизанського загону «Сергій» на прохання Латти взяти його з собою. — Скоро настане визволення, і у ваших селах потрібно буде нове життя будувати. Без таких, як ти, важко буде обійтися.» Але Василеві Петровичу недовго довелося бути в рідному селі. Німці, щоб помститися населенню, спалили майже всі будинки, а населення вигнали геть. Василь Петрович з батьком і кількома односельчанами вирішив діджидатись визволителів у лісі. В той час йому вдалось зберегти життя трьом радянським льотчикам, яких німці збили над Вігорлатом. Василь Петрович віддав їм свою одягу і перевів їх через лінію фронту до РА.

За визначну діяльність в партизанському русі Василя Петровича було нагороджено медаллю Словацького народного повстання. Після визволення Пчолинного, в листопаді 1944 р. місцева група КПС, за рекомендацією радянських партизанських офіцерів, прийняла його в члени партії.

Отяку картину участі Василя Петровича вдалось нам встановити за спогадами його соратників і односельчан. Сам він майже ніколи про це не говорив. Навіть в «період культу», коли йому приходилось вислухати чимало докорів та підозрів з-за своїх студій в Празі та Відні, він не висував своїх заслуг в СНП, мабуть тому що був справжнім комуністом і боротьбу з фашизмом вважав моральним обов'язком кожної чесної людини.

Ставши комуністом, Василь Петрович ще з більшим ентузіазмом залучився до подолання наслідків війни на визволеній території. Зараз же після переходу фронту він, за дорученням окружного комітету партії, в кількох селах виступав з доповідями на мітингах, маніфестаціях, записував воєнні збитки, заподіяні німцями, і виконував цілий ряд дрібних партійних доручень.

В час, коли навколо лунали ще гарматні постріли і вибухали міни, коли на недалекому Дуклянському перевалі йшли ще запеклі бої, Василь Петрович, разом з іншими прогресивними діячами (П. П. Бунганичем, О.* В. Любимовим та іншими) приступив до заснування першої середньої школи та гуртожитку на визволеній території. «Я завжди думав про те, щоб мої земляки вчилися в якнайбільшій кількості дома і не мусили шукати освіти в далекому світі, як колись я...» — згадує він в своїй автобіографії.

Після переконання неймовірних труднощів, молодим ентузіастам вже в 1945 р. вдалось розпочати навчання в новозаснованій Меджилабірській російській гімназії*, яку через віроку було переведено в Гуменне.

Завдяки В. П. Латті в Гуменській гімназії вже в 1946/47 р. було засновано піонерську організацію. Працювали при ній теж самодіяльні гуртки: художнього читання, співацький, танцювальний, музичний тощо.

* До початку 50-х років навчання майже в усіх школах Прящівщини провадилось на російській мові.

Сьогодні, коли в нашому краї побудовані нові шкільні будинки з кабінетами, фізкультурними залами, майстернями, коли діти безплатно одержують підручники, зошити і все необхідне, навіть важко зрозуміти труднощі, які потрібно було переборювати 20 років тому. Війна знищила майже все: не було шкільних приміщень, не було підручників, зошитів... Вантажні автомашини привозили цемент для побудови школи, а учні з мішків від цементу робили собі зошити і в них записували уроки.

В отаких умовах доводилось Василю Петровичеві розпочинати свою педагогічну діяльність. Тому цілком зрозуміло, що школа, загартована в таких умовах, стала оплотом комунізму в Східній Словаччині: учні в ній діставали не лише фахову підготовку на високому рівневі, але й серйозну політичну освіту. Багато з них сьогодні займають керівні посади в культурно-політичному житті нашої країни.

Василь Петрович не занедбував і своєї власної освіти. Зараз же в 1945 р. він записався на заочний відділ Братіславського філософського факультету. Предметом своїх студій він обрав російську мову і літературу, відчувавши велику нестачу кваліфікованих кадрів з цієї галузі. Через рік він перейшов на стаціонарний відділ цього ж факультету.

В 1948 р. Міністерство шкіль і культури вислало його для закінчення студій в Ленінградський університет. З притаманною йому наполегливістю і витримкою Василь Петрович взявся за навчання. Щоб чим скоріше повернутись на батьківщину в свою улюблену школу, Василь Петрович вирішив закінчити навчання на рік раніше. Цій меті він підпорядкував все своє особисте життя. Його робочий день в Ленінграді тривав 18-20 годин наполегливої праці. Часто, готуючись до скззакменів, він цілими днями не виходив з гуртожитку. Жив надзвичайно скромно: навіть на їжу і сон шкіднував витратити дорогоцінний час.

Про Ленінградський період навчання В. Латти завжди з щирим захопленням говорили всі його товариші, які ставились до нього з любов'ю і повагою. Може, тому, що він був на 5-6 років старшим від своїх однокурсників. (Друзі жартівливо називали його Ломоносовим, і таке порівняння справді не було безпідставним).

Нехай мені вибачить доцент Карлового університету Р. Паролек, довіричий голова партійної організації, що я дозволяю собі процитувати виняток з його характеристики на В. Латту з 12-ого січня 1960 р. Я є свідомий того, що документи з означенням «доверне» не слід розголошувати, якщо я порушую той закон, то лише тому, що кадровий відзвіл доц. Р. Паролека влучно характеризує не лише період навчання Василя

На першотравневій маніфестації в Мезлабірних (1953 р.)

Петровица в Ленінграді, але її ціле його надзвичайно складне життя. Він писав: „Можу доповісти, że в letech 1948—50, v době, kdy materialní situace československých studentů v SSSR nebyla nikterák ružová (malá stipendia a ceny mnohem větší než dnes), soudruh Latta si často odříkal i to nejnmutnější na jídle, aby mohl poslat pro knihovnu v Humenném vzácné knihy, které se mu podařilo koupit v SSSR. Těto nesobecké obětavosti a vlastenectví s. Latty jsme se všichni obdivovali. Jako tehdejší partorg v Leningradě mohu dovést, že druhého tak obětavého československého studenta jsem nepoznal a že jsem ho často dával za vzor i soudruhům našim, českým. Takových vzácných povah je třeba si obzvláště vážit. Pro stranickou organizaci jsou velkým přínosem. Lze se na něj sto-percentně spolehnout. Jedním z dobrých rysů s. Latty byla také vrozená láska k ruské kultuře. Například, o leningradských kulturních památkách znal víc, než většina místních průvodců.“

Протягом одного року Василь Петрович склав одинадцять важких екзаменів. Ця надмірна напруда не могла не відбитись на здоров'ї Василя Петровица: він серйозно захворів і за порадою лікарів змушений був залишити дальшій студії. Доц. Паролек згадує про це: «Ve své nesmírné svědomitosti snažil se s. Latta splnit pětileté studium o rok dřív. Pracoval dlouho do noci, nadojídal a vysiloval se tak, že onemocněl nervově z přetížení, prostě, přepracoval se.»

Так, після дев'яти семестрів навчання, він, з підірваним здоров'ям, повертається додому.

Після тимчасового вимушення він хотів повернутися назад в Ленінград, щоб закінчити навчання в університеті, але між тим партійні і державні органи доручили йому нове завдання: заснувати педагогічну школу в Межилабірцях. Це важливе культурно-політичне завдання Василь Петрович ставив вище за свої особисті інтереси і з новою енергією взявся за його реалізацію. Заснувавши школу і гуртожиток, в 1950 р. він став директором новозаснованої Межилабірської педагогічної гімназії.

Як тільки праця в новій школі налагодилась, як тільки було подолано початкові труднощі і, здавалось, для директора В. Латти настане спокійніше життя, йому доручено нове, ще важче завдання: допомогти заснувати кафедру російської і української мов при Пряшівському вчительському інституті та при Пряшівському педагогічному факультеті. Василь Петрович був добре обізнаний з подібними кафедрами в Ленінграді та Братиславі, частково теж у Москві і Празі; був у нього досвід з заснування двох попередніх шкіл. Ці передумови дозволили йому згуртувати навколо кафедри найліпші сили Східної Словаччини і забезпечити навчання студентів на належному науковому рівні. Сам Василь Петрович читав лекції із вступу до славістики та російської історичної граматики.

Праця у вищому учбовому закладі відкрила для нього широкі двері в науку.

Ще будучи вчителем в Гуменській гімназії і Межилабірській педагогічній школі, він почав цікавитися українськими говірками Східної Словаччини та записувати фольклорні й етнографічні матеріали спочатку в сво-

сму рідному селі, пізніше й в інших місцевостях. Стівши викладачем вищого навчального закладу, він продовжував дослідження з цього напрямку, а своїми лекціями захоплював до збирацької роботи і студентів.

Але Василь Петрович не був з людей, які б задоволювались досягнутими знаннями. Він відчував, що для того, щоб стати справжнім науковцем, йому необхідно пройти серйозну наукову підготовку, тому в 1954 р. він поступив у наукову аспірантуру в Братиславському університеті, яку під керівництвом А. В. Ісаченка успішно закінчив у 1957 р.

Під час аспірантури Василь Петрович ґрунтовно вивчив всю доступну наукову літературу з діалектології та для своєї синтетичної кандидатської дисертації «Українські говірки Східної Словаччини» зібрав колосальний матеріал. Вже після першого року аспірантури А. В. Ісаченко дав своєму учневі таку характеристику: «Ako vedecký žkoliteľ súdruha Lattu vyhlasujem, že ašpirant Latta je mimoriadne nadaný, svedomitý a politicky vyspelý pracovník, ktorý má úprimný a vážny vzťah k vede.»

Подібну оцінку дали йому і найвизначніші тодішні дослідники українських говірок Східної Словаччини: І. Панькевич і Ю. Геровський, з якими Василь Петрович був у постійному контакті, незважаючи на те, що обидва вчені стояли на різних позиціях у відношенні до наших говірок.

В своїй дисертації Василь Петрович використав дослідження всіх попередників, які цікавилися даним питанням, зокрема О. Броха, В. Гнатюка, І. Верхратського, С. Цамбела, І. Панькевича та Ю. Геровського. Але, як справедливо зауважив д-р Л. Дюрович, його не задовольнили їхні результати. «Він пішов далі, — пише д-р Л. Дюрович, — і поставив перед собою величезну мету: коли його попередники спромоглись записати мову одного села або охарактеризувати мову українського населення ЧССР лише у загальних рисах, він висунув своєю метою неймовірно сміливе завдання: дослідити мову кожного українського села Чехословаччини.» («Нове життя» 1965, № 27, стор. 2). Після закінчення аспірантури В. Латта став викладачем Братиславського університету. Він і надалі продовжував систематично досліджувати українські говірки. Щороку він кілька разів побував у наших селах і завжди повертався з багатющим матеріалом. Василь Петрович мав вроджений талант для польової роботи. Він з першого разу вмів завоювати симпатії розповідача і викликати його довір'я. В кожному селі він мав своїх друзів з числа селян, робітників, інтелігенції, які в будь-який момент були охочі допомогти Василю Петровичеві, серцем відчували важливість його роботи. Для нього було невідоме поняття «Не хотіли мені розповідати», «Сьогодні я нічого не записав».

Після захисту кандидатської дисертації Василь Петрович взявся за ще важчу працю — кількатомний діалектологічний атлас українських говірок

На дослідження (1957 р.)

Східної Словаччини. В ньому, на кількох тисячах карт, Василь Петрович хотів навести всі фонетичні, морфологічні, синтаксичні і лексичні явища, місцеві назви, власні імена та деякі етнографічні явища. «Такі величезні завдання, — підкреслює д-р Л. Дюрович, — у щасливіших умовах ставлять перед собою цілі наукові інститути — тут їх висуває Василь Латта один, і з неймовірною наполегливістю і точністю, з великим вмінням і любов'ю береться за діло. Озброєний теоретичними результатами модерної науки, він зробив за короткий строк майже неймовірне. Власним дослідженням кожного з майже 300 українських сіл Словаччини, зібрав безліч матеріалів на магнітофонні плівки і, як хороший маляр, приніс з кожного наукового дослідження десятки малюнків речей, які ще сьогодні вживаються, але завтра їх може не буде між населенням.» Така висока оцінка, дана нашому землякові одним з передових словацьких мовознавців, стане ще вищою, коли усвідомимо собі, що Василь Петрович всю цю роботу виконував поруч з активною педагогічною діяльністю. Так, наприклад, в 1960/61 р. в нього було більше ніж 200-процентне навантаження: 18 годин лекцій (фактичних!) і 9 годин практичних справ. Нижче від двадцяти годин його навантаження ніколи не падало. Крім того, в нього були різні функції в парткомі і масових організаціях, був керівником курсу тощо.

В колі своєї сім'ї (Новий рік 1964 р.)

не знаючи жодного відпочинку. Не раз він, щоб заспокоїти дружину (вчительку музики), лягав спати, а коли вона заснула, вставав і до самого ранку працював. Єдиним відпочинком для нього був син Петрик, якого він любив над усе в світі і якому присвячував кожну вільну хвилину, хоч «вільних хвилин» в нього було небагато. Така виснажлива робота і перевантаження не могли не відбитися на його здоров'ї. Він все частіше хворівав, хоч, правда, ні дружині, ні співробітникам він ніколи не скаржився на своє здоров'я. Занедабував він ічасну медичну допомогу, для якої в нього ніколи не вистачало часу, а коли почав лікуватися, було вже запізно...

Друкував Василь Петрович Латта небагато. Це було зумовлене не лише його великою завантаженістю, але передусім тим, що він був настільки

критичним і вимогливим до своєї наукової роботи, що ніколи не вважав її досконалою, а з недосконалыми (за його увлєснєням) працями він не хотів виступати перед науковим світєм. Зате ці його праці, які появились друком, принесли йому заслужену пошану не лише дома, але й за кордоном, зокрема в Радянському Союзі. Протягом короткого часу він здобув для себе визнання одного з найліпших чехословацьких діалектологів і неперевершеного знавця українських говірок Східної Словаччини.

В 1958 р. в Науковому збірнику Братіславського університету появилась його перша серйозна праця «Повноголосся в українських говірках Східної Словаччини». В ній він дослідив одну з найхарактерніших ознак наших говірок, закресливши на карті границі поширення цього явища.

З 1958 р. він щороку друкує в Науковому збірнику свої праці, і кожнє з них є кроком вперед в дослідженні наших говірок, тому що його висновки спирались на багатющій документальний матеріал.

Особливо важливим для науки є його стаття «Словацько-українська мовна межа», надрукована в 1960 р. в київському «Діалектологічному бюлетені АН УРСР». Вона торкається проблеми, навколо якої йшла завзята полєміка ще з кінця минулого століття. В цій полєміці брали участь десятки дослідників (Гнатюк, Нїдрєс, Пастрнек, Гусек, Цамбєл, І. Зілінський, Герєвський тощо). Висновки цих дослідників не могли бути переконливими, тому що вони спирались лише на офіційні статистики або на дослідження мови окремих сіл та мовних явищ. В. Латта, вирішуючи цю проблему, дослідив повністю словацько-українське пограниччє з обох боків і з повною відповідальністю редукував висновки попередніх дослідників.

Але В. Латта не обмежувавсь лише дослідженням українських говорів Східної Словаччини. Він спричинився і до вирішення ширших теоретичних проблем. Так, наприклад, для П'ятого Славїстичного Конгрєсу в Софії він підготував дуже важливу працю: «Перїодизація розвитку фонологїчних систем в східнослов'янських мовах».

З методологічного боку дуже важливою є його робота «До питання про діалектологічний атлас обласного типу», опублікована в журналі «Jazykovedný časopis». Ця праця є цінним внеском в чехословацьку лінгвістичну географію, оскільки спирається на багатий досвід в польовій роботі.

Для публікації «Československá vlastiveda» він написав 70-сторінкову працю «Українська мова в ЧССР». Це перша синтетична праця про наші говірки, написана без суб'єктивних і політичних спотворень, якими відзначались старші довоєнні праці цього характеру.

В Латта спробував свої сили і в етнографії. В журналі «Slovenský národopis» (1958) він надрукував змістовну статтю «Вуглярство в Гамрах біля

Прощання з покійником в Братіславі.

Спини». Стаття, поповнена цілим рядом малюнків самого автора, розглядає одно з вимираючих ремесел нашого населення. В ній подано майже вичерпну термінологію, пов'язану з виробництвом дерев'яного вугілля.

Як ми вже задували, В. Латта найбільше сил і енергії поклав у підготовку до друку «Атласа українських говірок Східної Словаччини». Щоб обізнати уявлення про широту і глибину дослідницької праці Василя Петровича, досить навести факт, що майже з кожного села в нього був питальник з кількох сотень питань. Під час своїх частих експедицій він записував не лише діалектологічні явища, але й цілі казки, пісні, оповідання, анекдоти, перекази, спогади; робив численні зарисовки. Цей, поки що не досліджений і зовсім не використаний матеріал стане згодом цінним поповненням не лише чехословацької діалектології, але й цінним внеском в нашу фольклористику, етнографію, історію тощо. Коли познайомитись з його матеріалом, не віриться, що все це зроблене одною людиною.

Наявність кожного фонетичного і морфологічного явища в даному селі він старанно заносив на карту. Так, наприклад, на одній карті зазначив варіанти старослав'янського «о» в кожному селі (к^онь, к^инь, к^унь, к^ынь і т. п.), на другій — закінчення минулого часу дієслів (робив, робіу, робил) тощо. Таких карт Василь Петрович виготовив біля 1500. З них для

Одна з численних картин В. П. Латти. Олія.

першого тому вибрав 345. Він зазначував лише такі явища, які були на сто процентів підтверджені його матеріалом. Як лише трохи сумнівався, сідав на поїзд і за сотні кілометрів їхав дослідити це явище в дане село. Ця його послідовність і педантизм в очах лаїків викликала поблажливі посмішки і серію невинних анекдотів, зате в очах спеціалістів — щирий подив і пошану до його праці. В слов'янській діалектології важко знайти працю, яка б визначалась такою точністю і досконалістю, як атлас В. Латти.

Але важка хвороба (рак печінки) не дозволила В. Латті тішитись результатами своєї багаторічної праці, в яку він поклав не лише всі сили, своє здоров'я, але й всі свої фінансові ресурси. До остаточного відредагування

Поховони В. П. Латти в Пчолинному.

першого тому потрібно було йому не більше 1-2 місяців. Матеріал для 2-го і 3-го томів в нього був майже повністю зібраний. До останніх днів свого життя він вірив у видужання і не міг дочекатися часу, коли зможе встати з ліжка і сісти за свій робочий стіл, щоб продовжувати розпочату працю. Але цього він вже не дочекався. 27-го червня ц. р. Василя Петровича Латти не стало. Перестало битися серце одного з краєвих синів нашого народу. Умер він несподівано, після важкої операції. Навіть на порозі смерті він не перестав думати про свій улюблений атлас. Його останні слова були: «Другий том атласа треба скласти в такому плані, як і перший.» Це був його заповіт, заповіт своїм послідовникам...

Перший том атласа В. Латти готує до друку його друг і вчитель 5-р Л. Дюрович. Він побачить світ в наступному році. Що буде з дальшими томами, як і з рештою спадщини В. Латти, поки що не відомо. В кожному разі, треба докласти всіх зусиль, щоб зробити її надбанням широкої громадськості і зберегти для майбутніх поколінь. Плідна і невтомна праця покійного Василя Петровича Латти заслуговує цього.

Микола Мушінка

**Список праць доцента В. П. Латти,
кандидата філологічних наук за 1958—1965 рр.**

- Полногласие в украинских говорах Восточной Словакии. Sb. Fil. fakulty Univerzity Komenského. Philologica 10, 1958, 108—119. В додатку одна карта.
- Uhliarstvo v Hamrách pri Snine. Slovenský národopis, roč. IV, 1958, 591—627
- Міжнародний з'їзд славістів у Москві. Дукля 1959, № 1, 52—67.
- Рефлексы носовых в украинских говорах Восточной Словакии. Sb. Fil. fak. Univerzity Komenského. Philologica. 11—12, 1959/60, 57—65.
- Отражение восточнославянских рефлексов некоторых общеславянских фонетических групп в украинских говорах Восточной Словакии. Sb. Fil. fak. Univerzity Komenského. Philologica, 13, 1961, 83—93.
- Фонологические системы украинских говоров Восточной Словакии. Дукля 1961, № 1, 104—110.
- Рефлексы общеславянского *ě и изменение и > і в укр. говорах Восточной Словакии. Jazykovedný časopis 13, 1962, 63—67. В додатку дві карти.
- Фонетика русского литературного языка с упражнениями. Учебное пособие для филос. факультетов и пединститутов Словакии (співавтор). SPN Bratislava, 1962.
- Словацько-українська мовна межа. Діалектологічний бюлетень АН УРСР в Києві, вип. 9, 1962, 15—30. В додатку одна карта.
- К вопросу диалектологических атласов областного типа. Jazykovedný časopis 14, 1963, 20—29.
- Periodizácia vývinu fonologických systémov vo východoslovanských jazykoch. Československé přednášky pro V. mezinárodní sjezd slavistů v Sofii. ČSAV Praha 1963, 95—97.
- К вопросу иквивизма в украинских говорах Восточной Словакии. Sb. Fil. fakulty Univerzity Komenského. Philologica 15, 1963, 89—101.
- Из вокализма украинских говоров Восточной Словакии. Науковий збірник Музею української культури в Свиднику, 1965, I, стор. 280—288.
- О древнейшей украинской диспалатализации. (Друкується в Sb. Fil. fakulty Univerzity Komenského. Philologica 16, 1964).
- Ukrajinský jazyk v ČSSR. (Буде надруковано в книжці Československá vlastivěda, виданою Чехословацькою академією наук в Празі).
- Наголос в українських говірках Східної Словаччини. Здано для опублікування в Діалектологічний бюлетень АН УРСР в Києві.
- Фонетические взаимоотношения гласных і — у — ы в украинских говорах Восточной Словакии. (Здано до спільного збірника Братіславського і Київського університетів).
- Диалектологический атлас украинских говоров Восточной Словакии. Теоретичний виклад і 347 карт. (Видає Словацька Академія наук в Братіславі).

Склав Г. Балаж

ВІД УПОРЯДНИКА.

Українське населення Східної Словаччини за двадцять років свого вільного життя зробило небувалий крок вперед. Комуністична партія створила всі передумови не лише для піднесення його економічного та соціального рівня, але й для розвитку всіх його культурних здібностей. Школи з рідною мовою навчання, український театр, радіомовлення, видавництво, газети, журнали, культурна організація, українська секція Спілки словацьких письменників, український ансамбль пісні і танцю, кафедра української мови при університеті, музей української культури — все це заклади, про які минулі покоління могли лише мріяти. Колись пригноблені «русини», яким пануючі кола боялись дати навіть основну освіту («навіщо, мовляв, русинові потрібна освіта, та ж за плугом він і без неї зуміє ходити!»), сьогодні обслуговують найновіші машини в Східнославацькому металургійному комбінаті, на спинському «Вигорлаті», в межилабірській «Транспорті», на бардіївській взуттєвій та свидницькій швейній фабриках, в старолюбівнянській «Скруткарні» та інше. З нашого середовища вже вийшла соціалістична інтелігенція, яка займає визначні посади й бере участь у культурному, політичному і науковому житті.

Область Східної Словаччини, заселена українцями, з-за своїх специфічних рис (географічного положення та історичного розвитку), вже здавна привертала увагу наукових працівників різних національностей. Пригадаємо хоча б таких учених, як Шафарика, Коллара, Срезневського, Бідермана, Головацького, Гнатюка, Цамбсла, Нідерле, Броха, Петрова, Яворського, Богатирьова, Колессу, Геровського, Панькевича, Перені та ряду інших. Вони нашому краю присвятили багато праць, але вирішили далеко не всі проблеми. Праці згаданих учених є лише фундаментом, на якому треба будувати нашу краєзнавчу науку далі. А працювати є над чим. Та ж досі не вирішені основні питання нашої історії (наприклад, питання походження українського населення Східної Словаччини). Невідомими або забутими є визначні представники нашої літератури, науки, мистецтва; на свого дослідника чекає цілий ряд рукописних пам'яток, архівних документів та

старовинних публікацій. Ще гірше стоїть справа з дослідженням фольклору, етнографії та діалектології. Ця ділянка є справді ціліною для науки. Майже недоторкнutoю є її найновіша історія нашого краю, події, які відбулись в не-далекому минулому та зміни, що відбуваються на наших очах. Словом, можна констатувати, що наукове дослідження життя, побуту і творчості українського населення Східної Словащини значно відстає від розвитку його економіки й культури.

Де причина такого відставання? Невже ж в нас нема наукових працівників, які б цікавились тими проблемами? Практика показує, що це не так. Дослідженням українського стносу і зараз займається ряд науковців в різних установах нашої республіки і за кордоном. Але нема спільної трибуни де б можна було публікувати результати цих досліджень. Альманах «Дукля» не може задовольнити ці вимоги, оскільки він є органом української секції Спільки словацьких письменників і друкує в першу чергу літературні статті та матеріали. І загальнословацькі та загальнодержавні наукові журнали мають теж значно обмежені можливості для публікації статей обласного характеру.

Виходячи з цієї ситуації, Музей української культури в Свиднику вирішив приступити до видання щорічного наукового збірника, в якому будуть друкуватись праці, присвячені дослідженню українського стносу Східної Словащини, а саме, його історії, літератури, етнографії, фольклору, мистецтва та інших ділянок. Окремий розділ в збірнику буде присвячено рецензіям, хроніці та дрібним вістям з нашого культурного та наукового життя. Крім того, тут буде опубліковано звіти про роботу Музею, повідомлення про нові експонати, виставки тощо.

Редакція намагатиметься залучити до роботи в збірнику якнайширше коло чехословацьких і закордонних вчених.

Збірник призначено передусім науковим працівникам, які цікавляться даною проблематикою та широким колом нашої інтелігенції: вчителям, студентам, культурно-освітнім працівникам тощо. Зокрема вчителі знайдуть в ньому матеріали, які з успіхом зможуть використати у виховній роботі по підвищенню національної свідомості, любові до рідного краю, рідної мови й культури.

Хтось може запитати, чому Музей української культури друкує в своєму збірнику статті не лише українською, а й іншими мовами. Вирішуючи це питання, ми виходили з практичних міркувань: читачам, яким наш збірник призначено в першу чергу, тобто науковим працівникам та українській інтелігенції Східної Словащини, добре зрозуміла і російська, і словацька, і чеська мови. Тому нема рації перекладати всі статті на українську мову, тим більше, що й найкращий переклад спричиняється до зниження рівня праці. Тому ми вирішили публікувати кожну статтю такою мовою, якою вона написана. Залишили ми навіть статтю, написану польською мовою, яка є теж доступна і зрозуміла нашим читачам. Для того, щоб наші статті були доступні і для неслов'янських учених, після більшості з них ми будемо публікувати резюме однією із західноєвропейських мов. Таких самих принципів будемо дотримуватись і в наступних виданнях. Сподіваємось, що таким чином наш збірник здобуде за межами нашого краю не тільки співробітників, а й читачів, і зможе безпосередньо знайти наукову й культурну громадськість з найновішими досягненнями в дослід-

женні українського стносу. В майбутньому ми будемо видавати і монотематичні збірники, присвячені дослідженню нашого краю.

Перший номер Наукового збірника Музею української культури подаємо на розгляд наших читачів. В п'ятьох розділах цього збірника зібрано 16 статей різного змісту і характеру.

З короткою історією Музею укарніської культури познайомить читачів австунна стаття директора музею — Івана Чабиняка.

Корнель За кл и н с ь к и й говорить про історію Краснобрідського монастиря та його значення для розвитку нашої культури.

Праця старшого викладача Пряшівського Філософського факультету ім. Шафарика Михайла Поповича присвячена 20-ій річниці Словацького народного повстання. Вона знайомить нас з партизанським рухом в районі Леоцьких гір, який досі був білим місцем на карті Словацького народного повстання. Стаття містить цілий ряд нових фактів про боротьбу словацького і українського населення проти фашистів.

«Маковицького солов'я» Олександра Павловича знає наша громадськість передусім як поета, менше вже як збирача фольклору, але зовсім не знає його як історика. Про інтерес Павловича до історії, головним чином до історії Маковиці, говорить стаття старшого викладача Пряшівського педагогічного інституту Андрія Ш л е п е ц ь к о г о, яка є частиною його докторської дисертації.

Михайло Роман, старший викладач Пряшівського Філософського факультету, розглядає питання друкування творів радянських письменників на сторінках східнославацьких газет і журналів в 30-их роках.

Праця нашої польської співробітниці **Марії Пр ж е з д з і є ц ь к о ї**, працівниці Інституту Польської Академії Наук в Кракові, є цінним внеском в історію польсько-чехословацьких взаємин. Вона розглядає життя і творчість сімох польських малярів із сім'ї Богданських, які на протязі ХІХ і поч. ХХ ст. розмалювали понад сто церков, в тому числі 25 в українських селах Східної Словаччини.

Детальному опису двох дерев'яних церков в українських селах Бардіївського округу присвячено статтю працівників Інституту охорони пам'яток САН — Бланки К о в а ч е в и ч о в о ї та Імріха П у ш к а р я. Стаття має тим більше значення, що одна з тих церковок в 1961 р. розвалилася, а знищення другої передбачається.

Великі здібності і художній смак нашого населення позначились теж на його народному одязі. Народному одязу українського села Якуб'яни на Спичі присвячено статтю етнографа музею Татранського народного парку Яна О л е й н и к а.

Найбільше статей в нашому збірнику містить розділ фольклористики.

В першій з них викладач Пряшівського філософського факультету Микола М у ш и н к а розглядає історію збирання українського фольклору до Першої світової війни. Стаття доводить, що збиранням нашого фольклору займались не лише місцеві діячі, а й українські, російські, словацькі, чеські та польські вчені.

Правзкий вчений Орест З і л и н с ь к и й вже кілька своїх праць присвятив дослідженню найстаршої української пісні — пісні про Стефана воеводу. В статті, яку він друкує на сторінках нашого збірника, висловлено

нові думки щодо її жанрової приналежності, місця виникнення та історичності її головного героя.

Франц Тихий відомий нашим читачам з десятків своїх праць із закарпатської літератури та фольклору, які друкує з 20-х років на сторінках чеських і закарпатських видань. В 1931 р. вийшла його книжка, присвячена Московському пісеннику. По 33 роках він знову повертається до цього пісенника статтею, яку ми друкуємо на сторінках нашого збірника.

Стаття професора Празького університету Карла Горалєка безпосередньо не пов'язана з територією Східної Словаччини: вона торкається міжслов'янських фольклорних зв'язків. До нашого збірника ми її залучили тому, що вона намічає шлях для порівняльного дослідження і наших народних балад.

Дві перші статті розділу мовознавства мають програмний характер.

Працівники українського відділу Чехословацької Академії Наук — Андрій Куримський та Олджріх Лешка вказують на конкретні завдання, які стоять перед чехословацькою лінгвістичною україністикою, головним чином на території Східної Словаччини.

Старший викладач Пряшівського філософського факультету Йосиф Шелепець задумується над потребою систематичного дослідження старих писемних пам'яток та намічає основні шляхи такого дослідження.

Науковий аспірант того ж факультету Микола Штець розглядає мовну боротьбу на Пряшівщині під час буржуазної республіки.

Доцент Братіславського філософського факультету **Василь Латта** присвятив свою працю деяким фонетичним особливостям українських говірок Східної Словаччини. Ця праця, написана в результаті довгорічного збирання матеріалів у наших селах, є достойним продовженням заслуженої роботи розпочатої Іваном Панькевичем.

Навіть короткий огляд змісту Наукового збірника свідчить про різноманітність його тематики. Спільним мотивом для всіх статей є тільки те, що всі вони так чи інакше торкаються українців Східної Словаччини. Різноманітним є й склад авторського колективу. Серед авторів є досвідчені вчені, як проф. К. Горалек, д-р. Фр. Тихий, д-р. О. Зілинський, доц. В. Латта, є й починаючі наукові працівники — М. Штець, Й. Шелепець, М. Роман та інші.

Авторам, рецензентам та всім, хто спричинився до видання нашого Наукового збірника, висловлюємо щире подяку та побажання, щоб вони і в майбутньому залишились нашими співробітниками.

Оскільки цей збірник є першою науковою публікацією Музею української культури, редакція з вдячністю прийме кожне зауваження, пораду чи критику, які б допомогли полішити наші наступні видання. Відгуки просимо надсилати на адресу: Музей української культури, Свидник, вул. Леніна № 258.

Пряшів, 8-ого березня 1964 р.

Микола Мушинка.

Музей української культури та його завдання

Думка про заснування та потребу українського музею на Пряшівщині вже давнішої дати. Перша спроба організувати український музей належить пряшівському літературному товариству — «Литературное заведение», яке було засноване 1850 р. О. В. Духновичем у Пряшеві. Товариство збирало експонати для музею, а також народні пісні, казки та інші фольклорні жанри. Матеріали збиралися за рахунок внесків членів товариства. Основним завданням товариства було поширювання освіти серед українського населення. Велика шкода, що добрий намір товариства не вдалось здійснити, оскільки в 1852 р. воно мусило припинити свою діяльність з-за ворожого ставлення до нього австро-угорського уряду.¹ Зібраний матеріал часом губився та зникав.

Після цієї першої спроби пройшли десятки років, а справа музею залишилась нерозв'язаною. В газетах з часу на час піднімалися голоси про потребу заснування музею. Так, наприклад, в 1926 р. в газеті «Русское слово» автор закликає заснувати на Пряшівщині «русский» музей.² Подібний голос з'явився і в «Народній газеті» в 1932 р.³ Але все це були лише мрії ентузіастів, які справу заснування музею виношували в серці. Тодішні порядки буржуазії не допускали навіть реальної думки про заснування музею, бо не було коштів на витрати, пов'язані із заснуванням та роботою музею.

Реальні умови для виникнення такої культурної установи створилися лише після звільнення Чехословаччини Радянською Армією в 1945 р. та особливо після Лютневих подій 1948 р., коли українська національна меншість в Чехословаччині одержала всі передумови для вільного розвитку свого матеріального та духовного життя. Із заснуванням Української народної ради Пряшівщини, Українського народного театру, українського радіомовлення, знов піднялися голоси, які вимагали заснування українського музею, в якому б зберігались пам'ятки про наше минуле і сучасне життя. В 1947 р. в журналі «Костер» С. Ковальчик друкує статтю під назвою «Буде на Пряшівщині музей?». В ній він вказує на факт, що в процесі

перебудови наших сіл гинуть цінні пам'ятки народної культури і що ми нашим потомкам не зможемо показати, як жили українці в минулому.⁴ Ще гостріше поставив проблему заснування музею сільський кореспондент газети «Пряшевщина» А. Удич. В статті «Чом то мы нищиме, а други народы творят?» він з боєм згадує, як в його рідному селі, Нижньому Мирошові, німці зруйнували стару дерев'яну церкву, а з її дерева побудували блиндажі. В тій же статті простий селянин розповідає, як він, будучи членом Чехословацького корпусу в СРСР, познайомився з радянським солдатом, і той розповів йому, як вони шанують історичні пам'ятки, наприклад, дім Леніна в Сибірі. Далі він з захопленням згадує про свої відвідини Львівського музею і зауважує: «Як бы то было, жебы то і наши руснаци зробили собі так еден дім, а забрали до нього хоть лем того, що ся ші якимсь чудом захранило у нас!» Свою статтю А. Удич закінчує заклик до збирання і зберігання пам'яток давньої культури.⁵

Справа збереження цінностей народної культури набуває своєї конкретної форми лише влітку 1948 р., коли під керівництвом доц. Ю. Геровського здійснилась перша комплексна експедиція, в склад якої входили: А. Сухий, Ю. Костюк, М. Дубай, І. Мацинський, С. Гапак, В. Зозуляк т. і. Експедиція збрала цінний етнографічний, фольклорний, історичний та діалектологічний матеріал, але, на жаль, його не було де, як належить, покласти. Цінні матеріали нищилися в підвалах, безслідно пропадали. Лише малі залишки збереглися і були показані на виставках в Межилабірцях, Свиднику та Пряшеві.

На початку п'ятидесятих років виникають дальші культурні інституції — у 1953 р. засновано Піддуклянський український народний ансамбль, починають щорічно відбуватись фестивалі пісні і танцю українського населення ЧССР. Невідкладним стає і заснування музею. В 1954 р. виникає підготовчий комітет для організування музею, головою якого було обрано М. Дубая. В зв'язку з першим святом пісні і танцю 1954 р. в Межилабірцях була інстальована етнографічна виставка. На початку 1956 р. справою музею займається відділ шкіл та культури Комісії уповноважених у Братиславі. В лютому 1956 р. КНК в Пряшеві прийняв постанову про заснування етнографічного українського музею в Межилабірцях. Заснування музею було доручено згаданому вже підготовчому комітету на чолі з М. Дубаем. Від травня 1956 р. в музеї починає постійно працювати д-р. Волковський. Пізніше приходять туди О. Грицакова, яку було тимчасово призначено директором музею.

Однією з головних перешкод в роботі музею була нестача просторів для інсталяції, депозитарів та адміністрації. В Пряшеві музей не дістав належних приміщень навіть для своєї канцелярії. За п'ять місяців музей був змушений шість разів переноситися із одного місця на друге.⁶ Звичайно, це ніяк не могло сприяти успішній роботі музею. В 1956 р. з нагоди 3-го свята пісні і танцю в Свиднику музей влаштував виставку. Після закінчення виставки експонатів було перевезено до Межилабірців, тому що за постановою ОНК в Пряшеві від 1-го квітня 1957 р. музей перейшов під керівництвом ОНК в Межилабірцях. Але і тут не було для нього належного приміщення. Із Межилабірців музей знов переселяється в Пряшів. В 1957 р. туди були пересунуті деякі матеріали із колишнього українського музею в Празі, на жаль, без належної документації. Незважаючи на труднощі та

перешкоди, які довелося подолати на початку існування музею, було зібрано ряд цікавих експонатів. Правда, збирання в той період носило більш-менш принагідний характер: не збирались комплекти матеріалів — наприклад, з одягу збирались лише декотрі частини, часто забувалось про потребу ідентифікації матеріалу та його документацію. Так сталося, що до нашого часу дійшов матеріал, про який не знаємо, ні з якого села він походить, кому він належав, функцію та інше.

На незадовільний стан роботи музею вказувались і на конференції КСУТ в 1957 р. В звітній доповіді читаємо: «Не можна повністю задоволитись і роботою українського музею. Слабкий кадровий склад працівників, невідповідне тимчасове зберігання і ускладнювання музейних експонатів — це головні причини того, що цінні документи з архівів часто потрапляють в руки окремих осіб, не створюється архів рукописів будителів та інших громадських діячів українського населення як і дорогоцінних предметів і документів його минулого».⁷ Музей часто міняв не лише місце побуту, але і свого хазяїна, а це було одною з головних причин його слабкої роботи. Справа музею була незavidною. В 1957 р. О. Грицак та д-р. Волковський залишають роботу в музею. В музей приходять нові працівники — Ю. Бришкар та В. Зозуляк, але і вони обмежились лише на принагідне збирання експонатів. Добитись приміщення для тривалої інсталяції експонатів їм теж не вдалось. Вони влаштовують декілька тематичних виставок, на яких було показано лише частину матеріалів. В 1958—59 р. музей злився з Пряшівським краєзнавчим музеєм, створивши там самостійний відділ. Після територіальної реорганізації, коли пряшівський музей став окружним, стало неможливим існування при ньому українського відділу, сфера діяльності якого охоплювала всю територію, заселену українським населенням. Остаточно було вирішено перенести музей у Красний Брід.

На протязі 1958 р. йшли підготовчі роботи по адаптації колишнього «каштелю» графа Казіміра Вольмана у Красному Броді. Організацію цієї справи було доручено О. Поташу, працівнику відділу шкіл та культури ОНК в Межилабірцях, пізніше автору цієї статті, якого було призначено директором музею. Одержавши відремонтоване приміщення, музей зміг ґрунтовніше розпочати свою роботу. В першу чергу було потрібно укомплектувати фонди музею новими експонатами. Щоб уникнути принагідності і поверхності, збирання музейних експонатів проводилось за конкретним планом. Основну увагу було зосереджено на підготовку постійної експозиції.

Наприкінці 1960 р. в музей приходить відомий український письменник М. Шмайда, уродженець села Красний Брід. Новий працівник зосередився головним чином на збирання фольклорних матеріалів, які публікував у численних своїх статтях.

Поступово музей нав'язує контакт із сусідніми словацькими музеями, які доброю радою, іноді й іншим способом допомагають молодому сусідові.

Урочисте відкриття музею в Красному Броді відбулось з нагоди шістнадцятої річниці визволення Чехословаччини Радянською Армією, в травні 1961 р. першою виставкою. На відкритті взяли участь: партійна делегація, представники КНК, ОНК, різних культурних установ та понад тисячу громадян. Відвідувачі побачили на виставці кілька сот експонатів історії, зайняття населення, одягу та текстилю, житла та страви, звичаїв та духовної культури. Депозитар музею мав у той час вже понад дві тисячі експонатів.

Музей в Красному Броді розгорнув жваву діяльність і почав користатися популяристю не лише серед українського населення, але і серед словаків та чехів, про що найліпше свідчать записи в хроніці музею. Протягом літа та осені 1961 р. музей відвідало 2503 відвідувачі.

Музей нав'язав співпрацю не лише з домашніми, але й з закордонними інституціями та окремими особами. Наприклад, жіноча артлія села Клембівка надіслала в музей зразки вишивок та готових виробів: скатертини, рушники, сорочки тощо. Інженер — інвалід другої світової війни — Ірина Литвинова подарувала музеєві вишитий портрет Т. Г. Шевченка. Часто в музей приходять листи з матеріалами та інформаціями.

Значно розрослася і бібліотека музею, головним чином за рахунок регіональної літератури. В першій половині 1962 р. працівники музею за допомогою екстерних співпрацівників приготували комплектну інсталяцію музею, що складається із частини історичної та частини етнографічної. Нову експозицію було відкрито 9-го червня з нагоди Свята пісні і танцю в Межилабірцях. Нова експозиція музею знайшла добрий відгук як серед ридових відвідувачів, так і серед наукових працівників наших і закордонних, про що теж говорять записи в хроніці музею.

Крім постійної виставки, Музей української культури має ще дві філії, а саме: пам'ятку кімнату-музей про криваві події 1935 р. в Чертижному і в Габурі та кімнату-музей О. В. Духновича в його рідному селі Тополі.

Фонди музею з кожним роком поповнюються. Сьогодні музей нараховує вже понад шість тисяч експонатів, з чого дві третини належать відділу етнографії, а решта — відділу історії. Серед фонду історії слід згадати ті матеріали, які своїм значенням пересягають рамки регіону. Між найстарші пам'ятки належать знахідки окам'яніння із Валентівців, на яких можна «читати ієрогліфи» давніх часів. Велике значення для нашого регіону мають знахідки кам'яних знарядь праці, які належать до неоліту. Такі експонати було знайдено в Рожківцях (кам'яний кинджал та сокиромолот), Бодружалі, Берестові та Волниці (сокиромолоти). На підставі тих та дальших експонатів допускається заселення цієї території вже в доісторичний час, а не лише на початку феодалізму, як це твердили декотрі дослідники.

Фонди історії містять ще багато дальшого матеріалу, який документує історію нашого краю. Так, «панцізніяні квіти» із Маковиці говорять про кріпацтво. Оригінали «терезіанських урбарів» із села Нижня Радвань та інших сіл говорять про події XVIII-го століття. Багато говорять матеріали про співпрацю та допомогу нашому народу з боку таких визначних осіб як Л. Штур, П. Й. Шафарик та інші.

Про діяльність будителів є у музею теж ряд цінних оригіналів, як, наприклад, «Альбом» О. В. Духновича, його рукописи та рукописи інших діячів. Багато матеріалів, перефотографованих із закордонних архівів (Львів, Київ, Будапешт), служать музею замість оригіналів.

Із матеріалів культурної історії слід згадати ще картину «Послідній суд» із церкви в Тополі, виготовлену на початку XVIII-го століття невідомим народним малюром на дотомканому грубому полотні. Художник взяв з щоденного життя приклади, події та їх реальну величину, щоб зобразити такі поняття, як справедливість, підлість та інше. Картину було реставровано та інстальовано в музею. У фондах музею є також картина «Яношік та його дружина» (200×400 см) від акад. маляра П. Громниць-

кого, який подарував картину музеєві. Від акад. скульптора Н. Левитської музей одержав цінні експонати: відліток правої руки і посмертну маску визначного українського поета О. Олеся та копію його бюста.

Етнографічні фонди музею містять в собі різні знаряддя праці. Цікавими є і матеріал про пастушество, як, наприклад, трембіта із села Рунина та інше. Сільськогосподарське старовинне знаряддя та прилади для різних типів виробництва дають можливість реконструювати заняття населення в минулому. Багаті фонди текстилю та комплекти одягів. Фонотека музею має цінні матеріали музичного та словесного фольклору.

У фондах музею є також найкращі доробки українських малярів: Е. Бісс, Ст. Гапака, А. Гая, М. Диця, Ю. Кресили та інш. В останньому часі музей спрямовує свої дослідження на ті частини нашого краю, де відбуваються найбільші зміни, та де загрожує небезпека цінним матеріалам. На початку 1963 р. музей організував експедицію в село Якуб'яни на північному Співі. В експедиції, яка тривала 10 днів, крім працівників музею, взяли участь: С. Швецова та Н. Шуркалова із Кафедри етнографії та фольклористики Карлового університету в Празі, Я. Олейник — етнограф музею Татранського народного парку в Татранській Ломніці, пражівські фольклористи Ю. Костюк, М. Гиряк та М. Мушинка. Експедиція принесла багаті та цінні матеріали, які поповнили фонди музею.

Іншою ділянкою, на якій з музеєм співпрацювали позаштатні працівники, було дослідження народної архітектури, зокрема дерев'яних церков. За участю інж. арх. Пушкаря та Б. Ковачовичової — працівників Словацького інституту охорони пам'яток в Братиславі, протягом трьох тижнів робилась документація народної архітектури в Збою, Стриговці, Уличі, Руській Бистрій, Руському Потоці, Збудській Білій, Ольці та багатьох інших селах.

Нову експозицію музею протягом двох сезонів бачило понад дев'ять тисяч відвідувачів, незважаючи на те, що музей у Красному Броді був розташований далеко від культурного центра в незахідному місці. Щоб краще використати цінні матеріали які є в музеї, було вирішено перенести музей до Свидника, міста, яке в останні роки стало важливим туристичним пунктом, та де відбуваються традиційні свята пісні і танцю українського населення ЧССР. До десятого — ювілейного свята музей приготував виставку. Музей української культури в Свиднику в своїй праці буде керуватись тими завданнями, які потрібно рішати у зв'язку з піднесенням культурного рівня населення, народної свідомості, соціалістичного патріотизму та пролетарського інтернаціоналізму. Перед музеєм стоять важливі завдання, які потрібно чим швидше та комплектніше вирішувати, тому що цінні матеріали зникають з дня на день.

Після остаточного переходу до Свидника роботу музею хочемо розподілити до чотирьох ділянок:

1) науково-дослідна та документаційна ділянка, яка розподіляється між двома відділами музею:

1. відділ історії а) регіональної загальної історії,
б) культурної історії.

Організаційно тут буде належати і фонд бібліотеки україністики та літературний архів.

2. відділ етнографії і фольклору, складовою частиною якого стане фототека.

II) Управління та охорона експонатів. Працю на цій ділянці будуть проводити фахові та технічні сили: консерватор-преparator, фото-документатор, документатор та інші працівники.

III) Культурно-виховна ділянка. Базою праці на цій ділянці буде експозиція музею та тематичні виставки. Особливу увагу будемо приділяти роботі із шкільною молоддю. Частиною цієї ділянки є і видавнича діяльність: щороку хочемо видавати науковий збірник та окремі монографії.

IV) економічно-адміністративна ділянка створюється в музеї на підставі потреби попередніх трьох ділянок.

Конкретні завдання, які чекають музей після остаточного переходу в Свидник, можна коротко згорнути до наступних пунктів:

Докінчити ремонт ареалу музею за ухваленим проектом.

Забезпечити кваліфікованих працівників-спеціалістів для кожного відділу музею.

Продовжувати систематичне, комплексне дослідження області.

Трипалу експозицію побудувати так, щоб вона якнайповніше охопила проблематику української культури.

Перебудувати виставку в кімнаті-музею О. В. Духновича в Тополі та заснувати кімнату-музей О. Павловича в Свиднику і пам'ятну кімнату в Токаїку.

Продовжувати укомплектування бібліотеки україністики придбанням оригіналів або фотокопій всіх творів, які мають відношення до українського етносу Східної Словаччини.

Продовжувати укомплектування літературного архіву.

У співпраці з САН та дальшими інституціями, які займаються україністикою, забезпечити систематичну видавничу діяльність.

Співпрацювати у підготовці фестивалів пісні і танцю створенням естради «Із народної скарбниці.»

Розгортати культурно-виховну працю всіма доступними формами.

— — —

Джерела та матеріали:

¹ Українська радянська енциклопедія, т. 12., стор. 5.

² «Русское слово», 1926 р.

³ «Народная газета», 10-е червня, 1932 р.

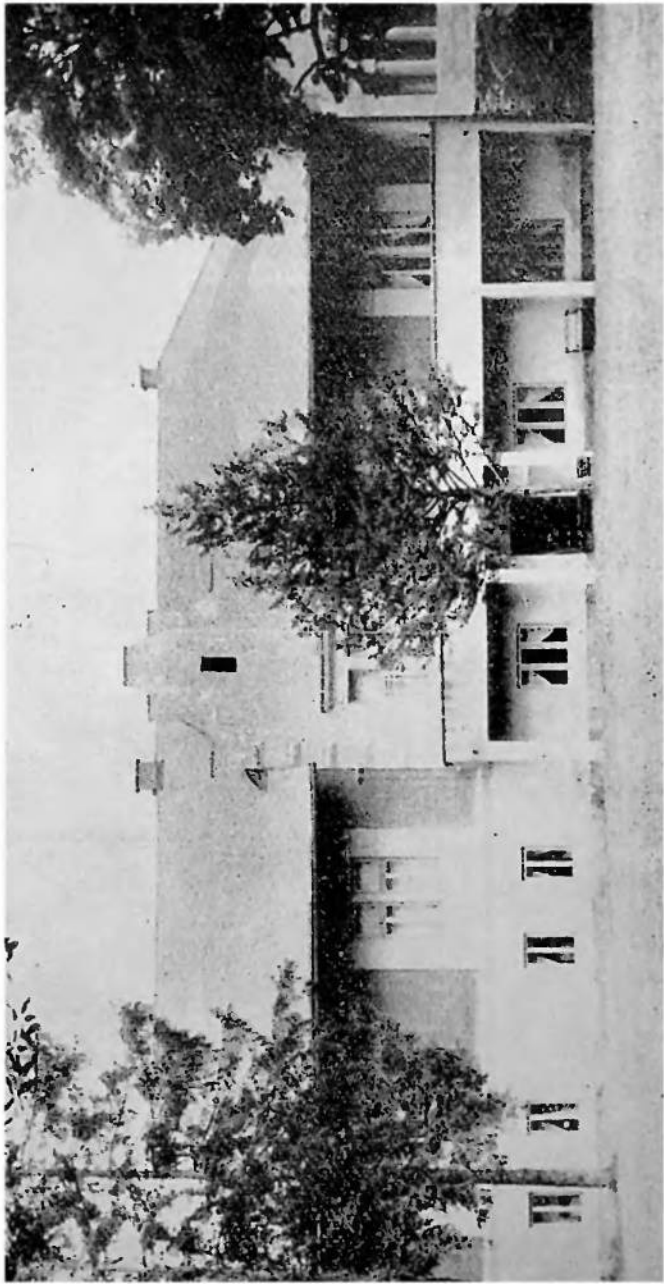
⁴ «Костер», 1947 р., № 12, стор. 3..

⁵ «Пришешчина», 1948 р., № 12, стор. 3.

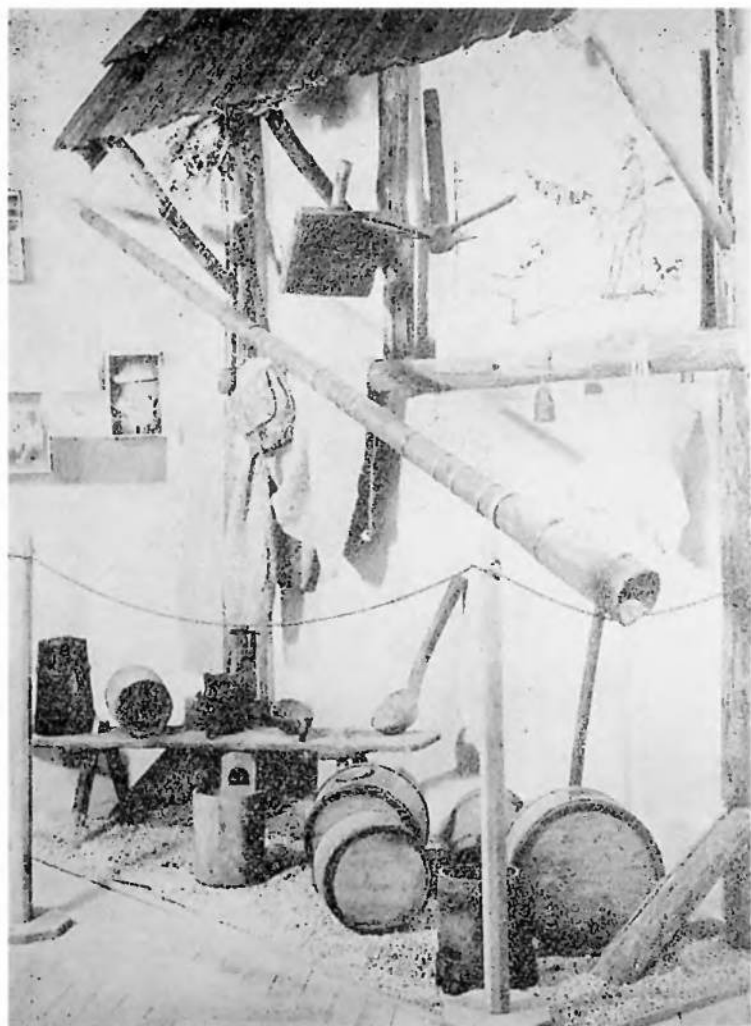
⁶ Архів музею, 1957 р., Кор.

⁷ «Дружно вперед!», 1957 р., № 8, стор. 4.

З ОСТАТНЬОЇ ЕКСПОЗИЦІЇ МУЗЕЮ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ
В КРАСНОМУ БРОДІ.

Будынок Музею української культури в Красному Броді. Фото І. Чобітка.

Пастуше зярэды.

Інтер'єр хати з кінця ХІХ ст.

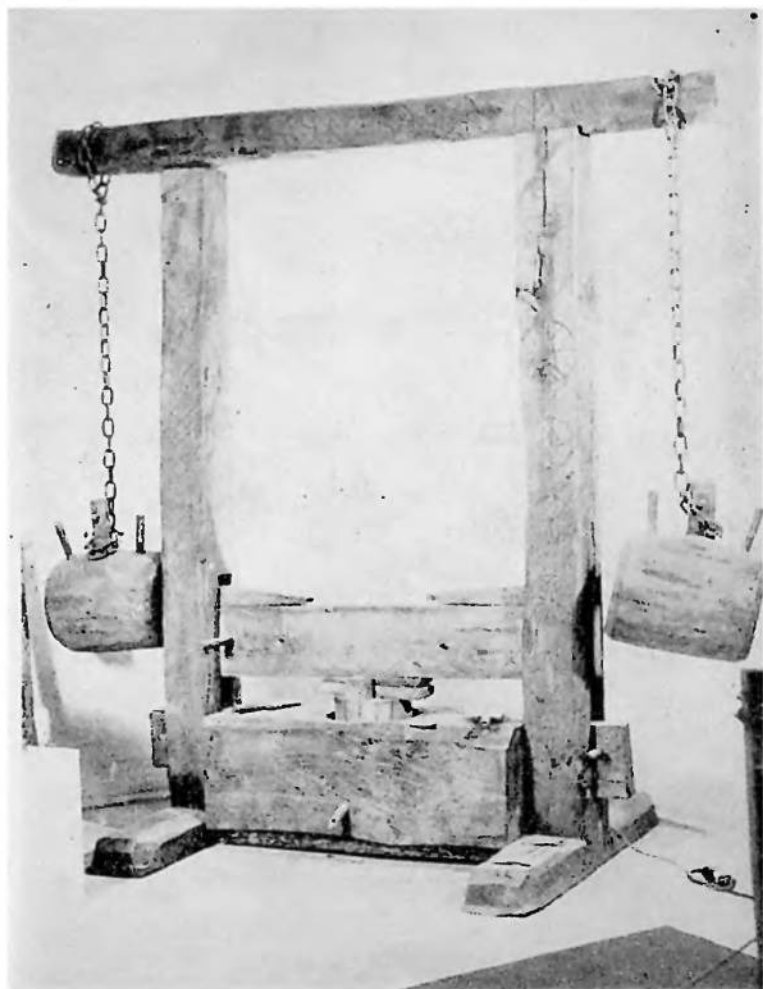
Кухонне знаряддя — частина інтер'єра хати з кінця ХІХ ст.

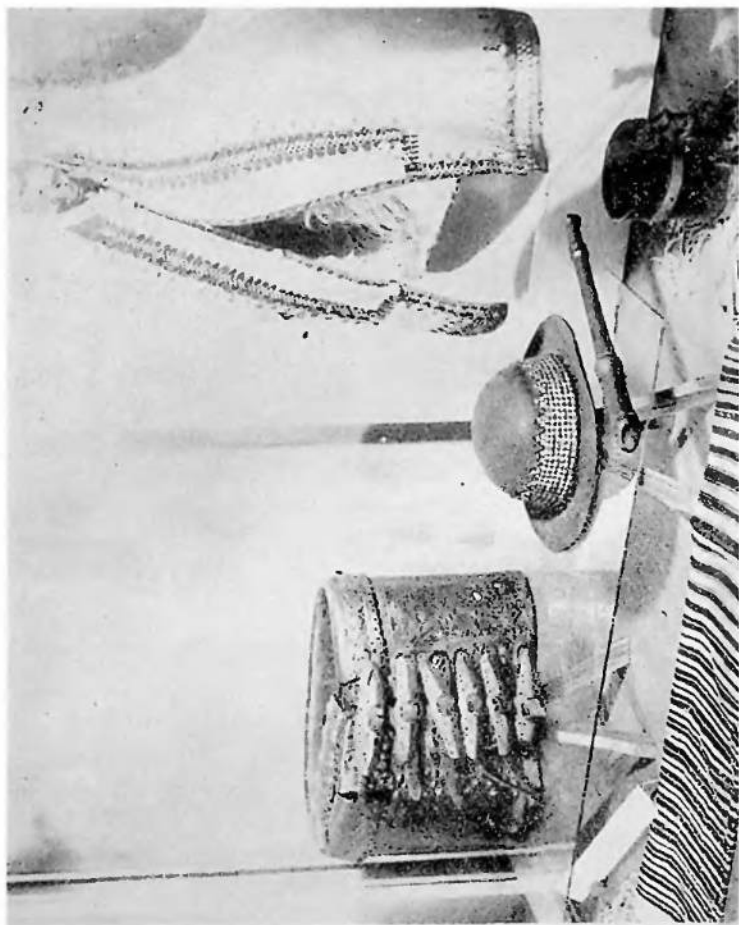
Чоловічий одяг із Лабірцини.

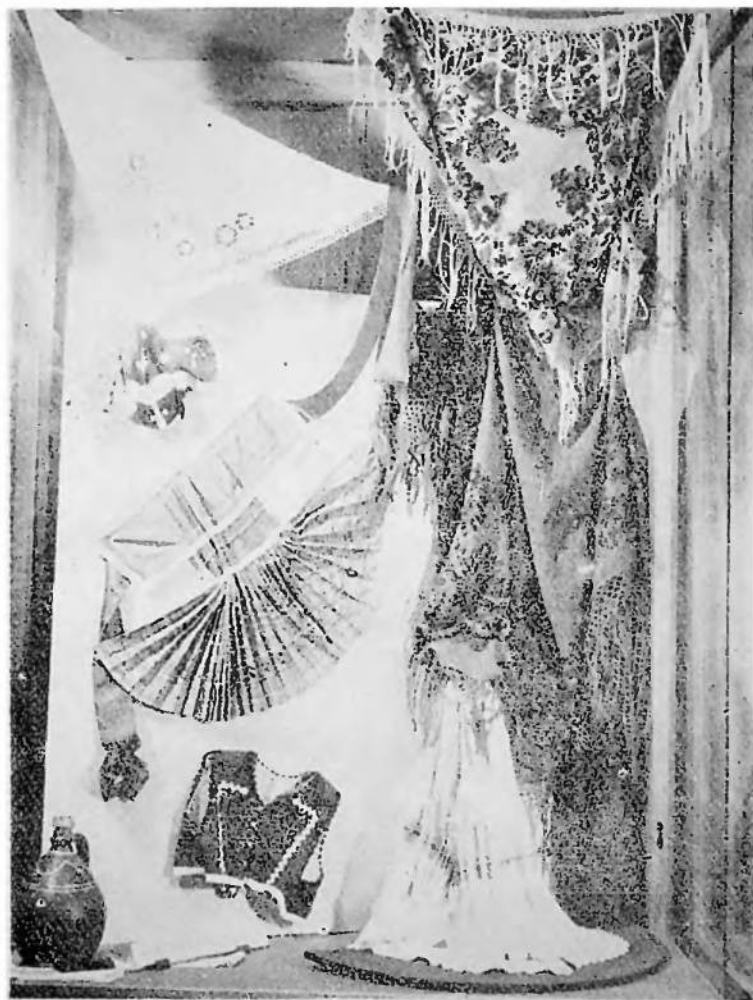
Сільськогосподарське знаряддя.

Олірник на вироблення буквицевої олії.

Черес, кашлюх, сопілка та інші предмети чабана.

Частина жіночого одягу з початку XX ст. — Північний Шарш.

Матеріали дукельсько-прішівської операції та визвольного руху 1944—1945 рр.

ІСТОРІЯ

Нарис історії Краснобрідського монастиря

ТЕПЕРІШНІЙ СТАН МОНАСТІРЯ

В шести кілометрах від Межилабірців, поруч головної дороги, підносяться сумні розвалини Краснобрідського монастиря, могила колишнього кипучого життя. Вони не дають уяви про давніший вигляд, ані про величину монастиря. Дивлячись на руїни келій, уявляємо собі монастир невеликим, придатним хіба для кількох ченців. Та від великого будинку, який бачимо на давніших картинах монастиря, де містилася школа, тепер нема ні сліду. Каміння й цеглу забрали, мабуть, люди на свої хати, як це звичайно буває в таких випадках.

На подвір'ї, де була колись церква, видно самотню могилу ченця та нсву каплицю, в якій донніні сходяться люди в день старого монастирського свята на «відпуст» (прощу).

На перший погляд монастир здається легко приступний; та як почнеш туди продиратися густими кущами, то треба ще й тепер добре натрудитися, поки вилізеш на зовнішній вал і через рів на внутрішній мур.

На просторій площі перед монастирем колись відбувалися «відпусти» й ярмарки, в яких брало участь від п'яти до шести тисяч людей.¹

МІСЦЕ РОЗПОЛОЖЕННЯ МОНАСТІРЯ І ПРОЖИТОК ЧЕНЦІВ

Монастирі найчастіше засновували при головних шляхах, щоб якнайбільше людей могло до них приходити.

Місце для Краснобрідського монастиря було теж вибране при великім шляху, що з'єднує Галичину з Закарпаттям. С. Рудницький визначає головний шлях, який з'єднував обидві перекроєні Карпатами частини української етнографічної території: *Сян — Ослава — Лупків — Лаборець*^{1а}. Ярослав Пастернак намічає ще два довші шляхи, що сполучали Західне Закарпаття з даль-

¹ А. Petrov: Sbornik Fr. Pestyho, SAV, 1927, 150.

^{1а} Степан Рудницький: Основи морфології й геології Підк. Русі з Закарпаття взагалі. часть I, Ужгород 1925, 36.

шими торговельними осередками (і переходили близько Красного Броду): через Дуклянський перевал вздовж ріки Лабірця в околицю Земплина, а звідтіля вздовж Бодрогу до Будапешта. Другий шлях ішов з Перемишля вздовж Сяну і долиною річки Солінки, потім через Руські ворота, долиною річки Цірохи до Лабірця, де з'єднувався з попереднім².

Олександр Мицюк ставить у своїх «Нарисах з історії» питання про те, з чого жили монастирі і відповідає: Деякі мали невеликі пожертвовані землі, далі жертви прочан, і ще почасти жили з особистої праці ченців (як у Заневському монастирі коло Углі, де ченці випасали більше тисячі овець). Багато клопоту завдавали монастирям обов'язки військових розквартирувань, і тільки 1693 року, за старанням єпископа де Камеліса, їх було звільнено від цих обов'язків³.

Коли ж монастир не мав землі, то лишалося йому тільки бути на корисному місці та зробити собі рекламу, яка приваблювала б до нього прочан. Так було і з Краснобрідським монастирем. Перший закарпатський історик Базилович про це пише: «Окрім того говориться про святу обитель, що вона була безбожниками розвалена і спалена, а тільки ікона богородиці, якій власне там віддають по честь, осталася непорушеною вогнем, хоч була серед полум'я»^{3а}.

ПЕРШЕ СПАЛЕННЯ МОНАСТІРЯ. БУІП ПРОТИ УНІІ

Про заснування цього монастиря та про його перші часи не маємо історичних відомостей. У Василя Гаджеги читаємо: «За традицією, він походить з XIV століття. (Подає це мадярська монографія Земплинського комітату): Сліпий жебрак виликувався водою з тамошньої криниці, намалював чудотворний образ і поставив каплицю для цього образу. Пізніше князь Федір Корятович поставив над каплицею дерев'яну церкву і монастир та поселив туди ченців»⁴.

Володимир Залозецький виключає можливість, щоб Корятович збудував Краснобрідський монастир, як це подає монографія Земплинської столиці⁵. Василь Гаджега написав велику працю про Корятовича, де довів лише те, що Корятович брав участь у колонізації Марамороша⁶.

На цьому кінчається казкова передісторія монастиря, у якій певне тільки те, що хтось (може й Корятович) збудував у Красній Броді дерев'яну церкву і монастир.

Ця перша доба триває до 1603 року. Тоді монастир попадає у важку ситуацію в зв'язку з релігійною боротьбою між православними, уніятами і протестантами. Того ж 1603 року протестант граф Валентин Другет, до маєтків якого належало село Красній Брід, наказує спалити монастир.

² Ярослав Пастернак: Коротка археологія Зах.-Укр. земель, Львів, 1932, 75, 76.

³ Олександр Мицюк: Нариси з соціально-господарської історії Підк. Русь, II, Прага 1938, 110, 111.

^{3а} Ivannicius Basilovits: Brevis notitia foundationis Theodori Kariatovics, Cassoviae (Кошиці) 1799, II, 178.

⁴ Василь Гаджега: Додатки до історії русинів і руських церковей в жупі Земплинській, Науковий Збірник Просвіти в Ужгороді, 1934, р. X, 56.

⁵ В. Залозецький: Горжиська замкова каплиця, Паук. Збірник Просвіти, Ужгород, 1924, III, 152.

⁶ Василь Гаджега: Князь Федор Корятович і Мараморош, Підк. Русь, річ. 7 і 8, Ужгород, 1930, 1931.

Однаке потім, на прохання своєї жінки, відбудовує його знову. Про цю подію пише невідпущаний автор статті «Угорская Русь» в журналі «Новий Галичанин» так:

«В 1603 році переїздив на Зелені свята (свята неділя) попри монастир наджупан Валентин Другет і стрінувся з процесіями. Коні сполошилися і вивернули повозку. Наджупан зламав руку і його ледве живого занесли до Чабин. Він наказав гайдукам спалити церкву і монастир. Ченці ледве втекли з вогню. Пропало майно і грамоти. Але наджупан довго хворів і обіцяв відбудувати монастир»⁷.

Історичні обставини приводять тільки що відбудований монастир до того, щоб він став центром боротьби між уніятами і православними. Л. Гараксим про це пише:

«Наступником Валентина Другета був Юрій Другет, вихованець єзуїтських шкіл. . . Як власник кількох сіл по другій стороні Карпат, він знав справи Берестейської релігійної унії на Україні з 1596 року і вирішив зробити подібний акт у своєму Гуменському маєтку, де була більшість підданих православна. Він попросив католицького єпископа в Перемишлі допомогти організувати цю акцію. Під патронатом католицького єпископа був повірений цією акцією уніатський єпископ з Перемишля Анастазій Крупецький і два єзуїти. Їхні переговори з Мукачівським православним єпископом були, мабуть, безуспішними. Перша спроба унії мала бути урочисто проведена в Краснобрідському монастирі на рурські свята 1614 року. Але вибухнув народний бунт, під час якого було розігнано священників і сам Крупецький був поранений»⁸.

Базилевич подає опис Краснобрідського бунту в точній цитаті з латинської книги *«Історія Ісусового товариства»* Йосипа Ювенція (1612 р., II том, стор. 399). Подаю в перекладі: «Святиню, присвячену богородиці, при третьому камені від Гуменного. . . розвалила лють безбожних; вона ж якось відновлена, славилася чудами та здвигом народу. Те місце було дуже велелюдним вже кілька століть. У п'ятидесятницю та в попередніх днях туди напливали величезні товпи побожних богомольців. Католицький владики (так називають русини своїх архієреїв), тобто Анастазій Крупецький, перемиський єпископ, щоб прикрасити святиню, наказав зачинити поки що її двері; а вже закричали схизматики, що їх не пускають до церкви, що вони не стерплять кривди, і враз беруться за дрючки та готуються виломити двері. Єпископ виходить і пробує словами втихомирити розлючених, але, як не міг нічого вдіяти, уступив до святині, де безбожна товпа напала на нього через вікно з камінням, так що ледве його, скривавленого та напівживого вирвав лицар Другет, що надійшов. Першими почитими словами єпископа було прохання до лицаря, щоб вибачив лиходіям. Злочинна компанія втекла в гори з усвідомленням провини і страху перед погонєю Другетових вояків»⁸.

⁷ Новий Галичанин: Львів 1891, 130.

⁸ L. Harakšim: K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincoev na Slovensku, Bratislava 1961, 49

⁸ Базилевич: Breis notitia, II, глава 15. У моєму екземплярі історії Базилевича є в цьому місці дві характеристичні дописки читачів, очевидно уніатських духовних; одна латинська: «Чого хотів там католицький перемиський єпископ? і друга: »А pocoż tam vltus?« Видно, що ніхто не вірив єзуїтові Ювенціосові, який надто вже розминався з правдою.

Із таких втікачів, що не могли вернутися додому, виникали ватаги розбишак, які при нагоді метилися за своє переслідування. Хто не йшов в опришки, той мандрував в далекі околиці, а то й за Галицький кордон, щоб осісти там, де його ніхто не знав. Так само втікали селяни, які не могли удержати панщини, кривди й здирства.

ГОСПОДАРСЬКИЙ СТАН
СУСІДНІХ СІЛ
І ОРГАНІЗАЦІЯ
МОНАСТІРЯ

Довкола Красного Броду є старовинні села, як *Чертіжис*, оселя з XIV століття (53)⁹, *Борів* з того самого часу (41), *Габура*, ще старша на одно століття (44), *Волиця*, що вже 1728 року мала дерев'яну церкву (44), яка стояла від давніх часів (110); молодші *Межилабірці* (мурована церква біля 1700 р. (47), старша *Радвань*, що мала церкву в XVI столітті (50), молодший *Нягів* (церква біля 1750 р.), (53), *Вишні Чабини*, мають церкву з XVI ст., оновлену 1892 р. (53), *Нижні Чабини* (церква згоріла 1749 р.), (109), *Лаборець-Воля* мала дерев'яну церкву 1748 р., а муровану від 1796 р. (61), *Пижні* мають на євангелії запис 1689 р. (48); *Рокитівці* були самостійною парафією до 1775 р., коли їхній священник був переведений до Красного Броду. У самому селі Красному Броді поставлено нову церкву 1726 р., замість старої, яка згоріла (43).

Красний Брід було невеличке село і в 1900 р. мало тільки 590 мешканців; в близькому містечку Межилабірцях жило в тому часі 1731 людей¹⁰. Населення було дуже бідне, тому що було завантажене повинностями панщини та різними платежами. Ось, що говорять про це історичні документи, наведені в історії Гараксима:

«В другій половині XVI століття зросли старі оплати та повинності і появилися нові. Село Ковбасово мало 45 підданських господарств; 1652 року було зобов'язане до панщини »Toties quoties«, за бажанням урядовців, згідно з потребою і кожний день. Крім цього, піддані платили «цензус» на Юрія 50 динарів, а на Михайла 1 флорен. Далі спільно давати тягло або 40 динарів. За воєводування платили 50 динарів, за зайця 6 динарів від осадн; крім цього давали 1 віко вівса, 1 вівцю, одну в'язку конопель, 2 гуски, 12 курей, 12 лець, 1 пінту масла, один горнець меду і дежму від овець та бджіл. Подібні оплати були у Красному Броді, де в 1663 р. піддані дістали змогу кожну натуральну данину заплатити грішми. Крім цього, громадяни Красного Броду разом з громадянами Чабин повинні були купити бочку вина, т. зв. воєводського, перезимувати панські візці або платити 1 флорен і т. д. При записках про село Красний Брід зазначено, що село застерігається проти нових оплат».

Далі платили попові та дякові, а ще державі тридцятину¹².

Втечі селян після 1718 року трохи притихли, але між роками 1724 — 1735 вибухають знову, головню через податкову політику уряду. Ті, що

⁹ *Гаджега*: Додатки, Науковий збірник Просвіти, X, 1934, 17 — 120; при дальших селах зазначені сторінки цієї праці в тексті.

¹⁰ В. Коці: *Malý slovník naučný*, Praha 1925, 284 і 1338.

¹¹ *Ludovít Haraksim*: K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincoŭ na Slovensku do roku 1867. SAV, Bratislava 1961, 52, 53.

¹² Ол. Мицюк: Нариси з історії (як вище) II, 296.

осталися, починають обробляти лише стільки землі, щоб якось прожити. Щораз більше було землі, якої не було кому обробляти¹³.

Що могли такі зубожені селяни давати монастиреві? Хіба які подорожні, що йшли через Карпати.

В другій половині XVIII століття василіянські ордени проявляють більшу активність. В організаційних справах ухвалює собор Мукачівський (1733), що всі ченці мають слухати мукачівського протоігумена. Краснобрідський собор з 1755 р. зобов'язує того ж наставника, щоб відвідав щороку всі монастирі і відбив рахунки з монастирських кас.

Справа збирання милостини для монастирів дістає докладніші приписи (Краснобрідський собор 1755). На її збирання треба брати тільки найпевніших людей. Краснобрідський і Березнянський монастирі мають висилати ченців на збирання полотна одного року, а другого року Імстичівський та Псвчанський. За зерном і цапками можуть краснобрідські монахи ходити аж до Пчолинного, а березнянські до Стащина. Збирачі мусять вернутися назад до двох місяців. За вином можуть ходити згідно з приписом Мукачівського собору з 1756 р., з кожного монастиря тільки у призначений їм район. Краснобрідські мають приділені місцевості: «Банячка, Поток, Олас, Жадан і прочая Гедсела к Мишкоцу і прочая тамо». (Акти трьох монаших соборів, Гліб Кінах, Записки чину В. В. I, Жовква 1927, 576 — 578).

РЕЛІГІЙНА БОРОТЬБА І ПРОТИГАБСБУРСЬКІ ВІЙНИ

Багато неспокою й терпіння, особливо для духовенства, несла з собою релігійна боротьба. На повів натискали з усіх боків. Коли вони держалися православної віри, то мали проти себе короля з усіма його урядами й військами і католицьких землевласників; коли ж вони приймали унію, переслідували їх протестанські землевласники, семигородські князі і всі команданти проти-габсбурзьких повстань зі своїми військами та, накінець, і їхні власні вірники. Попам приходилося лавірувати сюди й туди, щоб якось вдержатися на своєму місці, і вони вважалися щасливими, якщо їх і їхні родини, не гнали на панщину.

І в Гуменській домнії не було краще. Панство гнало до унії, священство та ченці були вже за унією, але не могли поставити твердо за неї, бо народ показав в 1614 році своє негативне відношення до неї. Євменій Сабов подає у своїй «Христоматії»¹⁴ «облеченку» (дозволення на виконання попівського уряду) з 1674 р., видану єпископом, де той гордо титулується: «Іосиф Стернови Волошинський, Милостію Божією православний єпископ Мункачевській, Краснобрідській, Маковецкій, Мараморській, Спській, і лсея змели оуторскія от Его Яности Цесарской наданный». Одначе показується, що або він вже безправно вживав титулу православного єпископа, або рік виставлення облеченки хибний, бо той же Волошинський з Тернови вже в 1669 р. був уніятським єпископом, переслідував бездольного оборонця православної віри Росвиговського Андреллу, вів з ним, ув'язненим,

¹³ Ол. Мицюк: Нариси з історії, II, 37.

¹⁴ Е. Сабов: Христоматія церковно-славянских и угрорусских памятников, Унгар 1893, 3 — 4.

диснут, а коли це не помагало, то хотів йому обстригти волосся й бороду та заборонити попівський уряд¹⁵.

* * *

Що діялося тим часом довкола? *Турки* зайняли $\frac{2}{3}$ Угорської держави, і *Габсбурги* 200 років воювали з ними і їхніми вазалами *семигородцями*. З війнами прийшли пошесті, 1542 р. прийшла сарана і мор, 1594 напала татарська орда в силі 40—60 тисяч людей. Потім наступили люті морози, засуха, град, поширилося розбійництво. В 1600 р. мор на Снинщині й Шарищині забрав тисячі людей¹⁶.

З першого десятиліття XVII віку починаються протигабсбурські війни. Бочкай, Бетлен, Юрій Раковцій I і II роблять військові походи. В 1619 — 1620 р. великий мор, джерожеча. 1664 р. приходять німецькі війська на постій. Змова Весселенія, Франц Раковцій I, Текслії, війська граблять населення. Куруци б'ються з лабанцями, десятки запустілих сіл. 1679 р. мор в цілій державі, сарана, миші, джерожеча¹⁷.

В 1700 р. почався трирічний голод і напади польського війська через границю. Цісарські війська грабують селян і попів без розбору, хто з якої партії. 1703 р. починається повстання Франца Раковція II, яке захоплює цілу Хустську домінію, 1703 р. сягає аж до Моравії, в 1704 р. і на Поважжя. Одні і другі винищували все, щоб противник не мав їжі ні захисту; 1707 р. *Берчені констатує*: «Ми втратили любов люду». 1708 р. поразка Раковція під Тренчином — від нього відвертається і шляхта. «*Провокатор великої руйни*» — так назвав його Мицюк; український люд в околиці Хуста заспівав про нього:

Ой черлений кантар, білий кінь,
Продав я країну, боже мій¹⁸.

В 1710 р. мор всюди, в Угорщині забрав він біля 300 000 людей; потім мор на худобу; миші, сарана, велике зменшення стану худоби¹⁹.

Усі ці війни, особливо остання, так подейли на Краснобрідський монастир, що він майже зовсім опустів, зівстався без ченців²⁰.

Ченцям треба було шукати нових джерел заробітку. Вони використали один давній народний звичай і ввели його в великих розмірах до свого монастиря, хоч це й принесло недобру славу монастиреві.

З давніх-давен був між народами звичай вхоплювання дівчини, потім купування її, замість пізнішого весілля. Цей звичай, відомий ще з старинної Греції, описаний в історика Геродота²¹.

¹⁵ *Іван Паньків*: Оросигувській чи Теодул? Збір. Наукового товариства, Просвіти, Ужгород. 1925. 10.

¹⁶ *Мицюк*: Нариси, II, 15 — 16.

¹⁷ Там же 18 — 31.

¹⁸ *К. Заклинський*: Народні оповідання про давнину, Пряшів, 1925.

¹⁹ *Мицюк*: Нариси, II, 34.

²⁰ Там же, 110.

²¹ *Зенон Кузеля*: Ярмарки на дівчата, Привіт Ів. Франкові в сорокліття письменницької праці, Львів, 1916, 330.

За часів Київського літописця Нестора він вже був анахронізмом та уступав перед культурнішими звичаями. Нестор ганить декотрі слов'янські племена за цю справу і заявляє, що в київських полян вже цього не має. А втім цей звичай держався далі, колісь в Німеччині, Франції, потім в росіян; де-не-де на Україні, в Румунії; в південних слов'ян, навіть до першої світової війни.

Отож ченці Краснобрідського монастиря дозволяли, щоб відбувалися такі ярмарки в їхньому монастирі і зразу вінчали пари, які тільки що познайомилися на ярмарку. Там ставали дівчата і вдовиці у ряд, а парубки, проходячи, оглядали їх та вибирали собі. Часом це було добровільне або й умовлене наперед, а часом примусове, і навіть кінчалося бійкою між родинами й прихильниками молодого й молоді. Через ті бійки влада заборонила такі ярмарки вже в 1720 році. Український етнограф Зенон Кузеля описує докладніше такий Краснобрідський ярмарок: «Після звісток Антона Сірмая („*Notitia topographica*“, Vudae 1803), сходилися до Красного Броду на ярмарок коло Василіяньського монастиря тисячі — тисячі побожних руснаків, а з ними їхні дочки з розпущеним і завітчаним волоссям та вдовиці з вінками у волоссі. Тричі до року відбувалися справжні ярмарки на жінок».²² Про цей звичай писала теж Божена Немцова у статті: *Obrazy ze života slovenského* (ČSM 1859, 101—102).

Ще сто літ і більше після того, як ці ярмарки перестали відбуватися, ганьбила за них закарпатських українців чужа преса.

За воєн Юрія II Раковця і Гаврила Бетлена монастир на Синайській горі (Снина) зруйновано вщент. Краснобрідські ченці тоді втекли до Галичини. Монастирем управляли навколишні попи. Тоді ще більше укріпилися неспорядки у вінчаннях (дівочі ярмарки), заборонені ще Фердинандом I в 1552 році.

Ці ярмарки дуже пошкодили монастиреві. В 1708 році надзупанський уряд вислав гайдуків, щоб не допустили до тих вінчань. Гайдуки атакували женихів. Товпа кричала і кидала камінням. Гайдуки замкнулися в монастирі, що був дерев'яний і мав два поверхи. Народ здобував монастир, гайдуки стріляли; були вбиті й ранені. Товпа підложила вогонь. Гайдуки пробилися до церкви, а монастир згорів.²³

В 1729 році постановив єпископ Бізанції (чи його заступник Йосип Годермарський) відновити монастир та знову заселити його ченцями. Для характеристики наведу за Базиловичем частину перекладу реституційної грамоти: «За ласкавим наказом і благословенням Севастопольського і Мукачівського єпископа Юрія Геннадія Бізанція, в році 1729, дня 17, місяця червня, в оцім вищезгаданім монастирі починають жити вислані з Мукачева почесноназваним владикою: отець еромонах Леонтій Староста як ігумен із своїми братами, отцем Пахомієм Кочібалом і отцем Бенедиктом Манявським, яким-то отцям архідіакон Михайло Яречій і архіпресвітер Степан Рокитовський, за участю численних пресвітерів (монахів) та світських людей, головню у присутності братства, то єсть монастирських кураторів, вищезгаданий монастир їм самим передали до рук»²⁴.

²² *Зенон Кузеля*: Ярмарки на дівчата, Привіт Ів. Франкові в сорокаліття письменницькї процї, Львів, 1916, 324.

²³ *Новий Галичанин*, Львів 1891, 142.

²⁴ *Базилович*: *Brevis notitia*, II, 180.

Підписані під грамотою: Михайло Яречій, архідіакон, Матій пресвітер Рокитовський (з Рокитова), Петро пресвітер з Сєкова, Йоан Пушкар, Пихонський мешканець, Лука Крайник з Сєкова, Николай, інакше Микула, житель Нягова, Окалій з Чабин і всі брати або куратори Краснобрідського монастиря.

«Розвивається монастир через щедрість побожних і землевласників та пильності нових ченців; землі прибуло, так що зовсім вистає для всякого прожитку, якого потребують бідні ченці; оочевий сад довкола монастиря і суміжний простір — досить широкі; свобідного місця досить, з хаткою для челяді, стайні, стодола, возівня»²⁵.

Замість дерев'яної церкви 1752 р. була побудована кам'яна, досить простора, відмежована, з написом над брамою, що святий її Мануїл Ольшавський, обезпечена всім потрібним, з прегарним іконостасом, з височенною вежею.

Незадовго після побудови церкви, 20 травня 1759 року, було докінчено й будову *нового монастиря*. Протоігумен Василіянського ордену Макар Шугайда поклав фундаменти під нову каплицю і монастир, «забезпеченій достатніми келіями; усе з солідного матеріалу». Документ, наведений у Базилевича говорить: «Тоді покладено кам'яний фундамент на монастир уніятів — василіян, що живуть тільки з святої милостині, між селами Чабинами і Краснобродом, одначе на Краснобрідській території, в столиці Земплинській, округі Гуменській. Імена ченців такі: Йоаннікій Скрипка, начальник (суперіор) монастиря в Марія Повчі, Геннадій Блеха, начальник монастиря в Біксаді, Гаврило Бачинський, місцевий суперіор, Інокентій Каспер, місцевий вікарій і учитель послушників, Мартирій Каспер, вікарій Буківської Гірки, Йосип Адамович, місцевий сповідник, Атаназій Торницький, місцевий прокуратор (завідуючий), брат Дозитей Прам. Імена послушників, живучих тут в монастирі: Нестор Макранцай, Юстин Лабанц, Єремія Руткай, Віталій Варянка, Галактіон Попик, Мартин Поповняк»²⁶.

При нагоді відновлення монастиря графиня Марія Вандерпот, народжена Зічі подарувала монастиреві 36 моргів землі. Але пізніше краснобрідській і чабинській поміщик граф Володислав Сирмай признав монастирські землі своєю власністю і примусив ченців платити йому десятину. Після його смерті його жінка Аполонія хотіла відібрати монастиреві всю землю. Процес довго тягнувся; нарешті віднайдено грамоту графині Вандерпот і в 1811 році признано монастиреві цю землю, та ще наділено монастир землею за довг, майже 200 золотих, які позичив у монастиря управитель фідейкомісу Іван Сирмай²⁷.

КУЛЬТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ
МОНАСТИРІВ. ШКОЛИ.
МАЛЯРСТВО

У Земплинській столиці були в давніших віках три монастирі. У містечку Снині згадується в 1487 р. Василіянський монастир. Його дощенту зруйнували у протигабсбурских війнах²⁸.

Другий був на Буківській Гірці. Село Буковець лежить недалеко від Красного Броду, але належить ще до Шаришської столиці. Село засноване 1379 року, парафія там була від 1700 р.

²⁵ Базилевич: Brevis notitia, II, 180, 181.

²⁶ Там же, II, 181, 183.

²⁷ Новий Галичанин. Львів 1891. 142.

²⁸ Гаджега: Додатки, Науковий збірник Просвіти, Ужгород 1934. 55.

²⁹ Там же, 1932, 60 і 1934, 42.

В Буківському монастирі була переписана пам'ятка давньої української літератури «*О пути ерусалимській ігумена Данила*». Рукопис переписав в монастирі Іван Брадач 1777 року з копії з року 1595. «Це свідчить про культурний зв'язок Закарпаття з Києвом та про інтерес нашої духовної інтелігенції XVIII віку до старинних наших пам'яток»³⁰.

Що ж до школи в Буківськiм монастирі, то у виданні вибраних творів Ол. Павловича, Пряхів 1955, на стор. 515 в неспідисаній «Історії Маковиці» стор. 515, нахидимо таку відомість: «На Буківській Горі видніються розвалини старого монастиря, який був оснований 1742 р. Зберігся тут тільки старий монастирський храм. При Буківськiм монастирі була спеціальна школа, з якої довгий час виходили дяки і навіть учители з титулом *santor et doцент* (дяковчитель). На жаль, автор статті не вважав потрібним подати, звідкіля має ці відомості.

«Латинські впливи у XVIII столітті принесли оживлення досі бідного духовного життя закарпатських українців. Студії кандидатів духовного стану в єзуїтських колегіях у Трнаві та Ягері мали ту користь, що звідти додому поверталися високоосвічені священники, дуже часто зі ступенем доктора теології. Вони почали позитивно впливати на розвиток домашніх шкіл. Вихованець західних шкіл, єпископ Мануїл Ольшавський в 1744 році реформує богословську школу в Мукачеві та пише для неї маленький підручник», каже Іван Панькевич у статті «Славеноруська граматика Арсенія Коцака», *Наук. Збірник Просвіти, Ужгород 1927, 232.*—» а чин «Василіянів реформує або й засновує монастирські школи на єзуїтський зразок».

«В другій половині XVIII століття зустрічаємо вже новозасновані школи в Красnobроді, Імстичеві, Марія Повчі», але в них училися лише послушники, молоді кандидати на ченців»³¹.

Ця остання обставина зменшує вартість тих монастирських шкіл, бо дуже зменшує число учнів. Із вищенаведеного вичислення Красnobродських послушників видно, що їх там було в 1759 р. тільки шість (в першому році школи).

Знайдення рукописної граматики Арсенія Коцака Іваном Панькевичем дає нам змогу не тільки докладніше познайомитися із Красnobродською школою, але й показує, як виглядало життя такого вченого ченця в половині XVIII століття.³²

Арсеній Коцак народився 14 березня 1737 р. в Буківці. Був сином священника. Вступив на послушенство василіян в Краснім Броді 1757 р., а докінчив його під проводом проф. Інокентія Кашпара. Філософські студії зловув в монастирі в *Краснім Броді*. Богослов'я докінчив у єзуїтів в *Трнаві* і там одержав звання доктора теології.

У чині василіян займав різні посади. Був магістром послушників (1768 і 1771 рр.) в Краснім Броді, професором в Імстичівськiм монастирі 1788 р., професором в монастирі Марія Повч, двічі ігуменом Буківського монастиря (в 1787 і 1796 рр.). Помер в Мукачівськiм монастирі 12 квітня 1800 р.

³⁰ Іван Панькевич: Підкарпатська Русь, 1926, 104.

³¹ Іван Панькевич: Підкарпатторуські записки студентських віршів із 1751 р. Підк. Русь 1928, 44.

³² Рукопису Коцакову граматику дістав Ів. Панькевич від бібліотекаря Мукачівського монастиря Гліба Кинаха.

Чого вчили в монастирських школах XVIII століття? Часткову відповідь на це дає рукописний конспект лекцій Коцака, що знаходиться в бібліотеці Мукачівського монастиря. Він учив: 1) славеноруську граматику по-руськи і по-латинськи; 2) поетику і риторику (*Scholae normalis ruthenicalis pars I—III*); 3) хронологію (*De dimensione et connumeratione temporis*); 4) філософію (поучення і розмішлення із філософії християнської).

Перше місце займає його *граматика слов'яноруської мови*, яка тоді вважалась літературною. Для навчання граматики склав він дві рукописні книжечки: одну, меншого формату (16°) для початкуючих, другу формату аркушевої чвертки, «для юношів», писану скорописом. (Цю другу розглядає Панькевич.)

Підручник Коцака називається: «Грамматика русская о словосложении слова языка словенского или русского . . . по такжеже и латинского языка». Розпочав її Коцак як професор в Красному Броді 1768 р., закінчив після 1788 р.^{32а}

Цю граматику, зв'язану з Краснобрідським монастирем, написав Арсеній Коцак із національної гордості, щоб руснаків не вважали за простаків, що не мають граматики. Та в цьому він не має рації, бо не тільки на цілій Україні, але й усюди, де вчили церковно-слов'янської мови, вживали граматику українця Мелетія Смотрицького з 1619 року, видану багато разів. На неї спирався і Коцак, тільки хотів її трохи змінити в дусі новіших латинських граматики. Декуди брав огляд на форми живої народної мови. Але це була, однак, граматика слов'яноруської мови, як і граматика Смотрицького. А. Коцак написав ще у Красному Броді віршовані церковно-слов'янські «*Правила і наставления*». (*Кинах, Записки чина В. В. II, 1927*).

Краснобрідська богословська школа готувала своїх послухників на священників. В тих часах школи виглядали так: «*нормальна школа*» (початкова); «*гуманіора*» (або «*граматикальні класи*») рівнялася шістьом гімназійним класам; класи 7 і 8 пізнішої гімназії були вже приєднані до вищої школи і називалися «*філософська школа*»; після їх закінчення випускники проходили чотири роки теології. Найбільш відома філософська школа Краснобрідського монастиря, бо Євгеній Савов подав про неї вісткі у своїй Христоматії (на 188 стор.), зв'язуючи її з ім'ям протоігумена Макара Шутайди.

До культурної діяльності Краснобрідського монастиря належить також плекання мистецтва. В монастирі був малярський відділ. Йосип Змій-Міклошій, народжений 1792 р. в селі Словінки на Спишу, був висланий священником рідного села Дудинським до Краснобрідського монастиря і там учився від 1809 року до 1814 р. малярству під проводом старого маляр-ченця, а в 1814—1818 рр. в малярській академії у Відні. Тоді він намалював картини «Земплінська свадьбу», «Краснобрідський ярмарок на дівчат» та інші. За одну з тих картин заплатив князь Чарторийський 100 золотих. Потім був Змій-Міклошій малярем Пряшівського єпископства. Був одним з кращих митців в Угорщині³³.

^{32а} Іван Панькевич: Славеноруська граматика Арсенія Коцака другої половини 18 віка. Науковий збірник Просвіти, Ужгород, 1927, 234.

³³ Денис Зубрицький-Торисин: Йос. Змій-Міклошій, Підкарп. Русь 1925, 89—90 та Степан Гапак: Видатний маляр. Дружно вперед, 1951 р., № 4.

Деякі доповнення до історії Краснобрідської та інших монастирських шкіл знайдуться ще в життєписах заслужених краснобрідських ченців, які вибираю з історії Базиловича.

Про *Макара Шугайду* пише Базилович, що той знав досконало крайову мову. У 1755 році був установлений краснобрідським ігуменом і тоді вибудував з каменю три келії на кінці гірки; з них найбільшу призначив для послушенства. Це й буде початок школи;

Потім послали Шугайду як ігумена до Бедевлянського монастиря; 8 літ він був протоігуменом в Мукачеві, а в 1766 році відійшов знову до Красного Броду як учитель послушників. Там був ігуменом від 1769 до 1775 року і залишився тут до смерті. Добре виховував, каже Базилович, молодих ченців.

Засновником цих студій був Макар Шугайда, який після довгого життя помер 18 лютого 1778 р. в Краснобрідському монастирі. (III 97).

З-за нестачі вчителів до Красного Броду покликали 1762 р. франціска-на Прімуса Паппа. Він викладав філософію шістьом послушникам. Потім його, як визначного вчителя, відкликали франціскани до свого ордену. Він постарався, щоб трьох його учнів з Красного Броду прийняли на фундацію Міндсентія до Кошицької академічної колегії. Це були: Арсеній та Антоній Коцаки та Сава Андрейкович; усі три в 1767 р. здобули там докторат³⁴.

Потім оба Коцаки вчили в Повчі філософію й теологію; їх наступником був історик Йоаннікій Базилович (III 96).

Гервасій Камінський, добрий господар, був ігуменом у Красному Броді від 1749 до 1754 р.; після був у Повчі та Буківці учителем послушників, знов у Малім Березнім, Мукачеві, вдруге в Буківці ігуменом; там помер 1766 р. За його ігуменату в Краснім Броді докінчена в 1752 році кам'яна монастирська церква. Він пізніше таку ж церкву збудував у Малім Березнім.

Герман Хватала, або Ториський (від села *Ториски* на Спишу, де народився), був ігуменом двічі в *Імстичеві*, в *Малім Березнім*, потім у *Красному Броді* (всюди кілька разів). 1799 р. помер у *Красному Броді*. Найбільше заслужився в *Малім Березнім*. (III 98).

На смерть ігумена Германа Хватали (або Ториського) 1789 написав невідомий автор акростих. (*Гліб Кінах, На вічну пам'ять Хватали, ЗЧВВ, II, 1926*).

Сильвестер Ковейчак, що говорив рідною «руською» мовою, окрім латинської й мадярської, був в роках 1762—1766, крім перебування в різних монастирях, ігуменом в Красному Броді. Помер у Повчі 1790 р.

Ізаак Чирський, знав мови латинську, мадярську, німецьку, слов'янську, після побути в Сиготі й Повчі, був від 1772 до 1775 р. учителем послушників в Красному Броді.

Вен'ямин Феєр, закінчив послушенство на Буківській Гірці 1775 р. під Гервасієм Камінським, знав окрім місцевої мови латинську, мадярську, ще

³⁴ Тут не згоджуються два джерела, бо у Панькевича подано, на основі монастирських записок, що Арсеній Коцак докінчив богослов'я і здобув докторат в Трнаві. Видно, що помилка була в Мукачівських записках ЧВВ. Також деякі дати не згоджуються.

й волоську, бо був ігуменом у Біксаді. Звідтиля прийшов за ігумена до Красного Броду 1776 р. і довго був учителем послушників. Вмер там же 1779 р. (III 100).

Гаврило Бачинський, бував більше разів ігуменом, м. і. в Краснім Броді; був теж учителем послушників. Помер в Мукачеві 1797 р.

ДАЛЬША ДОЛЯ ШКІЛ.
РЕФОРМИ

Отож існування краснобрідських шкіл *гуманіторних* (або *граматикальних*), філософської й богословської (найбільшої слави, монастиря), ствержене остаточно в 1759 році, коли відбувалося кам'яний монастир, зібрано послушників та дано їм учителя.

Слабістю краснобрідської школи, як і всіх інших монастирських шкіл, що десь у тім часі виникли (Імстичівської, Буківської, Повчанської, крім Мукачівської, що не була монастирською), було обмеження числа учнів на послушників, отже, кожен з її учнів мав статися ченцем; та ще те, що при нестачі центрального контрольного й керівного шкільного уряду, залежала доля школи найбільше від ігумена, його влачі й доброї волі, рівня його культурності й педагогічного хисту. А ігуменів раз у раз міняли, і школа через те мала нетривкий характер. Тому і краснобрідська школа процвітала за ігуменату *Макара Шугайди*, а потім стала занепадати, десь у першій половині XIX століття, як і Імстичівська та Буківська. Прослідити історію цих шкіл — завдання майбутніх дослідників.

Школа в Повчі ще держалася й після революції 1848—1849 рр. Про неї подає вістку Н. Н. (мабуть Кралицький) у *Вістнику для русинів австрійської держави* (1853, № 45, ст. 94—95). Там василіани утримували *нормальні* класи, дві *граматикальні школи*, а від 12 літ, за старанням єпископа Василя Поповича, також *курс препаративів*. Як видно, школи старалися згідно зміненим вимогам доби виховувати не попів, яких вже було досить, але вчителів та дяків. Здається, що те саме зробила раніше й Буківська школа, та це їй тільки на якийсь час помогло. Мицюк подає, що вона існувала щонайменше до 1796 р.³⁵

Опора феодалізму — перевага чернецтва у вихованні молоді і релігійнім житті — хилилася до занепаду. Орден єзуїтів був скасований 1773 р. за Марії Терезії, а за Йосипа II, в роках 1782—1789, були замкнені 134 чоловічі монастирі; закриті були всі, що не займалися добродійною діяльністю, не мали шкіл ні лікарні. На українським Закарпатті закрито: пасилян в Углі й Бедевлі, Кричові, Драгові, Вульківцях, Білій Церкві, Бичкові, Джулині, Барсанові, Вишній Вишаві, Мойсееві, Бороняві, Євділках (разом 13); францісканців в Гуменнім, колегію єзуїтів в Ужгороді та резиденцію в Пришеві і Потоку, міноритів в Пришеві, павлінів в Терешеші й Угелі, тринітаріїв в Шарош-Потоку.

Краснобрідський монастир, якому допомогла школа, витримав кризу. На початку XIX століття ще існували краснобрідські школи.

Заснування духовної семінарії в Ужгороді, барбареума у Відні, генеральної семінарії у Львові підірвало значення монастирських шкіл. На початку XIX століття студенти з жуп Мармароської та Ужанської йдуть до фі-

³⁵ Мицюк: Нариси, II, 111, 112.

³⁶ Там же, 110.

лософських класів у Великій Варшаві (Довгович, Лучкай). Там творяться нові центри шкільної культури. У 1816 році розділено Ужгородську єпархію і стала нова Пряшівська. Тоді знову підносяться значення Краснобрідського монастиря, бо Мукачєво, Повч, Імстичєво опинилися в іншій єпископстві.

ТАРКОВИЧ І ДУХНОВИЧ.
ПОЖВАЛЕННЯ
КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ.
ТЕРЛЕЦЬКИЙ.

Новий Пряшівський єпископ Григорій Таркович вибрав Красний Брід за місце своєї єпископської інсталяції; посвятив його там на єпископа мукачівської владика Повчій в 1821 році³⁷.

Таркович вибрав собі для інсталяції Краснобрідський монастир, щоб мати менші видатки.

Видно, що Тарковичеві припав до вподоби Краснобрідський монастир, бо він постановив віддати йому половину своєї численної бібліотеки; другу віддав пряшівському єпархіальному книгосховищу.

Духнович, очевидно, теж цинив Краснобрідський монастир, бо також задумав зробити Красному Бродові дарунок із частини своїх книжок. В окремому документі він широко говорить про це та висловлює свої бажання щодо майбутньої долі бібліотеки. Цей документ переховується в архіві мукачівського монастиря, а опублікував його Анатоль Кралицький в газеті «Світ» (Ужгород, 1878 р., 252.) Передрукував його теж Франтішек Тіхи в «Поздравленію русинов памяти Духновича» (Ужгород, 1923 р.), і Михайло Ричалка³⁸.

В цьому документі 13 червня 1859 р. Духнович виразно говорить: «Отдаю одну часть моей властной библиотеки». Пригiм кладе умови щодо використання того дару: Щоб переховувати його в Красному Броді, в окремій списку, з окремим бібліотекарєм, та щоб ця бібліотека була публічна; позичати з неї можна і поза монастир на реверс із тримісячним строком. Бібліотеку треба побільшувати; віддає «все именьи мое, все мое довременное сокровище».

Наприкінці 50-років XIX століття задумало духовенство піднести славу Краснобрідського монастиря. В будапештській «Церковній Газеті» дописувач із Чертіжного Михайло Бешкид писав: «В Краснім Броді було свято 25 липня. Намісник Гостовицького собора, Михайло Старецький прибув зі своїми парафіянами три дні скорше і з хором молоді, який здивував публіку. І ще священики прийшли з парафіянами»³⁹.

На другий рік писав допис до той же газети Духнович: «На храмове свято приїхав туди пряшівський єпископ Гаганець і по всяких відправах заявив, що переведе новіціат з Мукачєва до Красного Броду. Наставником буде Володимир Терлецький, доктор богослов'я і медицини»⁴⁰.

Володимир Терлецький (1819—1889), український лікар з Волині, брав участь у польським повстанні проти Росії 1831 р. і мусив емігрувати. Вступив до монастиря і став релігійним діячем. Кілька літ був в Антіохії, потім в Парижі, Римі. Умів робити враження на людей. В Парижі організував уніятську семінарію. Окрім релігійно-слов'янофільської брошури,

³⁷ Церковная Газета 1857, Будапешт 359.

³⁸ Ричалка: О. Духнович, 291 — 293.

³⁹ Церк. газета, 1857, 207.

⁴⁰ Там же, 1858.

дуже читаної і скоро забутої, видав книжку непоганих українських перекладів з творів польського поета — українофіла Богдана Залеського. Потім взявся до очищування уніяського обряду, на його думку попсованого єзуїтами. За це поляки дуже розсердилися і він не міг залишитися в Галичині. Від 1857 р. перебував в Закарпатських монастирях. Був ігуменом в Малім Березнім, потім перебував в Мукачеві, а від 1863 до 1872 р. в Красній Броді, якого монастир описав.

Духнович привітав його віршем, де писав, що «руський богатир заперся в монастир». В 1872 р. він виїхав за амністією до Росії. Жив у Михайлівським монастирі в Києві. Видав брошуру про Закарпаття під назвою «Угорська Русь и возрождение сознания народности между русскими в Венгрии», Київ, 1874 р. Розказує там про політичні події від Добрянського до покінчення боротьби з Панькевичем. Нових фактів — з нинішнього погляду — не подає. Помер в Одесі 1889 р.

Іван Франко характеризує його як людину великого таланту, але дуже рухливої фантазії. Через звернення всієї уваги українського народу в Галичині на очищування обряду він привів до занедбання багатьох важливих справ на кількадесят літ⁴¹.

3 1891 року маємо опис вигляду Краснобрідського монастиря. Монастир гарно виглядає. Збудований з каменю і цегли, творить дві сторони чотирикутника. Близько велика церква з дзвіницею. Навколо церкви площа зі старими липами й каштанами; це цвинтар ченців. На північ від церкви криниця з цілющою водою. (Тому тут монастир). Площу і частину саду оточує кам'яний мур.

В монастирській бібліотеці знаходиться приблизно 2000 томів книжок різного змісту і на різних мовах. У переважній частині це дар Олександра Духновича. Є там Острозька біблія, чеський літопис 1541 р. і законодавство 1569 р., старі словники XVI століття. Під час воєн всі вони пропали⁴².

Маєток Краснобрідського монастиря все збільшувався. 16 червня 1909 р. були збори василіян у Красному Броді. Вибирали ігуменів до монастирів в Мукачеві, Марія-Повчі, до Малого Березного, Імстичова, Бороняви, Бік-саду. Для Красного Броду був назначений ігуменом Василь Середій. Буківський монастир закрили, а його майно прилучили до Краснобрідського⁴³.

Видно, що Василь Середій був добрий господар, бо закупив в 1911 році для монастиря маєток від князя Рейса на 41 катастральних угрів⁴⁴.

Сумний кінець судився Краснобрідському монастиреві. На початку першої світової війни в 1914 році російське військо зайняло Красний Брід з монастирем і на монастирській вежі зробило обсерваційний пункт. Це привело до обстрілювання і знищення монастиря. Не чути, щоб було врятовано якісь книги чи іншу цінність. Бібліотека згоріла разом з монастирем⁴⁵.

Оця спроба історії Краснобрідського монастиря має вартість не тільки для громадян Красного Броду та його околиць, які ходять по історично

⁴¹ Іван Франко. Стара Русь. II частина, Літературно-науковий вістник, Львів 1906, том 36, 359 — 374.

⁴² Новий Галичанин, Львів 1891, 118, 129.

⁴³ Наука, Унгвар, 1 липня 1909, 4.

⁴⁴ Село, додаток до ч. Наука, Унгвар 1911, № 4, 21.

⁴⁵ Schematismus Preschovensis 1948, 114

важливій землі, де стільки усякого відбувалося, про яке ми знаємо, і ще більше такого, про яке до нас не дійшли відомості; вона важлива не тільки для Музею української культури, створеного в тій пам'ятній місцевості, але в ній можна знайти чимало деталей для культурної історії українців на Пряшівщині.

ВИДГОЛОС В ЛІТЕРАТУРІ

В літературі Краснобрідський монастир дав тему двом авторам. Першим звернув на нього увагу найбільший із словацьких приятелів українського народу Богуш Носак Незабудов і написав на підставі народного оповідання поему «Красний Брід». Найшов її серед Носакових рукописів Е. Лазар і надрукував у виданні Словацької академії наук в Братиславі 1957 р. (Z čsl.-ukr. vzťahov 388—9.)

Темою поеми є ворожнеча між графом Другетом і монастирем. Граф тут представляє фізичну силу; він грозить сміливому сивому священикові, що віддасть церкву в найми, як у Галичині, орендареві за два воли і піп буде в орендаря просити ключ від церкви, а граф накаже погнати його в ризах на панщину. Однак відповідь попа теж збентежила графа так, що він вступив ченцем до монастиря. Це прстонародна інтерпретація описаної вище дивної повсідки графа Валснтина Другета супроти монастиря.

Богуш Носак дав тут приклад, як повинні були б виглядати початки народної літератури Закарпаття: поети мали б зайнятися оспівуванням рідного краю та уважно слухати, що розповідає про давнину простий народ.

Вірш цей написав Носак у пізнішому віці, коли жив у брата в Сабінові. Давніші свої твори на українські теми з молодшої доби творчості він давно надрукував.

Видно, що доба конфлікту монастиря з графом Другетом, який наказав монастир спалити, представляє найбільший інтерес для митців. Коли романтик Богуш Носак іде за народним переказом і змальовує сутичку з графом як конфлікт на релігійному полі, то реаліст Михайло Шмайда, що взявся до змалювання рідного села в давнішій історичній добі, представив нам соціально-економічну боротьбу селян з феодалом-графом⁴⁶.

Дві пісні про Краснобрідський монастир збереглися і у фольклорі. Це пісня про Краснобрідську богородицю і про її чудо.⁴⁷

⁴⁶ М. Шмайда: В'язка ключів. Оповідання, Пряшів, 1955 р., 74—92. Монастирський ярмарок.

⁴⁷ Javorskij: Prameny, Praha 1934, 164.

Das Basilianerkloster in Krasnyj Brid

Im Gebirgsdorf *Krasnyj Brid*, in der Nähe des Städtchens Medzilabirci in der Slowakei, sind noch heute die Mauerreste eines Klosters zu sehen. Das Volk aus der Umgebung kommt dahin am Tage des ehemaligen Klosterfestes. Einst kamen an diesem Tage ins Kloster 5.000—6.000 Pilger zusammen.

Das Kloster lag an der Galizien mit Ungarn verbindenden Landstrasse. Es besass ein wundervolles Bild der Muttergottes und eine Heilquelle.

Die Kirche und das Kloster waren Holzbauten und, nach der Überlieferung, wurden sie vom Fürsten *Theodor Korjatowytsch* gebaut.

Im Jahre 1603 liess der Grossgrundbesitzer Graf *Valentin Drughet* das Kloster verbrennen. Dann baute er es wieder auf.

Der Wunsch seines Nachfolgers, des Jesuitenzöglings *Georg Drughet*, die religiöse Union mit der katholischen Kirche einzuführen, endete im Jahre 1614 mit der Verwundung des uniatischen Bischofs von *Peremyschl*, *Krupcekyj*.

In religiösen Kämpfen, Naturkatastrophen und gegenhabsburgischen Kriegen ging das Land unter. Die Mönche des Klosters flüchteten nach Galizien. Damals verbreiteten sich im Kloster die Missbräuche in Trauungen, sogenannte Mädchenmärkte. Im Jahre 1708, während des Scharmützels der Volksmenge mit amtlichen Haiduken, wurde das Kloster wieder verbrannt, im Jahre 1729 erneuert und dann neu erbaut.

Die 1755 errichtete Klosterschule enthielt alle Stufen bis zur Theologie.

Der Abt *Makar Schuhajda* machte sich dabei verdient. Professor *Arsen Kotzak* schrieb dort eine *Grammatik der Slavoruthenischen Sprache* (1768—1788).

Auch eine *Malerschule* existierte dort, deren Zögling *Zmij Mikloschij*, nach den Studien in Wien, ein bedeutender Meister wurde.

Der Dichter *Duchnowytsch* fundierte im Kloster 1859 eine Bibliothek.

Im ersten Weltkrieg 1914 wurde das Kloster vernichtet.

Príspevok k partizánskemu hnutiu v Levočských horách¹

Národnooslobodzovacie hnutie v slovenských a ukrajinských dedinách Levočských hôr našlo v r. 1942—45 pevnú bojovú základňu. Tunajší roľníci, drevorubači, drevárski robotníci a robotníci v kameňolomoch žili za kapitalizmu v ťažkých sociálnych podmienkach, ktoré určovali ich boj za slobodu. Ony boli jednou z príčin, prečo tunajšie obyvateľstvo chcelo, aby v dobe boja za obnovenie nezávislosti sa obnovila ČSR, lež nie stará, buržoázna ČSR, ale nová, ľudové Československo.²

Podmanenie Slovenska hitlerovcami uvrhlo slovenskú a ukrajinskú dedinu do veľkej biedy. Celostátny hospodársky úpadok, rozdrobovanie roľníckych hospodárstiev, nefútostné vykorisťovanie, bezohľadne zvyšované kontingenty a dane túto ťažkú situáciu dediny ešte prehĺbili. Pošliapávanie ľudskej dôstojnosti, okrádanie a zostrovanie triedneho boja budilo v roľníkoch nenávisť k vládnúcim triedam a prisluhovačom nemeckých podmaniteľov, urobilo z dediny na Slovensku jednu z dôležitých základní protinemeckého a protiludáckeho odporu. Robotníci z dedín odchádzali za prácou z Levočských hôr do miest a priemyselných stredísk, kde politicky vyspelejší z nich tam vstúpili do KSČ a prinášali do rodného kraja umedomelejšie usmerňovanie dedinskej chudoby v jej boji proti triednemu nepriateľovi.

Nepopierateľný veľký vplyv medzi pracujúcimi za fašistickej nadvlády mala

¹ Uvedený článok je časťou širšieho štúdie o národnooslobodzovacom hnutí a protifašistickom boji na Spiši za druhej svetovej vojny. Táto práca bude publikovaná neskoršie a bude zahŕňať celú historickú problematiku, týkajúcu sa uvedeného regiónu. V národnooslobodzovacom boji (1941—45) v bývalom Levočskom okrese osobitne sa vyníma región *Levočské pohorie* a v ňom ešte menší podrajón *horské Potorysie*, ktorému je venovaný náš príspevok. Je to kraj okolo prameňov a horského toku riečky *Torysy* až k dedine *Brezovica* nad *Torysou*, na rozdiel od povodia *hornej Torysy*, ktorým sa nazýva kraj až k *Lipanom* alebo podľa niektorých bádateľov až k *Sabinovu*. Ukrajinských dedín v tomto kraji je 5: *Torysky*, *Nízné Repaše*, *Olšavica*, *Podproč*, *Blažov* (do roku 1948) a *Tichý Potok*.

² Prípís Četníckej stanice v *Toryskách* zo dňa 14. apríla 1937 vyjasňuje, že i národnostné pomery neboli v ukrajinských dedinách konsolidované a volali po novom usporiadaní. Archív býv. Okresného úradu v *Levoči* (ďalej len AOÚ-L) č. 594/37 prez.

ilegálna buňka KSS medzi robotníkmi na levočskej píle, kde pracovalo hodne robotníkov z horských obcí. Nie menej dôležitá bola politicko-vedomovacia práca buniek v kameňolome, tehelni a píle v Spišskom Podhradí. Tieto pracoviská priťahovali robotníkov z Oľšavice, Blažova, Nižných Repáš, Pavlian a Podproča. Ešte všestrannejšie pôsobili na svojich krajanov takí skúsení účastníci medzinárodných triednych bojov, ako bol Juraj Petročko z Torsyiek a Michal Bilek z Oľšavice. Ukrajinec robotník-komunista Petročko r. 1929 odišiel za prácou do Belgicka a r. 1930 do Francúzska. V obidvoch krajinách pracoval ako baník. Prežíval tam štrajkové boje a v období vyvrcholenia svetovej hospodárskej krízy neraz preukázal odvahu a hrdinstvo v boji s triednym nepriateľom. Zúčastnil sa na bojoch proti Francovi v Španielsku, pracoval vo francúzskych továrňach a až v auguste r. 1944 vrátil sa na Slovensko, aby pomáhal bojovať v Povstaní.³

Na horskom Potorsyí a vôbec v celom Levočskom pohorí utvárali sa priaznivé podmienky pre národnoslobodzovacie hnutie a pre boj proti fašizmu. Mnohé partizánske oddiely si vybudovali stanovište, utvoril sa tu prechodný most pre jednotky vracajúce sa z Východu na stredné Slovensko a III. slovenská rota partizánskej brigády „Gottwald“ našla tu svoje operačné územie.

Tento horský kút bol i dočasným sídlom sovietskeho partizánskeho oddielu kapitána V. Kvitinského, ktorý sa sem stiahol z priestoru Minčola.

Hoci v období okupácie našej republiky činnosť komunistickej strany bola zakázaná, strana sa nevzdala politickej práce. Burcovala všetky pokrokové vrstvy ľudu do boja proti zmáhajúcemu sa fašizmu. Prezídium bratislavského min. vnútra — ústredie štátnej bezpečnosti — píše vtedy levočskému okresnému náčelníkovi: „Máme dôvernú zprávu, že i toho roku ilegálna KSS na Slovensku chystá rozsiahle akcie, ktorých jediným účelom je upozorniť široké pracujúce vrstvy ľudu, že komunistická strana pracuje aj naďalej za povznesenie najnižších vrstiev ľudu“.⁴

Začalo sa sľadiť po ilegálnych pracovníkoch a zatýkať každého, kto vtedajším mocipánom sa zdal byť nebezpečným.⁵ Strana ako odpoveď na tieto „opatrenia“ vytyčovala húževnatejšiu prácu. KSS zvýšila svoju aktivitu najmä vtedy, keď sa už úplne obnažili všetky nebezpečenstvá, hroziace slovenskému a ukrajinskému ľudu zo strany fašistických podmaniteľov. Podstatnou úlohou strany bola maximálna mobilizácia síl do aktívnej nevypovedanej vojny s nepriateľom, ktorú považovala za jedinú cestu urýchľujúcu oslobodenie.

Ilegálna KSS rozvinula pred slovenským a ukrajinským ľudom predvídavý program oslobodenia vlasti a zavedenia spoločenských reforiem, propagovala heslá ozbrojenej vojny s domácou zradcovskou vládou a Nemcami, volala pod jej zástavy všetkých slovenských a ukrajinských vlastencov.

„KSS ide s každým, kto povstáva do vojny s podmaniteľom a zároveň vypovedá neľútostnú vojnu všetkým zradcom ľudu, podlým agentom hitlerizmu a rozbiťom ČSR.“

³ J. Petročko: Mój životopis. Rukopis. Odpis má autor.

⁴ AOÜ-L, 1724, spis 484/1942 zo dňa 10. apríla 1942. Pozri i spis Prezídia Min. vnútra ÚŠB v Bratislave zo dňa 27. IV. 1942.

⁵ Tamže. Pozri i spis 308/1942 (1722) z 23. III. 1942 doručený do Levoče OÜ 28. III. 1942 „O komunistickej a rozkladnej činnosti.“

KSS volá všetkých, ktorým je drahá nezávislosť a sloboda ľudu ČSR, do utvárania a posilňovanie spoločných radov a do nevyprovodanej vojny s nemeckým podmaniteľom!⁶

V ilegálnej práci strana získavala roľníkov do boja o ľudovú moc a vysvetľovala im, aký význam bude mať pre nich likvidácia zvyškov feudalizmu a prestavba celého poľnohospodárstva, ktorú chystá pre nich vedenie KSČ.

Pre pracujúci ľud Levočských hôr mala princípálny význam činnosť ilegálnych buniek v Levoči a Spišskom Podhradí. Ilegálne bunky rozširovali robotnícku tlač,⁷ ústredné letáky⁸ a letáky, ktoré si zhotovovali sami ako ohlasy na miestne pomery a situáciu.

Z ústredných letákov, ktoré boli rozširované v Levoči a jej okolí, treba najmä uviesť „Hlas ľudu“ a „Zprávy kom. tlačovej kancelárie“. Malé letáčiky zase obsahovali heslá, ktoré sa mali písať na múry, domy a ohrady, alebo vykrikovať pri jednotlivých manifestáciách malými skupinami.

Už 15. I. 1942 bol doručený do Levoče leták z Bratislavy tun. sadzačovi Jozefovi Varakozovi. V letáku sa objasňovalo obyvateľstvu, ako sa má chovať k nepriateľskému vojsku, dokazovalo sa, že fašizmus bude porazený za každú cenu a taktiež tu bol rad pokynov, podľa ktorých má obyvateľstvo poskytovať pomoc pokrokovým silám a chrániť sa pred zradcami a udavačmi.¹⁰

Letáky, ktoré si zhotovovali miestne bunky komunistickej strany, poukazovali na nezdravé pomery v zásobovaní obyvateľstva: nemecké deti a páni na letoviskách na Sivej Brade a v Levočských kúpeľoch plytvali potravinami a na dedinách nebolo dostatok zemiakov, ani umelých tukov, odhaľovali prehmaty pri vyplácaní robotníkov na veľkostatku Husztyho, upozorňovali roľníkov na kľúčové rozdiely v zásobovaní nemeckých a slovenských gazdovstiev hnojivami.¹¹

Letákmi boli občania miest a dedín včas a správne informovaní o skutočnej situácii doma a za hranicami, ony odhaľovali falošnú propagandu nemeckých fašistov a ich prisluhovačov.

Príslušníci buržoázie a zapredanci nemeckého fašizmu — väčšinou cudzinci — naľakali sa činnosti KSS a podzemia a preto polícia začala pátrať po pôvodcoch odporu. Každý roduverný vlastenec Slováč či Ukrajinec ocitol sa na zozname nespoľahlivých osôb.

Vo februári 1942 prezident ministerstva vnútra — ústredie štátnej bezpečnosti — žiada Okresný úrad v Levoči predložiť odpisy trestných oznámení „o s o b k o m u n i s t i c k y č i n n ý c h“. Chce mať jasný prehľad o doterajšom potláčaní osôb komunisticky činných v celom štáte. Na zozname proskribovaných

⁶ Výzva Moskovského vedenia KSČ. Rozširovaná bunkou KSS v Levoči. Akciu viedol Ondrej Bendík. Porovnaj K. B e d r n a: Spomienky na ilegalitu, 1949.

⁷ Ondrej Botoz: Zákaz komunistickej strany v Levoči, spomienky, 1963, s. 2 a ďalej. Pozri i spis AOÚ 1029/1942 prez. a 239/1943 prez.

⁸ AOÚ-L, 65/1942 prez. (1716). 626/1944 leták: Výzva Čs. vlády z Londýna. 721/1944 leták protifašistického obsahu z Tatranskej Lomnice. Zaujímavé je hlásenie i o leteckej nepriateľskej činnosti z 10. apríla 1944; išlo o zhadzovanie letákov. Táto činnosť pokračovala i 13. IV. a 15. IV. 1944 na Spiši.

⁹ Viď pozn. 7.

¹⁰ AOÚ-L, 65/1942. Na spisoch je poznámka vtedajšieho fašistického OÚ: „Vydany ilegálnou komunistickou stranou slovenskou, je štvavého protištátneho obsahu“.

¹¹ AOÚ-L, 470/1943 prez. zo dňa 13. V. 1943.

Roľníci sa sťažujú na nedostatok umelého hnojiva. Tak napríklad vládny komisár z Hradiska hlásil, že nemohol dostať umelé hnojivo pre obec, ale že obec s nemeckým obyvateľstvom dostávajú umelé hnojivo až v príliš veľkom množstve a zbytočne.

sa ocitlo 14 vedúcich funkcionárov strany, obvinených väčšinou z rozširovania letákov.¹²

R. 1942 sa do komunistickej činnosti zapojili aktívne všetci starí a známi komunistickí pracovníci. Aj mládež do 18 rokov sa organizovala podobne ako starší bunkovým systémom. 3. II. 1942 bola odhalená a uväznená organizácia komunisticky činných žien.

Zostrujú sa perzekúcie, hromadia sa príkazy odstraňovať komunistické nebezpečenie, podzemnú prácu, sledovať i ženy komunistických pracovníkov. Do väzenia sa dostáva Mária Kožárová-Bendíková „pre napomáhanie a ukrývanie komunistických letákov”.¹³

Členovia KSS pracujú ďalej, pracujú obozretne pri zatknutí vypovedajú opatrne pri tvrdých krížových výsluchoch.

Z Bratislavy prichádzajú nové perzekučné príkazy: „... napomeňte bezpečnostné orgány k väčšej ostražiteľnosti a žiadajte od nich väčšiu aktivitu pre potieranie tejto nebezpečnej podvratnej činnosti a ďalej predkladajte zoznamy osôb i len podozrivých zo svojich obvodov”.¹⁴

V Toryskách rozpustili obecné zastupiteľstvo, zrušili úrad starostu, námestníkov starostu, obecnú komisiu, zastupiteľstvo a vymenovali vládneho komisára.¹⁵

Ukrajinské obyvateľstvo na hornej Toryse bolo rozdelené do dvoch okresov: tri obce s jednou osadou do Levošského a 2 obce s jednou osadou do Sabinovského okresu, ale aj tak bolo vraj nebezpečné pre „Slovenskú republiku”. Z hlásenia žandárskej stanice v Toryskách sa dozvedáme, že počas sčítania ľudu r. 1940 „najvdorovitejšie sa chovali občania obce Nižné Repaše, ktorí s neobyčajnou tvrdosťou sa hlásili za Rusov”. Starosta obce Ján Vanacký bol pozbavený úradu, uvrhnutý od väznice krajského súdu a navrhnutý do zaisťovacieho tábora v Ilave, aby sa „mu dala príležitosť rozmyšľať o tom, že poburovanie proti Republike je najväčším zločinom a zároveň sa mu poskytnie možnosť, aby sa polepšil.” Ako ďalší dôvod pre jeho uväznenie sa uvádza verejné kritizovanie veliteľa HG.¹⁶

Rastúce bremeno daní bolo tak neznesiteľné, že dochádzalo k otvoreným prejavom odporu proti votrelcom. To viedlo k tomu, že postupne do všetkých obcí na hornej Toryse boli postavení na miesto nespoľahlivých starostov „vládni komisári”.¹⁷

Ľud odmietol spoluprácu s Nemcami a ich stúpcami, bojkotoval nové poriadky, prejavoval húževnatý a nasledovania hodný, účinný odpor proti buržoáznej mašinérii. Jeden z protestov tkvel v tom, že občania zakrývali pred úradmi rozsah osevných plôch.¹⁸

Odpor ľudu proti nenávideným poriadkom bol tak veľký, že vznikali ťažkosti s náborom pracovných síl. Úrady zriaďovali pracovné tábory, ktoré mali sústreďovať tých, čo bojkotovali nové poriadky.

¹² AOÚ-L, 157/1942 prez. (1719): „Zoznam osôb komunisticky činných, zatknutých pre ich aktívnu činnosť od 14. III. 1939 do 28. II. 1942.”

¹³ Tamže.

¹⁴ Tamže.

¹⁵ AOÚ-L, 331/41 prez.: Rozpustenie obec. zastupiteľstva v obci Torysky.

¹⁶ AOÚ-L, spis č. 180/1941 prez. Pozri i hlásenie žandárskej stanice v Toryskách, opatrené mienkou Okresného žandárskeho veliteľstva v Levoči, č. 31/dôv./1941.

¹⁷ Archív býv. župného úradu v Levoči (skrátene AŽU-L) 532/41-42.

¹⁸ AOÚ-L č. 654-9/42 adm.

Väzenské cely pracovných táborov zaplňali sa nielen členmi a funkcionármi komunistickej strany, ale i nevinnými ľuďmi bez politickej príslušnosti: študentmi (najmä rusofilmi), roľníkmi, nádenníkmi a pod., ktorých jediným obvinením bolo podozrenie z komunistickej činnosti alebo prichýlnosti k Rusku.

Tak napríklad dôvodom pre poslanie Ondreja Pčolára do pracovného tábora bolo podozrenie, že tento robotník „javí sa byť nebezpečným pre Slovenský štát. Jeho politické zmýšľanie po 6. X. 1938 a po 14. III. 1959 bolo nezistené a javí sa byť neistou osobou a je podozrievaný, že je komunistického svetonázoru. Je podozrivý, že pred 6. X. 1938 tajne sympatizoval s komunistickou stranou, avšak nebol organizovaný“. Ďalej sa hovorí v uvedenej zpráve, že je aj ďalší dôvod preto, aby bol poslaný na galejnícke práce: „... po stránke náboženskej svoje povinnosti nevykonáva, o bohoslužby sa nestará, cirkevné obrady nenavštevuje a jeho hmotné a finančné pomery sú neutešiteľné...“¹⁹

Dost často sa hlasovali i svojvoľné rozsudky na zatýkanie a uväznenie. Michal Velký-Miňo z Levoče, otec desiatich detí dňa 5. VIII. 1941 bol zatknutý len preto, že verejne vyjadril svoj nesúhlas so znižovaním dávok potravín. Za toto „hanobenie republiky“ bol daný pod policajný dozor s charakteristikou: „je veľký provokátor, osoba nebezpečná pre verejný poriadok“²⁰

Toto všetko vyvolávalo na dedinách atmosféru nenávisťi a skrytej opozície voči votrelcom a ich stúpencom.

„Toho času vzhľadom na situáciu na tuniskom fronte je nálada trochu skleslá,“ píše okr. náčelník z Levoče svojej vrchnosti — Župnému úradu do Ružomberka. „Na náladu obyvateľstva má veľký vplyv tiež situácia hospodárska, resp. zásobovacia. Tak napríklad na roľníctvo zle pôsobí nútený výkup dobytky a na spotrebiteľov zase prídel potravín. Doterajší prídel múky je malý, sociálne slabé vrstvy obyvateľstva trpia podvýživou, lebo nemôžu zaplatiť múku, ktorá sa kupuje na čierne za drahé peniaze. Tu sa tiež poukazuje na to, že nemecké deti dostávajú na osobu 10 kg múky, čo pôsobí veľké roztrpčenie... Starostovia obcí otvorene hovoria o výhodách v zásobovaní Nemcov, zatiaľ čo prídel umelých tušov pre ich rodiny je nedostatočný. Je potrebné preto jeho zvýšenie, lebo chudobní ľudia, ktorí nie sú zamestnaní vo veľkých podnikoch, nemôžu dostať kúpiť bravčovú masť a prídel tukov je príliš malý. Následkom toho nedostatku sa šíria rôzne choroby — najmä pľúcné — pomerne mnoho detí umiera podvýživou.“²¹

V rokoch 1942—43 bolo niekoľkokrát veľmi ťažko zasiahnuté hnutie odporu v Levoči a okolí. Pri opakovaných zatýkaniach boli skupiny straníckych buniek neraz rozbité, ale znova a znova nastupovali do čela noví bojovníci.

V zime r. 1942 prešli na územie hornej Torysy ozbrojená skupina, pravdepodobne z Poľska, kde oddiely Ludovej gardy už od jari r. 1942 uskutočňovali v blízkosti našich hraníc záškodnícku partizánsku činnosť.²² Okrem toho máme hodnoverné zprávy, že do marca r. 1942 na tomto území samostatne operovala

¹⁹ Z hlásenia Žandárskeho veliteľstva v Levoči. AOÚ-L 63-7435-6/42.

²⁰ AOÚ-L, zápis z 18. V. 1942. 183/42.

²¹ AOÚ-L č. 470/1943 z 13. V. 1943.

²² Władysław Góra i Janusz Gołębowski: Z najnowszych dziejów Polski 1939—47. Varšava, 1963, str. 102 a nasl.

proti nepriateľovi i robotnícko-roľnícka bojová organizácia.²³ Tieto ozbrojené skupiny boli často zatlačané na naše územie nemeckými jednotkami. Tu sa k nim pridávali i naši spišsko-magurskí gorali, ktorí dobre poznali terén a pomáhali im v ich záškodníckych akciách. V horách sa stretávame i s utečencami z koncentračných táborov. Okolo nich sa zoskupovali vlastenci, ktorí nástup do koncentračných táborov sabotovali.²⁴

V r. 1943 máme už dva pramene, v ktorých sa otvorene hovorí o partizánoch. Zase sú to poľskí partizáni. Žandárska stanica z Veľkého Lipníka oznamuje Štát. zastupiteľstvu v Levoči, že „2. novembra 1943 asi o 23. hodine prepadla 6-členná puškami a pištoľami ozbrojená banda Poliakov, pravdepodobne partizánov, samotu Špirky v Haligovciach, v okrese Spišská Stará Ves. Po skončení operácie partizáni odišli vraj do poľských lesov, ktoré sú od obce Haligovce vzdialené len 5 km.“²⁵ V tom istom hlásení veliteľ žandárskej stanice vysvetľuje, že „od bezpečnostných orgánov bývalého Poľska majú zistené, že v okolitých lesoch pri slovenských štát. hraniciach sa skutočne skrývajú rozličné ozbrojené osoby, ktoré sa živia trestnými činmi.“

24. novembra 1943 boli v Jakubanoch a okolí už tak rozšírené zprávy o partizánoch, že päť nemajetných drevorobotníkov z Jakubán národnosti ukrajinskej, na čele s Michalom Rybovičom sa rozhodlo zanechať prácu v lese Sviniarka a stať sa partizánmi. Svoj zámer však nemohli uskutočniť, lebo ich úmysel bol prezradený novému nájomníkovi pily v Gňazdách Gejzovi Horálovi, ktorý vec dal vyšetriť žandárom a odbojníkov potrestať pre poburovanie obyvateľstva.²⁶

Od založenia ilegálnej Slovenskej národnej rady (september 1943) začal sa na Slovensku zápas o nové Československo, v ktorom pracujúce masy sú rozhodnuté nedopustiť návrat starého Československa spred 14. III. 1939 a spred Mníchova.

Myšlienka návratu starej republiky bola pochovaná. Moskovské vedenie KSČ pri príležitosti podpísania československo-sovietskej zmluvy o priateľstve, vzájomnej pomoci a povojnovej spolupráci z 12. XII. 1943 za nezbytný predpoklad nového zriadenia zdôraznilo uznanie Slovákov za samostatný a rovnoprávny národ. Moskovské vedenie dôrazne vyzvalo československú vládu v Londýne, aby nekompromisne odsúdila kolaborantov vo vlasti a aby všemožne podporovala prípravu k ozbrojenému povstaniu proti votrelcom.

Ďňa 13. apríla 1944 bola daná na poštu v Prešove a 14. apríla doručená Okresnému žandárskemu veliteľstvu v Gelnici výzva Londýnskej vlády, adresovaná všetkým žandárskym staniciam, odsudzujúca žandárov-kolaborantov, ktorí v druhej polovici marca 1944 prenasledovali po lesoch v Turci a na východnom Slovensku slovenských partizánov. Varuje každého pred prisluhovačskou činnosťou a žiada všemožne podporovať partizánske hnutie.²⁷

²³ *Marian Malinowski*: „Povstanie Polskiej Partii Robotniczej“, v diele *ako hore*, s. 110.

²⁴ Spis St. 1600/43 v Levočskom štátnom archíve – fascikel. Štát. zastupiteľstvo v Levoči má o tom konkrétnu zprávu. Žandársky veliteľ strážm. Blatnícký z Veľkého Lipníka oznamuje štátnemu zastupiteľstvu 4. nov. 1943 toto: „Pri susednej obci Ščavnici, vzdialenej od Haligovce asi 7 km pre rôzne trestné činy a pre nenastúpenie do služby v pracovných táboroch alebo oddieloch sa vraj skrývajú ozbrojení muži po okolitých lesoch a živia sa trestnými činmi.“

²⁵ AOÜ – Spišská Stará Ves. Štátny archív Levoča (ďalej ŠA-L), 362/43 Št. Z.

²⁶ ŠA-L, ST. 1600/43.

²⁷ Výzva Československej vlády z Londýna (marec 1944) s oslovením: „Všetkým okresným a miestnym četníckym veliteľstvám na Slovensku.“

20. apríla 1944 Slovenský partizánsky sväz vydáva nový obežník. 27. apríla ho odosiela neznámy vlastenec z Bratislavy Joz. Müllerovi, polesnému v *Tatranskej Lomnici*. Partizánsky štáb vyzýva v ňom lesný personál v Tatranskej Lomnici, aby spolupracoval s partizánmi a im pomáhal.²⁸

Okrem toho, 10. apríla a 15. apríla 1944 boli rozširované protifašistické letáky zhadzovaním z lietadiel. Brutovský občan *Florián P.* našiel v lese Lišč hodne letákov s protinemeckým obsahom v maďarskej reči. Ich rozširovatelia neboli zistení, ale žandári začali po nich pátrať. V obci Vyšný Slavkov našlo sa 10 letákov, v obci Katúň dokonca 75.²⁹

SNR stávala sa i v ilegálite uznávaným vrcholným orgánom národoslobodzovacieho boja. Ľudové revolučné hnutie rástlo nezadržateľne a v auguste sa rozohrel partizánsky boj.

V noci zo 14. augusta na 15. augusta 1944 partizáni uskutočnili prepad na oddelenie finančnej stráže v *Novej Belej* v sile asi 35–40 mužov a bez najmenšieho odporu ho odzbrojili. Odniesli 7 pušiek, 6 pištolí a 5 dalekohľadov. Zo zprávy a dokumentárneho materiálu vysvitá, že to nebola prvá partizánska akcia. Uskutočnili ju „partizánske tlupy“, hovoriť sa v dôvodovej zpráve, „ktoré robia prepady ako v Generálnom Gubernáte, tak i v slovenských pohraničných obciach.“³⁰

V auguste, ešte pred vypuknutím SNP, už operoval rad partizánskych skupín na severnom úpätí Levočských hôr. Prichádzali sem od poľských hraníc. Neklamným dôkazom tejto skutočnosti sú zprávy o prepadnutí veľkostatku Falštín a odzbrojenie žandárskej stanice vo Fridmane.

Veľkostatek Falštín patrili obci Fridman v Spišskokostaroveskom okrese a ležal od vtedajších štátnych hraníc 300–350 m. Partizáni prišli v trojstupoch a vzali 29 kusov kráv. Žandári hovoria o neexistencii počte, avšak máme spoľahlivé zprávy, že išlo o takmer 300 partizánov.³¹

Temer súčasne, v noci z 23. na 24. augusta 1944, napadli partizáni v počte asi 80 mužov žandársku stanicu vo Fridmane. Operáciu odzbrojenia stanice uskutočnili tak premyslene, že nedošlo k žiadnej strate na životoch, ba ani len k zraneniam. Ukeristili: 12 pušiek, 11 bodákov, 11 pištolí, 1895 ostrých nábojov do pušky a guľometu, 246 ostrých nábojov do pištole, 30 kusov nábojníkov, 2 batohy, 5 oceľových prilieb, 14 služobných remeňov a brašien, 4 zvieracie retiazky, 1 poľný dalekohľad atď.

Kým prvá skupina odzbrojovala stanicu, druhá skupina v počte 60 mužov odzbrojila celé oddelenie finančnej stráže na finančnej stanici a taktiež ženatých príslušníkov finančnej stráže, ktorí spali v domácich bytoch u svojich rodín. Aj títo boli bleskovo odzbrojení, nikto nebol zastrelený ani zranený. Všetci vraj hovorili poľským nárečím a škoda sa odhaduje na 33.859 korún slovenských.³²

• • •

V čase, keď bunka KSS v Levoči a okolí v zmysle pokynov ÚV KSS a SNR pripravovala obyvateľstvo na ozbrojený boj proti votrelcom a hŕstke prisluhova-

²⁸ ŠA-L, ST, 1861/43.

²⁹ AOÚ-L, 341/44 D 1 (Torysky) 1782; 1112/44 D 1

³⁰ AOÚ-L, 1362/1944.

³¹ AOÚ-L, 1360/1944.

³² ŠA-L, ST 1363/44.

čov, poväčšine cudzincov, na zakladanie revolučných NV a prevzatie moci ľuďom, prichádzali aj na Východné Slovensko sovietski velitelia a partizáni, aby pomáhali uskutočniť myšlienku celonárodného povstania.

Po vyhlásení SNP 29. VIII. 1944 prevzali moc na území Spiša revolučné národné výbory. V Levoči na veľkom zhromaždení ľudu prehovoril podpredseda národného výboru Ondrej Bendík.

Plnú podporu revolučnému výboru hneď od prvých chvíľ príchodu k moci poskytovalo aj horské Potorysie, kde najaktívnejšiu činnosť v tomto smere vyvíjali práve ukrajinské dediny. RNV, ujímajúc sa moci, konal mnohé revolučné opatrenia. Prevzal do svojej moci všetky úrady, školy a sudy. Boli v ňom zastúpení členovia všetkých skupín, ale prevládali členovia ilegálnej KSS ako Ondrej Bendík, Karol Bedrna a iní.

Súčasne na území mesta bola vyhlásená všeobecná mobilizácia, revolučný národný výbor začal vyjednávať s miestnou posádkou v sile asi 2000 mužov, aby sa bez otáľania zapojila do povstania. Posádka túto výzvu prijala.

Povstanie sa rýchlo rozširovalo do okolitých obcí. V predných radoch bojujúcich slovenských a ukrajinských vlastencov stáli komunisti.

Obyvatelia mesta Levoče prijali vyhlásenie RNV o pripojení sa k SNP s veľkým nadšením a odhodlaním. Na verejnom zhromaždení pred bývalým župným domom v Levoči, ktorý sa stal sídlom RNV, prehovorili Ondrej Bendík a kpt. Scholtz, veliteľ partizánskej jednotky, ktorá prišla do Levoče zo západného Slovenska.

Ondrej Bendík na tomto verejnom zhromaždení, ako člen revolučného okresného národného výboru a ilegálny pracovník KSS vo svojom prejave k obyvateľstvu poukázal na to, že „úlohou revolučných národných výborov robotnícko-roľníckych mäs a pokrokovej inteligencie musí byť zbúranie celého aparátu útlaku a krádeží. aký si vybudovali prisluhovači votrelcov v spolupráci s nimi a budovanie vlastného aparátu štátneho. Do rúk celého národa prechádzajú všetky podstatne prostriedky výroby, aby prestali slúžiť cieľom uspokojenia potrieb len tenučkej, hornej vrstvy spoločnosti na Slovensku.“ Vyzýval občanov ku bdelosti, aktívnemu odporu a boju za definitívne oslobodenie zeme od hitlerovského jarma.³³

Vlna Povstania zachvátila aj susedné „nemecké“ mestá: *Kežmarok a Lubicu*; k povstaniu sa hlásili ihneď horské obce: *Torysky, Závada, Vyšné Repaše, Nižné Repaše, Oľšavica, Brutovce, Blažov, Jakubany a Polanovce*.³⁴

V Kežmarku a v Lubici boli Nemci, ktorí si za II. svetovej vojny rozšírili majetky pripojením roľníckych gazdovstiev. Hfštka Nemcov využívala výsady nemeckej národnostnej skupiny na Slovensku; mala v rukách banky, fabriky, obchod, výnosnejšie veľkostatky a lesy. Skoro všetky prírodné zdroje Spiša boli v rukách Nemcov. Preto sa medzi nimi začal šíriť hrozny strach z toho, že im bude skonfiškovaný majetok ako majetok zradcov a kolaborantov, ak nebudú môcť sa preukázať lojalitou k československému štátu. Konfiškácia v takých prípadoch sa uskutočňovala bez odškodného. Ich spolupráca na rozbití republiky nedala sa nijako zakryť. Ich styky s Nemcami z Reichu boli príliš kompromitu-

³³ *Ondrej Bendík*: Poznámky z politickej činnosti. Pozostalosť rodiny Bendíkovej. V rukopisnom zošite.

³⁴ Záznam spísal autor s prvými starostami v týchto obciach. Preštudoval rozličné poznámky v obecných knihách a zápisoch škôl. Budú priložené ako dok. materiál k celej štúdií.

júce, aby mohli dúfať v nejaké odpustenie. Preto sa začali organizovať a klásť odpor. Povolali na pomoc nemecké vojsko. Revolučný ONV v Levoči preto zorganizoval vojenské posily záložníkov, dobrovoľníkov a civilného obyvateľstva a poslal ich na pomoc tamojším revolučným zložkám. Nemci, keď dostali posily, kŕčovite sa bránili, avšak ich odpor bol zlomený. V tomto boji padlo niekoľko dobrovoľníkov, zúčastnených na povstaní, a niekoľkí z nich boli vážne zranení. Zo stranicových pracovníkov, známych z obdobia ilegality, neohrozene bojoval najmä *Ondrej Dzurko*, ktorý stratil v tomto tuhom boji oko.

V samotnom meste Levoči povstanie trvalo iba 3 dni — do 31. augusta 1944. V priebehu týchto dní dal revolučný okresný národný výbor zaistiť a uväzniť všetkých exponovaných príslušníkov fašistických organizácií.

Velenie levočskej vojenskej posádky nespĺnilo úlohy, ktoré na ne kládol revolučný ONV. Zhubne sa prejavil vplyv triednych záujmov miestnej buržoázie na jej vojenské velenie. Niektorí dôstojníci, ovládaní buržoáznymi elementami, nevedeli sa rozhodnúť, iní v týchto pohnutých chvíľach podľahli panike, odkiaľsi sa širili medzi vojskom zprávy, že vraj sa k mestu blížila nemecká jednotky v pancierovom vlaku s tankmi. Silná posádka vojska pre nerozhodnosť a bojovú pasivitu niektorých dôstojníkov, ktorým boli cudzie ciele povstania, sa rozpadla. Jej revolučnejšie časti prešli k partizánskym oddielom doma, alebo odišli na stredné Slovensko.

Po rozpade levočskej vojenskej posádky hývali účastníci podzemného hnutia odporu, ilegálni členovia komunistickej strany a iní vlastenci zorganizovali sa v bojovú jednotku a, použijúc zbrane, municiu a vojenskú výstroj z kasární, odišli do *Toryských hôr*. Tento partizánsky oddiel, ktorý dosahoval asi 120 mužov, bol známy ako III. slovenská rota partizánskej brigády *Kl. Gottwald. III. slovenská rota* zo začiatku nemala potrebné koordinačné spojenie s ústredným vedením, aby mohla vytvoriť potrebné predpoklady pre bojové operácie proti nepriateľovi v rámci celoslovenského plánu povstania.³⁶

Po náhodnom stretnutí s rozvedkou sovietskeho partizánskeho veliteľa kpt. *V. Kvitinského*, ktorý vtedy už operoval v priestore *Levočské hory — Branisko*, podarilo sa jej nadviazať spojenie so samotným štábom *Kvitinského*. Ten sa prechodne ubytoval po prichode z *Minčola v B i a v k e* nad *Blažovskou dolinou*.

Po nadviazaní tohoto spojenia jednotka dostávala smernice od kpt. *Kvitinského*. Veliteľ brigády jej určil operačný rajón na územie medzi obcami *Lipany, Šarišské Dravce, Jakubany, Stará Ľubovňa, Kežmarok, Spišský Hrušov* a priesmyk *Branisko*.

Začiatkom septembra 1944 III. slovenská rota uskutočnila úspešný prepad vojenského skladišťa a strelnice v *Levoči*, odkiaľ ako spomína jej neskorší politický komisár a terajší podpredseda *MNV* v *Levoči Ondrej Botos*, bolo ukoristených 125 granátov, náboje, pušky, vojenské plášte, prikrývky a rôzne náradie. V skladišti sa našlo niekoľko desiatok metrických centov trhlavín, ktoré nebolo možno odnieť do hôr. Aby sa tieto výbušniny po odchode prepadového oddielu nedostali do rúk nepriateľa, boli zničené výbuchom.

³⁵ *Ondrej Botoz*, c. d. 8.

³⁶ *K. Beďrna*, c. sp., 4. *V. Kvitinskij*: *Listy O. Bonkovi*. Súkromná zbierka *O. Bonka*, pracovníka Riaditeľstva železozručných baní v *Rudňanoch*.

Partizáni zaisťovali priechody, cesty, zisťovali zprávy o sile nepriateľských vojsk, o ich pohyboch, prenikali stále hlbšie do nepriateľského územia.

Nielen robotníci, ktorí sa postavili do čela boja, ale aj roľníci, mládež a inteligencia, teda všetci vlastenci tohoto kraja poslúchli výzvu SNR volajúcu oslobodiť vlasť a rozdrviť votrelcov. S úprimným nadšením, i za cenu ťažkých úsílí, uskutočňovali heslo: „Všetko pre odboj, všetko pre víťazstvo!“

Pre posilnenie národnosťobudzovacieho boja majú prvoradý význam partizánske bojové operácie, v ktorých partizáni odzbrojovali organizácie, verné bratislavskej vláde.

Dňa 13. septembra asi o 23. hodine prepadla ozbrojenú partizánska skupina v počte 150 až 200 mužov oddelenie finančnej stráže vo *Folvarku* (dnešné Stráňany), kde bez preliatia krvi sa zmocnila služobných zbraní celého oddelenia a pridelených vojenských posíl. Pred akciou partizáni prerušili telefónne spojenie, takže sa colníci nemohli dovolať nijakej pomoci.³⁷

Bol to bezpriekladný čin odzbrojenia finančnej stráže a vojenských posíl bez jedinej straty na životoch.

Také boli spoločné akcie Kvitinského oddielu a III. slov. roty „Gottwald“.

Dokumenty, ktoré dokazujú, že zveličovanie alebo absolutizovanie nedostatkov alebo negatívnych javov v povstaní v Levočských horách, nezodpovedá historickej skutočnosti, v levočskom Štátnom archíve tvoria objemný zošit. Pre ilustráciu uvedieme niekoľko hlásení vtedajších žandárskych staníc o tom, ako sa chovali partizáni k pracujúcemu obyvateľstvu.

„14. septembra 1944 prišli dvaja partizáni do obce *Jarabina*. Na poštovcom úrade zobrali jednu úradnú pištoľ a k nej nezistený počet nábojov“, hlási veliteľstvo žandárskej stanice v Starej Lubovni Štátnemu zastupiteľstvu v Levoči. „Partizáni na poštovom úrade v *Jarabine* okrem pištole nič viacej úradného nezobrali a taktiež nepoškodili ani nezobrali nič z majetku poštovej úradníčky Kováčovej.“³⁸

Tá istá žandárska stanica hlási Prezídium Ministerstva vnútra, že „21. septembra 1944 bola prepadnutá obec Litmanova ozbrojenými partizánmi v počte 150—200 mužov. Partizáni po príchode do obce obsadili všetky vchody strážami. Potom sa rozdelili na 4 skupiny. Prvá skupina prišla do domu Michala Kormaníka, kde žiadala od majiteľa domu chleba. M. Kormaník dal partizánom na požiadanie peceň chleba. Partizáni, zoberúc peceň chleba, odišli z domu Kormaníka bez toho, aby mu niečo inšie zobrali z domu... Tá istá skupina obsadila dom Vasiľa Vislockého, kde tiež od majiteľa domu dožadovala sa chleba. Vasil Vyslocký im hovoril, že chleba nemá, ale ak chcú niečo inšie, že im dá. len aby ho nechali na pokoji. Partizáni po týchto slovách z domu Vasiľa Vislockého odišli a nič mu nezobrali.“³⁹

Je prirodzené, že počas povstania i v regióne Levočských hôr sa vyskytli nedostatky, avšak buržoázne legendy, polopravdy a nepravdy o Slovenskom národnom povstaní nemôžu mať nič spoločného s historickou vedou.

Aj región Levočských hôr sa ubránil pokusom reakcie oslabiť široký vplyv partizánov na najširšie ľudové vrstvy.

³⁷ AOÚ-L, 1397/44 prez.

³⁸ AOÚ-L, 1384/44 prez.

³⁹ AOÚ-L, 1385/44 prez.

Statočným bojovým činom partizánov nášho regiónu bolo odzbrojenie žandárskej stanice v *Malej Frankovej* 19. sept. 1944. V noci prenikli partizáni v počte 150—200 mužov do budovy kasárni, všetkých službu konajúcich žandárov odzbrojili, zmocnili sa ich výzbroje a výstroja a taktiež zbraní, ktoré odovzdali stanici vojaci. Prepad bol taký rýchly a prevzápajúci, že žandári sa vzdali bez akéhokoľvek odporu.⁴⁰

V druhej polovici septembra 1944 časť III. slovenskej roty vykonala mimoriadne nebezpečnú akciu: z tábora nad dedinou *Torysky* za mimoriadne ťažkých operačných podmienok podnikli partizáni úspešnú výpravu po zbrane a strelivo, uskladnené v tajných skrýšach neďaleko dedinky *Lúčka* v *Sabinovskom* okrese. Oddiel sa niekoľkokrát prebojoval cez husto obsadené územie Nemcov a taktiež cez úseky, na ktorých boli rozostavené nepriateľské stráže; musel sa prebiť cez železničnú trať. Odbojármi vedeli uniknúť Nemcom a priniesli si potrebné zbrane.⁴¹

Partizáni odrážali votrelcov, zaisťovali a kontrolovali celé operačné územie, zaisťovali bezpečný zoskok parašutistov a chránili zázemie.

23. septembra 1944 skupina 13 mužov z III. slovenskej roty odzbrojila byt strážmajstra *Lišku* v *Jakubanoch* a zobrala mu všetky zbrane a náboje. Keď sa *Liškova* manželka pýtala, na čo im to bude, partizáni jej žartom odpovedali: „Tieto veci sú i tak štátne a váš manžel ich už nebude potrebovať“. S korisťou sa potom vzdialili do hôr smerom na *Jankovec*.⁴²

26. septembra rota „*Gottwald*“ prerušila telegrafné a telefónne vedenie v dôležitom podzemnom kábli *Berlín*—východný front neďaleko *Levoča*. Okrem toho vedenie bolo preseknuté na viacerých miestach pri hradskej *Levoča* — *Spišské Podhradie* a tak zamaskované, aby nepriateľ musel poruchy dlho hľadať.⁴³

27. septembra medzi *Levočou* a dedinou *Spišský Hrušov* prepadla III. rota nemecké vojenské auto, obsadené dôstojníkmi, ktorí sa viezli hlavnou cestou z *Levoče* na východ. Nemeckí dôstojníci boli zastrelení, vodič bol ťažko ranený a odvezený do nemocnice v *Levoči*. Partizán *Harapaš* bol ranený.⁴⁴

Podobné prepady robila III. rota aj na cestách *Levoča*—*Ruskinovce*, *Levoča*—*Spišské Podhradie*—*Nižný Slavkov*—*Brezovica*. Pri akciách jej pomáhalo civilné obyvateľstvo. Hromadne sa zúčastnilo na záskokovej práci a na budovaní protitankových prekážok. Mládež informovala partizánov o pohyboch nepriateľa, starší prinášali zásoby a ukazovali cesty, priečhody, úkryty a upozorňovali na nebezpečné nepriateľské nástrahy.⁴⁵

Hitlerovci sa pokúšali zlomiť odpor partizánov. Sľediace hliadky prenikli do *Brezovice*. Nemeckí dôstojníci, ktorí chceli odísť zo zprávami, boli v *Brezovici* zastrelení.⁴⁶

Fašisti sa chceli pomstiť za smrť svojich vojakov, preto sa neočakávane objavili na partizánskom území v dedine *Brutovce* a predtým v *Tichom Potoku*.

⁴⁰ ŠA-L, ST. 1379/44.

⁴¹ K. Bedrna, cit. spomienky, 5.

⁴² ŠA-L, ST. 1379/44.

⁴³ *Botoz*, cit. spomienky, 9.

⁴⁴ *Tamže*.

⁴⁵ *M. Popovič*: Z pozostalosti K. Bedrnu (námestníka min. školstva). II. časť. Odboj. Rukopis. Bude spracovaný pre Ústav dejín SNP.

⁴⁶ Čerpané z rozprávania občanov *Vyšný Slavkov* a *Brezovica* a hlavne zo spomienok súdruha *Sarmírovej* z *Vyšného Slavkova*.

Nepoznali cestu, preto si za sprievodcu vybrali syna statkárky z *Brezovičky*. Ten ich doviedol do dediny krytou roklinou Konišovského potoka práve vtedy, keď tam boli partizáni. Nemci obklúčili obec. Občanov zhromaždili na rínok a obklúčili ich guľometmi. Iná skupina Nemcov robila domové prehliadky, ale vďaka bdlosti roľníkov a chrabrosti miestnych činiteľov, partizánov nenašli, hoci boli pri nich. Ani jeden muž neprezradil, kde sú schovaní partizáni, hoci sa Nemci mnohým vyhražali, že ich zastrelia.⁴⁷

Keď potom večer hovorili Kvitinskému, čo sa prihodilo, naplnený radosťou, že sa mu všetci chlapeci vrátili, povedal: „Krajších dedín nieto, ani krajšieho ľudu“. Potom začal rozprávať partizánom príbeh, ako sa raz stretol v lese so starčekom, ktorý mu ukázal cestu. Pustil sa s ním do reči, keď zbadal, že je Rus. Z reči vysvitlo, že starček bol zajatý za prvej svetovej vojny v Rusku a rozprával mu, prečo je Rusko neporaziteľné. „Človek by neveril, akú ten ľud v horách má neotrasiteľnú vieru v naše víťazstvo“, zakončil rozhovor unavený veľiteľ.⁴⁸

Koncom septembra premiestňoval sa štáb kpt. Kvitinského z Blažovskej doliny cez Branisko na povstalecké územie stredného Slovenska. III. slovenská rota a roľníci zabezpečovali prechod. Rota prepadla nemeckú kolónu, smerujúcu na východný front. Pri tomto útoku boli zničené 3 nepriateľské autá.⁴⁹

13. októbra prenikla do priestoru, v ktorom táborili partizánske jednotky, trojčlenná nemecká hliadka preoblečená do uniforiem čsl. armády. Vydávala sa za partizánov. Chcela zistiť postavenie a silu slovenských, prípadne aj sovietskych partizánov.

Táto nemecká hliadka bola od začiatku roľníkom podozrivá. Bola tak maskovaná, že sa predsa dostala do horárne Vinná. Tu došlo k prestrelke medzi vyzvedáčkami a partizánmi. V nej padol statočný vlastenec Ondrej Bendík, starý ilegálny pracovník strany a podpredseda revolučného ONV v Levoči.

Od 16. októbra začala nemecká povstalecká armáda rozsiahle „vyčisťovacie akcie“ slovenských hôr od partizánov. Vtedy prenikla do Levočského pohoria v priestore obcí *Torysky*, *Vyšné a Nižné Repaše*. Tu došlo k ozbrojeným zrážkam. V týchto bojoch utrpeli partizáni menšie, Nemci však oveľa väčšie straty. Nemecká armáda a polícia uskutočnila v rámci týchto akcií razie po dedinách i domoch na samotách. Pri týchto raziách zajala niekoľkých partizánov a občanov, ktorí sa tu skrývali pred nemeckým prenasledovaním. Časť osôb, ktorých hľadali fašisti, podarilo sa včas odsúnuť do bezpečia. Veľa vytrpeli i občania, ktorí boli obvinení zo spojenia s partizánmi a z poskytovania všemožnej pomoci partizánom. Ale týchto sa podarilo pred odvlečením zachrániť miestnym skupinám, ktoré práve vznikali.⁵¹

III. slovenská rota partizánskej brigády „Kl. Gottwald“, ktorá sa nachádzala v blízkosti horárne Vinná v Levočských lesoch, ocitla sa v nemeckom obklúčení. Nemci obliehali horáreň Vinná, ktorú držali partizáni. Boj trvaj 3 hodiny. Povstalci, rozptýlení v hustom, temer neprechodnom kroví, nezľakli sa ani

⁴⁷ Medzi obklúčenými bol prítomný aj autor článku.

⁴⁸ Autor bol prítomný pri rozhovore Kvitinského s vracajúcou sa hliadkou.

⁴⁹ *Bojos*, cit. spomienky, str. 9–10.

⁵⁰ *K. Bedrna*, cit. sp., 11 a nasl.

⁵¹ „Roky čakania“. Spomienky A. Vaška, riaditeľa ZDŠ v Smižanoch, na odboj. Rukopis. Porovn. *Obecná kronika obce Brutovce*. R. 1943–45.

gulometnej paľby, ani granátových výbuchov, ani streľby nemeckej pechoty a udatne bránili svoje pozície.

Nakoniec rota v noci, za hmly a prudkého dážďa, poznajúc dokonale terén a celé okolie, prebojovala sa z obklúčenia bez väčších strát na životoch. Potom postupovala smerom na obec *Hradisko* a ďalej smerom do doliny *Stratená* cez Slovenský raj. Tam sa chcela spojiť s čsl. povstaleckou armádou a partizánmi, ktorí v týchto miestach operovali proti nepriateľovi. Avšak naraziac na nemecké jednotky, ktoré sem prišli uskutočňovať „očisťovacie akcie“, rota zmenila svoj pôvodný plán, stiahla sa naspäť do hôr a prebýjala sa cez obsadené územie do prístoru *Kráľova hola*.⁵¹

Ani po týchto dočasných neúspechoch nestratil ľud Levočských hôr vieru vo víťazstvo národnoslobodzovacieho boja. Ľud Levočských hôr, v ktorých pôsobila hrdinská jednotka kpt. Kvitinského, III. slovenská rota partizánskej brigády „Gottwald“ a iné partizánske jednotky, vedeli, že Nemci môžu bojovú činnosť partizánov len oddialiť, nie však udusiť.

Na výzvu SNR sa zapojili do partizánskeho hnutia robotníci, ako bol M. Veľký—Miňo, robotníci, ktorí pracovali v mestách, ale žili na dedinách, mnohí úradníci, roľníci, študenti atď. Hnutie odporu bolo podporované všetkým obyvateľstvom. Možno nájsť mnoho svedectiev o ľudovom charaktere tohoto odporu. Sú uložené v štát. archíve v Levoči a Spišskej Novej Vsi.⁵²

O solidarite obyvateľstva s partizánmi hovoria i samotní nemeckí dôstojníci. V ich hláseniach nadriadeným orgánom nájdeme stále narážky na nedostatok zprav a informácií o partizánoch. Sťažujú sa, že miestne obyvateľstvo neposkytuje pomoc im, ale pomáha „bandám“. Nemecké veliteľstvá sa sťažujú na nemožnosť udržať v tajnosti pohyby svojich vojsk, na schopnosť band rozpŕchnuť sa v mase obyvateľstva.

„Jeden šik vojska nemôže nič urobiť proti týmto zbojníkom, ktorí pri priblížení našich vojsk sa rozpŕchnu po dedinách a osadách, kde ich nie je možné nájsť, pretože s nimi spolupracuje obyvateľstvo a často i miestni úradníci.“⁵³

Akcie nemeckých vojsk vraj ochromuje to, že povstalci sú včas varovaní. Nemeckí velitelia sa sťažujú, že pre nedostatok peňazí na odmenu agentom nemôžu dostať potrebné zprávy a obyčajne „banditi“ sú vopred informovaní o akciách nemeckej rozviedky. Nemecké vojenské zprávy obsahovali aj nespočetné žaloby na „úsporné mlčania“, na „nepravosť domorodcov“, na „úplný nedostatok spravodajstva“ a na to, že sa ťažko nájsť agentov a tlmočníkov, potrebných pre preniknutie do okresov obsadených banditmi.⁵⁴

Táto podpora, ktorú preukazuje ľud oddielom odporu, prejavila sa v nie zriedkavých prípadoch „pokusmi zbratrania medzi povstalcami a nemeckými vojakmi, ktorí rozumeli slovensky.“⁵⁵

V novembri, po ústupe partizánov z južných priestorov Levočských hôr, boli utvorené miestne ozbrojené skupiny sprisahancov proti Nemcom. Ich úlohou bolo

⁵¹ *Bedrna*, c. sp., s. 12.

⁵² *Dr. P. Niederland*: Register ku dejinám strany a komunistickému hnutiu v OA v Levoči. R. 1941—45.

⁵³ *Meldungen der deutschen Feldkommandatur für Banditenbewegung im Leutschauer Gebirge*. Archiv Mln. vnútra. F. I. 77-82/44.

⁵⁴ Tamže. F. XII. 320-9/44.

⁵⁵ *Bemergungen der Ortskomandatur zu Gnezen*. Voj. archív historický. Abteilung „Ostslovaek“. II. F. 53/44.

chrániť pred fašistami rodiny bojovníkov, ktorí boli v povstaní a v Sovietskej armáde, chrániť životy politiky a rasove prenasledovaných, ktorí sa ukrývali v dedinách alebo lesoch.

Miestne ozbrojené skupiny sprisahancov proti Nemcom (MOSS) boli utvárané z starostlivo vybraných bojiaschopných mužov od 17 do 46 rokov, ktorých zmýšľanie aj chovanie k partizánom bolo vopred preverené. Členovia prisahali, že budú chrániť jeden druhého i nasadením vlastného života, chrániť rodiny vlastencov, ich majetky a zhromažďovať zbrane a zprávy o nepriateľovi. Podnet k ich založeniu dali komunisti, ale za veliteľov sa určili i bezpartajní pokrokoví dôstojníci a poddôstojníci. Existencia MOSS bola prísne tajená a často ani najbližší príbuzní nevedeli, že ich syn alebo muž je v odboji. v *Brutovciach* MOSS viedol tamojší správca-učiteľ nadporučík v zálohe Anton Vaško. Skupina mala 18–25 členov, bývala v lesoch v úkrytoch pod zemou a v dedine mala stálu spojku.⁵⁶

Miestne ozbrojené skupiny v *Toryskách*, *Oľšavici*, *Brutovciach* zachránili život mnohým občanom utekajúcim z táborov, dezertérom z frontu, väzenia, transportov a pod. MOSS v *Brutovciach* zachránila život 3 francúzskym partizánom z Alsaska a Lotrinska a 2 židovským lekármi s rodinami.⁵⁷ V *Oľšavici* zachránila 18 perzekuovaných rodín.⁵⁸ V *Toryskách* život 4 členom revolučného ONV a pod.⁵⁹

Až 25. januára 1945 nadviazali MOSS spojenie so sovietskou armádou. Veľká bola radosť nad oslobodením. MOSS v *Brutovciach* odovzdala oslobodzujúcej armáde 38 guľometov, 198 pušiek, 90 pištolí a mnoho inej výzbroje.⁶⁰

Cit národnej hrdosti a povedomia, plamenná láska k rodnej zemi mobilizovali teraz nielen MOSS, ale všetkých mužov k vstupu do radov čsl. armády, aby pomáhali oslobodiť celú našu vlasť.

• • •

Na východné Slovensko už koncom r. 1942 a ešte viacej v r. 1943 prichádzali utečenci rôznych národností z nemeckých koncentračných táborov. Tito pomocou ilegálnych pracovníkov KSS vytvárajú odbojové skupiny.

Takéto ozbrojené skupiny existovali na území Levočských hôr už v r. 1943. Levočské pohorie v porovnaní s inými oblasťami na Spiši sa najúspešnejšie zapísalo do dejín Slovenského národného povstania. Silnejúcemu hnutiu odporu proti votrelcom napomáhala pauperizácia dedín, ďalej samotné národnostné zloženie obyvateľstva, revolučné tradície z politických bojov za I. republiky a tzv. slovenského štátu. Tu sa začal prejavovať vplyv sovietskych partizánov a ohlas na víťazstvá postupujúcej sovietskej armády na slovensko-ukrajinské etnikum skôr ako v iných obvodoch Spiša.

Povstanci zastavili nepriateľskú činnosť „deutcher Gemeiden“ (nemeckých obcí) v *Levoči*, *Spišskom Podhradí*, *Kežmarku*, *Lubici*, *Vrbove*, *Hobgarte* (terajšia Chmelnica) a inde.)

⁵⁶ Vid' pozn. č. 51.

⁵⁷ Zo spomienok Valenta Komaru, vtedajšieho starostu obce.

⁵⁸ Zoznam rasove prenasledovaných našiel autor u p. Mašleja, ktorý vtedy bol farárom v Oľšavici. Porovnal som ho s údajmi účastníka skrývania, s Immerbluma.

⁵⁹ Zo spomienok J. Petročka, J. Repaského a O. Ondrejčáka z Levoče.

⁶⁰ Cit. podľa zoznamu, ktorý sa našiel u starostu obce Brutovce Valenta Komaru, a konfrontované s poznámkami nadpor. Vaška.

Kontrolovali hradsú-magistrálu Levoča—Branisko, ktorá sa fakticky už od 28. 8. 1944 do 13. 10. 1944 nachádzala v rukách povstalcov, paralyzovali činnosť protiludových orgánov. Obyvateľstvo hornej Torysy zohralo veľkú úlohu pri presune partizánov a vojakov z 2 východoslovenských divízií na Stredné Slovensko. Ukázalo sa, že je mu drahá nezávislosť a sloboda ČSR. Oficiálne mienky nemeckých veliteľstiev popierali ľudový charakter hnutia odporu.

Avšak povstalci nielenže sa považovali za vlastencov, ale považovali sa za zákonné vojsko.

Zdravé revolučné jadro hneď v prvých dňoch povstania vzalo do svojich rúk Levoču a temer celý okres. Táto akcia nebola v niekoľkých dňoch zlomená, ako to predpokladali hitlerovci. Povstalci sa nedali odradiť od bojovej činnosti ani po „výchysľovacích akciách“; ich posilou bola viera, že SSSR sa pripravuje k rozhodujúcim bojom.

III. slovenská rota aj na strednom Slovensku, hoci ju opustil veliteľ Štefan Sli vko, ktorý asi pod vplyvom neúspechov poľského Varšavského povstania (1. 8. 1944) podľahol malovernosti a stratil záujem pokračovať v boji, vyvíjala závažnú bojovú činnosť, drtiac fašistických útočníkov. Zreorganizovaná, na čele so s. Karolom Bedrnou a politickým komisárom Ondrejom B o t s o m, spojila sa najprv s partizánskou jednotkou Bielikovou a v decembri 1944 znova so štáбом kpt. Kvitinského na Veľkom boku. O jej akciách na tomto úseku budeme písať v osobitnej štúdii.

Záverom treba vyzdvihnúť, že región Levočské pohorie bol v dobe povstania prechodným regiónom pre jednotlivé partizánske skupiny. V ňom najdlhšie vyvíjala bojovú činnosť III. slovenská rota. V ďalších kapitolách, ktoré budú publikované dohodnotí sa veľký podiel ukrajinského a slovenského ľudu pod Javorinou a Spiša na našom odboji. Hrdinský ľud Levočských hôr plne pochopil pravdu, že fašizmus bude porazený len bezpríkladným úsilím a neohrozeným bojom všetkých, uvedomil si svoje postavenie a význam pre národnooslobodzovací boj a partizánsku vojnu v oblasti hornej Torysy. Nebojácne a zo všetkých síl poníhal partizánom a nepodľahol tým, ktorí vyzývali do pasivity, ani tým, ktorí chceli vraziť klin medzi jednotu ľudu a partizánov.

RESUMÉ

Aus der Geschichte des slowakischen Nationalaufstandes in der Zips

Der Verfasser PhDr. Michal Popovič, Mitglied des Lehrstuhls Geschichte der Philosophischen Fakultät der Šafárik-Universität, erstattet eine durchdringende Analyse der nationalen Befreiungsbewegung und des antifaschistischen Kampfes im Raum der oberen

Torysa. Die vorliegende Arbeit ist ein Kapitel des größeren Werkes „Aus der Geschichte des slowakischen Nationalaufstandes in der Zips“.

In ausdrückvollen Darlegungen weist er auf die Entwicklung der nationalen Befreiungsbewegung des ukrainischen und slowakischen Volkes in Levočské hory (Leutschauer Berge) hin und auf seine Bestrebung, die Čechoslowakische Republik zu erneuern, die nicht den alten, bürgerlichen, sondern den volksdemokratischen Charakter haben sollte.

Besonders wertvoll sind seine mit reichem Dokumentations- und faktographischen Material belegte Folgerungen, die darauf hindeuten, wie das slowakische und ukrainische Dorf zu einer der wichtigsten Grundlagen des antifaschistischen Widerstandes wurde.

Die Studie enthüllt die Grundrichtungen des Freiheitskampfes in der Zips in den Jahren 1942–1945. Der Autor begnügt sich nicht mit der Verallgemeinerung des angehäuften Materials, führt jedoch neue Tatsachen an, die noch in keiner historischen Publikation veröffentlicht wurden.

Die Arbeit beschreibt im wesentlichen den Verlauf der Partisanenbewegung, besonders die Kampfätigkeit der III. Partisanenkompanie Klement Gottwald unter Führung Karol Bodrnas und Ondrej Botos'.

Wichtig sind auch Passagen über die Tätigkeit der illegalen KPS und des SNR im Bezirk Levoča. Die Studie bietet auch Tatsachen über die Tätigkeit der heroischen sowjetischen Partisanenabteilung Hauptmanns Kvitinskij, über ihre Zusammenarbeit mit der Bevölkerung und über den Befreiungskampf der örtlichen bewaffneten Gruppen nach dem Abmarsch der Partisanen. Die Bevölkerung in Levočské pohorie (Leutschauer Gebirge) schrieb sich mit goldenen Buchstaben in die Geschichte des slowakischen Nationalaufstandes ein. Den stärker werdenden Kampf gegen die Eindringlinge unterstützte die Pauperisation der Dörfer, sowie die Nationalitätenszusammensetzung der Bevölkerung und revolutionäre Traditionen der politischen Kämpfe aus der Zeit der ersten Republik und des sog. slowakischen Staates. Der Einfluß der sowjetischen Partisanen und der Widerhall der Siege der vorrückenden Sowjetarmee kamen hier früher zum Ausdruck als in anderen Gebieten der Zips. Die Aufständischen brachten die feindliche Tätigkeit der deutschen Gemeinden in Levoča, Spišské Podhradie, Kežmarok, Lúčica, Vrbov, Chmelnica zum Stillstand. Die Partisanen und Soldaten der beiden ostslowakischen Divisionen aus dem betretenen Gebiet kontrollierten die Hauptverkehrslinie Levoča — Branisko, die vom 28. 8. bis zum 13. 10. 1944 in ihren Händen war. Die Bevölkerung der Bergsdörfer im Torysa bot den Mittelslowakei eine große Hilfe.

Das Gebiet Levočské Pohorie war ein vorübergehender Aufenthaltsort einzelner Partisanengruppen. Am längsten entfaltete hier ihre Kampfätigkeit die III. slowakische Kompanie, die später in die Mittelslowakei überging, wo sie sich reorganisierte, zuerst mit der Partisaneneinheit Bielik's und im Dezember 1944 wieder mit dem Stab Hauptmanns Kvitinskij vereinte.

Das heroische, freiheitsliebende Volk in Levočské hory begriff völlig die Wahrheit, daß der Faschismus nur durch beispielelose Anstrengung und furchtlosen Kampf aller besiegt werden kann, und wurde sich seiner Stellung und Bedeutung für den nationalen Befreiungskampf und Partisanenkrieg bewußt. Unerschrocken und aus allen Kräften half es den Partisanen und unterlag weder denjenigen, die zur Passivität aufforderten, noch denjenigen, die einen Keil zwischen das Volk und die Partisanen einzuschlagen versuchten.

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Историческое прошлое Маковицы и А. И. Павлович

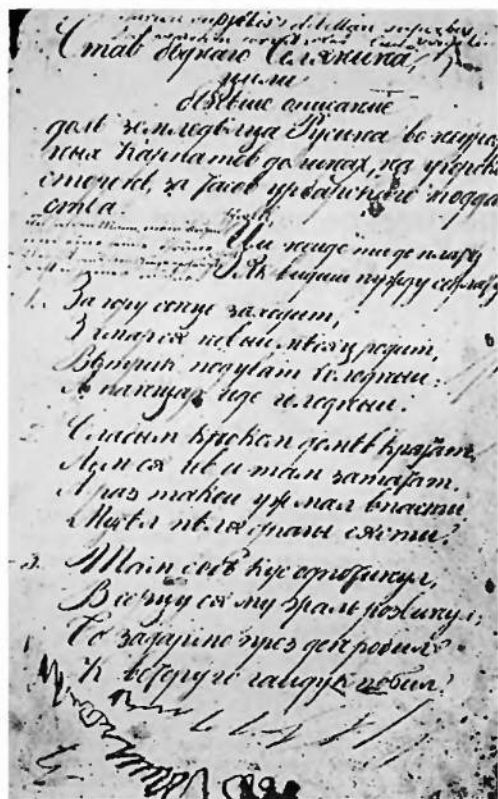
Я сын Маковицы, ей народ милую,
О ей минулости писати спробую.

А. И. Павлович.

Эти слова А. И. Павловича лучше всего определяют патриотический характер его творчества. И неудивительно, что творчество А. И. Павловича, пользующееся популярностью и любовью русинов в прошлом веке, только ныне, в свободной ЧССР, получает определенное место и признание в истории¹.

А. И. Павлович (1819—1900) начал писать в середине 40-х годов XIX века и продолжал активную литературную деятельность вплоть до смерти. Карпатский поэт прошел очень сложный путь развития, пережил

¹ Литература: Бача Ю. Литературний рух на Закарпатті середини XIX ст., Пряшів, 1961; Водовозов Н. В.: Закарпатская литература на русском языке. Ученые записки Московского городского пединститута им. В. П. Потемкина, т. XX, вып. II, М., 1953; Закарпатская литература в борьбе за воссоединение Закарпатья с Россией. Ученые записки Московского городского пединститута им. В. П. Потемкина, т. IX, вып. У. М., 1955.; Волинский П. К.: Корисне, потрібне видання. — «Літературна газета», Київ, 1955, № 51; Воскресенский С. Н.: Творчество А. И. Павловича и «будительство» в Закарпатье, Ужгород, 1947; Вишневоєський І.: Традиції та сучасність, Львів, 1963; Линтур П. В.: О. І. Павлович. — «Радянський студент», Ужгород, 1956; Идея братского единства украинского и русского народов в творчестве писателей Закарпатья. 36. «В сім'ї єдиній». Ужгород, 1954; Благотворное влияние русской классической литературы на творчество закарпатских писателей. Научные записки Ужгородского университета, т. XX, 1956; Литературные течения в Закарпатье XIX ст. Доповіді та повідомлення, Ужгород, 1961; Микитась В.: О. В. Духнович, Ужгород, 1959; Ричалка М.: О. В. Духнович — педагог і освітній діяч, Братислава, 1959; Рудловчак О.: Три рукописні збірки поета. — «Дукля», Пряшів, 1963, № 4.; Чумак Т. М.: Патриотические мотивы в литературе Закарпатья середины XIX века. — Доповіді та повідомлення, Ужгород, 1960; Социальные мотивы в творчестве А. И. Павловича. — «Дукля», Пряшів, 1960, № 3.; Идея славянской взаимности в творчестве закарпатских будителей середины XIX ст. — Доповіді та повідомлення, Ужгород, 1958; Шлепецкий А. С.: Закарпатські будителі та наша сучасність, Пряшів, 1957; А. И. Павлович — певец свободы и дружбы славянских народов. В книге А. И. Павловича «Избранные произведения», Пряшев, 1955; Шлепецкий И. С.: А. И. Павлович по трудам и воспоминаниям. В книге А. И. Павловича «Избранные произведения», Пряшев, 1955.

Одно из лучших социальных произведений
А. И. Павловича с 1847 г.

реакне идейные сдвиги. Всю жизнь А. И. Павловича подушевляла светлая мечта о свободе своего народа, надежда на славное будущее своей Мако-ницы. Во имя этих дорогих его сердцу идеалов он жил и боролся. Павло-вич-реалист отразил думы своего народа, его веру в свои творческие силы. Павлович до конца жизни был поэтом социальным, поэтом-просветителем, настоящим патриотом Карпат. Любовь к родине у него неизбежно соединя-лась с чувством гнева против поработителей народа, с ненавистью и презре-нием к правящим кругам Австро-Венгрии. Он один из немногих закарпат-ских литераторов решительно и до конца в ту глухую эпоху отстаивал кровные интересы своего народа. Обращаясь к истории, к прошлому своей

страны, Павлович исходил из интересов трудовых масс. Благо народа для него было высшим критерием в оценке всех жизненных явлений.

Современная А. И. Павловичу критика уделяла мало внимание «маковицкому солоню». После смерти поэта (1900 г.), оценка его творчества, конечно, была различной, определялась идеологическими установками критиков. В одном из своих стихотворений поэт подчеркивал, что в будущем «станут о нас толковать одни и другие сяк и так».

Сегодня, когда лишь часть его стихотворений появилась в свет, а вторая в рукописи находится перед нами, можем сказать, что наследие А. И. Павловича по праву отнесется к передовым традициям закарпатцев прошлого.

Видный культурный деятель Закарпатья Ю. Игнатков первый заметил и высоко оценил заслуги А. И. Павловича перед народом. В своем письме от 1862 г. он сообщает: «Только с 1848 годом начинается эпоха духовного возрождения нашего народа. С 1848 годом мы в новую одежду начинаем одеваться, ибо тогда уже некоторые, проникнутые духом времени, и будто избранные к высшей цели, начали стараться о приведение народа на самопознание... Появились писатели, поэты, которые своими очаровательно-возбуждающими сочинениями, стихами множество привели на правый путь. Таковы: А. Духнович, бессмертный Андрей Балудянский, Иван Раковский, Андрей Попович, Александр Павлович и пр., которые за искреннюю любовь к своему народу и попечение о благе народном достойными сделали всеобщего народного почитания.»

Культурные деятели в славянском мире в прошлом веке, вследствие патриотических целей, отстаивали свои народности против иноземных притязаний, объединяли духовным образом народные массы и сами изучали то, что по справедливости считается знаменем народности: народное творчество, язык, народный быт, историю.

А. И. Павлович отдал весь свой талант на служение прежде всего народному делу. Значительное место в деятельности А. И. Павловича занимает собирание исторических материалов Маковицы и его записки о политическо-экономическом положении маковицкого люда. А. И. Павлович поставил перед собою цель воспроизвести прошлое своего народа, задумывался над разными периодами его исторической жизни. Но в условиях тяжелой социально-политической обстановки не все задуманное им и начатое было реализовано и завершено. Но несмотря на все это, неосценим вклад А. И. Павловича и в области истории. Наши наблюдения над новейшими рукописными историческими материалами преждевременно еще суммировать и обобщать.

Своим поэтическим творчеством, своими взглядами на историю А. И. Павловича всегда утверждал, что самое дорогое на земле — народ, самое ценное — человек, и что нет ничего выше созданий труда человеческого:

Я в Карпатском краю
Русску маму маю;
Ей думки думую
І пісні співаю.

Для ней хочу жити,
Для ней працювати,
Благодарним быти
Для ней умирати.

.
Думаю, співаю
Моєму народові,
І єму желаю
Народну свободу.

Так писал карпатский поэт в своем стихотворении «Думка» (1862 г.).

Изучая быт, нравы и характер русинов, А. И. Павлович пришел к мысли о необходимости, прежде чем писать историю, изучить историю своего края и его населения. Правда, до А. И. Павловича существовали исторические материалы, не собранные в одно целое, не приведенные в порядок и не разработанные критически. А без подобной предварительной переработки исторических материалов знакомство с истинной историей Маковицы было невозможно.

А. И. Павлович, проживая в центре Маковицы, принялся сам за собиране и исследование прошлого. Нижеприведенные документы ярче всего доказывают, чем интересовался, о чем писал, что собирал поэт.

В стихотворении «Паннония» А. И. Павлович открыто заявляет:

Історії люде грозны попалили,
Они історіцку правду прескрутили.
Нашу історію с блатом замазали,
С своїх мозгов свою нову написали.
Всягды описують свою владу, панство,
С шитких бы хотіли сгладити славянство.

В 1861 г. появился исторический труд «Die Ungarischen Ruthenen, ihr Wohngebiet, ihr Erwerb und ihre Geschichte, Ersten Theil» из-под пера немецкого историка И. Г. Бидермана. Внимательно прочитав этот труд, А. И. Павлович положительно отзываясь о нем в галицкой газете «Слово», 1862, №№ 41 — 43).

А. И. Павлович получил от 27 июля 1862 г. от И. Г. Бидермана письмо, на которое отвечает: «Один из сынов несчастного народа в тени Бескидов от правесков бедствующего, прочитавши Ваше, в духе человеколюбия начертанное сочинение »Die Ungarischen Ruthenen«, не смог одержаться, чтобы Ваше Бл. за оказанное русскому племени благодеяние не изъявил сердечное благодарение словами, которых его несчастные соплеменники употребляют при получаемых благодеяниях: Великий Боже Вам запласть! . . . Вы, хотя видели наше превеликое убожество, благоизволили тяжкий подвиг на себе принять. Мы убежденные, что оданное человеколюбие Вас побуждало — не сомневаюсь, что начальники, вожди, защитители русского народа от его имени сордечное подякование изъявят . . .». Из этого письма узнаем, что А. И. Павлович сообщал Д-р. И. Г. Бидерману о социальном положении на Маковице. Поэт тут же приводит таблицу рожденных, венчанных

Год:	Рожд.	Всп.	Усоп.
1754	20	4	5
• 1782	24	5	17
1795	16	1	39
1799	25	3	25
1819	44	3	20
1831	27	8	52
1847	4	5	90
1849	21	5	35
1851	23	3	11
1858	26	4	10
1860	19	5	8

и усопших в селе Беловежа за 1754 — 1860 гг. Далее А. И. Павлович сообщает, что «книги матрикулярны писались по 1813 год русскими буквами, а протоколы по 1806 год. Владыка Андрей в 1796 г. 20 марта жадал, чтоб стародавние письма в унгарский архив перепосылались».

В письме пряшевскому епископу И. Гаганцу от 1862 г. А. И. Павлович сообщал: «Благородного г. Д-р. Г. И. Бидермана сочинение »Die Ungarischen Ruthenen . . .« для угорских Русинов неоцененное сокровище. Я, прочитавши этнографическо-статистическую часть 1-ю, духом сочинения пленен. Спешил сейчас пред автором из моей страны обнаружить чувство сердечной благодарности. Вследствие моего письма получил я от автора дружеский ответ, который в списании дерзая предлагати с тем смиреннейшим молением, дабы Ваше Высокопреосвященство милостивейше, во-первых: автора за его благородный подвиг похвалити; во-вторых: Славное сочинение в епархию распространити; в третьих: Для составления второй части исторической, если возможно, пожеланья да та автору подати.

Все наши благородны чиновники желают тую книгу получить, а так, если не для каждого прихода, то при наименее для каждого Собора надобно один примирник доставити.

Хорошо было бы н. п. дворянское семейство Ладомирских описать и основателя вдовического фонда бессмертного Саламона и всех сполоуснователей и пр.

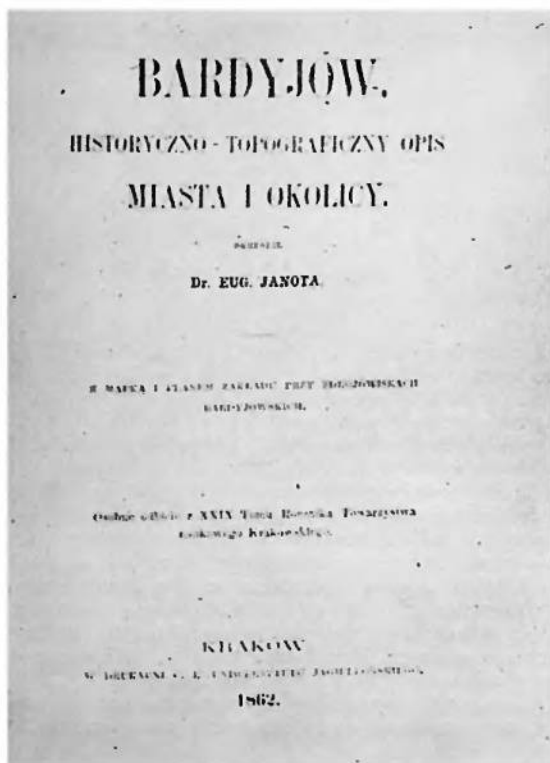
Я по возможности буду собирати подробности нашей Маковицы и препошлю»².

В 1862 г. в Кракове появился исторический труд Д-р. Е. Яноты «Wądrow, Historyczno-topograficzny opis miasta i okolicy». А. И. Павлович лично встречался с автором в Бардееве. Несколько месяцев они вместе провели на Маковице. Только ныне мы узнаем,³ что А. И. Павлович полностью написал одну главу «Kilka szczegółów etnograficznych», в которой дает образ народного быта русинов, этнографии и наводит несколько народных песен, пишет стихотворение «Зборовский замок».

А. И. Павлович положительно встретил этот исторический труд о Маковице. В корреспонденции (Из Угорской Руси, август 1862) А. И. Пав-

² Государственный архив в Пряшове, № 1121/1862.

³ «Листок», Ужгород, 1901, стр. 56.

Исторический труд д-р. Е. Яноты, в котором на стр. 107 — 130 опубликовано этнографическое исследование А. И. Павловича.

лович писал: «Понеже город Бардеев в угорско-русской области, а благородный Д. Янота в том сочинении дружески коснулся русской Маковицы и здесь живущих Русинов, мы вручаем любезным нашим родимцам и братьям, чтобы то сочинение читати благоизволили, ибо в нем много замечательного находится... Честный сочинитель, хотя ревный поляк, однако славянским духом проникнутый, справедливо осуждает нашу народность. Что Бардеев граничит не с Польшею, але с Русью, доказал наш бессмертный историк Зубрицкий»⁴.

⁴ См. «Слово», Львов, 1862.

В словацком журнале *»Slovesnost«* (№ 39—40) за 1864 г. появилось стихотворение *«Думка над розвалинами Маковицкого граду»*. Стихотворение, под которым подписанный «Один Русин» принадлежит А. И. Павловичу. Об этом доказывает рукописный фонд А. И. Павловича в Львове и книга Д-р. Яногы.

В ужгородской газете *«Свет»* (Ужгород, 1868, № 1) находим исторический очерк *«Описание Маковицы»*, который вышел из-под пера А. И. Павловича. А спустя два года продолжение *«Маковица»* (*«Свет»*, Ужгород, 1870, № 2).

Еще 12 декабря 1867 г. А. И. Павлович сообщал пряшевскому епископу: «Можно найдется человек нашей епархии в русском народе, который схочет описати древности епархии и русского народа; сего ради я преписал некоторые древние записи, находящиеся в Свиднику...»⁵

По данному письму мы узнаем, что А. И. Павлович выслал исторические документы в Пряшев с целью, «чтобы они в архиве или библиотеку епархиальную сложены были».

В 60-х годах прошлого века А. И. Павлович преимущественно списывал древности Вышнего и Нижнего Свидника. В письме от 1868 г. он сообщал: «После поднесения мною описания Свидницкого прихода, я заохочен к дальшему исследованию, касающегося древностей нашего народа, преимущественно на Маковице жиющего»⁶.

Как указывает сам А. И. Павлович, при составлении истории Маковицы он пользовался следующими источниками:

1. Маковицкие протоколы с 1773 г.
2. Протокол прихода Зборова с 1789 г.
3. Древние привелегийные грамоты шолтысов Кружлевских и владельца Вышнего Свидника Матфея Купай от 1708 г.
4. Лексикон М. Корабинского с 1786 г.
5. Древние метрики и протоолы.
6. Описание Бардеева.
7. Древние написи из церквей и книг.

А как только появились первые два очерка истории Маковицы из-под пера А. И. Павловича, в соседней Галичине русский историк А. С. Петрушевич в корреспонденции от 14 января 1870 г. сообщал: «Не менее радуюсь тому, что Закарпатская Русь приступает к составлению истории своего отечества, способствованная к тому г. А. И. Павловичем»⁷.

А. И. Павлович по справедливости может быть назван историком-патриотом в том отношении, что он одним из первых на Маковице указал на важность и значение истории не только для маковицкого люда но и всего Закарпатья. Подвергая критике, доказывая достоверность или недостоверность известного исторического факта или явления, стараясь объяснить их внутренний смысл и значение, А. И. Павлович в то же время бросает критический взгляд на аналогические явления современной ему жизни.

⁵ Государственный архив в Пряшеве, № 27/1867.

⁶ Государственный архив в Пряшеве, № 150/1868 г.

⁷ Государственный архив в Пряшеве, № 150/1868 и газета *«Свет»*, Унгвар, 1870, № 3.

И при том сказываются его собственные политические и философские взгляды и суждения. А. И. Павлович, — как пишет в письме от 1871 года, — понимал, что «в настоящее время в любимом отечестве нашем опасно поступати по собственному сознанию, в интересе нашей русской народности. Но мужи твердого непоколебимого характера в известный момент обнаруживают свое убеждение, втягивают на себя ненависть, месть своих соперников...»⁸

Первая страница исторического описания Мажовицы с 1867 г.

⁸ Газета «Новый свет», Унгар, 1871, № 43.

Действительно, немало пришлось перенести горя «маковицкому соловью!» За резкие мнения свои он навлек на себя подозрение. Но А. И. Павлович не падал духом и вооружался знаниями. Когда он собрал большой исторический материал, его трудно было издать. Тогда А. И. Павлович, как пишет в своей автобиографии, «одну книжку под названием «Маковица», в которой списаны документы, касающиеся нашей околицы, препослал О. Гебуе в пользование некоего русского академика»⁹.

«История» А. И. Павловича до сих пор нами не была обнаружена, но поэт оставил достаточное количество рукописных документов, нелишенных важности и значения для своего времени и интересных для нас в историческом отношении, по которым мы можем судить о разумной деятельности и обширности взглядов А. И. Павловича.

Галицкая газета «Слово» (1870, № 1) сообщала: «Есть межю нашею старшею интеллигенцею люди, которые возбуждают молодежь к работе. Так милый наш батько А. И. Павлович пожертвовал 100 гульденов из своей части тому, кто составит хорошую историю угро-русского народа».

А спустя два года, т. е. 6 апреля 1872 г. закарпатский писатель И. Сильвай, проживающий по ту сторону Карпат, обращался во своем воззвании: «Для исторнографа очень большое облегчение, если имеет изобилие материалов. Я предпринял собирать материалы со взором истории Угрорусских от 30-х годов и составил историю этого периода. История эта должна быть чем точнее. Нам предстоит всякому деятелю отдать в ней свое заслуженное место, затем покорно вызываю вас, всех поборников народного преуспеяния, чтоб благоизволили мое предприятие подпирать, и какая бы то подробность ни была, которая для характеристики действующих лиц может послужить, и то из сферы политической, церковной, социальной, литературной, учебной, семейной и пр... Пряшевский период будет начинаться от нашего великого патриота Григория Тарковича»¹⁰.

Видные культурные деятели Карпат (Галичины, Закарпатья, Пряшещины) по-братски отозвались на послание Ивана Сильвая.

Газета «Словс» (1872, № 59) сообщила: «Известный наш поэт и литератор Урнил Метеор (Иван Сильвай) серьезно принялся за собиране материалов по истории Угорской Руси. Со всех сторон присылают ему такие. Прислали между прочими И. Раковский, А. Павлович, Кралицкий и пр.».

В 70-х годах в с. Чинадевас, в Закарпатья, писал свой исторический труд Иван Дулишкевич (1815—1882). Свои исторические исследования сперва он помещал в газете «Свет». Впоследствии, переработав и собрав, издал почти на собственные средства в трех томах под заглавием «Исторические черты Угрорусских» (Унгвар, 1874—1877). Этот исторический труд охватывает всю историю Закарпатья, начиная с самых древних времен и кончая канонизацией мукачевской епархии.

Какую роль сыграл А. И. Павлович при издании этого труда И. Дулишкевича? Прежде всего тем, что автору помог он целым рядом новых исторических материалов из Маковицы.

А. И. Павлович оказал И. Дулишкевичу большую материальную под-

⁹ Журнал «Листок», Ужгород, 1901, стр. 57.

¹⁰ «Слово», Львов, 1872, № 29.

держку. «Русско-американский календарь на 1899 год» сообщал: «Когда бл. п. о. Иоанн Дулишкович, священник в Чинадессе, в бережанской столице, епархии мукачевской, dokonчил свое великое историческое сочинение «Исторические черты Угро Русских», хотел он дати то печатати (выдруковати), — но, беда, ибо не имел к тому нужных средств-грошей. — Довидался о том наш любенький батько о. А. Павлович и сейчас послал на тую цель 500 златых, и тем сделал возможным, что тое великое и превосходное сочинение пришло под печать-друк и не осталось, як много тому подобных сочинений, только в рукописи». Этот факт подсказывает нам гораздо больше, чем его современникам! Появление истории И. Дулишкевича пробудило в Закарпатье мысль о самопознании и стремление объяснить свое настоящее и искать ему начало в прошедшем. Вследствие того, что труд И. Дулишкевича был написан на русском языке, он стал доступен широким массам трудящихся. Историк в первый раз дал удовлетворительное разъяснение фактов закарпатской истории, старался осветить многие «темные» и непонятные места. Далее «Исторические черты Угро Русских», кроме своего научного значения, получили еще значение патриотическое.

В своем письме от 11/23 марта 1876 г. А. И. Павлович сообщал братьям в Галичину: «Весьма было сердцу моему мило узнати, что в Буковине нашлся человек, которого интересуе судьба Угрососсов. По желанню вашему имею радость переслати сочинение «Исторические черты Угро-Русских» I и II-ю тетрадь о. Ив. Дулишковича, посвящающего последние осени жизни своей угрососсовому племени своему, — да укрепит бог его силы, чтобы возмог облагороднати наш бедный утесняемый народ, живущий в ущельях Карпат, ожидающий лучших дней. Автор препослал на мои руки 80 примирников своего сочинения ради продажи, из которых посылаю 2 Вашему Благородию. Поелику о. Дулишкович очень скромный человек, я дерзнул его труд вручати покровительству славянских патриотов посредством газет «Слова» и «Ост», и к большей радости моей заметил в последней Ваше объявление.

Я не имею приятности знакомым быти лично с автором «Ист.Ч.», но мы часто сообщаемся письмом, любим да почитаем друг друга и по силам нашим взмагаемся трудами нашими пользуети народу, родившему и питаемому нас. О. И. Дулишкевич живет в мукачевской епархии, в берегском комитате, в окрестности города Мукачева, а я живу в прашевской епархии, в окрестности города Бардеев, Шаришском комитате, но мы сыны святой Руси обнимаем ее сыновнюю любовью»¹¹.

Оптимизмом пропитаны и все статьи, в которых высказываются взгляды А. И. Павловича на современную ему действительность. В статьях, касающихся просвещения, А. И. Павлович высказывает обыкновенно прекрасные мысли относительно благородных патриотических стремлений. Он везде является искренним и ревностным поборником просвещения и наук. Таким был и историк И. Дулишкевич.

Иван Дулишкевич — один из сильных и великих характеров в истории Закарпатья, — принадлежит бесспорно к числу замечательных духовных деятелей прошлого века. Исторический труд закарпатского ученого свиде-

¹¹ Рукописный архив АП УССР в Львове, № 478/169—1876.

тельствует об обширных сведениях автора, знании латинского, греческого, немецкого и венгерского языков. Свой исторический труд И. Дулишкевич, как пишет в первом томе (Унгвар, 1874) — посвящает «русской братии усердно почитающей память предков своих». На первой странице этого исторического труда находим золотые слова автора: «Должностью своею считаю объявити, что возможность печатания сего сочинения удалось наиболее вследствие поддержки ЕГО выск. преп. приходского Священника Свидницкого, Благодочинного и Конс. Советника епархии пряшевской, о. Александра Павловича, мужа благородных чувств, народного писателя и поджигателя всего ведущего к просвещению народа нашего». И эта оценка закарпатского историка еще раз нам говорит о том, что кровные интересы трудящихся масс составляли цель и единственный смысл почти полувекковой деятельности нашего поэта.

В конце своего исторического очерка «Маковица» («Свет», Унгвар, 1870, № 2) А. И. Павлович с такими словами обратился в редакцию: «... Но если редакция согласится помещать заметки наши в столбцах газеты своей и считает интересным для читателей своих, то мы готовы сообщить о жизни русского народа, о его нуждах и скорбях, о происшествиях, случившихся на Маковице, да и о настоящем состоянии Маковицкой области, подкрепляя все это историческими данными».

А. И. Павлович не только собирал исторические материалы, писал историю Маковицы и всевозможно помогал закарпатским историкам при исследовании материалов, но и сам писал стихи на историческую тему. В письме от 22 декабря 1867 г. находим: «Я описую теперь в стихах Маковицу в давних границах, начавши от Курова-Фрички-Петрова по Дричну, Буковец и Строкповы; Грабовчик-Шапинец-Куриму, т. е. пространство между Бескидскими горами, границую Галичины по Топлю»¹².

Действительно особое место в творчестве А. И. Павловича составляют стихотворения исторического характера, в которых поэт рассказывает целые эпизоды из истории родного края. Еще во время жизни А. И. Павловича были напечатаны стихотворения «Маковица», «Дума над Маковицоградом», «Начало истории Угорщины», «Давний Свидник и жители его», «Думки над могилою под Бардиевом на 1849 г.», «Дума об атамане Подкове, убитом Польшей во Львове» и другие. Эти стихотворения А. И. Павловича живо-повествовательны, пересыпаны перлами народной мудрости; они более выдержаны в целом, и более прочих отличаются лучшими качествами поэзии А. И. Павловича: живостью и энергией чувства, образностью и картинностью выражений и звучным, энергичным стихом.

Стихотворение «Думки над могилою под Бардиевом на 1849 г.» перепечатывалось десятки раз еще во время жизни поэта, то в русских изданиях (С. Петербург), русско-американских газетах и календарях (Американский вестник, 1895), в календарях Закарпатья, Югославии. Стихотворение состоит из 8 отдельных картин. Донской козак прощается с своей землей, отцом и матерью, «синим Доном» и отправляется в «чужину». Это был поход русской армии в 1849 года. Под Бардесвом, на Маковице «мадьярска сабля его стяла». Тогда А. И. Павлович с братскою любовью обращается:

¹² Государственный архив в Пряшове, № 1867.

Козака родина
Плачет там над Доном,
А я тут, бескидский русин,
Томлюсь жалким стоном.

Извини, козацка
Мати многосльнна,
Что чужий я ныне плачу
Про твоего сына.

Ведай, у могили
Сына — одна мати
Может с правдою священны
Слезы проливати.

Начало данного стихотворения нам напоминает стихотворение Т. Г. Шевченка «Думка» («Тече вода в синє море»).

А. И. Павлович:

Знад синього Дону
Козак вьезжаєт,
Своїй родимий край козацкий
Думкою прощаєт:
«О, Донская земля,
Козацкая мати,
Прощай ныне, — бо я должен
В чужину ступати.
Прощай огче, мати
И сестры милыякки,
И ты, Доне, синий Доне,
Батьку наш старенький».

Т. Г. Шевченко:

Пішов козак сніт за очі,
Грає синє море,
Грас серце козацьке
А думка говорить:
— Куди ти йдешь, не спинившись?
На кого покинув
Батька, пеньку старенькую,
Молоду дівчину?
На чужині не ті люди,
Тяжко з ними жити:
Ні з ким буде поплакати
Ні поговорити.¹³

В сборнике «Избранные произведения А. И. Павловича» (Пряшев, 1955, стр. 127—138) отпечатано стихотворение «Дума об атамане Подкове, убитом Польшей во Львове». Иван Подкова — козак-герой XVI века. Его подлинная фамилия Серпяга. В 70-х годах XVI века Подкова на некоторое время захватил власть в Молдавии, находившейся в вассальной зависимости у Турции. Он был казнен 16 июня 1578 г. по приказу польского короля Стефана Батори.

Современные исследователи пришли к заключению, что стихотворение Павловича «Дума об атамане Подкове, убитом Польшей во Львове» написано под влиянием стихотворения Т. Г. Шевченка «Иван Підкова» (1839)¹⁴.

¹³ Павло Лісовий, Близький і дорогий, Ужгород, 1961.

¹⁴ Там же, стр. 19; Иван С. Шлепцкий, А. И. Павлович — по трудам и воспоминаниям (Избранные произведения А. И. Павловича, Пряшев, 1955); А. С. Шлепцкий, Наскільки пізнали Україну та твори Т. Г. Шевченка «будителі» Закарпаття» («Дружню вперед», Пряшів, 1961, № 3); Йосиф Шлепец, Шевченко і Павлович (альманах «Дукля», Пряшів, 1961, № 1, стр. 87—90); Иван Долгош, Т. Г. Шевченко і Закарпаття, Пряшів, 1956; Ф. Ковач, А. И. Павлович (дипломная работа) и другие.

При каких условиях написал А. И. Павлович свою поэму? В галицкой газете «Слово» (1875, № 78) историк А. С. Петрушевич (псевдоним А. Русолюбович) сообщает интересную статью «Казнь молдавского господаря Ивана Подковы во Львове 1578 г. «Еще в 1867 г. в журнале «Галичанин» (1867, № 21)¹⁵ было напечатано стихотворение буковинского поэта Даниила Млаки «Казнь Ивана Подковы». Буковинский поэт подчеркивал в примечании: «Иван Подкова, родом Молдавынин, позыскавши собі дружбу украинских козаков, наперекор волі Польши вторгнув г. 1578 с 1400 козаками в Молдавию и здобывши Яссы, стал господарем молдавским. Вскорі однакож затуживши до козацкого життя, кинул княжский престол и вернул на Украину, а тут пойман ляхами, хотя и одержал от короля Батория слово, що буде помилован, но таки был казнен смертю во Львове в присутствии посла турецкого султана».

Мы не сомневаемся, что А. И. Павлович знал стихотворения Т. Г. Шевченка, а в том числе и стихотворение «Иван Подкова». А. И. Павлович был ознакомлен с статьями и стихотворениями, изданными в Львове. А. И. Павлович свою поэму «Дума об атамане Подкове, убитому Польшей во Львове» опубликовал в ужгородской газете «Карпат» (1875, № 30).

Если герой поэмы А. И. Павловича не предстает перед читателем в полноте своей исторической характеристики, то основные устремления его — забота о освобождении Руси — дана А. И. Павловичем исторически правдиво и убедительно. Вот почему поэт обращается:

Начнем, братья, сердечную
Думушку думати,
Расторгнутый братский союз
Любовью сцепляти!
Слушай, ты Русь и ты Польша,
Сестра Руси мила,
Я желаю, чтобы ты Русь,
Русь тебя любила.
.
Уже триста лет минуло,
Когда в русском Львове
Ах, усекла Польша, сестра,
Голову братови.
Сестра Польша во Варшаве
Не раз так делала,
Славных русских ратоборцев
Головы стинала.
Ах, немало русской крови
Польша пролипала!
Когда Русь плакала.
Русский народ собрал силы
И стал Польшу бити,

¹⁵ Журнал «Галичанин» (1867—1868) с подписью А. И. Павловича хранится в Государственной библиотеке в Пряшеве.

Погибли двух народов
 Доблестные дети.
 Грозна Польша смеялася,
 Соседями подушались
 Наши прапрадеды,
 Мы пламенной борьбы видим
 Ужасные следы.
 Куда ни поглядываем,
 Повсюду могилы,
 Ужасы междуусобиц
 Героев покрыли.
 Грозной братской ненависти
 Много жертв упало.
 Братья! Надо рассмотри
 Тех боев начало.

В львовском рукописном фонде АН УССР (из музея А. С. Петрушевича, под № 225) нами обнаружено историческое стихотворение «*Иван, князь Острожский, на Маковице*» (стор. 88—100). У д-ра И. С. Шлепецкого в Праге хранится второй вариант этого стихотворения под названием: «Русский ренегат Иван, сын православного русского князя Острожского, прославившегося защищением православия»^{15а}. А. И. Павлович уже в начале подчеркивает, что «мы коснемся князя Иоанна по отношению его к русской Маковице, проданной им в 1601 году фамилии Ракоци за 80.000, в 1611 году доплачено 13.000»¹⁶.

Это стихотворение написано в пристрастном патриотическом духе. Оно направлено против иезуитов. Содержание сводится к следующему: Отец отдаст сына Ивана к немцам, «чтобы там воспитывался, как воин». В доме Максимилиана «иезуит осквернил серденько Ивана и желал в нем к отцу любовь убить». Сын действительно изменяет отцу. Тогда его преследует совесть:

Мучимый печальною скукою,
 Скитался по горам и лесам —
 Напослед был он приташен судьбою
 На Маковцу к нашим дедам.

Здесь он, приближаясь к русской бедной
 Деревоньке Карпатороссов,
 Заметив православный крест святой,
 Вздрогнул: — Ах, церковь, монахов отцов! —

Почувствовал всеми чувствами
 Сердце и совести своей,
 Орошая лицо слезами,
 Воздохнул целою душой:

^{15а} Фотокопия находится в Свидницком Музее украинской культуры.

¹⁶ Иоанн рожден в 1554 г., был вторым сыном Константина Васидля, маршалка Волынского, старосты Владимирского, а потом Киевского воеводы. Иоанн скончался в 1620 году 24 января и закончил собою древний род князей Острожских.

— Где ты, отец!? Где вы могилы
Моих православных дедов?
Всего, всего меня лишили
Иезуиты — племя гадов.

Разбойники меня лишили
Святых чувств веры и любви,
Сердце детское ограбили
Жесточайшие гиены, львы.

О, вы — человекоубийцы,
Разорители покоев!
Вас, иезуиты, и вас, немцы,
Проклинает душа моя.

Вы душу мою осквернили
Богообразными началами,
Ядом, ядом бешенства отравили,
Чтоб свирепствовал я с вами:

Против братьев родных, кротких людей,
Против православной святой церкви,
Против отца и матери своей,
Против врожденной моей любви.

Вы жесточайшие тигры и львы,
Кровожадные чудовища.
Не щадя наших покойников, вы
Выбрасываете их кладбища.

Вашею жертвою стался я,
Плачусь, душа моя несчастная!
Плачутся нежные чувства сердца!
Я изменил вере отца.

Князь Иоанн попадет в Середиев дом. Здесь гулял, пил и, наконец,
с Сузанною познакомился, а потом женился:

Во град призвали иезуитов,
Совершился брачный обряд,
С польской слилась русская кровь,
Дети по-польски говорят.

Сузанна полькою воспитана
Осталась гордой полькою,
Януш принял жены начала,
Жил езуитов верою.

Иван, повинуюсь Сузанне,
Презрел отцев своих церковей
К воле jaśniewielmożnej pani
Мучил наших русских отцов.

Он осквернил русскую кровь,
Изменил всем сердца чувствам,
Вере любви своих отцов,
Где мог, повсюду вредил нам.

На Маковицу привел Ляхов,
В Сборовке¹⁷ костел построил,
В Земельное¹⁸ привел Поляков,
Русских людей здесь огорчил.

Но в тысяч шестьсот первом году
Продал маковицки холмы,
Лесы, луки, поля и воду,
Его чорт взял — здесь живем мы.

И восемьдесят тысяч червонцев
За Маковицу получил,
Умер — здесь стал жить дом Ракоцьев
И был сто двадцать лет здесь жив...

Достоверность высказанных мыслей А. И. Павлович подтверждает историческими документами.

Буржуазные историки прошлого создавали миф о «тысячелетних границах великой Венгрии», в угоду своим хозяевам отрицали автохтонность восточнославянского населения на Закарпатье. Буржуазно-националистические историки твердили, что это население не имеет ничего общего со всем украинским и русскими народами¹⁹.

А. И. Павлович понимал, что этой фальсификацией буржуазные историки пытались разоружить трудящихся Закарпатья в их борьбе против социального и национального гнета в Австро-Венгерской империи. Поэт был убежден, что Закарпатье в X—XI столетиях входило в состав Киевской Руси. Эта мысль Павловича отражена в рецензии на книгу Д-р. Бидермана («Слово», 1862, № 41): «Доводит далі сочинитель, що суть слиды, же в Шаришской столиці в XI ст., в Земплинской же, Унгварской, Бергской и Саболчанской перед XIII віком Русины уже были, чем опровергае мнение до недавна еще в Уграх общее, що XIV допіро ст. в выше реченные комитаты Русины под проводительством князя Федора Корьятовича при- были».

Перу А. И. Павловича принадлежит несомненно статья без подписи озаглавленная «Материалы для мадыарско-русского словаря»²⁰. Очевидной тенденцией этой статьи является — первобытность автохтонного русского племени за Карпатами — доказать множеством славяно-русских корней в мадыарском языке.

¹⁷ Сборовка, ныне Зборов.

¹⁸ Земельное — Смильно.

¹⁹ Н. Делскач, О принадлежности Закарпатья к Киевской Руси в X—XI ст. — Газета «Соп. Закарпатье», № 151/1950.

²⁰ Газета «Лопата», Чернивыч, 1876, №№ 7—14.

DUMKA

nad

Bozvalinami Makovického hradu. *)

Všetiká vec má istý čas, a každé predsavratie pod nehom svoju chvíľu.

Kuzetel bl. 3.

V slavněj Pannoni stáí hrad Melkovic! Krasných kniežat sídlo; krásne okolie! Čože hrozná sila nás hrad rozburala Nad Zborovým mestom steny zanechala. Stojí nad Zborovom smutné hradu Hľadá na nás biedny národ opustený. Národ opustený vždycha, hlavou Kyra, Hľadu zmnú steny seja duchom tu- Tých rozvalin steny nás sú hľuchoneme. Dny nás rozumia, čo má od nich Ony pohovorú s ubohým Rusinom Melkovic matky pranešastým synom Na Makovický hrad Rusia popatruje.	A hradu dech, s dychom ruským be- seduje. Hrad svojmu vnkovi ešeličo rozpráva, Hrá, apieva ordečno Rusia Makovice, steny jeho spev slúchajú sláviky herlice. No radi slúchajú sovy, jastrabusia, Dobrého nerada zpodieni synovia. Sláskou potapujú rusku Makovicu. Smutného slávika, plačúcu herlicu. Jako biedna vdova, smutná naša matka Okolo nej plačú siroty, biedňotki, chceme. Plačú trpkó horko, slzy vylievajú, Boh dá že sa stane, čo sa spodievajú. Vy čurovné steny Makovického hradu! Kdeže vaša krása, rozkoše, paráda?
---	---

*) Zámok zborovský mesto kroz Slavjanov postavený v predmestných lásokch, a bol nazvaný hradom, bo sa už podnes hore nazýva Hradisko a hustak predmestný v Zborove Páňhradské. — Zborov zmnúcu gyüléshely, Zambardhly; kde postkovia hrad svoje; hrad steny držali, bezpochyby ešú v pohanských časoch.

5. Стихотворение А. И. Павловича, опубликованное в словацком журнале «Slovesnosť» 1864, №№ 39—40 под псевдонимом «Jeden Rusin».

А. И. Павлович изучал прошлое Маковицы и не раз высказывал мысль, что «русские люди жили в целой той столице», «русский Мирослав нам Мирошов сбудовал, а Владимирову Владимир основал». В стихотворении „Dumka nad rozvalinami Makovického hradu“ так обращался:

Vyšhrad, Novohrad odkiaľ mená máte?
Makovickí bratia, veď vy dobre znáte,
Že Slávy synovia nás vybudovali,
A tak nás, ako vás, svojou rečou nazvali.

Особое развитие в творчестве А. И. Павловича во второй половине XIX века получила тема единства и дружбы славянских народов. В целом ряду стихотворений поэт выразил горячее сочувствие освободительной борьбе болгар против турок и высказал твердую веру в грядущее освобождение всех угнетенных славянских народов.

Будучи кровно связан с народом, живя его интересами, Павлович не мог пройти мимо тех изменений в общественной жизни, которые наступили в Закарпатье в 70—90 годы. Стихотворения поэта этого периода ярко отражают политическую, социальную обстановку. Глубокий оптимизм, гуманизм и реализм его лучших произведений определили их непреходящую ценность.

RESUMÉ

Historical Past of „Makovice” and Alexander Ivanovič Pavlovič

A. I. Pavlovič is well known as Karpathien revivalist, poet humanist, and enlightener of 19. century. A. I. Pavlovič is not only poet but also very good historian. Historical facts about Pavlovič are not selfaim, but we shall show on his contemporary and future „Makovice”.

His creation wasn't long well known. Sometimes critics were against his works. The author in this part will first time make the analyse and to show us what kind of the relation has Pavlovič to the history „Rusinov” and „Makovice”, into north-east part of east Slovak country.

Pavlovič collected old historical documents, but he hadn't possibility to publicate it. We haven't all books of historical materials „Makovice”, which was given by means Zakarpathien historic Gebej „Some Russian academitian”.

Our article is written according to archives materials found at State archives in Prešov. In this article we can see Pavlovič's relation to the German historian I. G. Bidermann, and to his historical work „Die Ungarischen Ruthenen...”, further he had relation to the Polish historian dr. E. Janota, and Karpathien I. Šulvajov and Duliškevič. Pavlovič help also with material supports when they wanted to publish historical works of Duliškevič and he himself wrote poets with historical subject, in which he describes all historical episods from his native country.

Political burning of his poems were some times on the detriment of his historical truth.

Радянська література на сторінках східнославацької преси в 30-х роках

Після Великої Жовтневої соціалістичної революції, ідеї якої сильно і позитивно вплинули на дальший революційний розвиток словацького робітничого руху і всіх прогресивних сил Словащини, інтерес до Росії і російської літератури як класичної, так і радянської значно посилюється. Жовтнева революція в Словащині прискорила поділ населення на два табори. Незважаючи на те, що обидва табори стояли на протилежних ідейних платформах, вони по-своєму цікавилися життям в Країні Рад. Буржуазія стежила лише за недоліками і зі всіх сил очорнювала, нападала, вигадувала різні «балачки» про нове життя в Радянській Росії. Не було дня, щоб щось «поше» не писали про російській більшовизм, гадаючи, що цим самим придушуть революційний рух в Словащині, який навпаки не занепадав, але якісно зростав і після придушення Словацької Республіки Рад (1919 р.). Словацькі буржуазно-міщанські пропаганді в боротьбі проти соціалізму активно допомагали білоемігранти типу Мережковського, Сологуба, Чірікова, Аверченка. Вони змагались один з одним в тому, хто зможе вигадати більш і оригінальніші брехні і вилити більше бруду на молоду Радянську Росію. Треба сказати, що білоемігранти в цьому відношенні були неперевершеними майстрами. Їх бруд, наклепи охоче друкували всі буржуазно-міщанські та католицькі журнали і газети.

Але планомірна, ворожа трудящим пропаганда чехословацької буржуазії, не змогла придушити той величезний інтерес до Країни Рад, який проявляли наші народи в період першої буржуазної республіки. Трудящі з великою жадністю слідували за політикою, реформами і за дальшим успішним розвитком Радянського Союзу. Трудящі використовували всі форми і способи, щоб якнайбільше правди дізнатися про нову Росію. Одним із хороших і об'єктивних джерел пізнання і знайомства з новим життям в Радянському Союзі була радянська художня література.

Радянську літературу в Словащині в період домюнхенської республіки пропагували, крім Комуністичної партії Словащини і її преси, ще й прогресивно-демократичні кола та ліберально-демократичні газети і демократичні

культурні діячі, самі навіть не знаючи, яку велику справу роблять для кристалізації світогляду в наших читачів, для утворення справжньої думки, погляду на соціалістичну революцію, на внутрішню і зовнішню політику Радянського Союзу. Пропагандисти і більшість перекладачів радянської літератури були переконані, що немає в Європі літератури, яка б сказала словацькому читачеві стільки правди, як радянська література. Зокрема комуністи були переконані, що радянська художня література найкраще може навчити словацького читача, як потрібно боротися за соціально-демократичні права в буржуазній чехословацькій республіці. Тому робили все, щоб словацький читач познайомився і прочитав, коли не всі, то хоча б окремі кращі твори радянської літератури. Правда, буржуазно-демократична республіка давала певну можливість перекладати і видавати твори радянських письменників, але крім політичних перешкод, цензурних переслідувань, тут були ще й великі матеріально-технічні труднощі.

Велику допомогу словацькій літературній громадськості в період першої республіки надавали чеські прогресивні перекладачі і журнали, які мали далеко більше можливостей перекладати і друкувати радянську художню літературу.

Крім того, словацькі читачі в період між двома війнами мали ще змогу знайомитися з радянською літературою в оригіналі, яка потрапляла в Словаччину, правда, в дуже обмеженій кількості (за роки 1924 — 1934 продав ВОКС у Чехословаччину понад 71.000 радянських книг¹). Часто потрапляли в Словаччину не радянські, але паризькі, берлінські й різні інші видання. Далі словацький читач знайомився з радянською літературою в німецьких, уторських, французьких та інших перекладах. Але таких читачів, які б змогли читати в оригіналі або в різних чужомовних перекладах, в Словаччині було дуже мало і серед інтелігенції, не кажучи вже про широкі маси трудящого люду.

В 30 роках словацькою мовою було видано понад двадцять творів з радянської художньої літератури. Коли переглянемо список авторів (Афанасьєв, Аксанов, Алданов, Біанкі, Блок, Еренбург, Галкін, Григор'єв, Хлебніков, Ільїн, Яковлев, Єсенін, Лоскутов, Неверов, Пантелеєв, Петров, Толстой О., Заїцький), твори яких були перекладені на словацьку мову, побачимо, що це були не найкращі, не найбільш типові твори радянської літератури. Перекладачі перекладали в основному твори для дітей, які розповідали про російську природу, різні експедиції радянських вчених та про життя дітей в Радянському Союзі. Лише поема «Дванадцять» О. Блока, поезія С. Єсеніна та романи «Єдиний фронт» І. Еренбурга, «Ташкент — місто хлібне» О. Неверова та «З мішком за смертю» С. Григор'єва в 30-роках представляли в Словаччині радянську літературу для дорослих. Це було занадто мало! Цей стан аж ніяк не задовольняв прогресивних читачів, перекладачів та пропагандистів радянської літератури в Словаччині. Вони шукали виходу з цього несприятливого стану і знайшли його в друкуванні на сторінках словацької прогресивної і ліберально-демократичної преси перекладів віршів, коротких повістей, оповідань та уривків з творів. Словацькі газети і журнали виконали, таким чином, величезну справу в про-

¹ «Иностранная книга», 1934, № 1, стор. 64.

пагації радянської літератури і дали можливість словацьким читачам докладніше познайомитися з нею.

До числа видань, які найчастіше друкували твори радянської літератури належали газети і журнали, що виходили в Кошіцях, а саме: *Vesna* (1927 — 33), *Slovenský východ* (1919 — 37), *Slovenský ľud* (1921 — 36) та *Kalendár slovenského ľudu*. Видавцем цих журналів був Ян Грунвальд.

Ці видання користалися великим успіхом зокрема серед українського населення Східної Словащини, яке мало найбільший потяг до радянської літератури, але не мало можливості познайомитись з нею в оригіналі.

На сторінках названих журналів і газет, на протязі 30-х років було опубліковано понад сто творів радянських авторів (А. Белий, О. Блок, М. Горький, В. Імбер, М. Козирев, С. Малашкін, О. Неверов, Ю. Олеша, П. Романов, О. Толстой, М. Зоценко, О. Яковлев, М. Яцків та інші). Найчастіше друкувалися твори М. Зоценка, П. Романова, які разом з М. Горьким, В. Маяковським, С. Єсеніним та І. Еренбургом були в 30-х роках дуже популярні в Словащині. На сторінках згаданих газет і журналів знаходиться понад тридцять творів Михайла Зоценка. Були це твори переважно критично-гумористичного характеру. Твори М. Зоценка в Словащині були дуже популярні, хоч і не вийшли окремим виданням в 30-х роках. Велику заслугу в пропаганді творів М. Зоценка, крім інших перекладачів, має Карол Подолінський². Одною з причин, чому так часто друкувалися твори М. Зоценка на сторінках словацьких журналів, крім іншого, був їх гумор, критичний зміст, коротка форма його оповідань, фейлетонів, які можна було надрукувати в одному номері або на одній сторінці. Поряд з творами М. Зоценка часто друкувалися твори П. Романова (15 разів), М. Козирева (12 разів), М. Яцкіна (15 разів), М. Горького та інших радянських письменників.

Твори М. Зоценка знайомили словацьких читачів не лише з недоліками, хибами й невдачами в житті радянського народу, але й з боротьбою за нову людину, вказували, як важко перевиховувати людину, вказували на те, як ще міцно залишки старого, дрібновласницького, міщанського мислення гальмують дальший успішний розвиток радянських людей, радянського суспільства. Твори М. Зоценка вказували також, що радянський народ вміє добре попрацювати, веселитись, посміятись і культурно відпочивати. Ця сторінка життя радянських людей теж цікавила читачів, бо буржуазна пропаганда переконувала наших людей, що в Радянському Союзі панує лише голод, аморальність, непорядки, що люди не сміються, не відпочивають і лише працюють на комуністів, що по вулицях Союзу ходять хворі, згорблені, погано одягнені, без посмішки люди. Ми гадаємо, що твори М. Зоценка при всій їх критичності недоліків у Радянському Союзі відіграли позитивну роль у читачів, які вміли правильно читати радянську книгу і розуміли сатиру і гумор. Правда, не можна приховувати і такого факту, що часто критичні твори М. Зоценка друкували лише з однією метою: очорнити Радянський Союз і вказати на труднощі радянських

² Карол Подолінський (Ізакович) — прогресивно-демократичний культурний діяч, член «Товариства економічно-культурного зближення з Новою Росією», член Союзу друзів СРСР ще в 30-х роках, перекладач творів М. Горького, М. Зоценка, П. П. Романова, Л. Пантелєва, М. Петрова, М. Козирева і т. п.

людей, труднощі росту першої в світі соціалістичної країни. Дуже часто буржуазна пропаганда використовувала твори М. Зоценка, М. Козирєва, П. Романова та інших письменників як знаряддя пропаганди і боротьби проти Радянського Союзу, проти більшовизму взагалі.

Східнословачькі газети і журнали не раз випередили і центральні газети щодо знайомлення своїх читачів з хорошими творами радянської літератури. Ми маємо на увазі твори Ю. Олеші³, В. Імбер⁴, О. Блока⁵, С. Малашкіна⁶, О. Толстого⁷ і передусім найкращий твір радянської соціалістичної літератури — роман М. Горького «Мати»⁸.

Дійсно величезну, прогресивну справу виконав у 30-х роках журнал *Slovenský ľud*, який в 1930—1931 роках надрукував роман М. Горького «Мати». Важко встановити і пояснити, чому журнал, що ставив за мету своєї діяльності поширювати освіту на селі, журнал з певним релігійним змістом, журнал, який був далеким від соціально-політичних, тим більше, комуністичних тенденцій, надрукував саме цей роман. Для ліквідації господарсько-політичної кризи в 30-х роках *Slovenský ľud* пропагував християнську любов, а не класову боротьбу, про яку йде мова і в романі М. Горького «Мати». Тому дослідників радянської літератури в Словаччині дивує, як це могло трапитись, що перший повний словацький переклад роману «Мати» з'явився саме на сторінках цього журналу, а не, скажімо, на сторінках комуністичних газет. Правда, комуністичні газети друкували окремі уривки з роману «Мати» ще в 20 роках⁹, але не повністю. Буржуазні словацькі журнали теж друкували в 20-х роках окремі твори М. Горького не тому, що він радянський письменник, геніальний реаліст, але, пропагуючи його твори, вони хотіли представити письменника М. Горького нашим читачам як такого, що не погоджується з політикою Комуністичної партії Радянського Союзу, що стоїть на позиціях соціал-демократизму тощо. В 20-роках на сторінках словацької преси було надруковано понад 50 творів М. Горького.

Важко зрозуміти і пояснити, чим керувалися редакція журналу і цензура, публікуючи цей найреволюційніший роман цього періоду в 82 номерах, в часі, коли чехословацька цензура заборонила демонструвати кінофільм режисера Пудовкіна за романом «Мати». Тоді, можливо, редакція і цензура не зрозуміли зміст, ідею твору, можливо, їм підходило закінчення роману, можливо, вони зрозуміли роман «Мати» як твір романтичний, а не революційно-реалістичний і недооцінили його революційну ідейність. Але як би це не було, для нас важливим є той факт, що роман був надрукований і став доступний широким масам не лише в Східній Словаччині, але й в усій країні. Є у нас відомості, що романом «Мати» захоплювався Ян Налепка, будучи ще студентом учительської академії в Спіській Новій Весі.

На нашу думку, найбільша заслуга на тому, що роман «Мати» М. Горь-

³ J. Oleša, *Svedomie*. Prel. Bosý—Zátomský. Kalendár Slovenského ľudu 1938, стр. 56—57.

⁴ V. Imberová, *Lolíné záujmy*, Vesna VI, 1932, стр. 282.

⁵ A. Blok, *Do tmavého chrámu chodím*. Prel. M. Gacek. Vesna VI, 1932, стр. 18.

⁶ S. Malaškin, *Jakubky*. Slovenský ľud 1934, стр. 573—578.

⁷ A. Tolstoj, *Modré mestá*. Prel. K. Podolinský, Vesna 1928, стр. 31—168.

⁸ M. Gorkij, *Matka*. Prel. K. Podolinský. Slovenský ľud 7. V. 1930 — 30. XII. 1931.

⁹ M. Gorkij, *My socialisti*. Pravda chudoby 1920, № 1.

кого був надрукований, належить перекладачеві К. Подолінському. Переклад він здійснив з російського журналу «Красная новь», який одержав від «Міжнародної книги», що була організована радянським торговим представником у Празі. Для перекладача К. Подолінського вирішальним був художній рівень роману «Мати», а не його революційний зміст, що він і сам підтвердив у особистій розмові навесні 1963 року. К. Подолінському роман настільки сподобався, що він його зразу же переклав і лише потім почав шукати можливість надрукувати його в газеті або журналі. Назустріч йому пішов редактор В. Навара, який погодився друкувати роман у журналі Slovenský ľud.

Як свідчать дані особистого архіву перекладача К. Подолінського, були спроби як з боку К. Подолінського, так і з боку редактора Вінцента Навари, видати роман «Мати» окремою книгою у видавництві Slovenský ľud. Але різні господарсько-політичні причини перешкодили здійсненню цього хорошого наміру. Їх мрія здійснилася лише в 1945 році, коли вперше словацькою мовою з'явилася книжне видання роману «Мати».

Крім того, в згаданих східнославацьких журналах були надруковані такі твори М. Горького, як наприклад: «Дев'яте січня»¹⁰, «Казки з Капрі»¹¹, «Двадцять шість і одна»¹². Усі перелічені твори переклав К. Подолінський.

Перекладачеві К. Подолінському словацькі читачі зобов'язані ще й за переклад роману О. Яковлева «Жовтень», який вийшов як книжний додаток до журналу Slovenský východ¹³. Роман «Жовтень» реалістично розповідає про жовтєві події, про участь широких мас у соціалістичній революції, про керівників Комуністичної партії. Він знайомив наших читачів з героїчною боротьбою народів Росії за радянську владу, вказував, як треба боротися з поміщиками і капіталістами, щоб і у нас настало краще, вільніше життя. Крім роману О. Яковлева «Жовтень», К. Подолінський переклав і надрукував ще чотири його оповідання¹⁴.

Щодо кількості і значення перекладів на сторінках східнославацьких газет і журналів, одне з перших місць належить і П. Романову. Лише в журналі Vesna було надруковано десять його оповідань: «Право на кохання»¹⁵, «Чорні бліни»¹⁶, «Весна»¹⁷, «Кохання»¹⁸, «Зустріч»¹⁹, «Нещасливе число»²⁰, «За одну годину»²¹, «Білі квіти»²², «Людська душа»²³, «Світло»²⁴.

¹⁰ M. Gorkij, Deviateho januára, Vesna 1933, № 1, 2, 3.

¹¹ M. Gorkij, Poviedky z Capri, там же 1931, № 101.

¹² M. Gorkij, 26 a 1, Vesna 1930, № 1.

¹³ A. Jakovlev, Október, Slovenský východ 1932.

¹⁴ A. Jakovlev, Skorý kvet, Vesna 1932, стор. 78.

Trňový veniec, там же, 1932, стор. 7–8.

Polnočný ženčch, там же, 1928, стор. 123–127.

Lud to nerozkázal, Slovenský východ 1931, № 38.

¹⁵ P. Romanov, Právo na lásku, Vesna 1928, стор. 181–182.

¹⁶ P. Romanov, Právo na lásku, Vesna 1928, стор. 181–182.

¹⁷ P. Romanov, Čierne lokšičky, там же, 1928, стор. 115–119.

¹⁸ P. Romanov, Láska, там же, 1931, стор. 151.

¹⁹ P. Romanov, Stretnutie, там же, 1931, № 10.

²⁰ P. Romanov, Nešťastné číslo, там же, 1932, стор. 150.

²¹ P. Romanov, Za jednu hodinu, там же, 1932, стор. 150.

²² P. Romanov, Biely kvety, там же, 1933, стор. 101.

²³ P. Romanov, Ludská duša, там же, 1933, стор. 130.

²⁴ P. Romanov, Svetielka, там же, 1933, № 11–12.

Всі у перекладі К. Подолінського. Ні один журнал в Словаччині не надрукував стільки творів П. Романова, як *Vesna* і все це заслуга лише перекладача К. Подолінського. Взагалі, приїзд К. Подолінського на роботу в Кошіці мав велике значення не лише для нього самого, але і для прогресивної інтелігенції в тому куточку нашої країни. Співробітництво східнославацьких газет з перекладачем К. Подолінським принесло користь всій прогресивній словацькій культурі, бо газети почали частіше друкувати переклади з радянської літератури.

Твори М. Козирева, які були надруковані в східнославацьких газетах в перекладі Подолінського, мали переважно критичний характер. Вони висміювали, критикували недоліки в Радянському Союзі не з позицій радянського ладу, не з позицій соціалізму, але скоріш з позицій контрреволюціонера і ворога всього прогресивного в СРСР. Лише окремі його твори мають позитивне значення. Деякі з них привернули увагу перекладача своєю лаконічністю, дотепністю і винахідливістю²⁵. Твори М. Козирева друкувалися і в інших словацьких буржуазних газетах (понад 20 раз).

До числа дуже часто друкованих радянських письменників належав і О. Неверов. Лише на протязі 1931 року було опубліковано сім його оповідань у перекладі К. Подолінського²⁶.

Перелік творів радянських письменників, що були надруковані на сторінках східнославацьких газет і журналів, можна було б продовжити. Жаль, не зустрінемо серед цих творів таких талановитих радянських письменників, як В. Маяковський, М. Шолохов, М. Островський, Н. Федін, Л. Леонов, І. Еренбург, українських радянських письменників та інших представників багатонаціональної радянської літератури.

Цікаво, що поряд з творами М. Горького, О. Толстого, Ю. Олеші, О. Яковлева, С. Малашкіна та інших радянських письменників на сторінках журналів *Vesna*, *Slovenský ľud* та *Slovenský východ* були надруковані і твори класиків російської літератури: Л. М. Толстого, А. П. Чехова, І. С. Тургенєва, І. Буніна, О. Купріна та твори емігрантів О. Аверченка-Гаршіна-Михайловського, Немировича-Данченка тощо, які виступали проти всього радянського, в тому числі і проти радянської літератури.

На сторінках згадуваних газет зустрінемо і прізвища випадкових авторів, як наприклад, Брейтман, Осоргін, Крініцький, П. Кожевніков тощо.

Східнославацькі газети і журнали, крім друкування художніх творів радянських авторів, часто рецензували радянські книжки, вистави радянських п'єс, що ставилися на сцені словацьких театрів, рецензували радянські кінофільми, писали про літературне життя в Країні Рад тощо.

²⁵ М. Kozirev, Červené hodiny, Vesna 1933, стор. 73.
Červená svadba, там же, 1932, стор. 130.
V rodnej dedinke там же, 1932, стор. 166.

²⁶ А. Neverov, Malý vtáček, там же, 1931, стор. 139.
Žiaľ, там же, 1931, стор. 156.
Básnikovi, там же, 1931, стор. 229.
V záhradách, там же, 1931, стор. 255.
Sviňa a nebo, там же, 1931, стор. 280.
Vynálezca, Kalendár Slovenského ľudu 1936, стор. 57.
Postel, Slovenský východ 1934, № 152.

На сторінках згадуваних газет друкувалися і прямі нападки, наклепи на Радянський Союз, на його політику та на політику Комуністичної партії Чехословаччини. Твори радянських письменників, які були надруковані поряд з цими наклепами поступово переконували і вказували словацьким читачам, де знаходиться правда, а де брехня і обман.

Підсумовуючи сказане, можна прийти до висновку, що східнославацькі журнали і газети, усвідомлюючи це або ні, виконали велику справу не лише у пропаганді радянської літератури, але й у пропаганді радянського способу життя, політики КПРС і уряду СРСР, виховували наших читачів в інтернаціональному дусі, в дусі патріотизму, який проявився потім у східнославацьких горах під час Словацького національного повстання та на фронтах другої світової війни.

RESUMÉ

Die Sowjetliteratur in den ersten 30 Jahren nach ihrer Entstehung im Spiegel der ostslowakischen Zeitschriften

Die Grosse Sozialistische Oktoberrevolution hat auch in der Slowakei die breiten Massen der Bevölkerung angespornt die Sowjetliteratur und das Leben in der Sowjetunion näher kennen zu lernen. Diesem zunehmenden Interesse entsprachen unter anderem auch die ostslowakischen Zeitschriften: Slovenský ľud, Kalendár slovenského ľudu, Vesna, Slovenský východ und ähnliche, welche sich an der Bekanntmachung und Verbreitung der Sowjetliteratur — betrachtet vom Standpunkte der damaligen Möglichkeit — in hervorragender Weise beteiligten. Diese Zeitschriften veröffentlichten binnen 30 Jahren im Slowakischen über 100 Aufsätze-meist kürzere literarische Arbeiten — von etwa 30 sowjetischen Autoren. Die Zeitschrift Slovenský ľud veröffentlichte im Jahre 1930 fortsetzungsweise als erste die völlige slowakische Übersetzung des Romans „Die Mutter“ von Gorkij, dessen Übersetzer K. Podolinský sich dadurch grosse Verdienste erwarb. Die ostslowakischen Zeitschriften haben vor dem zweiten Weltkrieg viel zur Bekanntmachung mit der Sowjetliteratur und dem Leben in der Sowjetunion beigetragen.

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО
ТА ЕТНОГРАФІЯ

Д-р МАРІЯ ПРЖЕЗДЗІЄЦЬКА*

Нерадісні звістки долягли на наш Науковий збірник: протягом короткого часу вибуло з його авторського колективу двоє найнадійніших членів — 27-го червня скінчався В. П. Лагга, а 9-го липня ц. р. люта смерть вирвала з наших рядів 46-річну польську співпрацівницю Марію Пржездзієцьку.

Марія Пржездзієцька народилася 8-го жовтня 1919 р. в Литві, де здобула середню освіту. Після закінчення гімназії вона поступила в економічний вищий учбовий заклад, але війна перервала її навчання. Лише в 1955 р. вона закінчила Краківський Ягелонський університет — відділ історії мистецтва.

З 1952 р. вона працювала на ділянці дослідження народного мистецтва в Краківському Інституті Мистецтва Польської Академії Наук. Її наукове зацікавлення в цьому напрямку зосередилось, головним чином, на різьбу і малярство. Опрацювала кілька монографій про визначних народних різьбярів, займалась давнішими осередками малярства, зокрема іконографії. Крім того, вона працювала над проявами мистецтва в календарній та сімейно-побутовій обрядовості, займалась одягом і керамікою. Цікавилась тсж питанням виникнення і розвитку історії мистецтва взагалі. Її наукова спадщина охоплює близько 50 друкованих праць, з яких кожна відзначається великою точністю і старанністю опрацювання.

Порівняно недавно вона зацікавилась майже зовсім не дослідженим іконографічним малярством в області північно-західного пограниччя, заселеного до 1946 р. українським населенням. Для глибшого дослідження цієї проблематики вона відвідала і землі за державним кордоном, в тому числі і територію Пряшівщини. В 1963 р., незважаючи на важку хворобу, вона лідала старанному дослідженню сотні ікон в Пряшеві, Меджилабірцях,

* За надісланих біографічних даних для цього некрологу щиро дякуємо науковій працівниці Інституту мистецтва Польської Академії Наук магістрі Еві Фріш-П'єтрасковій. Редакція.

Дрічній, Чабалівцях, Крижах, Лівові та в багатьох інших селах. У цілого ряду ікон вона встановила їх авторство. Навесні 1964 р. вона в Ягелонському університеті захистила з цієї ділянки докторську дисертацію.

Д-р Марія Пржездзієцька працювала надзвичайно інтенсивно, підпорядковуючи науковій праці все своє особисте життя. Свої дослідження в Східній Словаччині вона вважала лише початком ґрунтовної монографічної праці про церковне малярство цієї області. В листах до нас вона висловлювала бажання знов відвідати наш край, в церквах якого (особливо дерев'яних), на її думку, знаходяться справжні скарби стародавнього мистецтва. Але нагла смерть не дозволила їй здійснити свої благородні наміри.

Нижче ми друкуюємо частину докторської дисертації Марії Пржездзієцької, в якій вона аналізує творчий доробок зовсім не відомих нашій громадськості польських художників Богданських, які на протязі ХІХ ст. розмалювали понад сто церков вздовж польсько-чехословацького кордону, в тому числі 25 церков в українських селах Східної Словаччини.

Може знайдеться хтось, хто продовжить працю Марії Пржездзієцької на цій ділянці?

Dzieje rodu Bogdańskich, malarzy cerkiewnych po obu stronach Karpat*

Polska i katolicka rodzina Bogdańskich odegrała w XIX wieku szczególnie czynną rolę w cerkiewnym malarstwie przede wszystkim na ziemiach polskich od Nowego Sącza po Dobromil, gdzie różne prace malarskie wykonali w około 80 miejscowościach. Na południowe stoki Karpat jeździli nieco rzadziej, ale sądząc z notatek rodzinnych¹ oraz z niektórych w cerkwiach zachowanych napisów² czynni byli i tu w 25 miejscowościach rozrzuconych wzdłuż granicy polskiej.

Ród Bogdańskich dostarczył ogółem siedmiu malarzy, osiadłych zasadniczo w miasteczku polskim Jaśliska (nieopodal granicy słowackiej), a od około 1875 roku podzielonych na dwie linie: jaśliską i dobromilską (miasteczko Dobromil — w ZSRR tuż przy granicy polskiej).

Pierwszym malarzem cerkiewnym był Józef Bogdański. Żył on w latach 1800—1884. Według tradycji rodzinnej urodził się pod Kalwarią Paclawską, gdzie dziadek jego, szlachcic herbu Prus III, miał być dziedzicem trzech wsi, które utracił po konfederacji barskiej. Ojciec konfederata, po powrocie z niewoli został podobno zarządcą w jednej z utraconych wsi, ożenił się i miał dwóch synów oraz jedną córkę. Po śmierci ojca obaj bracia udali się do Krakowa, gdzie starszy rozpoczął studia felczerskie czy medyczne, a młodszy Józef wstąpił do szkoły opiekującej się synami konfederatów i tam rozpoczął naukę rysunków i malarstwa u Michała Stachowicza. Józef uczęszczał więc prawdopodobnie do Liceum św. Barbary, gdzie nauczycielem rysunków aż do swojej śmierci

* Artykuł stanowi wyjątek z pracy doktorskiej napisanej w 1963 roku pod kierunkiem prof. dr. Wojysława Molé na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie i równocześnie w ramach prac Instytutu Sztuki PAN.

¹ Notatki zebrane i przekazane przez ostatniego malarza tej rodziny Zygmunta Bogdańskiego, zamieszkałego obecnie w Domaradzu, pow. Brzozów.

² Dane uzyskane w Bratisławie (Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody) względnie zanotowane przeze mnie w terenie w 1962 roku dzięki pomocy udzielonej przez powyższą instytucję oraz jej filię w Prešove.

w 1825 roku był właśnie Michał Stachowicz³. W międzyczasie z kamienicy, w której obaj bracia mieszkali miano wyznaczyć rekrutów do wojska. Aby uniknąć poboru uciekli oni podobno do Warszawy, gdzie Józef miał podjąć studia malarskie u Antoniego Brodowskiego. Po jakimś czasie wrócił do Krakowa do Stachowicza, który miał go następnie polecić do pierwszej samodzielnej pracy malarskiej w kościele w Krościenku. Tu Bogdański ożenił się z tamtejszą mieszkanką Katarzyną Dydewicz i odtąd już jeździł po kościołach i cerkwiach w zależności od tego gdzie dostał robotę. Tyle przechowała tradycja rodzinna.

W archiwaliach dotyczących okolicy Kalwarii Pałacowskiej nie znaleziono potwierdzenia tradycji rodzinnej⁴. Coprawda rodowód Bogdańskich z Bogdanowa, herbu Prus III, wymienia np. Niżankowice z pod Kalwarii Pałacowskiej, lecz niestety nie zgadzają się ani imiona ani daty tam podane.⁵ Trudno więc dzisiaj stwierdzić, czy rodzina malarzy istotnie pochodzi z Ziemi Przemyskiej, co byłoby o tyle ciekawe, że właśnie pod samą Kalwarią Pałacowską w miasteczku Rybotycze byli wzmiankowani od XVI wieku malarze, których obrazy cerkiewne rozchodziły się w szerokim kręgu i np. w źródłach XVIII wieku notowane są od powiatu Krosno po Sądową Wisznę i Boryslaw.

Pobyty w Krakowie potwierdzają cenzury uczniów Akademii Krakowskiej, z czego wynika, że Józef Bogdański, urodzony w 1805 (?) roku w Krakowie (?) uczęszczał do szkoły Józefa Brodowskiego w latach 1824/25 oraz 1828/29.⁶ Równocześnie w 1826 roku mianowano Macieja Bogdańskiego chirurgiem okręgowym w Mogile pod Krakowem.⁷ Trudno dziś dociec jakie były powiązania rodzinne pomiędzy tymi dwoma Bogdańskimi. Tak samo nie wiadomo czy podanie w cenzurze uczniowskiej Józefa data i miejsce urodzenia są prawidłowe, czy też chodziło o celowe w owych niezbyt spokojnych czasach wprowadzenie w błąd odpowiednich władz? W każdym razie w świetle tych dowodów wydaje się sporny fakt pobierania nauki u Antoniego Brodowskiego w Warszawie. Raczej należy przypuszczać, że przekazy rodzinne pomyliły dwóch Brodowskich na rzecz bardziej znanego. Potwierdzałyby te przypuszczenia znajdujące się w posiadaniu rodziny fragmenty rysunków, które używał dziadek jako wzory w nauce, a którego autorstwo przypisać można Józefowi Brodowskiemu.⁸

Odnosnie pobytu Józefa Bogdańskiego w Krościenku nad Dunajcem, nie udało się odnaleźć żadnych dowodów ani dotyczących wykonanej tam pracy, ani jego ślubu. Przypuszczać należy, że mógł on tam pojechać w 1829 roku (a więc w cztery lata po śmierci Stachowicza), ożenić się w 1830 i za rok doczekać się pierwszego potomka Pawła, który zgodnie z metryką urodził się 1-go lipca 1831

³ Wojewódzkie Archiwum Państwowe (dalej WAP) w Krakowie, Rep. Reg. Senatu Rządzącego 1825, s. 11 i 510. Ponadto poszukiwania prowadziłam w Wojewódzkim Archiwum ze siedzibą w Przemyślu

⁴ Przeglądałam księgi metrykalne parafii rzymsko-katolickiej w Rybotyczach od 1784 roku, oraz w Tekach Antoniego Schneidra w Archiwum na Wawelu.

⁵ WAP na Wawelu, Teki Schneidra 1230, Poczet szlachty Galicji.

⁶ J. Jeleniewska-Slesińska, Wł. Slesiński i A. Zaluski: „Materiały do dziejów Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie 1816—1895”, Wrocław 1959, s. 215.

⁷ WAP w Krakowie, Rep. Reg. Senatu, Rządzącego 1826, s. 84.

⁸ J. Jeleniewska-Slesińska, o. c., s. 127.

Taki system nauczania zarzucano swego czasu Józefowi Brodowskiemu, który wskutek braku odpowiednich w szkole funduszy nie mógł zakupić lepszych wzorów.

roku w dworze Sitnicy koło Rożnowic⁹ w powiecie Gorlice (stosunkowo niedaleko od Krościenka).

Aż do roku 1846 rodzina Bogdańskich wiodła tułaczę życie zamieszkując każdorazowo tam, gdzie ojciec wykonywał kolejną pracę malarską.

Gdy udało się zebrać pierwsze oszczędności, Bogdański kupił parcelę w Mrzygłodzie i tam zamierzał osiedlić się na stałe. Jednak śmierć pierwszej żony znieweczyła te zamiary, a powtórny ożenek z jaśliczanką spowodował, że od 1846 roku Józef Bogdański zamieszkał wraz z rodziną na stałe w Jaśliskach i stąd jeździł malować cerkwie wraz ze swoim starszym synem Pawłem. Potem pomagał również drugi syn Antoni oraz córka Teofila, która jednak podobnie jak jej siostra wcześniej zmarła na tyfus podczas głodowych lat.

Józef Bogdański sam uczył swoje dzieci malarstwa i nie posyłał ich nigdzie na żadne dokształcanie się. Umarł w Jaśliskach w 84-tym roku życia 14-go maja 1884 roku, gdy wnuk jego Zygmunt (żyjący do dziś ostatni malarz cerkiewny) ukończył wtedy niedawno 7 lat.

Paweł (1831—1909), syn Józefa, ożenił się w 1849 roku z Katarzyną Szymczakowską z domu Madejską (spokrewnioną z dwoma księżmi) i miał liczne potomstwo, z którego tylko czworo wyszło poza lata dziecięce, a mianowicie dwóch synów Jan i Feliks, obaj malarze, oraz dwie córki. Paweł mieszkał u teściów, ale na prace malarskie wyjeżdżał razem z ojcem i młodszym bratem Antonim. Około 1874—78 nastąpiły jakieś nieporozumienia rodzinne, w wyniku których Paweł wyprowadził się wraz ze swoją rodziną z Jaślik początkowo do Jarosławia (urządził go tam jeden ze spokrewnionych księży), a następnie do Dobromila, gdzie umarł w maju 1909 roku. W Dobromilu dorobił się dwóch domów i kawałka ziemi, a synów wysłał na studia malarskie do Krakowa.

Jan, syn Pawła, urodzony w Jaśliskach około 1852—54 roku, studiował według relacji rodzinnych malarstwo w Krakowie w latach 1873—75, następnie malował razem z ojcem trochę w kościołach, a głównie w cerkwiach po obu stronach Karpat.

Zachowane księgi świadectw nie tylko potwierdzają, lecz nawet rozszerzają okres nauki Jana Bogdańskiego w Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie, podając że uczył się malarstwa u Władysława Łuszczkiewicza w latach 1873—77 oraz zapisał się na IV rok studiów w 1882, ale z początkiem roku przestał na naukę uczęszczać.¹⁰ Umarł w Dobromilu w 1917 roku.

Brat Feliks (Szczęsny), urodzony w Jaśliskach w 1871 roku, studiował w Krakowie u Jana Matejki w latach 1891—93.¹¹ Następnie wykonywał przeważnie samodzielne prace malarskie w kościołach i cerkwiach, ponadto brał udział w wystawach w Poznaniu, we Lwowie i w Newarku w USA, dokąd wyjechał w 1911 roku. Do kraju wraca około 1930 roku i umiera w Dobromilu w 1937. Na nim wygasa tzw. dobromilska linia malarzy w rodzinie Bogdań-

⁹ Urząd Parafialny w Rożnowicach sporządził dnia 26. 7. 1962 taki odpis metryki urodzenia: „Paweł Bogdański, urodzony 1 lipca 1831, ochrzczony 1 lipca 1831 nr domu 16 (dwuczny dwór) w Sitnicy, syn Józefa i Katarzyny, córki Wojciecha Dydowicz. Chrzestni ojcowie: Karol Bajorek kmieć i Barbara Wszolek.”

Następnie Józef Bogdański miał dwie córki Teofilę i Marię oraz syna Antoniego.

¹⁰ J. Jeleniewska-Slesińska, o. c., s. 215.

¹¹ j. w., s. 216.

skich. Papiery rodzinne i wzory malarskie, których było kilka skrzyń, przejął najmłodszy w rodzinie malarz Zygmunt Bogdański. Niestety rzeczy te zginęły w 1939 roku.

Antoni (il. 1), drugi syn Józefa, urodzony w 1836 roku w Tyrawie Solnej w Sanockim, uczył się malarstwa jedynie u swego ojca. Od dziesiątego roku życia mieszkał stale w Jaśliskach i był głównym malarzem cerkiewnym w górach od Muszyny począwszy i po obu stronach Karpat, zarówno polskiej jak i słowackiej. Z pośród jego czworga¹² dzieci tylko dwoje obralo zawód malarza, a mianowicie: Michał (1862—1944) i Zygmunt (il. 2), urodzony 1-go maja 1877 roku. Synów uczył malarstwa sam i z nimi współpracował aż do swej śmierci w 1918 roku. Tylko na samym obszarze wschodniej Słowacji namalował Antoni Bogdański we współpracy ze swymi synami Michałem i Zygmuntem 18 greko-

1. Antoni Bogdański,
repr. J. Swiderski.

wski Domaradz, gdzie nadal maluje obrazy treści religijnej dla okolicznej ludności i do kościołów.

W rodzinie Bogdańskich drugim ulubionym zawodem obok malarskiego był spokojniejszy zawód nauczycielski. Nauczycieli było ogółem ośmiu, malarzy siedmiu. Stosunek ten wyrównała ostatnio bratanica Zygmunta, Krystyna Bogdańska, która ukończyła we Wrocławiu studia plastyczne z zakresu zdobnictwa wnętrza. Wyle o historii rodu.

Artystyczne kontakty Bogdańskich z innymi środowiskami czy malarzami były w sumie nieliczne raczej i w układzie chronologicznym przedstawiają się następująco. Nauka Józefa Bogdańskiego w Krakowie przypuszczalnie od 1820 u Michała Siachowicza, a potwierdzona w latach 1824--25 i 1828/29 u Józefa Brodowskiego. Potem dopiero w latach siedemdziesiątych kilkuletnia współpraca z rzeźbiarzem i malarzem pochodzenia krakowskiego, który jako powstaniec

¹² Antoni Bogdański ożeniony w 1862 roku z Ludwiką Lorens, wychowaną w domu Bogdańskich sirotką, miał z nią trzech synów: Michała, Jana i Zygmunta oraz córkę Katarzynę. Jego syn Michał miał dwoje dzieci: syna Leonarda i córkę Bronisławę, z których żadne nie obralo fachu malarskiego.

z 1863 roku miał występować w Jaśliskach pod przybranym nazwiskiem Szyndler. Jakie było jego prawdziwe nazwisko nie udało się ustalić, a jako Szyndler nie jest notowany w historii sztuki. Do Jaślik przyjechał on na urodziny Feliksa czyli w 1871 r. i przez parę lat współpracował z Pawłem Bogdańskim, m. in. pomagając mu w cerkwiach słowackich w Borov i Medzilaborce, gdzie miał rzeźbić ikonostasy.

W latach 1873–77 Jan Bogdański studiował w Krakowie i jego kolega Damian Krajewski był w międzyczasie w Jaśliskach. W tym też okresie nastąpiło oddzielenie się linii tzw. dobromilskiej, składającej się z Pawła Bogdańskiego oraz dwóch jego synów Jana i Feliksa, obu kształconych w Krakowie (Feliks w latach 1891–93 u Jana Matejki).

Linia tzw. jaślińska obejmowała pozostałych w Jaśliskach malarzy: Józefa, jego syna Antoniego i dwóch wnuków Michała i Zygmunta. Oprócz kilkuletniej nauki dziadka w Krakowie nikt z nich nie uczył się u obcych malarzy, lecz jedynie poprzez praktykę odbywaną od dzieciństwa przy starszych członkach rodziny i głównie przy pracach cerkiewnych. Czasem korzystano z materiałów pomocniczych, np. Zygmunt ćwiczył rysunek na litografiach odkupionych od spadkobierców malarza Zagórskiego z Rymanowa. Jest to zachowane na do dziś seria „Cours de dessin par Leon Coqniet lith. par Julien” obejmująca anatomiczne rysunki poręczowe. Coqniet to malarz paryski żyjący w latach 1794–1880, uczeń Querin’a, przedstawiciel kierunku romantycznego.¹³

Ponadto w posiadaniu rodziny była duża ilość różnych wzorów malarskich, składających się z obrazków dewocyjnych, ilustracji z książek religijnych, wycinoków z czasopism, luźnych sztynchów i t. p. Do prac cerkiewnych wykorzystywane były następujące ryciny, znajdujące się u Zygmunta Bogdańskiego: plan ikonostasu z cerkwi wiedeńskiej, ukazujący zarówno rzeźbę jak i kompozycję obrazów, a ponadto obrazki z węgierskiej biblii sygnowane „B. Hummel”, sztynchy przedstawiające różnych świętych w wykonaniu Martina Engelbrechta, niesygnowane wycinaki z Apokalipsy polskiej oraz różne obrazki dewocyjne, a między nimi seria z ruskimi napisami wydana przez Carla Poellath w Schrobenuhausen (Bawaria) ze świętymi według Dürera, Rafaela, Overbecka, jak również z ubranymi we wschodnie szaty. Zygmunt Bogdański dorzuca informację, że posiadano również ryciny Deschwandena, według których wykonywano np. typ twarzy Chrystusa tronującego czyli tzw. Archireja oraz Ostatnią Wieczerzę, a on sam posługiwał się również rysunkami Jana Matejki, według którego wykonał np. św. Mikołaja w ołtarzu cerkwi Driečna.

A więc rozpiętość wzorów kolosalna od klasycznych przykładów malarstwa kościelnego aż po tandetę dewocyjną w XIX-wiecznym wykonaniu niemieckim przeznaczaniem na eksport dla Rusinów. Pozycje poważniejsze, to Martin Engelbrecht (1684–1756), miedziorytnik i wydawca augsburski współpracujący ze

2 Zygmunt Bogdański, repr. J. Swiderski.

¹³ Thieme–Becker: „Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler”, t. 7, Leipzig, s. 176–177.

swoim starszym bratem Christianem.¹⁴ Ilustrator biblii węgierskiej, to chyba Carl Hummel (1769—1840), portrecista i litograf wiedeński, który przez jakiś czas czynny był również na Węgrzech, względnie jego syn Eugen Hummel urodzony w 1812 roku.¹⁵ Zaś Paul Melchior Deschwanden (1811—1881), to niebywale popularny religijny malarz szwajcarski.¹⁶

Zastanawiający jest kompletny brak wzorów malarstwa bizantyńskiego czy rosyjskiego. Zachowały się coprawda wycinki ilustracji z podpisami w języku starocerkiewnym, ale wykonane na konwencji zachodniej i niektóre z nich sygnowane przez artystów lwowskich.

Siedmiu malarzy z rodu Bogdańskich, którzy przez około sto lat zajmowali się prawie wyłącznie malowaniem cerkwi (zarówno obrazów do ikonostasów, ołtarzy, jak i malarstwem ściennym) wykonywało swe prace według zapisków rodzinnych w szeregu cerkwi na południowych stokach Karpat.¹⁷ Prawdziwość tych danych potwierdzają niekiedy jeszcze zachowane napisy względnie charakter samych malowideł, zwłaszcza tych późniejszych z końca XIX wieku. Natomiast poważne trudności występują w rozpoznaniu prac Józefa i Antoniego Bogdańskich, którzy nie mieli wycygnąć podpisowania się i których obrazy mogły w międzyczasie ulec różnym przemalówkom. W przypadku zabytków znajdujących się w obrębie dawnego biskupstwa greko-katolickiego w Przemyślu wątpliwości te zmniejsza lub rozstrzyga notatka archiwalna (akta tego biskupstwa są bowiem dostępne

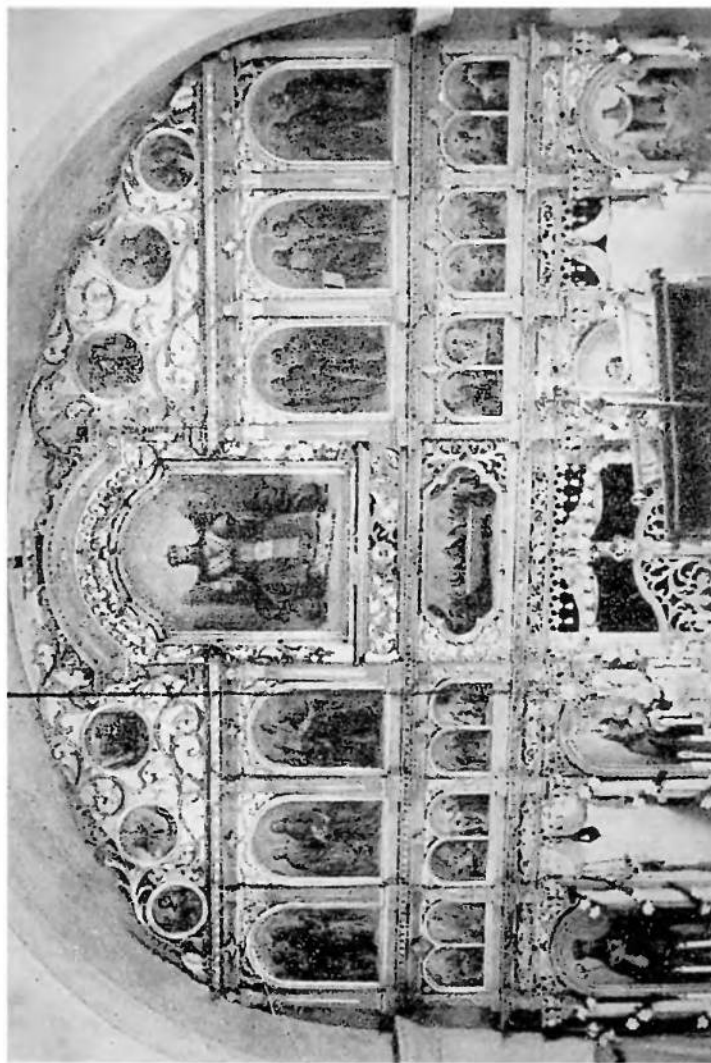
¹⁴ j. w., t. 10, s. 533—534.

¹⁵ j. w., t. 18, s. 126.

¹⁶ j. w., t. 9, s. 118—119.

¹⁷ Według przekazów rodzinnych (uzupełnionych) prace poszczególnych malarzy wykonane zostały w następujących miejscowościach (cyfry przed nazwą oznaczają który z Bogdańskich był tam czynny, przyczym nieparzyste określają członków „linii jaśliskiej”, a parzyste linii dobromilskiej” — kolejność zaś jest następująca 1-Jozef, 2-Pawel, 3-Antoni, 4-Jan, 5-Michal, 6-Feliks, 7-Zygmunt):

- 2 — Borov
- 3+5+7 — Čabalovce (1899)
- 3+5+7 — Driečna
- 3+5 — Kalinov
- 1+2+3+5 — Medzilaborce
- 1+2+3+7 — Mikova
- 3+5+7 — Nagov
- 1+3 — Zbojne
- 3+5+7 — Sucha
- 3+5 — Vapenik
- 3+5 — Vladyča
- 3+5+7 — Blázov
- 2+4 — Prešov
- 3+5+7 — Gerlachov (nowy ikonostas w 1895 r. — napis na odwrocie)
- 3+5+7 — Križe (ikonostas z datą „1892”)
- 3+5+7 — Livov (ikonostas malowany przed 1895 r.)
- 2+4 — Lukov
- 3+5 — Rešov
- 3+5 — Hodermark
- 2+4 — Legnava, okr. St. Lubovňa
- 2+4 — Ubrež, okr. Kežmarok
- 3+6+7 — Štefanovce, okr. Rožňava
- 6 — Žalobina, okr. Vranov
- 2 — Klokočov, okr. Michalovce (napis: „Paul Bogdański 1880”)
- 2 — Vyšná Jablonka, okr. Humenné (napis: „P. B. 1879”)
- 3+5 — Bardejov (obrazy na chorągwie dostarczane do firmy Victor Zomp).

3. Ikonostas cerkwi w Krížnech, foto M. Przeździecka

w Wojewódzkim Archiwum Państwowym ze siedzibą w Przemyślu), natomiast odnośnie zabytków na Słowacji odczuwa się dotkliwy brak tego rodzaju pomocy archiwalnej. Np. w Lalinie koło Sanoka, w którym według podań rodzinnych byli czynni Józef, Antoni i Michał, notatka w inwentarzu cerkiewnym wyraźnie określa, że ikonostas malował i rzeźbił Antoni Bogdański w 1875 roku.¹⁸ Otóż dziadek miał wtedy już 75, a wnuk dopiero 13 lat i faktycznie udział ich w pracy nie mógł być chyba zbyt poważny. Jako cały zespół malowideł jest to w chwili obecnej najstarszy z pośród znanych i niewątpliwie przez Bogdańskich wykonanych. Ogólnie charakteryzuje ten ikonostas przewaga tradycyjnej jeszcze ikonografii w tzw. prazniczkach oraz ich zbliżony do XVIII — wiecznych ikon koloryt szaroczerwono — granatowy, natomiast tzw. rząd apostołski z Archirejem posiadają żółte tła (mające przypuszczalnie imitować złoto) i oliwkowe skrawki ziemi u dołu. W antependiach bocznych ołtarzy występują charakterystyczne dla całej późniejszej twórczości Bogdańskich rodzajowe sceny ze starego testamentu, tu Wygnanie z raju i Ofiara Abrahama.

Charakterystycznym przykładem z późniejszego okresu, ilustrującym działalność malarską rodu jest ikonostas w Ropkach, rzeźbiony i malowany w roku 1891. Wykonany on został również przez Antoniego wraz ze synem Michałem, ale już w dojrzałych latach tego ostatniego. Zespół występujących tu malowideł powtarza się następnie w licznych, zwłaszcza dobrze po słowackiej stronie zachowanych, ikonostasach jak np. w cerkwiach Livov, Križe (il. 3) i Gerlachov koło Bardiova czy Driečna, Mikova i Čabalovce koło Medzilaborce. W obrazach w dalszym ciągu rzadkie są złocenia, a imitujące je żółte tła ustępują na korzyść ugrów i błękitów. Koloryt jest w porównaniu do Lalina bardziej jednolity i utrzymany w gamie szarości, błękitów i czerwieni ze stosunkowo skromnym udziałem zieleni. Koloryt ten w połączeniu z licznymi elementami tradycyjnej ikonografii w prazniczkach oraz zawsze tym samym typem Archireja na barokowo wygiętym u dołu tronie, z Ostatnią Wieczerzą nawiązującą do słynnego fresku Leonardo da Vinci i ze stosunkowo spokojnym, chociaż nie frontalnym usytuowaniem apostołów, cechuje cały późny okres twórczości Bogdańskich należących do grupy jaśliskiej (Antoni, Michał i Zygmunt).

Natomiast grupę dobromiłąską, pracującą pod przewodnictwem Pawła, cechuje nieco odmienny styl. Zaczyna się on kształtować stosunkowo wcześniej i przed posłaniem swoich synów na studia malarskie do Krakowa. Ostatnia Wieczerza (il. 4) namalowana przez Pawła w 1869 roku (obecnie w Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku) swoją bardziej światłocieniową formą i ciemnym kolorytem ciepłych brązów oraz swą wywierą zdecydowanie mniej tradycyjne wrażenie niż ikonostas z Lalina. Później, przypuszczalnie nie bez udziału kształconych w Krakowie synów, malarstwo tej linii odbiega jeszcze dalej od ikonografii i form tradycyjnych. Koloryt staje się coraz bardziej stonowany z przewagą brązów, a kompozycje bardziej zróżnicowane i poruszane. Dobrym przykładem malarstwa tej grupy jest cerkiew katedralna w Prešov'ie, do której ikonostas namalowany został przez Bogdańskich w 1881 roku (il. 5). Jedyne co wiąże obie linie Bogdańskich, to stosowanie tego samego typu Archireja. Natomiast już apostołowie występują w Prešov'ie w krajobrazach i w różnych bardzo dynamicznych pozach — w ujęciu z boku, a niektórzy nawet prawie z tyłu. Tak samo bardzo poruszono

¹⁸ WAP w Przemyślu, Archiwum Biskupstwa Greko-Kat., sygn. 6025.

4. Ostatnia Wieczerza, mal. Paweł Bogdański w 1869. Fot. J. Swiderski.

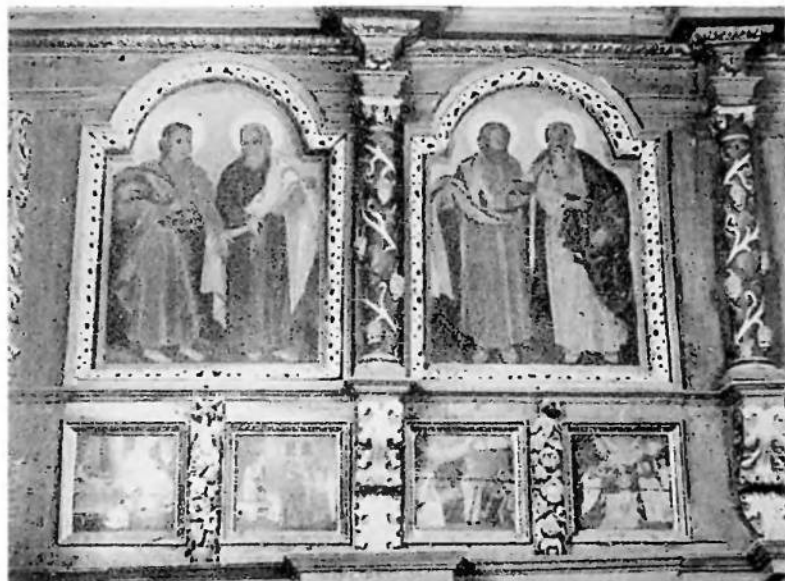
ne są pozy apostołów w Ostatniej Wieczerzy, jakżeż innej w charakterze od spokojnej i skupionej sceny tego samego autora z przed 12 lat (w Sanoku).

Wreszcie należy pokreślić na korzyść wszystkich malujących Bogdańskich, że przy stałym posługiwaniu się zestawem bardzo zróżnicowanych wzorów i bez względu na to czy działał nad nimi jakiś nadzór artystyczny (jak to było po stronie słowackiej, gdzie wszystkie dokładne plany musiały być zatwierdzone przez biskupa w Prešov'ie) czy też tego nadzoru nie było (jak po polskiej stronie, gdzie ani nikt nie zatwierdzał, ani też proboszcz nie posuwał swojej ingerencji poza ustalenie tematyki ogólnej), każda z „linii” potrafiła wytworzyć swój styl zarówno w wyborze jak i interpretacji wzorów, i to że naogół nigdy ich nie powtarzała w sposób niewolniczy ani w kompozycji ani w kolorystyce. Widać to np. ze zestawienia poszczególnych scen malowanych w krótkich odstępach czasu w Hańczowej (1889), Ropkach (1891) oraz Kriże (1892). Otóż we wszystkich tych trzech zespołach nie ma dwóch zupełnie identycznych obrazów. Za każdym razem jest bowiem nieco odmienne zarówno Narodzenie Matki Boskiej (il. 6, 7), jak i Podniesienie Krzyża (il. ?) czy Matka Boska Pokrov (il. 8) lub każdy inny. Jako charakterystyczny dla twórczości jaśliskiej grupy Bogdańskich może służyć ikonostas w cerkwi Kriże (il. 3).

Bogdańscy malowali wyłącznie farbami olejnymi na kredowym podkładzie zarówno na płótnie jak i na drzewie. Do złocień, stosowanych ewentualnie w ikonach tzw. namiestnych, używali złota płatkowego, a przy tańszych obrazach srebra powlekanego żółtym werniksem. Złocenia takie dawano podobno też niekiedy na obrazach na płótnie. Ornament bywał rytym w miękkiej kredzie specjalnymi przyrządami tzw. „reperejzami”. Widocznie złocenia takie rzadko były wykonywane, skoro w większości zachowanych obrazów nie występują; ale Zygmunt Bogdański posiada jeszcze kilka kartonów z naklutymi wzorami wicioworoślinnymi, które przenoszono przy pomocy tzw. przepiórczy na kredowe tło i następnie utrwalano rytym.

5.—6. Ikonostas w cerkwi katedralnej Prešov (fragment), mal. Paweł Bogdański w 1881. Fot. I. Brinda.

7. Fragment ikonostasu w cerkwi Lalin pod Sanokiem. Kreslił i malował Antoni Bogdański w 1875 r. Foto M. Przeździecka.

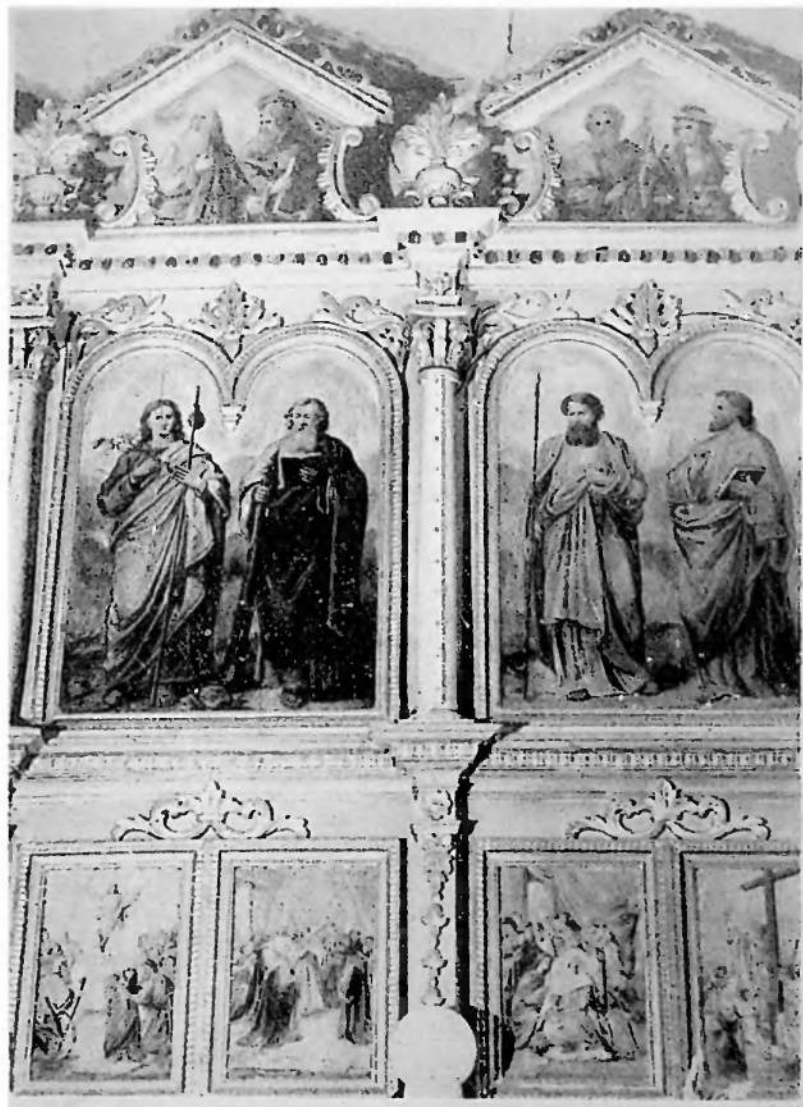
O zamówienia na dalsze prace albo starano się latem w najbliższej okolicy cerkwi, w której pracowano (rzeźbienie i malowanie ikonostasu trwało dobrych parę miesięcy-zazwyczaj od wiosny do jesieni) względnie zimą wypuszczano się w określone podróże rozpytując po cerkwiach i wśród parafian o zamierzone prace malarskie. Dla reklamy i rękojmy swoich umiejętności posługiwali się Bogdańscy świadectwami z poprzednich prac. Zawód malarzy wykonywali wszyscy Bogdańscy w sposób wolny od jakichkolwiek ingerencji ze strony władz czy cechów.

Na zakończenie należy zaznaczyć, że Bogdańscy z dumą wywodzący swój rodowód od szlachcica i konfederaty barskiego, byli zawsze gorliwymi katolikami, o czym świadczą liczne ich ofiary na kościół w Jaśliskach¹⁹; równocześnie bardzo się żyli z ludnością ruską i jej kulturą oraz obyczajowością, czego zewnętrznym dowodem były np. długie brody noszone przez Józefa, Antoniego i obecnie Zygmunta. Wygląd tych malarzy był tak patriarchalny, że portrety ich mogły się znaleźć wśród obrazów cerkiewnych bez żadnej ujemy dla tych ostatnich i nieraz były wykonywane, co np. miało miejsce w cerkwi Driečna, gdzie do dzisiaj pokazuje się jednego z psród apostołów jako portret Antoniego Bogdańskiego (il. 9).

¹⁹ Currenda IV, 1965 (Archiwum Diecezji Lacińskiej w Przemyślu).

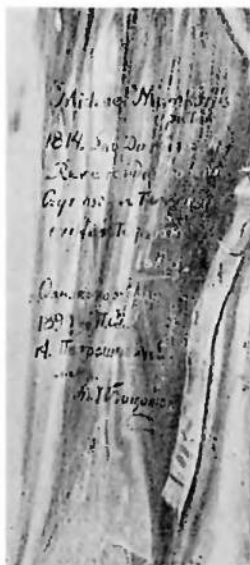
8. Obraz Z. Bogdańskiego z cerkwi w Drińcej

9. Portret Antoniego Bogdanskiego wśród apostołów w ikonostasie cerkwi Drična. (Druhi zława)
Foto I. Brinda.

10. Ikona archangiela Michała z cerkwi w Cabalowcach. Wnizu fragment napisu.

Foto I. Brinda

To, że Bogdańscy w swym malarstwie odbiegli od lokalnych tradycji wcześniejszych ikon, nie było ich cechą indywidualną a jedynie wynikiem ogólnych zmian, w następstwie których malarzom typu Bogdańskich oferowano w XIX wieku liczne prace w cerkwiach greko-katolickich (ich zasięg po ostatnim rozbiore Polski zacieśnił się na przełomie wieku do ziem włączonych do monarchii austro-węgierskiej).

Historia obrządku greko-katolickiego datuje się od zawartej w 1596 roku w Brześciu

unii kościelnej, którą zatwierdził papież Klemens VIII zezwalając równocześnie na zachowanie liturgii starosłowiańskiej i święceń kapłańskich oraz starając się wyjednać u króla polskiego zrównanie godności biskupów unickich z biskupami obrządku jacińskiego.

Sprawa unii kościelnej dojrzywała powoli i od dawna. Przyśpieszenie jej i sfinalizowanie spowodowało założenie w 1589 roku samodzielnego patriarchatu w Moskwie, obok dotychczas istniejącego w Kijowie, który był pod supremacją patriarchy bizantyńskiego. Względny więc polityczne skłoniły ostatecznie króla polskiego do tego, by podległe mu diecezje obrządku wschodniego podporządkować raczej rzymskiej hierarchii kościelnej aniżeli moskiewskiej.

Pomimo, że unia stała się faktem dokonany w 1596 roku, to jednak trwało jeszcze ponad sto lat zanim w 1708 przystąpiły do niej ostatnie znajdujące się w granicach państwa polsko-litewskiego diecezje obrządku wschodniego.²⁰

Przemysł posiadał w okresie 1610–1691 pięciu biskupów wyznania wschodniego i równolegle działających pięciu kolejnych biskupów unickich. Dopiero w 1691 roku biskup Innocenty Winnicki zjednoczył w swoim ręku rządy i podporządkował unii całą swą diecezję.²¹

W tym samym mniej więcej okresie rozszerzyła się unia na ziemie słowackie, gdzie popierał ją król węgierski. W roku 1690 wybrano w Užgorodzie pierwszego biskupa unickiego (biskup wyznania wschodniego był w Mukačeve).²² Od chwili umocnienia się unii obrządek greko-katolicki ulegał coraz większej latinizacji, zwłaszcza po synodzie w Zamościu (1720) i po założeniu w 1774 roku we Wiedniu przez cesarową Marię Teresę Seminarium tzw. „Barbareum” dla świeckich księży obrządku greko-katolickiego Węgier i Siedmiogrodu oraz po zniesieniu w 1782 roku wszelkich studiów klasztornych. W następnych latach ilość seminariów się powiększyła, lecz językiem wykładowym była wciąż łacina, a ruski raczej tylko w wyjątkowych przypadkach, np. w latach 1787–1808 kleryci mniej biegli w łacinie mogli się kształcić we Lwowie w tzw. „Instytucie Ukraińskim”.²³

Związki z Rzymem, miejsce i system studiów wpłynęły na zmianę gustów w pierwszym rządzie wśród duchowieństwa wyższego i otwały szeroką drogę ku procesom niwelującym różnice między dwoma odrębnymi światami sztuki — cerkiewnej a kościelnej. Przestrzegane dalej pewne wymogi tematyczne czy nawyki ikonograficzne, np. w programie treściowym ikonostasu, nie stanowią większej przeszkody w inwazji obcych dotychczasowemu malarstwu cerkiewnemu form. W XIX wieku zanika stopniowo różnica między obrazami kościelnymi a cerkiewną ikoną. Stają się one coraz bardziej podobne, a często nawet identyczne. Zdarza się, że jedynym kryterium ich rozróżnienia jest miejsce pochodzenia czy raczej przeznaczenie, względnie inny charakter rzeźby obramienia. Oczywiście nie wynikało to wyłącznie ze zmiany gustów wśród duchowieństwa wyższego czy parochów wiejskich, którzy zlecali drugo- i trzeciorzędny malarzom pokrycie swoim pędzlem pięknych XVII-wiecznych ikon, jak to miało miejsce w cerkwiach biskupstwa przemyskiego. Podobne, chociaż powolniejsze i na innych wzorach urobione zmiany gustów zaszły wśród użytkowników cerkwi unickiej, którymi byli wyłącznie prawie chłopcy i drobni mieszczaństwo. Tu naj-

²⁰ K. Völker: „Kirchengeschichte Polens”. Berlin-Leipzig 1930, s. 260–269.

²¹ А. Добрянский: «История епископов трех соединенных епархий перемышльской, самоборской и санодской до 1794 г.». Львов 1893. Period třetí.

²² А. Коштинова: „Подкарпатская Рус.” Praha 1922, s. 5.

²³ Synod zamojski uchwalil w 1720 roku daleko idące zbliżenie cerkwi unickiej do kościoła rzymskiego, co m. in. wyrażało się w takich punktach, jak wprowadzenie do cerkwi ołtarzy bocznych i ogłoszenie, że ikonostas nie jest konieczny do odprawiania nabożeństwa w tym obrządku. W wyniku tej uchwały wizytacje z początku XIX wieku notują dużą ilość cerkwi nieposiadających ikonostasów wcale, względnie posiadających niekompletne. W biskupstwie przemyskim istniały takie dekanaty, w których cerkiew z ikonostasem stanowiła raczej wyjątek a nie regułę.

W XIX wieku pojawiła się tendencja puryfikacji obrządku i stąd nakazy uzupełniania brakujących ikonostasów, co z kolei stworzyło duży popyt na malarzy cerkiewnych.

²⁴ А. Корцок: „Die griechisch-katholische Kirche in Galizien”. Leipzig 1921, s. 45.

większego przewrotu i przewartościowania pojęć estetycznych dokonał zalew drukowanych obrazów i obrazeczków dewocyjnych polyskujących żywymi barwami i dostępnymi na każdym kramie cdpustowym oraz roznoszonych przez obrazników. W drugiej połowie XIX wieku wyparły one ostatecznie z użytku drzeworyt ludowy, a w chałupach wiejskich i małomieszczańskich stanowiły również skuteczną konkurencję dla obrazów cdręcznie malowanych.

Wykładnikiem postępujących odgórnie przemian są następujące fakty. Pierwszym obiektem, do którego wprowadzono ikony wykonane według nowej mody i wymogów „stylu klasycznego” była katedralna cerkiew greko-katolickiej metropolii we Lwowie, gdzie w latach 70-tych XVIII wieku malowali ikonostas kształcony we Wiedniu miejscowy malarz Łukasz Doliński oraz Jerzy Radziłowski. Dopiero w ponad sto lat później, a mianowicie w 1881 roku wiedeński malarz Andreas Groll ozdobił obrazami swojego pędzla nowy ikonostas cerkwi katedralnej w Przemyślu. Pogodził on tu nową formę malarzką z tradycyjnym złotym tłem oraz umieścił w zwieńczeniu Matkę Boską typu „Znamięnie”, jako drugi ukłon w kierunku tradycji, a oba przypuszczalnie na wyraźne żądanie zamawiającego.

W wówczasniej Galicji taka zmiana gustów połączona z upadkiem malarstwa ikonowego uprawianego poprzednio w klasztorach bazylikańskich oraz przy tendencji uzupełniania wielu brakujących ikonostasów (synod zamojski z 1720 roku

uznawał ich nieobecność w cerkwiach greko-katolickich) stworzyła dobrą koniunkturę do działalności nowego typu malarzy łączących formy łacińskiej sztuki kościelnej w różnych jej rangach z aktualnymi wymogami programu ideologicznego cerkwi czy specjalne ulubionymi typami ikonograficznymi. Np. taki Paweł Bogdański, chociaż spokrewniony z dwoma księżmi obrządku łacińskiego, to jednak przeważnie malował cerkwie i tymi pracami zarabiał dostatecznie na krakowskie studia synów oraz na kupno nieruchomości w Dobromilu.

W podobnym przypuszczalnie czasie i okolicznościach jak w Galicji, nastąpiły zmiany w malarstwie cerkiewnym na sąsiednich terenach słowackich. Brak odpowiednich opracowań oraz archiwaliów odnoszących się do tych terenów utrudnia dokładniejsze rozeznanie. Sądząc z powodzenia jakim cieszy-

11. Kristus w zagrodzie Gecelmanskiej. Mal. P. Bogdańskiego z cerkwi w Čabalowcach.
Foto I. Brinda.

Iy się tu w drugiej połowie XIX wieku prace malarzy Bogdańskich, przypuszczać należy, że przebieg zmiany gustów był mniej więcej taki sam. Wydaje się jednak, że mniej ciążyło tu do sztuki wiedeńskiej, o czym między innymi świadczyłby fakt powierzenia pracy malarskiej w cerkwi katedralnej w Prečov'e nie malarzom wiedeńskim, jak w Przemyślu, lecz Pawłowi Bogdańskiemu, który chociaż wśród malarzy swojej rodziny należał do bardziej postępowych, to jednak w gruncie rzeczy nie posiadał wykształcenia fachowego poza nauką u swego ojca i pomocy syna, który w tym czasie był już po studiach w Krakowie*.

* Вибачаємось за можливі друкарські помилки, спричинені тим, що авторка М. Пржездзїєцька не встигла вже зробити коректуру.

Редакція.

ІСТОРІЯ СІМ'Ї БОГДАНЬСЬКИХ — ЦЕРКОВНИХ ХУДОЖНИКІВ ПО ОБОХ БОКАХ КАРПАТ.

Польська католицька сім'я Богданьських більше ніж сто літ займалась малюванням греко-католицьких церков, як на польському боці (в біля 80 місцевостях), так на боці словацькому, де, як свідчать сімейні нотатки і збережені написи на картинах, Богданьські розмалювали 25 церков.

Було їх всього сім художників, які проживали в польському містечку Яслиска. Біля 1875 р. вони розподілились на дві лінії: яслиську і добромильську (Доброміль — містечко в СРСР, недалеко польської границі).

Першим художником у цій сім'ї був Йозеф Богданьський (1800—1884). Приблизно в 1820—29 р. р. він вчився у краківських художників Михайла Стаховича і Йозефа Бродовського. Біля 1830 р. він став мандрівним художником, працюючи спочатку в католицьких костелах, пізніше лише в церквах. В 1846 р. він з сім'єю поселився в містечку Яслиска. Двоє його синів стали теж художниками, а пізніше і четверо його внуків.

Павел Богданьський (1831—1909) вчився малярству лише в свого батька, з яким спільно працював десь до 1874—78 р. Потім з-за сімейних неполадків переселився в містечко Доброміль, де малював сам, а пізніше з своїми синами: Яном (1853—1917) та Феліксом (1871—1937). Ян здобув малярську освіту в Краківській Художній Академії, де з 1873 по 1877 р. вчився у Владислава Луцкевича. Фелікс в 1891—93 р. р. вчився у Яна Матейки.

Антоні Богданьський (1836—1918), другий син Йозефа вчився малярству теж лише в свого батька, а своїх синів Михайла і Зігмунда з дитячих років навчав малярському мистецтву, головним чином, посередництвом практики. Сім'я Антонія творила яслиську лінію, яка відзначалася тим, що в іконографії і у формі більше дотримувалась місцевих традицій, ніж добромильська лінія, репрезентувана Павлом і його синами.

В творчості Михайла та Зігмунда Богданьських знаходимо численні зразки: від прикладів класичного сакрального малярства, по дешеві картини, виконані на зразок німецьких картин ХІХ-го ст., призначених спеціально на експорт для українців. Такими зразками він користався, переплітаючи їх досить часто місцевими елементами. Так, наприклад, зображення обличчя Христа сидячого на престолі він завжди малював за Дешванденом (швейцарський художник), в зображенні престолу бачимо вплив барока, а в одязі досить багато елементів традиційної іконографії. Напроти тому, «Остання вечеря» намальована завжди на зразок Леонарда

да Вінчі. Лінія яслиська створила свій тип з більш вирівняною композицією. Їх картини на оздоблених іконостасах витримані в ясних гамах кольорової сірості, блакитності й червоні з незначною долею зеленого кольору. Отакий іконостас знаходиться на польському боці в Ропках (1891 р.) і в численних церквах словацького прикордоння, наприклад, в Лівові, Крижах, Герлахові Бардіївського округу; Дрічній, Чабалівцях, Миковій колишнього Межилабірцького округу.

Для добромилської групи характерна виразніша світотінь і темніший колорит з перевагою теплих — бронзових і сірих барв; композиції більш порушені й динамічні, лише в незначній мірі пов'язані з місцевими церковними традиціями, як, наприклад, іконостас в Пряшеві.

Всі Богданьські малювали виключно олійними фарбами на крейдяній основі, покладеній на дощці або полотні. Для позолоти користались золотими шматками або сребром, покритим жовтим лаком.

Відхід Богданьських від місцевих церковних традицій не був лише їх індивідуальною справою, але, передусім, результатом загальних змін, наслідком яких їх малярська манера зустрілась із затрудненнями в греко-католицьких церквах, в основному під впливом посилення латинізації, яка розпочалась зокрема після замойського синода 1720 р. та закриття вищих монастирських шкіл 1782 р. Тісніші стосунки з Римом, перенесення навчання священиків до Відня та Львова вплинули на зміну художніх смаків в першу чергу у вищого духовенства і відчинили широкі двері до нивелізації розділів між двома самостійними напрямками мистецтва — церковним і костельним. певні тематичні прийоми збережені Богданьськими і надалі, та навіть їх іконографічні навики не становили великої перешкоди для запровадження західноєвропейського мистецтва в церквах східного обряду.

The history of the Bogdański family

(the painters in the Greek-Catholic churches on both sides of the Carpathian Mountains)

The Polish and Catholic the Bogdański family were busy for more than one hundred years painting in the Greek-Catholic churches on both sides of the Carpathian Mountains, namely on the Polish (in about 80 places) as well as on the Slovak side, where judging from the family notes and preserved inscriptions they painted in 25 Uniat churches.

There were seven painters all together. They lived chiefly in a small Polish town Jaśliska. About 1875 the family was divided into two lines: that of Jaśliska and that of Dobromil (a small town in the Soviet Union, nearby the Polish frontier). Józef Bogdański (1800—1834) was the first painter in the family. He studied painting under Cracovien painters Michał Stachowicz and Józef Brodowski, in 1820 — 29. About 1830 he started his career as an itinerant painter, at first in the Roman Catholic churches and later on exclusively in the Greek Catholic churches. It was only in 1846 that he settled down in Jaśliska for good. His sons Paweł and Antoni were also painters as well as his four grandsons, with whom he cooperated till about 1874—78, and then as the result of a family quarrel Paweł went to Dobromil and worked independently or with his sons: Jan (ca 1853—1917) and Feliks-Szczęśny (1871—1937). Jan attended the School of Fine Arts in Cracov from 1873 to 1877 and studied under Władysław Łuszczkiewicz, whereas Feliks was one of disciples of Jan Matejko (1891—93).

Antoni Bogdański (1836—1918), the second son of Józef, was taught painting also exclusively by his father and then in his turn he trained his sons chiefly by practise. They formed the Jaśliska branch and the iconography and the form of their paintings were more closely related to the folk-tradition than those of the Dobromil branch, that is Paweł with his sons.

Zygmunt Bogdański is in possession of a great collection that ranges from classic church paintings to mere rubbish: cheap printed religious pictures made in Germany for the Ukrainians in the nineteenth century. The Jaśliska branch had developed its own type of composition, more balanced and hierarchical. In their pictures constituting a part of ornamental iconostases bright colours prevail — chiefly grey, light blue and red, green appearing relatively seldom.

A specimen of such iconostasis from 1891 is to be found in a Polish village Ropki and on the Slovak side these specimens are more numerous eg. in the Greek-Catholic churches in Livov, Kríže and Gerlachov near Bardiov or in Driečna, Mikova and Čabalovec near Medzilaborce.

The Dobromil line is characterized by a more chiaroscuro modeling and darker colours (warm brown and grey prevailing) as well as by more differentiated and dynamic compositions connected with the local tradition of the Greek-Catholic churches only in a very small

degree. All the Bogdańskis painted exclusively with oil paints on the chalk layer put on a board or canvas. In gilding they used only gold leaves or silver covered with yellow varnish.

The fact that the Bogdańskis went away from the local tradition of the Uniat Church cannot be ascribed to their individualities -- it was rather a result of general changes, such as the growth of latinisation after the Synod in Zamość in 1720 and the abolition of all monastery schools (1782), that caused that just this type of painters was employed in the Greek-Catholic churches. A closer relations with Rome, studies of the Greek-Catholic priests in Vienna and Lwów had a great influence on the change of taste among the higher clergy and cleared a way for the process of unification of the two different worlds of the Greek-Catholic and the Roman-Catholic art. Some differences concerning the subject matters or the iconographic habits were still hept but they did not constitute a serious obstacle for the intrusion of new, foreign to the local tradition, forms.

Príspevok k poznaniu ľudového odevu v Jakubanoch

I.

Ukrajinská dedina Jakubany, ležiaca na severnom úpätí Levočských hôr, bola v posledných dvoch storočiach až do obdobia druhej svetovej vojny značne vzdrezaná od kultúrnych a spoločenských vplyvov. Neobyčajne mocným konzervatívnym zachovali sa v dedine niektoré archaické formy hmotnej a duchovnej

Ulica v Jakubanoch (V. Vydra).

ľudovej kultúry. Popri podvojnóm hospodárení, zbernom hospodárstve a práci v lesoch, zachovala sa tu tradičná príprava stravy, starý spôsob bývania a ľudový odev. Ako i v ostatných spíšských lemkovských obciach v okolí Starej Ľubovne, v Levočských horách a v Šariši i v Jakubanoch sa zachoval starý spôsob pestovania surovín, potrebných na výrobu tradičných odevných materiálov. Z týchto materiálov sa podnes vyrábajú odevné súčiastky starých tvarov. Po druhej svetovej vojne sa ujali v dedine novotvary najprv na mužskom odevu. V súčasnosti sa ujmajú novotvary v odevu zhotovené z dobových materiálov už aj medzi dievkami. Deje sa tak pod vplyvom vzdialených pracovísk, kam z nedostatku domácich zárobkových možností odchádzajú dievčatá, menej, vydaté ženy (napríklad do českého pohraničia, do Ostravy, Koprivnice, do Východoslovenských železniarní, do Vysokých Tatier a do blízkých priemyselných podnikov.)

Pod vplyvom sociálno-ekonomických zmien sa mení profil dediny, čiastočne aj spôsob hospodárenia, bývanie, strava i ľudový odev. So zreteľom na hlboké spoločenské premeny v obci, bolo potrebné previesť prieskum ľudového odevu nielen so zreteľom etnografického, ale hlavne sociologického. Prieskum ľudového odevu v Jakubanoch bol organizovaný etnografickým oddelením Múzea Tatranského národného parku v Tatranskej Lomnici už v roku 1960 a odvtedy pokračoval v niekoľkých plánovitých a tematicky pripravených etapách. Okrem výskumov z Jakubán a priľahlých oblastí, štúdia sa opiera o historický a ikonografický materiál, ktorého je však málo. V priebehu prieskumu bol pozorovaný spôsob života dediny a odev na nositeľoch v začlenení do každodenného života. Pre pozorovanie začlenenia ľudového odevu v každodennej práci vyplývali počas prieskumu skutočnosti, ktoré potvrdili funkčnosť jednotlivých odevných súčiastok nosených doteraz, vzťah nositeľa k odevu a pod. Prieskum na túto tému sa neobmedzoval len na Jakubany. Bol zameraný so vzťahom na všetky pracoviská, na ktoré v priebehu pracovného týždňa Jakubanci odchádzajú a odchádzali: poľia, lesy, lúky, povozníctvo, zber lesných plodín, priemyselné podniky, podniky cestovného ruchu v oblasti Vysokých Tatier a pod.

Ľudový odev v Jakubanoch možno zaradiť medzi pastiersky odev severospíšskych lemkovských obcí. Jeho vznik a vývoj ako aj spôsob nosenia jednotlivých odevných súčiastok a doplnkov bol podmienený spôsobom života a výroby materiálnych statkov. Domáca výroba sa opierala o vypestované suroviny v rámci podvojného hospodárstva (poľné hospodárstvo a sezónne pastierstvo). Tento spôsob podvojného hospodárenia známy aj v ďalších ukrajinských osadách v stredných Karpatoch bol typický. Ľudový odev v Jakubanoch sa vyvíjal čiastočne i na základe styku so susednými slovenskými obcami. Zatiaľ čo v týchto susedných oblastiach po druhej svetovej vojne ľudový odev ustupuje (Nová Ľubovňa, Kolačkov, Forbasy, Lacková, Lomnička, Nižné a Vyšné Ružbachy), v Jakubanoch staré formy mužského a ženského odevu dožívajú a vyvíjajú sa nové. Postupne staré odevné tvary sa nosia už len na sviatky a do všedného odevu preberajú nové tvary z okolitých slovenských obcí.

II.

Založenie lemkovskej dediny Jakubany spadá do obdobia po tatárskom vpáde, po roku 1241. Je dielom valašskej kolonizácie na rozhraní medzi XV. a XVI. stor., ktorou boli zaľudnené do týchto čias riedko osídlené a hospodársky nevyužitú horské časti severného Spiša. Prvé osídlenie Jakubán je však staršie,

ale prvá osada z neznámych príčin zanikla. Základ pre toto osídlenie bol daný v roku 1322, keď majiteľ ľubovnianskeho hradu Filip Drugeth, župan spišský, dal akémusi Štefanovi, synovi Petra z Lomničky (de Parva Lomnicha) na osídlenie pôdu, na ktorej mal založiť osadu, pomenovanú podľa svojho mena Štefanov (Stephanisau). Osada mala byť založená na práve škultétskom, ako hovorí listina (secundum jura Cypensis). Táto kolonizácia bola roľnícka a obyvatelia boli Slovania a Nemci (per Theutonos et Sclavos antea possessa). Roku 1408 zjavuje sa tu osada pod menom Horné a Dolné Jakubany (1). Naproti tomu pôvod Jakubancov dokladá J. O. Holovackij už v r. 1322 (2).

Za vlády Anjuovcov stali sa majiteľmi lesov a okolitých lesných majetkov hradu páni zo Starkej Ľubovne a čiastočne aj bohatí spišskonemeckí mešťania z Hniezdneho. Vzrast feudálnej anarchie medzi XV. a XVII. storočím a snahy Habsburgovcov upevniť feudálny absolutistický štát na začiatku XVII. storočia odrazili sa v spôsobe života vojnami, hladomormi a živelnými pohromami vyčerpaného obyvateľstva.

Keď sa v roku 1710 zmocnili zálohovanej časti Spiša cisárske oddiely, vydicranie obyvateľstva na tomto území dosiahlo vrcholu. Pastierske obyvateľstvo Jakuban už od svojho príchodu, odvádzalo majiteľom územia poplatky od domu, od poľa, od stáda oviec, tzv. *baraniu daň*. V priebehu storočí v dobe katastrofálnej neúrody a živelných pohrom sa tieto poplatky zvyšovali. Len po skonsolidovaní nežičlivých politických a hospodárskych pomerov mohli obyvatelia valašských osád pokračovať v kľovaní lesov a v zakladaní pašienkov. Drsné klimatické pomery a krátke vegetačné obdobie podmienili pestovanie najnutnejších viktualií, zemiakov, ovsa a najmä jačmeňa. V tej dobe sa rozšírilo v tunajších obciach pestovanie lanu. Výnosnejšie ako roľníctvo bolo však pastierstvo, čo podmienilo pretrvanie podvojného spôsobu hospodárenia. Životné skúsenosti, ktoré lemkovské pastierske obyvateľstvo nadobudlo v miestnych prírodných podmienkach vyústili v priebehu doby v usporiadaní miestneho ľudového bývania, stravy, odevu a pod. O tieto skúsenosti sa opieral aj vznik a vývoj ľudového odevu, ktorého výrazným znakom bola funkčnosť. Popri rastlinných surovinách, ktoré dávali miestne polia (ľan), dôležitejšie boli výťažky v surovinách z pastierstva (koža, kožušina, vlna).

Pôvodné obyvateľstvo Jakubán už vo svojich starých rodiskách poznalo vlastnosti rastlinného i živočíšneho vlákna, pretože tu žili z podvojného spôsobu

Zena vo vizitke, dievky v stužkách na veľkonočnú nedeľu (B. Mrhavá).

¹ Lukniš, M. Jakubany With an english summary. Bratislava 1946. Sborník prác Prárodovedeckej fakulty Slovenskej univerzity v Bratislave, str. 14.

² Я. Головацкий: Народные песни Галицкой и Угорской Руси. Москва 1878, част I, стр. 725.

hospodárenia. Keďže pastierstvo v tomto živote bolo hlavným zdrojom obživy, aj materiálna a duchovná kultúra Jakubancov bola zameraná hlavne na pastierstvo. Do konca XVIII. storočia roľníctvo bolo takmer vo všetkých osadách lemkovského typu len doplnkom pastierstva zameraného na mliečnu výrobu.

Pôvodným materiálom, z ktorého sa zhotovovali odevné súčiastky boli koža, stromová kôra, drevo, jalovcové korienky, hrubé pačesné plátno, súkno a kožušiny. Z týchto materiálov sa zhotovovali odevné súčiastky pre základný odev (košeľe, opličatá, spodnice a pod.) a pre vrchný odev (fartušky, kabáty, lajblíky, jupky, hune, brušfaky a pod.) Základným odevom bol odev košeľovitý prepásaný, zhotovený zo súkna, koži a z kožušín. Nové odevné súčiastky okrem prepásania sa upevňovali k telu sponami, uzlami, ihlicami. Základný odev zhotovoval sa v každej domácnosti. Ba i niektoré súčiastky vrchného odevu, okrem kožušinových sa zhotovovali po domácky. Miestne kožušinové odevné formy, ktoré vyrábali miestni remeselníci sa od výrobov starolubovnianskych a novolubovnianskych kožušníkov odlišovali strihom i dekorom. Od začiatku 20. storočia dávajú si Jakubanci zhotovovať zimné kožušky do Novej Lubovne, kde ich šijú aj pre Kolačkov. V minulom storočí sa okrem kožuchov nosili aj guby. Odievanie jakubanských Lemkov je v druhej polovici XIX. storočia doložené len skromným ikonografickým materiálom. Vzťahuje sa síce na odev lemkovských obcí v oblasti Spišskej Magury a Šariša, ale na základe niektorých ich odevných foriem je možno urobiť si obraz o základnom a vrchnom odevu Jakubancov. Sú to dva vyobrazenia uverejnené v knihe J. Holovackého Народные песни Галицкой и Угорской Руси, diel II, str. 699 a diel III, str. 399. Vysvetlivky k týmto vyobrazeniam s popisom jednotlivých odevných súčastí Holovackij podáva v diele I, str. 11. a 23. (viď obrázok).

Spišský ľudový odev z polovice 19. stor.
(Zo zbierky Holovackého).

Na konci XIX. a začiatkom XX. storočia začal sa odev jakubanských Lemkov ustalať na základe vlastných starých odevných tvarov a preberaním novotvarov z blízkej Novej Lubovne a Kolačkova (modrotlač, kožuchy a pod.) No zároveň sa začal aj diferencovať pod vplyvom zamestnaní, ktoré Jakubanci už v tomto období začali vykonávať mimo svojho podvojného hospodárstva. Už predtým tu existovala diferenciácia v odievaní medzi majetnejšími a menej majetnými vrstvami. Skromnejší bol odev uhliarov, ktorí pracovali do roku 1870 v miestnej maši, ako odev povozníkov a roľníkov. Keď po tomto roku maša zanikla začalo sa predtým zamestnané obyvateľstvo sťahovať za prácou mimo obce, najviac za hranice, do USA. Zmeny a diferenciácia v odievaní nastali aj v priebehu obi-

dvoch svetových vojen. Za prvej vojny rekvirácia dobytká a oviec a po druhej svetovej vojne odovzdávanie kontingentov aj ovčej vlny, vyplývali na uplatnenie vlny aj v odevu. Medzi dvomi svetovými vojnami dotvorili sa medzi spišskými Lemkami (ba často i vytvorili) odevné lokálne typy, ktoré zachovávali staré technologické a výrobné postupy. Variácie nastali v strihu a voľbe použitého materiálu. Tieto lokálne typy zotrvali v súčasnosti v týchto okruhoch:

Pracovný odev ženský (V. Vydra).

1. V Levočských horách: Torysky, Nižné Repáše, Blažov a Blažovská dolina, vystávaná do bývalej spišskonemeckej obce Žakovce, v ktorej ženy do súčasnosti obliekajú pôvodný lemkovský odev.

2. Na sever od Starj Lubovne v obciach: Kamienska, Jarabina, Litmanová, Strážnany, V. Lipník.

3. Na východ od Starj Lubovne v okolí Šambrona a Bajerovíc. Táto oblasť tvorí kontinuitu s Lemkami šlachtovskými, ktorí sídlia na území Poľska, tam, kde rieka Poprad opúšťa naše územie. Tie oblasti vznikli ustálením starých odevných foriem domácich a preberaním nových foriem z okolitých slovenských a spišskonemeckých obcí.

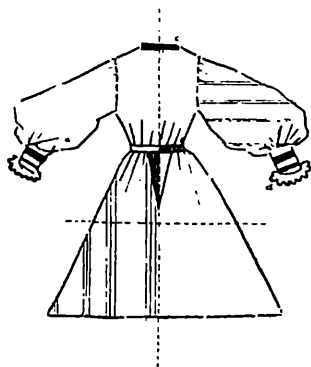
V súčasnosti hranice medzi týmito miznú, lebo napríklad v špecifických nových sociálno-ekonomických podmienkach vo všetkých troch oblastiach sa začína nosiť jeden typ ženských kožuchovej (hnedý), namiesto blúzok začínajú sa nosiť svetre (tuzexove), namiesto ručníkov modrotlačených ručníky plnovlnené, sukne sa zužujú a skracujú, obuv sa mení a zjednocuje podľa dobového vkusu a mestskej módy. Toto splyvanie sa týka odevu dievčiat a žien. Nevzťahuje sa na odev mužov do pädesiatich rokov a nevzťahuje sa na odev mláďencov. Posledný ženich v Jakubanoch, ktorý išiel r. 1955 na sobáš aj s družbami v obradnom odevu bol Ján Dufala, t. č. 39 ročný. Na obliečenie mužov mala vplyv aj vojenská prázenná služba, po návrate z ktorej sa už mláďenci po roku 1955 do ľudového odevu neobliekli. V súčasnosti ich obliekanie je usmerňované dobovými odevnými vplyvmi priemyselných centier, v ktorých pracujú. Aj dievčatá podliehajú vplyvom svojich pracovísk, najmä v oblasti cestovného ruchu (Vysoké Tatry, Vyšné Ružbachy, Červený Kláštor). Vplyv na obliekanie dievčiat má aj TUZEX a balíky príbuzných zo zahraničia. Takto sa do ľudového odevu namiesto tradičných materiálov dostávajú látky z umelých vlákien, hlavne na lajblíky, na čepce, na stuhu a pod. Stáva sa, že aj dievčatá vracajúce sa zo sezónnych prác sa už doma neobliekajú do miestneho odevu, ale ostávajú v mestských, panských šatoch.

Nedostatok tradičných materiálov, vplyv dobového obliekania a veľké finančné náklady na starý typ odevu, spôsobujú zánik tradičných odevov tejto kedysi tak typickej lemkovskej dediny.

III.

V odevu starých žien nachádzame formy s archaickými stopami odievania, čo sa prejavuje v strihu, v materiále i v celých formách. Najpodstatnejšou časťou ženského odevu je dlhý košeľovitý šat, zvaný bendlačka (z nemeckého Pendelhemd, Bündelhemd). Šije sa z hrubého pačesného plátna. Zošitá je z troch dielov v priemernej šírke 75 cm. Hore vpredku je pozberaná v obšyuku (obšívka). Na prednej strane je rozpor. Uvážuje sa golunkom (šnúrkou). Jednotlivé diely bendlačky boli zošívané zadnými stehami ľavou nifou ručne súkanou.

V zimných mesiacoch a počas chladných dní obliekali dolhe opliča (košeľu). Zhotovovala sa z domáceho plátna, na sviatok z drelichu, (z jedného dielu plátna, alebo z jedného dielu drelichu). Šírka dielu bola 75 cm, dĺžka najviac 100 cm. Spôsob zhotovenia oplecka bol veľmi jednoduchý. Určený kus plátna bol v polovici prehnutý a v prostriedku lomu bol vystrihnutý otvor na hlavu. Okolo otvoru bolo plátno pozberané do obšívky. Z drelichu boli zhotovené často len rukávy. Obšívka bola z červeného drelichu s vyšitým vzorom žltou farbou, striedavo aj modrou a červenou. Obšívka bola lemovaná zelenými, oranžovými alebo modrými úškami. Pod krkom bola pozberaná do obšívky z červeného drelichu. Dievčatá do siedmeho roku nosili košeľe z jemného materiálu, z grádlu a z paľolátu (kresba čís. 2).

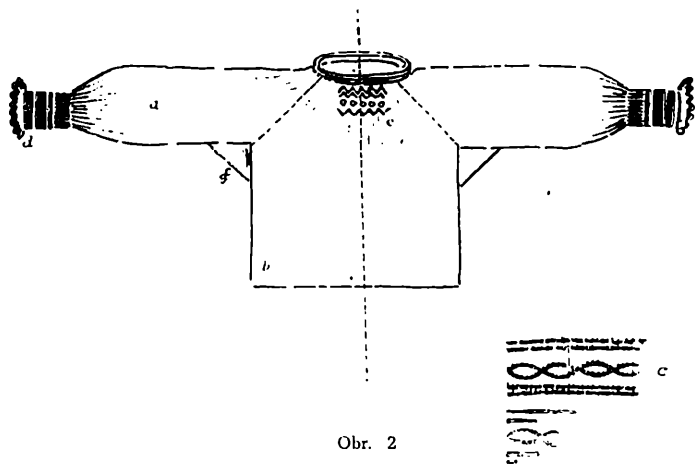

Obr. 1

V lete nosili korotke opliča (oplecko). Stany šili z domáceho plátna, rukávy z drelichu. Medzi rukávy a stan bol zakladaný tzv. cvikeľ. Okolo hrdla je obšívka s faldami na červeno stehovaná. Stany sú zhotovené z jedného kusa plátna, na ktoré sa dokladá plátno tkané z pamutu. Tento spôsob zhotovenia oplecka je zdôvodnený tým, že vpredku v páse pri zapásaní zástery je obyčajne kus oplecka viditeľný, preto na tomto mieste má oplecko jemnejší kus plátna. Rukáv je pozberaný do obšívky zv. otyčka a obšitý červeno vytkávaným drelichom.

Spodnice (spodné sukne) boli zhotovované z paľolátu (batistu) o dĺžke jedného metra, z viacerých dielov domáceho plátna o šírke cca 60–65 cm. Zárončené boli háčkovanou čipkou, aj 10 cm širokou. Parádnejšie dievky a mladé ženy spodnice aj škrobili.

Na spodnice obliekali kabat (vrchná sukňa). Staršie sukne boli pravdepodobne z hrubého domáceho plátna. Volali ich kabaty pačesny. Na sviatky nosili sukne z drelichu. Neskôr pod vplyvom spišskonemeckých a slovenských dedín

Obr. 2

a mestečiek prenikala i sem modrotlač. Koncom XIX. storočia sa začali nosiť sukne modrotlačové, ale len k sviatocnému odevu. Najprv ich nosili v Novej Lubovni a v Kolačkove a až potom v Jakubanoch a Šambrone. Pomenovanie sukne v Jakubanoch kabatom je novšieho dáta, pravdepodobne v súvislosti s rozšírením modrotlače. V Nižných Repašoch volajú zase sukňu kidľou. Dĺžka ženskej sukne bola asi 75 cm. Zhotovovali ich z modrotlače, potláčanaj na domácom plátne. Najobľúbenejšie vzory boli: serdečkastýj (srdiečkový) kolečkastýj (kolieskový) smerečkastýj (smriečkový) jaforňakovýj (čučoriedkový) jahodovýj a voliokastýj (ako volské oči). Vzory, ktoré si vybrali u farbiara sa svojim názvoslovím viažu k miestnej prírode. Na zhotovenie sukne bolo treba štyri metre plátna, okrem prednej póly, ktorá bola ušitá z bieleho ľanového plátna. Rozpor sa zaväzoval čorným galunom. Obšívka pod prednou pólou bola taktiež z modrotlače. Z vnútornej strany po obvode kabata bola prišitá asi 5 cm široká listva z látky zvanej patolat. Sukňa sa uväzuje v páse asi 1,5 cė širokou obšívkou z čistého zafarbeného plátna. Do druhej svtovej vojny farbiarske sukne nosili do práce. Pred prvou vojnou ich obliekali len vo sviatok a do práce nosili sukne z pačesného plátna. V súčasnosti nosia i do práce sukne z kupovaných látok, tzv. kupčích. Preto tieto sukne volajú kupčiči (kupované). V nedelu poobede obliekajú staršie ženy ešte aj teraz farbiarske sukne. V prvý vianočný deň (na Bože narodžyňa) chodili ženy a dievky v čiernom, vo farbiarskej sukni, na druhý vianočný sviatok v bilym kabati (v bielej plátenej sukni) a v červenej zástere. Taktisto sa obliekali aj na veľkonočné sviatky. V súčasnosti obliekajú dievčatá v prvé dni výročitých sviatkov biele plátenné sukne, alebo bily kupčy kabaty s červenými vtkávanými pásmi, tzv. štrajchami. Na krstiny ide kmotra v bielom — v bielej kartúnovej sukni, dávnejšie išla v červenej sukni. Na svadbu oblieka mladucha bielu drelichovú sukňu s červenými pásmi. Na pohreb obliekajú čierne sukne z modrotlače, alebo z kartúnu.

Príprava raňajok na svadbe
(V. Vydra).

Muž a žena vo svia-
tožnom odevu
(V. Vydra).

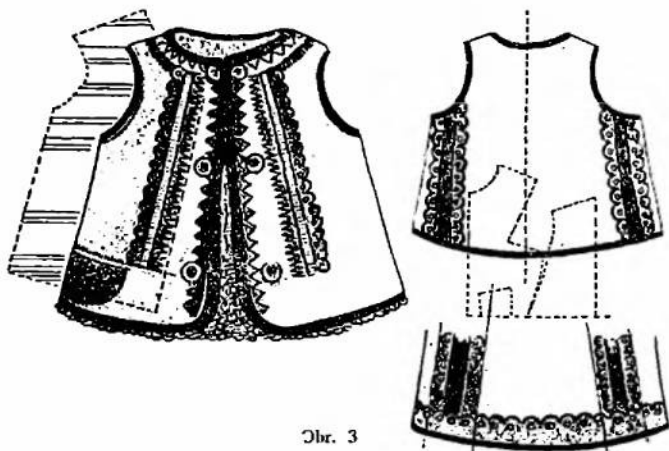

Mladucha v čiernom čepci a v zástere s čípkami (V. Vydra).

Na sukňu okolo pásu z prednej strany bola opásaná zástera zv. fartuch. Široké zástery (fartuchy) boli zhotovené z troch pólov zošitých natrojačku. Šírka dielu bola 60–75 cm, šírka celého fartuchu 220–250 cm. Zástera bola obyčajne tlačená na modro, s bordúrou po okraji. Školopovinné dievčatá, dievky a ženy nosili niekoľko druhov fartuchov: 1. s forbotkami-čípkami, ktoré boli prišité okolo fartucha. Taký fartuch bol ušitý z poľátu zafarbeného na čierne. Nosil sa v čase smútku a v pôste. V súčasnosti ich nosia len staršie ženy. Čipka, ktorá je dookola našitá v šírke 5 cm, je ručne háčkovaná (hakľovaná), alebo kúpená, t. j. strojovej výroby. Ďalším druhom je zástera s forbotkami priečne prišíťmi v jednom až v troch radoch. Po okraji má úzky pás s čípkou. Tretím druhom sú fartuchy poľatovy. Nosia sa v súčasnosti v prvý deň výročitých sviatkov, ale len dopoludnia. Mladuchy si ich obliekajú na sobáš. Všetky druhy fartuchov boli všité do obáľkov širokých 5 až 7 cm. Okrem širokých záster sa nosia v pracov-

ných dňoch v nedelu a vo sviatok popoludní úzke zástery, zvané šurce. Sú dlhé ako veľké zástery, ich šírka je šírka jednej póly (dielu). Sú farbianske, modré, alebo čierne z bordúrových vzorov, zvaných kuty, paličky a zvizdočky (hviezdič-

Obr. 3

ky). Od druhej svetovej vojny vyšívajú na bordúre vegetatívny ornament retiazkovým stehom pod vplyvom módy, prichádzajúcej z neďalekej Novej Lubovne. Sukne i zástery sa opasujú cigánskymi tkanicami, alebo keprovkami našitými po okrajoch.

Na košeli a oplecko obliekali najprv brušľaky. Nosili ich ženy a muži do prvej svetovej vojny, ba občas sa obliekali i v dobe medzi dvomi svetovými vojnami. Boli bez rukávov, šité z bielej ovčej kožušiny, málo vyzdobené. Na brušľaky sa obliekali kožušky korotky, ktoré si dávali šif kedysi v Starej Lubovni, pozdejšie v Novej Lubovni. Krátke kožušky boli zhotovené tiež z ovčej kožušiny, avšak bohato vyšívané červeným karmazínom a farbistou bavlnkou. Kožušina na takéto kožušteč sa odnášala ku kožušníkovi ešte v jeseni. Ústredným ornamentom bol ornament lístkový s tzv. čipkou. Bohatší nositelia majú túto výzdobu okolo okrajov kožuča. V súčasnosti preniká do Jakubian z Novej Lubovne nová móda tzv. červených kožučov, ktoré sa začali nosiť najprv

Odev žien na nedeľu popoludnie (V. Vydra).

v hornoliptovských a hornospíškých dedinách, potom v Kamienke, Jarabinej atď. Rozdiel medzi mužským a ženským hnedo-červeným kožuchoom spočíva jedine v zhotovení pásu a v kožušinovom golieriku, ktorý je i na mužských kožuškoch. Červené kožušky sa nosia v pracovných dňoch a v nedeľu popoludní. Kožuch dodnes patrí do obradového odevu. V zime a na jar ide mladucha na sobáš v kožuchu, do druhej svetovej vojny išli mnohé mladuchy na sobáš v kožuchu aj v lete. Dievky a dorastajúce dievčatá kožušky nencia. Aj počas najtuhších zím idú do kostola len v oplecku, pod ktoré obliekajú svetce.

Pod vplyvom módy, ktorá prichádzala vždy z Novej Lubovne, začali sa nosiť v druhej polovici XIX. storočia lajblíky (živôťiky). Do prvej svetovej vojny šli ich na pracovné dni z modrotlačeneho ľanového plátna, na sviatky z atlasu a hodvábu, na sobáš a na krst z kúpeného hrubého súkna zv. anglíja vo farbe modrej a zelenej. V súčasnosti aj cez pracovné dni obliekajú ženy staré, vyradené sviatočné lajblíky. V nedeľu a vo sviatok dievky a mladé ženy po vydaji si obliekajú lajblíky z kašmíru a z nylonových látok pastelových farieb. Obľúbené sú farby kardinálska, oranžová a biela. Lajblíky sú bohato zdobené sklenenými perličkami z fúkaného skla, sklenenými gombíkami a povyšované krepinkami a hodvábnymi stužkami. Rozdiel v lajblíkoch žien a dievok je len v ich farbe a nie v materiáli.

Na veľké a malé oplecká nosili ešte v XIX. storočí súkenné hune, ktoré si nositeľky pridržovali v páse rukou, pretože boli bez gombíkov a ovinovacích šnúr. Nosili ich hlavne v zime a v prechodných obdobiach. Hune sa nosili vo sviatok, ale aj cez pracovné dni. Zhotovovali ich dedinskí výrobcovia.

V rokoch cyklickej hospodárskej krízy dostáva sa do odevu jakubanských dievčat a po nich do odevu žien nový typ vrchného odevu, vizitka. Bola ušitá z domáceho ľanového plátna zafarbeného buď doma, alebo u farbiara. Pozdejšie boli šité z kúpeného kartúnu a po druhej svetovej vojne z atlasu, hodvábu, štofu, glotu, mongolu, saténu a pod. V súčasnosti sa šijú bez rozdielu veku z farbistých nylonových látok. Ozdoba vizitky pozostáva z čipky a farbistých sklenených gombíkov.

Dalšie odevné súčiastky patria medzi archaické odevné súčiastky jakubanského ženského odevu. Pozostávajú z dvoch dielov plátna alebo súkna, ktoré sú spojené švom a majú podobu štvorca alebo obdĺžnika.

Partok (obrus) nosili ženy a dievčatá za nepriaznivého počasia. Bol zhotovený z dvoch pólov plátna, dlhých podľa potreby. Póly boli medzi sebou zošité súkanou ľanovou niťou zadným stehom. Ženy a dievky si ich prehadzovali na pleci a na hlavu aj vtedy, keď mali na sebe huňu alebo kožuch. Pačesné plátno na obrusy a plachty, bolo zvláštnym spôsobom tkané na dva podnože, aby bolo plátno hrubšie.

Pilka (pólka) je zhotovená z jemného domáceho ľanového plátna, alebo z drelichu. V pólke nesie krstná mať dieťa do krstu. Kmotra, ktorá čaká na dieťa v predsieni kostola má pripravenú vlastnú pilku s križmom (výbavou), ktorá je z jemného bieleho drelichu. Počas obradu obalí krstňa do svojej pólky, ktorej okraje sú popretkávané v šírke 30—40 cm červenými pásmami zvanými smuhy. Iný druh pólky sa používa len na pracovné dni ako ochrana proti zlému počasiu, alebo na nosenie detí. Tieto sú zhotovené z grádlu alebo iného kúpeného textílu. Aj tento archaický doplnok jakubanského ženského odevu zaniká. Zatiaľ čo staršie ženy uplatňujú túto odevnú formu na ochranu pred vlhkým, nepriaznivým počasím, dievky a mladé ženy dávajú prednosť dáždnikom a igelitovým

Mladucha po čepení (V. Vydra).

Mladucha v kožuchu a v parte (B. Mrhová).

plášťom. Polky a plachtičky plnia svoju funkciu už len zriedkakedy. Pólky sa používajú na nosenie (baviňa) detí a obrusy do nepriaznivého počasia. Poslednou formou pôlick a obrusov sú šafolové chustky (*šatky*). Im predchádzali chustky utkané z ovčej vlny, ozdobené po okraji strapcami (rančlami). Po týchto sa nosili na hlavu i na kríž cez ramená chustky z modrotlač. V súčasnosti sa nosia šafolky k sviatočnému a obradnému odevu tak, aby strapce trčali spod lajblíka na pleciah, na bedrá a z prednej strany na furtuch. Po druhej svetovej vojne sa ujíma v Jakubanoch nová móda krížových chustiek novoľubovňanského a plavnického typu. Sú ručne háčkované v pestrých farbách a ozdobené širokou háčkovanou ěipkou. Tieto nové krížovky nosia len dievčky a mladé ženy k obradnému odevu.

Úprava a pokrytie hlavy.

V obciach ležiacich okolo Starej Ľubovne venujú ženy a dievčatá ešte aj v súčasnosti pokrytiu hlavy a úprave vlasov neobyčajnú pozornosť. Dodnes je rozdiel v účese základným poznávacím znakom slobodných a vydatých žien. Slobodná sa líši od vydatej vrkočom, vydatá od slobodnej chumľou. Do nedávna si dievky sčesávali vlasy na pročil. Vlasy mastili praženým maslom, aby boli zležané. Vlasy zaplietali a ešte aj v súčasnosti zaplietajú do jedného vrkoča na šesť stužiek. Dievky v zime a v lete chodievajú s nepokrytou hlavou. Len v tuhej zime berú na hlavu chustky; na pracovné dni kartúnové, na nedeľu a sviatky kašmírové.

Nevesta v čepci

(V. Vydra).

Ženy v kožuchoch na svätenie jordánskej vody

(B. Mrhovár).

Mladuchy do troch ohlášok, družice k sobášu a dievky na cirkevné sviatky ako obrazorky (ktoré nosia cirkevné obrazy na pleciah) do cirkevných sprievodov nosili a ešte aj v súčasnosti nosia party. Parta je z tvrdého papiera asi 15 cm dlhého, širokého asi 4 cm. Na tvrdom podklade je ovinutá farebná stuha a na nej sklenné farbisté perličky poskladané do pravidelných geometrických ornamentov. Na parte sa upevňujú farebné stuhy, siahajúce do polovice sukne. Mladucha do ohlášok ku parte nosí na temeni viniec (veniec) pozostávajúci z trblietavých treputiek (flitrov). Rozmarínový alebo myrtoový veniec dávajú mladuche až pri tretích ohláškach a počas sobáša. Party nosili a v súčasnosti nosia družičky na pohreb dieťaťa, dievke a mládencovi. Keď mala dievka za slobodna dieťa, nesmela, ani dnes nesmie brať partu. Ženy z najbližšieho prí-

buzenstva ju začepia, nie však zaužívaným spôsobom, ale na obyčajinko (celkom jednoducho), bez čierneho čepca.

Chumľa, na ktorú sa zakladá čepiec pozostáva z podložky zvanej kolbáska, t. j. z kúdele omotanaj do plátna. Takúto podložku mali pripravenú ženy pre dievku po sobáši na čepenie. V Jakubanoch sa tento obrad robí dodnes. Chumľa sa upravuje tak, že vlasy sa otočia okolo podložky, šnúrkou sa pritiahnu a tzv. baršoňkou (zamatovou čelenkou) sa upevnia nad čelo. Až potom sa dáva na hlavu čepiec, ktorý dostáva mladuha po sobáši. Prvý čepiec je čornyj. Tento čepiec posielia mladoženích mladuhe ešte pred sobášom ako dar. Na čepci je pantlíka (stuha) v pestrých farbách. Po svadbe nosia ženy chustky a uväzujú ich pod bradou. Do konca XIX. storočia to boli chustky zvané kocky vovňany rozličných veľkostí, tkané na dvoch podnožiach. Začiatkom XX. storočia začali nosiť šatky: šafolky, štofky, kartunky, hodvábne, delinové a iné. V súčasnosti

Počas sobáša (B. Mrhová).

nosia do práce kartúnové, na sviatky plnokašmírové, polokašmírové šatky (poľsky chustocky). Viažu sa krížom popod bradu tak, aby bolo čepice s čipkami vidieť nad slychom a nad čelom.

Obuv bola zhotovená z dcmácich materiálov. Deti, muži aj ženy na pracovné dni obúvali kopcuny (papuče). Na nohu ovinuli honuši (onuce), ale len v zime. V teplých letných mesiacoch sa chodilo boso. V zime a počas chladných dní sa obúvali krpce. Po prvej svetovej vojne začali nosiť čierne čižmy s mäkkými sárkami. Čižmy sa obúvali len v nedeľu a sviatok. Krpce sa prestali nosiť pred druhou svetovou vojnou. Čižmy nosí už len staršia generácia. V súčasnosti sa nosia čierne kapce. Začali sa nosiť už aj biele kapce s čiernou obšivkou. Papuče sa obúvajú len zriedka, v pracovné dni. Topánky prišli do módy v období medzi dvoma svetovými vojnami. Nosia sa k sviatočnému a obradovému odevu polovysoké šnurovacie, vysoké šnurovacie a čierne poltopánky. V posledných

rokoch sa začínajú nosiť medzi mládežou topánky najmodernejších typov, bez ohľadu na ich farebné prevedenie. Do práce obúvajú pančuchy zvané patentky. Mláďenci si kupujú pančuchy a topánky podľa mestského vkusu.

Odevné doplnky.

Dievčatá, dievky a mladé ženy do 30-tich rokov ozdobujú si šijú na neделе a sviatky a k obradovému odevu sklenenými lúkanými guľkami navlečenými na farebné nitky. Nosia ich v niekoľkých radoch vo farbe, bieloj, zelenej a v červenej. Kedysi ich nosili len mladé ženy. Po prvej svetovej vojne ich prestali nosiť a s obľubou ich začali nosiť dievky. Kedysi ich vymieňali od príkupníkov za handry. V súčasnosti si ich kupujú v obchode. K vonkajšej výzdobe používali a používajú rozličné druhy bižutérie, napríklad, k výzdobe party. Sú to najčastejšie špendlíky so sklenenými farebnými hlavičkami, plastické a kovové brošle, flitre, krepinky, zrkadielka, figúrky pavúka a pod. Nosia ich na prednej strane na šafolkach. K výzdobe patria tiež *stuhý* rozličných veľkostí, širok a dlžok, harasky, cigánske tkanice a pod. Prstene boli oddávna vo veľkej obľube u dievok. Kupovali si ich na pútiach a jarmokoch. Niekedy ich dostávali aj darom od mláďencov. Od druhej svetovej vojny kupujú si zárobkové činné dievčatá v zlatníckych obchodoch prstene strieborné, ba i zlaté. V posledných rokoch sa ozdobujú už aj hodinkami.

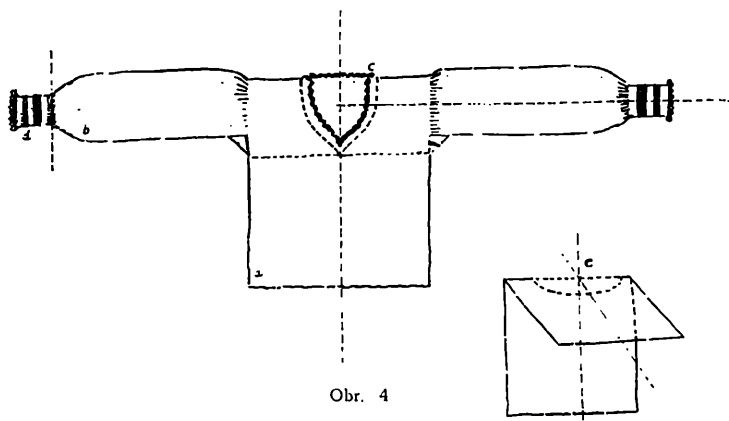
Praktickým odevným doplnkom sú rukavice. Dávnejšie ich používali k práci pri dreve v lesoch a okolo gazdovstva. Boli zhotovené z ovčej vlny jednoduchým spôsobom na doštičke, a volali ich *zopjastky*. Jednopalcové rukavice sa šili zo starého súkna. Rukavice nosili ženy aj deti len k práci. Zapjastky sa nosili ku kroju vo všetkých generáčnych skupinách, najviac k sviatočnej odevu. V súčasnosti sa nosia už len kupované v obchode a v zime, na pracovné dni, ušité zo starého obnoseného súkna.

Družice (V. Vydra).

Základný mužský odev.

Z najstarších odevných súčiastok v mužskom odevu je košeľa (kresba čís. 3). *Košuľa* bola zhotovená z pačesného plátna ľanového, a na veľké sviatky z drelichu. Pôvodný starý typ košele bol s úzkou obšivkou okolo krku a so širokými rukávmi, bez gombíkov a bez šnúrky, pretože obidve polovice košele na prsnej strane sa spájali a upevňovali mosadznou spinkou. Pod vplyvom módy zmenil sa tvar košele niekoľkokrát. Najzaujímavejším typom je u mužov

Obr. 4

v stredných a pokročilejších rokoch košeľa s manžetami zhotovená z lanového pačesného plátna, z tenšieho plátna a z drelichu. Mláďenci obliekajú košeľe kupované v obchodoch podľa mestského vkusu, v súčasnosti aj biele silonové košeľe z TUZEXu. Súčasný typ mužskej košeľe, ktorá je zhotovená z drelichu, má rozmery podľa proporcionality tela jej nositeľa. S obšívkou sa stretávame aj pri mužskej košeli. Utkaná je z červeného drelichu, pretkávaného bielymi páskami. Okraj obšívky tvorí čipka s modrobielymi a žltými uskami. Manžety sa uviazujú okolo zápästia keprovými šnúrkami tak, že jedna je pevne oviazaná okolo zápästia, zatiaľ čo druhá prechádza dierkou. Vnútro obšívky je ušité z kúpeného plátna. Na plečnej strane je rukáv pozberaný do faldov. Okolo krku je otvor lemovaný uskami z lanovej nite. Uvážuje sa na šnúrky (galunok) z jednej strany cez dierku. Medzi rukávami a hlavným dielom košeľe je tzv. *c v i k e l*. Tento novší typ košeľe sa nosí v Jakubanoch od druhej polovice XIX. storočia. Medzi tým zaniká starý typ a zároveň s novým tvarom košeľe s manžetami sa ujíma najnovší typ plátenej mužskej košeľe s užšími manžetami, polovysokým golierom ako na súčasných mestských košeliach.

K mužskému základnému — spodnému odevu patria tzv. *g a č y* (gate), ako časť bielizne. Od polovice XIX. storočia sa šili z hrubého pačesného lanového plátna. Nosili sa ešte aj po druhej svetovej vojne. Boli ušité z troch dielov. Šírka bola udaná šírkou plátna, najmenej však 50 cm. Dĺžka sa pohybovala podľa potreby, takisto aj šírku pásu. V páse sa udržali tým spôsobom, že pás sa zakrútil na uzol, nakoľko tento kus spodného odevu nemal na uviazanie šnúrky. Zhotovovali sa ručne veľkou ihlou, lanovou niťou doma, upradenou. Spodné nohavice nosili aj školáci. Títo si ich vpredu zapínali na jeden gombík, čím si ich upevňovali v páse. Súčasná mužská bielizeň staršej generácie sa pridrižiava ešte vždy archaických tvarov, dopĺňa sa nákupmi v obchodoch. Mláďenci a chlapci školáci obliekajú spodný odev podľa mestského vkusu.

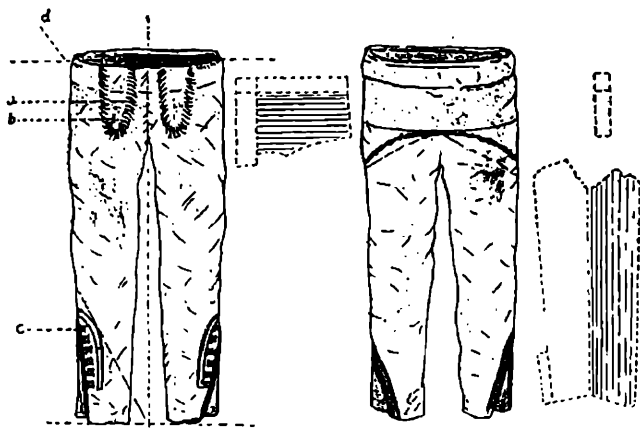
Na spodné gate obliekali sa v minulosti (a niektorí občania ešte aj v súčasnosti obliekajú) tzv. *ch o l o š ň i* (súkenné nohavice). Zhotovené sú z bura-

Muž v čipkovom kožuclu a v búravých chološniach (V. Vydra).

kovový gombík a na ňom bol uviazaný galúnok, ktorým sa koniec remeňa uviazoval podľa potreby do dierky (kresba čís. 5). Chološne nosili chlapi a dospievajúci mláďenci. Chlapci — školáci nosili polohunené gate a keď vyšli zo školy, nosili chološne. Chlapci v predškolskom veku nosili košefovitý odev *vigan*. Od druhej svetovej vojny prestali zhotovovať jak *vigany*, tak polohunené gate pre chlapcov. Tento archaický odev bol zamenený za konfekčný odev pre všetky stupne. Na košefu a kožušky, obliekali mláďenci a muži v zimných mesiacoch *hunc* so *šnurkami*. Boli zhotovené z bieloého súkna. Na jednu huňu bolo treba jednu šachu súkna (asi 2 m). Hunc nosievali družbovia k obradovému odevu, v pozdejších rokoch začali ich nosiť nielen mláďenci, ale aj muži (aj na pracovné dni). Pod huňu obliekali družbovia *lajblik* z čierneho súkna, v zime brávali čipkavý kožuštek. Mužské hunc sa líšili od ženských hunciek zvláštnymi záhybmi tzv. *krýlami* po bokoch. Hunc šil v Jakubanoch *Michal Kuzma*, ktorý umrel asi v roku 1950. Predtým šil hunc jeho otec a starý otec. Zhotovovanie hunc bolo v Kuzmovej rodine tradičné. Hunc, ktoré obliekali družbovia boli po leme vyšité červenou šnúrkou. Boli tiež bez gombíkov a šnúrkou v páse. Družbovia a starší chlapi si ich pridržovali rukou v páse. (obr. 6). Mužské kožušky a brušfaky, ako na str. 136—138.

vého vlneného súkna, preto ich volajú *chološní buri*. Búravé súkno docieľujú z bielej osnovy a čierneho útku. Na jedny také nohavice je treba pul šahy súkna. Súkno sa pred použitím folovalo na valche a potom vyťahovalo na doštičke súc zafažené skalou. To preto, aby sa nepodalo, aby *netaklo*. Ináč ostalo garbovite (hrčovité). Na ozdabu chološni sa používala červená niť zv. *šerščanka*. Kúpovali ju v obchode. Chudobnejší kúpovali súkno na nohavice od bohatších Jakubancov. Po vykrojení zošivali sa vykrojené diely mocnou doma súkanou lanovou niťou. Po bokoch boli vyzdobené *obramnkami*. Povedľa predných *rozporov* boli vystrihnuté a *prišité krytniky*, vyzdobené tiež šerščankami, pozdejšie aj vlnenými šnúrkami. Do chološni cez *hačnik* sa preťahoval remeň, široký asi 10 cm. Jeho dĺžka musela byť asi taká, aby sa jeho nositeľ mohol ním trikrát opasať. Na konci remeňa bol *prišitý*

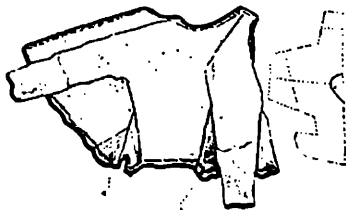

Obr. 5

Úprava a pokrytie hlavy.

Pozostávala z čiapok a klobúkov. Najstaršie pôvodné klobúky, na ktoré sa ešte v dedine pamätajú, menovali *krisakmi*. Mali ohnuté striešky dohora. Po obvode hlavy boli ovinuté galúnami a šnúrkami, ktoré v strapcoch viseli zo striešky dolu. Zahnutá strieška bola funkčne využitá napríklad pri práci, kedy slúžila ako miesto na odloženie drobného osobného inventáru, ktorý počas práce zavádzal, (fajka, tabak a pod.) Šírka ohnutej striešky bola často určovaná takouto praktičnosťou, ale aj osobným vkusom nositeľovým. Tento typ krisákov zanikol ešte v období prvej svetovej vojny. V zime nosievali chlapi a mládenci vysoké baranice z bielej alebo čiernej ovčej kožušiny. Po prvej svetovej vojne ujali sa najprv medzi mládenkami, pozdejšie aj medzi mladoženáčmi mestské vysoké klobúky v zelenej farbe. Po obvode hlavy, na širokej stuhe nosievali mládenci bižutériu a často aj emblémy náboženskej povahy nakúpené na pútiach. Čím viac bolo týchto ozdôb, tým bol klobúk parádnejší. Staré typy mládeneckých klobúkov objavovali sa medzi dvomi vojuami na hlavách družbov a mladoženíchov. Za nimi boli zastrčené vysoké kosierky, perá z kohútov, zámožní mládenci mali perá z pávy. Od roku 1954 sa tento typ klobúkov neobjavuje už ani na svadbách.

K ozdobám mužského odevu patrili mosadzné a pokřongové s p i n k y. Boli zhotovené z mosadzného alebo strieborného plechu v tvare deltoida umelecky vystrihnuté a vytepané. Boli zakončené zhora krížikom, dolu mali retiazky a šparcháč na čistenie fajok. Spinkou sa zapínala košeľa namiesto gombíkov, alebo šnúriek. Spinky pre samotné Jakubany boli typické ešte do konca XIX. storočia. Od toho času nosia ich už len bačovia.

Obr. 6

Zástavnik s kopiau na svadbe (B. Mrhová)

Nemlúvniatá obliekajú do pletených kupovaných súprav. Čepčky sú i dnes zhotovované doma. *Obuv* je továrenská. Deti nosia v pôlke, staršie deti nosia na rukách bez pôlky.

Detský odev.

Detský odev bol zhotovovaný zo zbytkov ľanového plátna, súkna a lacného kartúnu. Novorodené deti povíjali do čistých ľanových handier, a až po roku dávali deťom košičky a keď začali chodiť šli im vigany. Na hlavu šli deťom čepčky. Chlapcom dávali modrý čepice s mašličkami a našívanými perličkami zo skla, dievčatám z ružových, alebo červených látok. Až v školskom veku začali nosiť odev strihom podobný odevu dospelých, avšak z menej kvalitného materiálu. Chlapci nosili: polovlnené gate, huňku, kožušok—brušlačok, dievčatá: oplecko, huňku, brušlačok, sukňu. V súčasnosti už len dievčatá nosia odev strihom podobný odevu dospelých dievčat a žien. Chlapci majú konfekčný odev.

Odev do školy (V. Vydra).

Z á v e r.

Ludový odev v Jakubanoch, ako sa jeho jednotlivé formy do súčasnosti zachovali, je odrazom kedysi typickej ľudovej kultúry spišských Lemkov. Príspevok o ľudovom odevu v Jakubanoch nie je zďaleka tak vyčerpávajúcim, ako by si táto téma vyžadovala. Sme si vedomí nedostatku v nadväzovaní na historický a archívny materiál. Tieto pramene sú však pre oblasť spišských Lemkov neprístupné. Pre nedostatok ikonografického materiálu a historických prameňov nemohol byť materiál identifikovaný a skontrolovaný s vývojom odevu v predchádzajúcich vývojových etapách. Je pravdepodobné, že plánované výskumy v okrajových slovenských obciach na Spiši a v Šariši, nové výskumy v ostatných ukrajinských obciach na Spiši prinesú nové poznatky a pomôžu doteraz zovšeobecnené výsledky a súdy upresniť. Spôsob života a jeho premeny, ktorými v súčasnosti prechádzajú aj najvysunutejšie dediny spišských Lemkov sa odrážajú denno-denne aj v ľudovom odevu. Za niekoľko rokov aj v Jakubanoch prestane byť ľudový odev typickým znakom tamojšej ľudovej kultúry a zovšeobecní sa v odievaní príznačnom pre súčasnosť. Preto je potrebné pokračovať vo výskumoch naďalej.

SLOVNÍK NÁREČOVÝCH A ŠPECIÁLNYCH ODBORNÝCH VÝRAZOV.

- bazroň** — zamat
brošle — z franc., brasle (spony, ozdoby)
cigánske tkanice — ručne pletené tkanice z ručne usúkaných nítí pestrých farieb. Zhotovujú sa na doštičkách. Vyrábali ich Cigánky.
cvikeľ — klin
faldy — záhyby
forbotky — čipky
grádel — keprovaná látka vlnená, alebo bavlnená, mocne utkaná. V osnove sa opiera o ľanovú niť, ktorá musí byť dobre vybielená.
guba — súčiastka vrchného zimného odevu z ovčej vlny, utkaná a srsťou voni obrátená. Niekedy aj ovčiemu kožuchu obrátenému srsťou von sa hovorí guba.
haraska — domácky utkaná farebná stužka. Používajú ich ženy do čepcov a na upevnenie záster v páse.
jupka — tesne upjatá ženská blúzka.
karmazin — jemná, červená koža, ktorá sa používa na vyšívanie kožuchovej, (karmezin, karmosin, karmínová farba z červca nopalového).
keprovka — tkanina takej väzby, v ktorej útkové a osnovné nite sa preplietajú v uzlových bodoch v uhlopriečnych štvorcíoch.
časné plátno — hrubé ľanové plátno.
šáfol — tkanina z česanej vlny s keprovou väzbou trojnifovou aj štvornifovou, mäkká, bez lesku.

Literatúra.

1. *Gréb Július*: Zipser Volkstracht mit Trachtenbildern von Armend Velten. Kesmark 1926.
2. *Holovackij J. O.*: Narodnyje pesni Galickoj i Ugorskoj Rusi. I. časť. Moskva 1878.
3. *Houdek Ivan*: Cechovníctvo na Slovensku. Turč. Sv. Martin, 1943.
4. *Kovačevićová Soňa*: Vývin slovenského ľudového odevu. Príloha k publikácii J. Markov — Slovenský ľudový odev v minulosti. Bratislava 1956.
5. *Lukniš M.*: Jakubiany. Sborník prác Prírodovedeckej fakulty Slovenskej univerzity v Bratislave 1946.
6. *Melkovič F.*: Kušníersky cech v Starej Lubovni. Tatranské hlasy, roč. VI. 1939.
7. *Vydra Jozef*: Ľudová modrotlač na Slovensku. Bratislava 1945.

Kresby: Ján Olejník

VYSVETLIVKY K STRIHOM

- Obr. čís. 1. Košeľa (opliča dolhe). Stany (*b*) sú ušité z domáceho plátna, rukávy sú z drelichu (*a*) obšívka (*c*) je z červeného drelichu, manžety na rukávoch tiež z červeného drelichu (*d*). Bendľačka o dĺžke 75 cm sa oblieka na košuľu (*e*).
- Obr. čís. 2. Ženské oplecko (opliča korotke). Stany (*b*) sú ušité z domáceho ľanového plátna (*a*), rukávy z drelichu. Obšívka okolo krku je na červeno stehovaná (*c*). Manžeta na rukáve je z červeného drelichu (*d*), na prednej strane pod obšívkou je faldovaná vyšívka (*e*). Medzi stanom a rukávom je cvikeľ (*f*).
- Obr. čís. 3. Celok a strihový rozbor mužského kožuška (brušlak s čipkou).
- Obr. čís. 4. Mužská košeľa. Stany sú ušité z ľanového plátna (*a*), rukávy z drelichu (*b*). Manžety (obšívky) sú z červeného drelichu (*d*). Otvor okolo krku je lemovaný uškami z ľanovej nite (*c*). Otvor okolo krku (*e*) bol vystrihnutý z prehnutého plátna určeného na stan. Jakubany, druhá polovica XIX. storočia.
- Obr. čís. 5. Súkenné nohavice v celku (chološni) a rozbor strihu. Povedľa rozporov (*b*) sú krytníky (*a*) vyzdobené šerščankami. Dĺžka krytníkov je 10–15 cm, dĺžka obrakov (*c*) 15–20 cm. Celková dĺžka sa riadi podľa vzhľadu nositeľa. Remeň sa zafahoval do hačníka (*d*). Typ súkenných nohavíc na prelome XIX. a XX. storočia.
- Obr. čís. 6. Huňa so šnúrkou. Celok a rozbor strihu. Je ušitá z domáceho bieleho súkna po bokoch naberaná na faldy, č. kryla (*a*) a ozdobená (štapaná) červenou šnúrkou (*b*). Jakubany na prelome XIX. a XX. storočia.

Drevené kostolíky v obci Nová Polianka a Rovné

Dielo ľudového výtvarníka veľmi úzko sívisi s prostredím, v ktorom žil. Známky tejto spätosti nesie predovšetkým voľba materiálu, z ktorého vytváral predmety a objekty charakteru úžitkového i dekoračného. V hornatých krajoch používa sa k stavbám hospodárskym, obytným a iným väčšinou drevo, v nížinných oblastiach sa uchyluje k materiálu, ktorý mu poskytuje príroda a to je kameň, alebo hlina.

Architektúra zhotovená z dreva je na Slovensku typická pre veľkú časť územia, kde bol dostatok takéhoto stavebného materiálu. Pre jeho ľahkú spracovateľnosť i konštruktívnu vhodnosť bolo obľúbené predovšetkým drevo ihličnatých stromov, ktoré u nás pokrývali väčšinu plôch severného a stredného Slovenska. V priebehu dlhodobého užívania tohoto materiálu, dosiahla drevená architektúra vysokú technickú, remeselnú a neskôr aj umelecko-výtvarnú úroveň. Drevo, ako stavebný materiál sa postupne používalo od najjednoduchších úžitkových konštrukcií k stále vyspelejším, zložitejším a náročnejším. V takomto zastúpení najdeme použité drevo u rôznych druhoch stavieb. Užíva sa rovnako u obytných, hospodárskych, výrobných, technických i kultových objektov.

Slovensko je známe bohatstvom ľudovej drevenej architektúry, hodnotenej jak po stránke konštruktívnej, tak i po stránke výtvarnej. Zvlášť vrcholné diela, ako kostoly a zvonice dosahujú vysokú technickú aj umeleckú úroveň a radia sa k najzaujímavejším a najtypickejším monumentálnym dreveným stavbám. Historický vývoj, geografické i etnické členenie súbežne s regionálnym delením spôsobili, že na našom území sa stretávame s pozoruhodnými architektonickými typmi závislými od oblasti v ktorej boli stavané, od obdobia vzniku i od náboženskej príslušnosti stavebníkov. Podľa historických zpráw a archívnych dokladov vieme, že pôvodne na našom území existovalo oveľa viac drevených stavieb, než ako sa nám zachovali do súčasnosti. Drevo nie je natoľko trvanlivým materiálom ako je kameň, alebo pálená tehla. Napriek tomu však, že mnohé z drevených stavieb už nejstujú, predsa máme dodnes zachované aspoň hlavné typy kostolov, ktoré nám podávajú obraz o tom, ako sa v jednotlivých oblastiach Slovenska stavalo.

Nová Polianka, drevený prav. kostol — exteriér.

Starší stavebný sakrálny typ nám reprezentujú drevené kostoly najmä v severnej časti Slovenska. Naväzujú ešte na gotickú architektúru. Ich hlavným znakom je pozdĺžna orientácia stavby. Takéto objekty máme zachované v obci Trnové pri Žiline, Tvrdošín na Orave, Hervartov pri Bardejove atď. Na strednom a aj na severnom Slovensku sú to zase stavby centrálné, ktoré majú v pôdoryse tvar gréckeho kríža. Takmer pravidelne sú vybavené emporami, čo zodpovedá kazateľskému typu chrámu npr. Hronsek pri B. Bystrici, Kežmarok, Palúdzka pri L. Mikuláši atď.

Na východnom Slovensku najmä v ukrajinských dedinách v oblasti karpatského oblúku s bohatými horskými masívami sa stretávame s typickými „cerkvami“, drevenými kostolmi východného rítu (pôvodne grécko-katolícke, neskôr pravoslávne). Mnohé z nich sú trojvežové, jednotlivé časti stavieb sú zdôraznené pôvabne gradovanými vežičkami, iné majú zase bohaté vyrezávané drevené architektonické časti, najmä prečnievajúce trámy. Vybavené sú bohatým vnútorným zariadením s dominujúcim honosným ikonostasom a citeľnými vplyvmi byzantského umeleckého odkazu, kde jednotlivé umelecké diela, najmä obrazy sú vytvorené vplyvom ustáleného kánonu východného rítu. Väčšina týchto kostolov pochádza z 18. storočia. Drobnými rozmerami, urbanistickým začlenením do krajiny, situovaním v dedine a úpravou okolia pripomínajú čosi nevýslovne pôvabné a niečo tak veľmi archaické, že keď odhliadneme od hodnoty architektonickej a umeleckej, treba tieto objekty vysoko hodnotiť aj po stránke historickej, lebo v týchto jednotlivých predstaviteľoch máme akoby konzervovanú veľmi ďalekú minulosť, keď ľudový tvorca poznal takmer jediný nástroj a tým bola sekerka. Jej pomocou stínal, rúbal, tesal, pritesával, zdobil a dokonca zhotovoval aj také súčasité stavieb, ako boli prosté drevené klíny, ktoré používal na spájanie trámov alebo dosák, ďalej zhotovoval dômyselné ukončenia zrubov-zámky, ktoré zabezpečovali nevšednú pevnosť a stabilitu tomuto drevenému stavebnému materiálu.

Drevo nie je trvanlivým materiálom a podlieha povetnostným vplyvom, biologickým i chemickým procesom ako hniloha, huby, paraziti atď. K udržovaniu konštruktívnych a statických vlastností vyžaduje pomerne veľkú opateru, včasnú a dobrú údržbu. Ak sa tejto pozornosti dreveným stavbám nedostáva, veľmi rýchlo podliehajú zhubnému zubu času. Tento proces môžeme sledovať nielen na hospodárskych a obytných stavbách, ale aj na mnohých drevených kostoloch, ktoré zvlášť po druhej svetovej vojne stratili svoju pôvodnú funkciu a tým aj potrebnú starostlivosť. Na východnom Slovensku je tento zjav pomerne častý. Príčiny sú mnohé. Najčastejšie je to stavba nového murovaného kostola, ktorý oveľa lepšie reprezentuje zlepšené hmotné podmienky obyvateľov. Neraz veľmi vplyva na stav objektu aj súčasný veľký nedostatok kvalitného dreva — deficitného materiálu v našom národnom hospodárstve. Ďalšou príčinou sú aj prevažne veľmi drobné rozmery a teda malá kapacita týchto starých drevených objektov a v nemalej miere je to i zmena názoru v oblasti ideologickej. Tak sme neraz svedkami pomalého chátrania týchto častokrát až rozprávkovo pekných objektov. Žiaľ, musíme konštatovať, že napriek štátom organizovaným ochranným opatreniam, nedarí sa vždy zachovať ich pri živote.

K takým objektom, ktoré už v našej súčasnosti zanikli, alebo stoja tesne pred zánikom, patria aj pozoruhodné drevené kostolíky v ukrajinských dedinách Nová Polianka a Rovné na východnom Slovensku. Tomuto druhu objektov sa u nás zatiaľ nevenovala dostatočná pozornosť a preto ich nemáme ani vedecky

spracované a dokumentované v potrebnom rozsahu v našej literatúre. Doterajšie pohľady na tento druh stavieb sa zamerali predovšetkým na ich stránku výtvarno-atraktivnú a len sporadicky sa zjavovali práce, usilujúce sa o ich vedecké spracovanie.

Takmer neodvratný zánik mnohých takýchto objektov priviedol pracovníkov Slovenského ústavu pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody na myšlienku zdokumentovať tento druh pamiatkového fondu a aspoň tak ho zachovať pre budúcnosť. S výskumom sme započali v r. 1957. Už od tohoto času zanikol kostol v Novej Polianke (1961) a zánik kostola v Rovnom je len otázkou času.

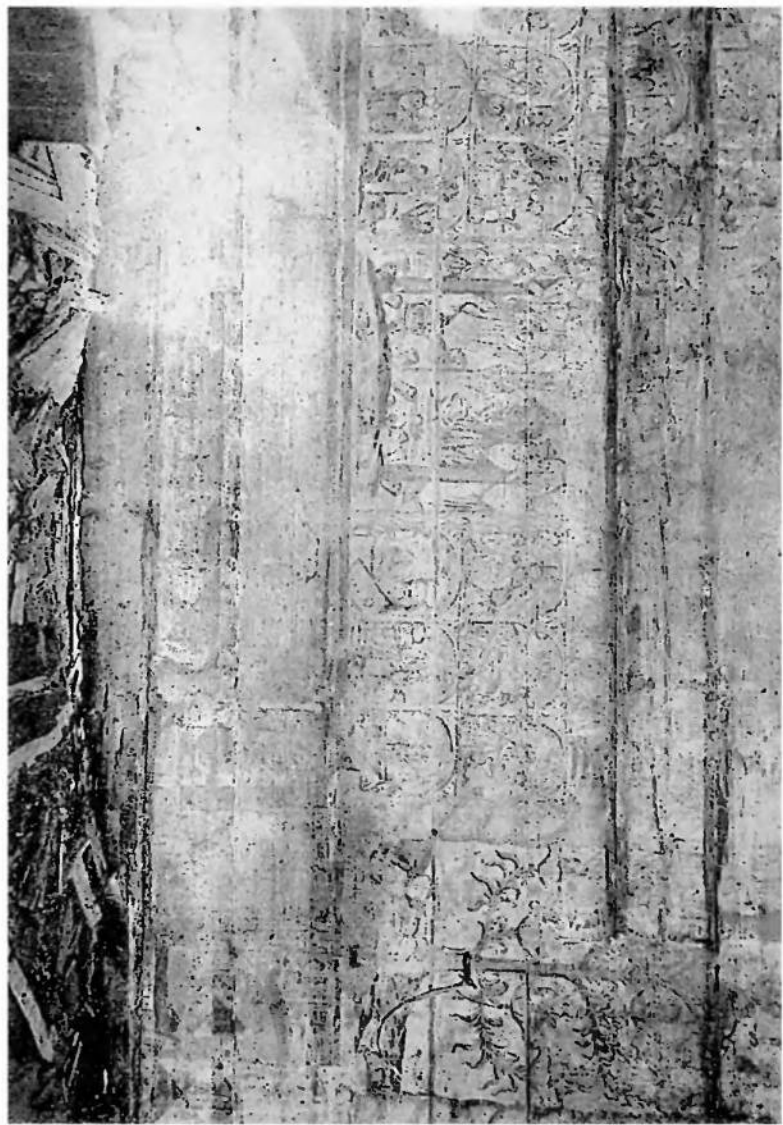
Oba drevené kostoly sú situované v Nízkych Beskydách vo východnej časti dnešného okresu Bardejov. Obec Rovné sa nachádza juhozápadne, Nová Polianka zase juhovýchodne od Svidníka, bývalého okresného mesta. Kostoly vznikli v 18. storočí medzi rokmi 1766—1785. Vykazujú konštruktívnu, dispozičnú i umeleckú príbuznosť, čo je zdôraznené i tým, že interiéry oboch stavieb boli pôvodne dekorované na stenách, alebo stropoch nástennými maľbami, predvážne ľudového charakteru. Už v čase výskumu (1957) bol stav oboch objektov dezolátny. V prípade nástenných maľieb, v Novej Polianke sa v mnohých prípadoch maľba už nedala identifikovať.

Starším objektom je drevený kostol v Novej Polianke, ako to dokumentuje letopočet nad vstupným portálom, vedúcom do kostola; postavený bol v r. 1766. Samotná obec leží v Ondavskej vrchovine, v nerovnom svažitom teréne. V jej severnej časti stál drevený kostol. Príčinou zániku stavby boli jednak frontové udalosti, vlhkosť zapríčiňujúca hnilobu a existencia nového murovaného kostola, ktorý prevzal pôvodnú funkciu staršieho objektu a tým bol predchádzajúci kostol odsúdený k zániku.

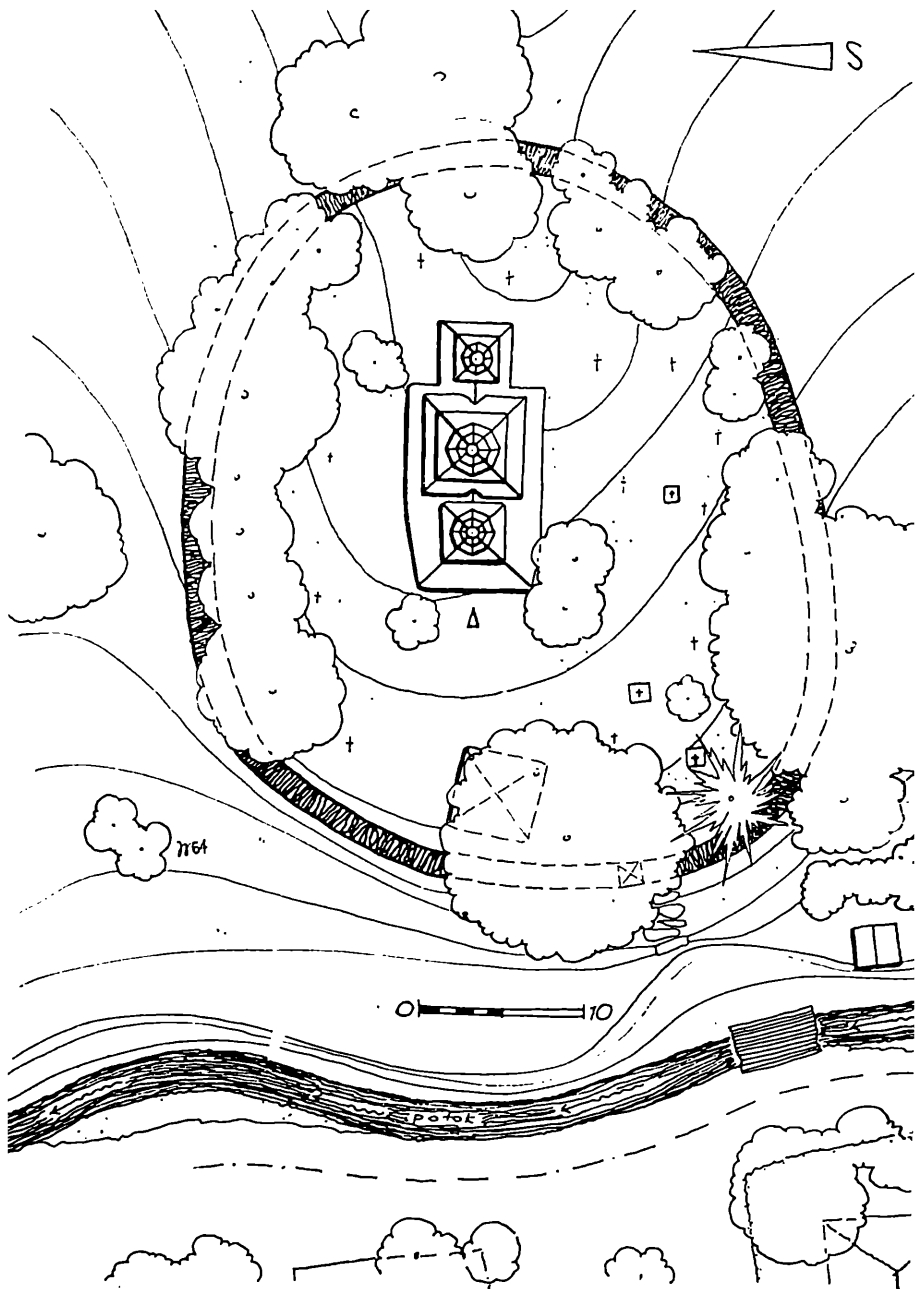
Pôvodná ľudová architektúra v obci bola drevená, zrubová, obielená, so slamenými strechami. Charakter obce i kostola tvoril harmonickú jednotu. Kostol na návrši nad obcou vytváral prirodzenú dominantu. Prístupný bol lávkou, vedúcou cez potok, ktorý preteká blízko cesty. Obohnaný bol nízkym kamenným múrikom s pôvodným vstupom na juhozápadnej strane, z ktorého sa zachoval malý kamenný stĺpik. Pri obvodovom múre západne od kostola stála malá drevená zvonica drevenej konštrukcie. Pokiaľ sa dalo usúdiť podľa zbytkov stavby, bola mladšia ako samotný kostol a pochádzala z druhej polovice 19. storočia. V ohradenom priestore okolo kostola bol umiestnený cintorín, pôvodne s drevenými náhrobníkmi. Do súčasnosti sa zachovali dva železné a jeden kamenný náhrobník, pochádzajúce z druhej pol. 19. storočia a niekoľko jednoduchých drevených krížov. Kostol je ponorený do zelene košatých vysokých stromov, rastúcich pri ohradnom múre, takže prirodzené vyvýšenie areálu kostola stúpajúceho na východ bolo ešte viac zdôraznené.

Kostol je zrubový, trojpriestorový. Skladá sa zo svätyne, lode a podvežia — babinca. Trojitosť priestoru je zdôraznená aj trojicou veží.

Svätyňa orientovaná na východ má takmer štvorcový pôdorys s rovným uzáverom. Hladké steny pokrývala nástenná maľba s figurálnymi a rastlinnými prvkami. Na východnej strane bolo pravouhlé okno, úplne jednoduché, na južnej dve okná vedľa seba s kovovými tyčami, nahrádzajúcimi mreže. Svätyňa je krytá drevenou, zrubovou, lomenou „kupolou“, vytvorenou striedaním šikmých a vodorovných plôch. Aj v lodi, steny pokrývala bohaté rozvinutá nástenná maľba. Z vonkajšej strany bola zrubová konštrukcia krytá vertikálne kladenými šindľami, ktoré chránili stavbu pred nepriaznivými poveternostnými vplyvmi. Okno

Nová Polianka, nástenné malby.

Nová Polianka. Situácia umiestnenia kostola v kamennej ohrade pri potoku.

chránila malá šindľová strieška, ktorá prečnievala o niečo viac v hornej časti — v supraporte, ako v časti dolnej — parapete. Z oboch strán okna bola vyrezávaná doska. Svätyňa kryla stanová zdvojená strecha, z dvojicou barokových cibúl a s lucernou v hornej časti. Strechu kryl šindel.

Pôvodne oddeloval svätyňu od lode, dnes nejestvujúci ikonostas. Na jeho mieste zostal len pozdĺžny výrez. Hladké steny kryla nástenná maľba s bohатыmi barokovo-rokokovými ornamentami, s veľkými i malými figurálnymi scénami, ktoré najkompaktnejšie pokrývali severnú, ničím nerušenú stenu. Na juhu bolo dvojité — združené okno, chdobne riešené ako vo svätyňi. Aj loď bola pokrytá lemenou zrubovou „kupolou“, zstavenou striedaním šikmých a rovných plôch s iluzívnou nástennou maľbou. Na západe bol pozdĺžny otvor, pripomínajúci široký sedlový portál, vedúci do babinca — podvežia. V lodi, v priestore ukončenia vertikálnej časti a v zlome steny vytvárajúcej zrubové zastropenie na spôsob lomenej kupole sledujúcej približne obrys zastrešenia, nachádzali sa dva tránce, zakotvené do bečných zrubových stien lode, ktoré mali pravdepodobne funkciu tiahol, aby tlaky ťažkého zastropenia vedy a kupoly, neroztlačili steny lode vo vrcholovom venci zubov vertikálnych stien. Tiahlo pred ikonostasom bolo zakotvené na vonkajšej strane do dvoch vertikálnych stĺpov po oboch stranách lode, ktoré súčasne aj podporovali strešnú konštrukciu. Z vonkajšej strany bol zrub lode pokrytý vertikálne kladenými, vzájomne sa presahujúcimi šindľami, ako ochrana proti poveternostným vplyvom, najmä proti zatekaniu. Strecha sledovala konštrukciu lomenej zrubovej kupoly, obdobne ako nad svätyňou.

Podvezie vtiahnuté do stĺpkovej konštrukcie vlastnej veže bolo zrubové, taktiež približne štvorcového pôdorysu. Zastropené bolo dreveným trámovým stropom s viditeľnými trámami a došteným záklopom. Západná stena podvežia v strede bola prerušená vstupným obdĺžnikovým portálom s datovaním. Severná a južná stena bola opäť pomaľovaná figurálnymi a rastlinnými motívmi, kým stropná maľba pripomínala mramorovanie. Podlahy celého interiéru kostola sú doštené s malým vyvýšením pred ikonostasom, ktoré pokračuje aj do svätyne.

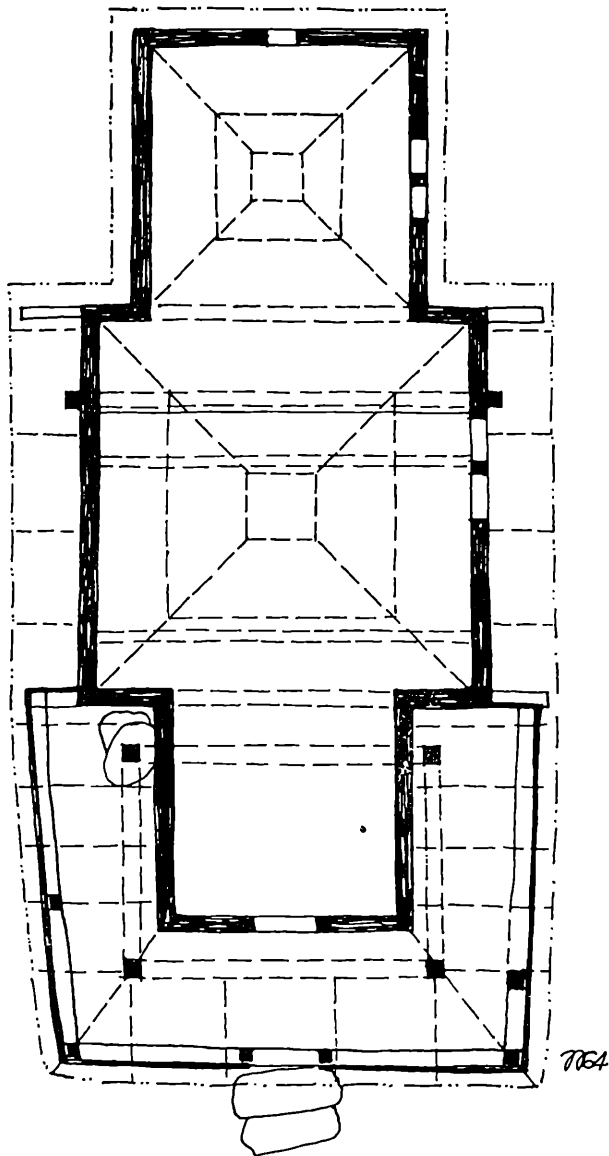
Veža je vytvorená štyrmi mohutnými stĺpmi, ktoré smerom dohora sa k sebe vzájomne približujú (do stredu), čím vzniká kónicky hranolovitý priestor. Severovýchodný stĺp bol pravdepodobne pre poškodenie skrátenej a podložený plochými valúnni veľkých rozmerov. Veža je vystužená vo všetkých plochách po svojom obvode zavetrovaním ondrejovými križami, ktoré zasahujú až do jej najvyššej časti, do priestoru izbice — domčeku, ktorý tvorí vlastnú ozvučnicovú časť zvonice. Z vonkajšej strany je telo veže vertikálne ošindľované a plynule vyrastá z valbovej strechy, ktorá po obvode veže obieha okolo babinca a podvežia. Táto strieška svojou okapovou časťou lemuje aj božné steny lode, kde dosahuje po parapet združeného okna. Stenu priestoru okolo podvežia vytvára stĺpkova konštrukcia uložená na prahoch a vertikálne odoštená. Doštenie je v okapovej časti lemované dekoratívnou doskou s polokruhokými výrezmi z plošiek medzi polkruhmi vybieha vertikálne lištovanie, prekryvajúce spáry dosák. Podobne je dekorovaná aj vonkajšia plocha izbice, ktorá navyiac je na spodnej strane ukončená polkruhovo vyrezávanou doskou, prekryvajúcou zapustené šindľovanie kónicky zúženej veže. Na všetkých štyroch stranách má izbica okenné otvory obdĺžnikového tvaru s uskočeným polkruhovým výrezom hornej časti. Medzi nimi sú namalované ciferníky hodín ako dekorácia. Zvony boli uložené na spodnom prahu izbice o čom svedčia horizontálne preložené tránce. Na hornom prahu,

ktorý súčasne ukončuje vlastnú hranolovitú hmotu veže, je vztýčená drevená konštrukcia zastraženia veže v podobe dvojitej cibule s lucernou. Jadro tejto konštrukcie tvorí spodný nosný stĺp, uložený na krížnych trámoch nad izbicou, do ktorého sú začapované doskové — fošnové tvarovky ako vlastnej stanovnej striešky, tak i cibule. Veže kostola sú zakončené výtvarne veľmi zaujímavými, priam umelecky spracovanými železnými krížami, ručne vytepávanými z pásového železa, ktoré tvorí nosnú rámovú konštrukciu. Z plátok — tenkých pliesok sú vytvorené tepané dekorácie obyčajne na krížení. Napriek presnej danosti tvaru, jasne sa prejavuje rukopis majstra v malebnej nepravidelnosti a individuálne riešenej dekorácii, ideove štylizovanej a pripomínajúcej nebeské telesá — slnko, mesiac a hviezdy. Kríže sa rozlišujú predovšetkým podľa veľkosti a úmerne rastú ich rozmery s výškou vežíčiek. Je bežným zjavom, že na jednom drevenom kostole sú tri kovové kríže, ale v konečnom dôsledku je každý iný. Rozdiel sa najviac prejavuje v individuálne riešených zdobných detailoch, buď v krížení, na okrajoch ramien kríža, alebo pri jeho päte. Pravidelne vznikli tieto kovové detaily súčasne so stavbou. Aj v prípade kostola v Novej Polianke môžeme povedať, že pochádzajú z druhej pol. 18. storočia. O ich tvorcach, práve tak ako aj o staviteľoch kostolov nič nevieme. Pokiaľ sa drevené kostoly stavali v posledných desaťročiach je známe, že práce zo železa zhotovovali občania cigánskeho pôvodu, takže nie je vylúčené, že aj tieto „historické“ kovové predmety majú podobný pôvod.

Kostol v Novej Polianke sa už veľmi dlho nepoužíval a vnútorné zariadenie bolo odstránené. Z pôvodnej umeleckej výzdoby sa zachovali len nástenné maľby, ktoré veľmi zvyšovali hodnotu objektu. Podľa fragmentov jednotlivých scén môžeme dnes len vysloviť poľutovanie, že objekt takéhoto druhu musel podľahnúť skaze. Na všetkých voľných plochách stien svätyně, lode i podvežia, neznámy umelec rozvíril bohatú výtvarnú i farebnú škálu, zobrazil život tak ako ho okolo seba videl, alebo si ho predstavoval, oblečúc postavy do dobového rúcha a dajúc jednotlivým osobám také úlohy, ako predpisovala zobrazovaná scéna. Cirkevné námety nezobrazoval schematicky, ako to bolo požiadavkou pri ikonostase, oltároch, alebo maľbe vo svätyni, ale voľným prepisom, pri ktorom nechýbalo zobrazenie s veľkým smyslom pre divadelné radenie postáv i zobrazovaného deja. V mnohých prípadoch zobrazil priamo svojich spoluobčanov v jednotlivých biblických scénach.

Vo svätyni mal maliar k dispozícii len tri steny a „kupolu“, štvrtá stena bola vyhradená pre ikonostas. Hladká, bez akéhokoľvek otvoru bola plochá severná, pre výtvarníka najpriateľnejšia. Druhé dve, východná a južná približne v strede plochy boli prerušené oknami, takže umelec musel s touto skutočnosťou počítať. Všetky tri steny vertikálne rozčlenil farebnými pásmi a pruhmi. Do širších plôch namaloval jednoduchú rastlinnú ornamentiku v podobe zelených úponkov, rozvilín a rúžových, alebo červených ruží. Mimo tejto schematickej dekorácie obohatil steny o dvojice postáv na severnej a južnej strane, ktoré umiestnil asymetricky v pozdĺžnych dekoratívnych rámoch. Postavy sú znázornené takmer v životnej veľkosti. Maľby v čase výskumu boli už veľmi schátralé a ako tak bola poznateľná len jedna postava na severnej strane. Analogicky môžeme predpokladať, že všetky boli odedé v bohatých východných cirkevných rúchach na prsiach s ťažkou refazou a krížom. V rukách držali buď palice, alebo knihy, prípadne pravica bola vztýčená, akoby k žehnaniu. Postavy predstavovali vysokých cirkevných otcov — svätcov. Tak ako steny, bola pomalovaná aj kupola, ale už

0 1 5

Nová Polianka. Pôdorys kostola.

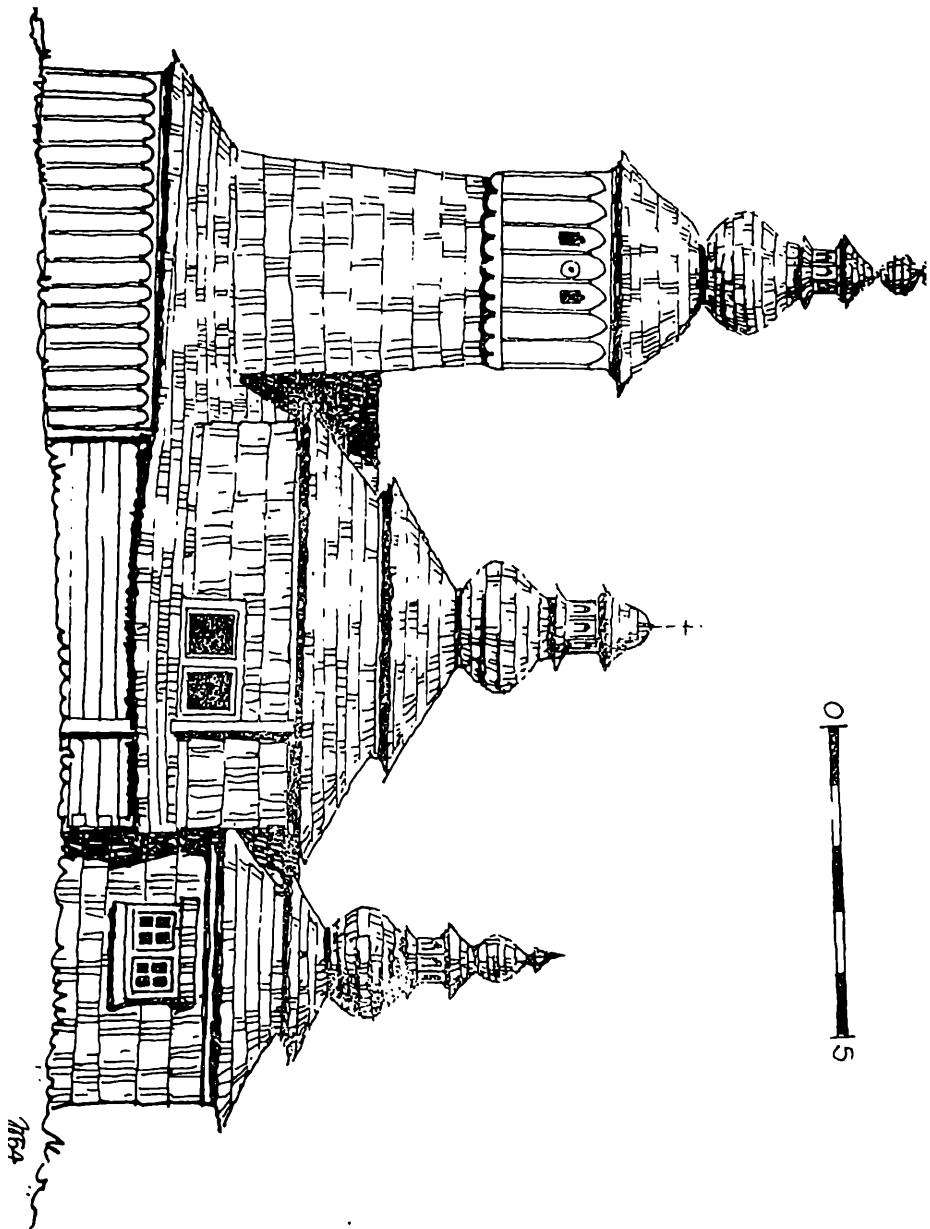
Nová Polianka, vstupný portál

jednoduchšími výrazovými prostriedkami. V prvom zalomení, ale už na všetkých štyroch stranách sú obdialnikové rámy s uskočeným polkruhovým zakončením. V rámoch sú poprsia svätcov. Smerom do hora jednotlivé steny „kupole“ vyplnil maliar hlavičkami puttí. Tunajšia farebná škála je o niečo jednoduchšia ako sú maľby lode. Geometricko-rastlinný ornament je neutrálny a riešený tak by nevytvoril silnú konkurenčnú zložku figurám a v podstate tvorí len pozadie. Nositeľom deja sú tuna cirkevné postavy svätcov, ktoré mal zdôrazniť predovšetkým dôležitosť a vážnosť priestoru.

Ovela voľnejšie sa maliar vyjadroval v lodi, určenej pre pospolitý ľud. Všetky steny priamo hýrili širokými farebnými škálami, v ktorých prevládali farby živé a teplé. Na všetkých stenách, ktoré mal maliar k dispozícii rozvinul veľké i drobné naratívne scény, v ktorých približoval prostému dedinskému kolektívu deje dávno minulé. Jednoduchými výrazovými prostriedkami, priamo naučným spôsobom oboznamoval prostý ľud s obsahom starého i nového zákona. Navštevnička uvádzal priamo do stredu dejov, ktoré maliar podával jednoduchou zrozumiteľnou formou, takže prichodiaci sa pozerali na jednotlivé scény ako na známe udalosti a deje a jednotlivé postavy realisticky zázornené sa mu vlastne stali priam dôverne známe a blízke. Maliar takto vytvoril protiváhu ikonostasu, kde jednotlivé scény a postavy museli byť zobrazené prísne podľa požiadaviek ikonografie.

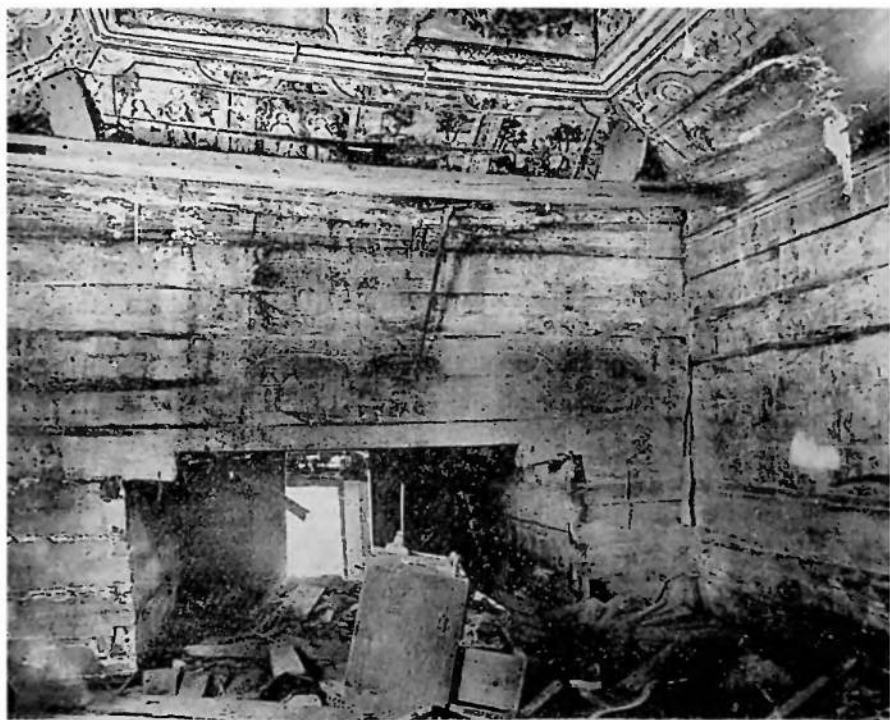
Najjednoduchšie riešil umelec východnú, pohľadovú stenu. Tu kedysi dominoval ikonostas. Zdôraznenie dôležitosti tejto časti kostolného priestoru previedol maliar bohatou purpurovou draperiou, riešenou na spôsob baldachýnu vo vrchole s korunou, ktorú po stranách držali anjeli. Záhyby drapérie prechádzali aj na bočné steny. Takéto riešenie, ale v rustikálnej forme veľmi silne pripomína donnerovské oltáre, ktoré sa vyskytovali buď ako maľby, alebo ako troj priestorové vybavenie predovšetkým v kostoloch západného Slovenska.

Aj v lodi, tak ako aj vo svätyni mal umelec k dispozícii ničím nerušenú severnú stenu. Prv než začal maľovať figurálne kompozície, opticky ju rozdelil nasledovne. Spodnú časť maľby a tým aj steny riešil ako sokeľ vo forme rúžovočerveného štvorcového geometrického ornamentu, pripomínajúceho renesančné sgrafitové kvádrovanie. Po stranách ohraničil stenu namaľovanými točnými barokovými stĺpmi s modrým driekom a žltočervenou kompozitnou hlavicou. V hornej časti tesne pred zošikmením je maľovaná rímsa s červenými čabakami, spočívajúca na hlavičkách stĺpov. Keď mal už stenu takto „architektonicky“ rozčlenenú pristúpil k dôležitejšiemu zobrazeniam. Približne do stredu steny umiestnil obraz Kalvárie, vo festonovom obdialnikovom ráme. V jeho vrchole je srdce obtočené trňovou korunou a po stranách sú puttí. Na samotnom obraze sú tri ríše podľa obvyklého znázornenia v strede s Kristom, po stranách s lotrami. Pod stredným krížom sú postavy Márie, Márie Magdalény a Jána. Pod dvoma bočnými krížami sú schematicky naznačení ostatní učinkujúci, to sú žoldnieri, predstavitelia zákona a pospolitý ľud. Po stranách tohto ústredného deja umiestnil dvanásť a dvanásť scén, predstavujúcich deje z nového zákona. Scény sú vždy po troch vedľa seba a po štyroch nad sebou. Oddelené sú maľovanými stĺpmi na spôsob arkád. Maľby predstavujú jednotlivé scény majú neutrálne pozadie. Mnohé, najmä civilné postavy sú odete v rúchach, aké umelec videl na svojich súčasníkoch. Svedomite namaľoval hlavných predstaviteľov, kým ostatných účinkujúcich znázornil skratkovitou a náznakovou formou buď na okrajoch, alebo v pozadí obrazu. Pokiaľ sa dali jednotlivé scény rozoznať, pred-

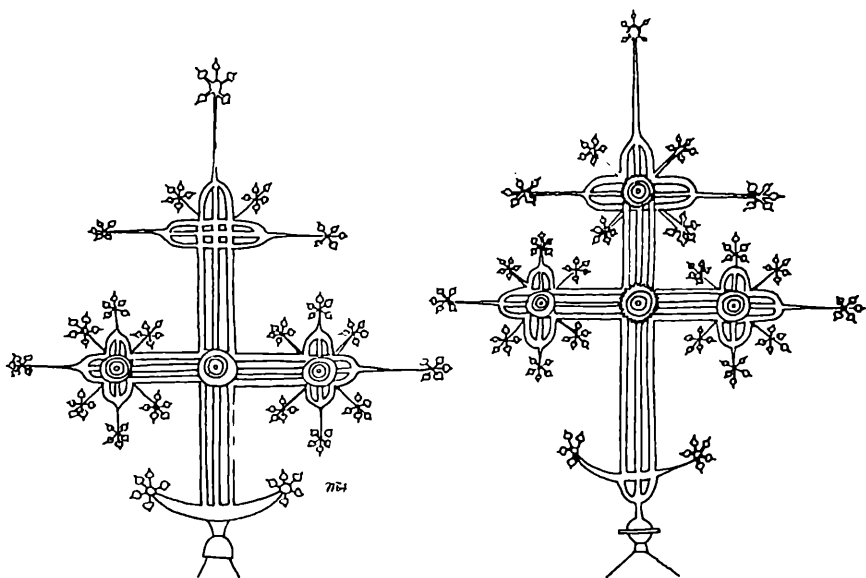

Nová Polianka. Pohľad na kostol z užnej strany

stavovali tieto na západ od ústrednej kompozície: Kristov vjazd do Jeruzalema, Kristus na hore olivovej, Kristus pred Kajľášom, Pilátom, Bičovanie, Nesenie kríža a Snímanie z kríža. Na druhej strane smerom východným bolo zase Tínnim koruncvanie, Posledná večera, Petrova zrada, Kristus pred zástupom, Kladenie do hrobu a Zmŕtvýchvstanie. Všetky zobrazené scény sú v podstate len ilustračné aby zdôraznili hlavnú, centrálnu tému — golgotskú tragédiu. Maľby sú živé s pestrú farebnou škálou s bohatstvom odtieňov a s realistickým podaním. Plocha severnej steny mimo tejto ústrednej kompozície je vyplnená ešte maľbou ikonograficky známou pod menom Jesse — predstavujúcou redôkmeň Kristov. Od predchádzajúcej naratívnej scény je oddelená maľovaným točeným stĺpom. V spodnej časti maľby Jesse je ležiaca postava, ovijajúca rukou driek schematicky znázorneného zeleného stromu, z ktorého vyrastajú vetve so štylizovanými žltými kvetami. V nich sú umiestnené postavy v pestrých rúchach. Vo vrchole je Mária s dieťaťom.

Nová Polianka, pohľad z loce do babinca — podvežia.

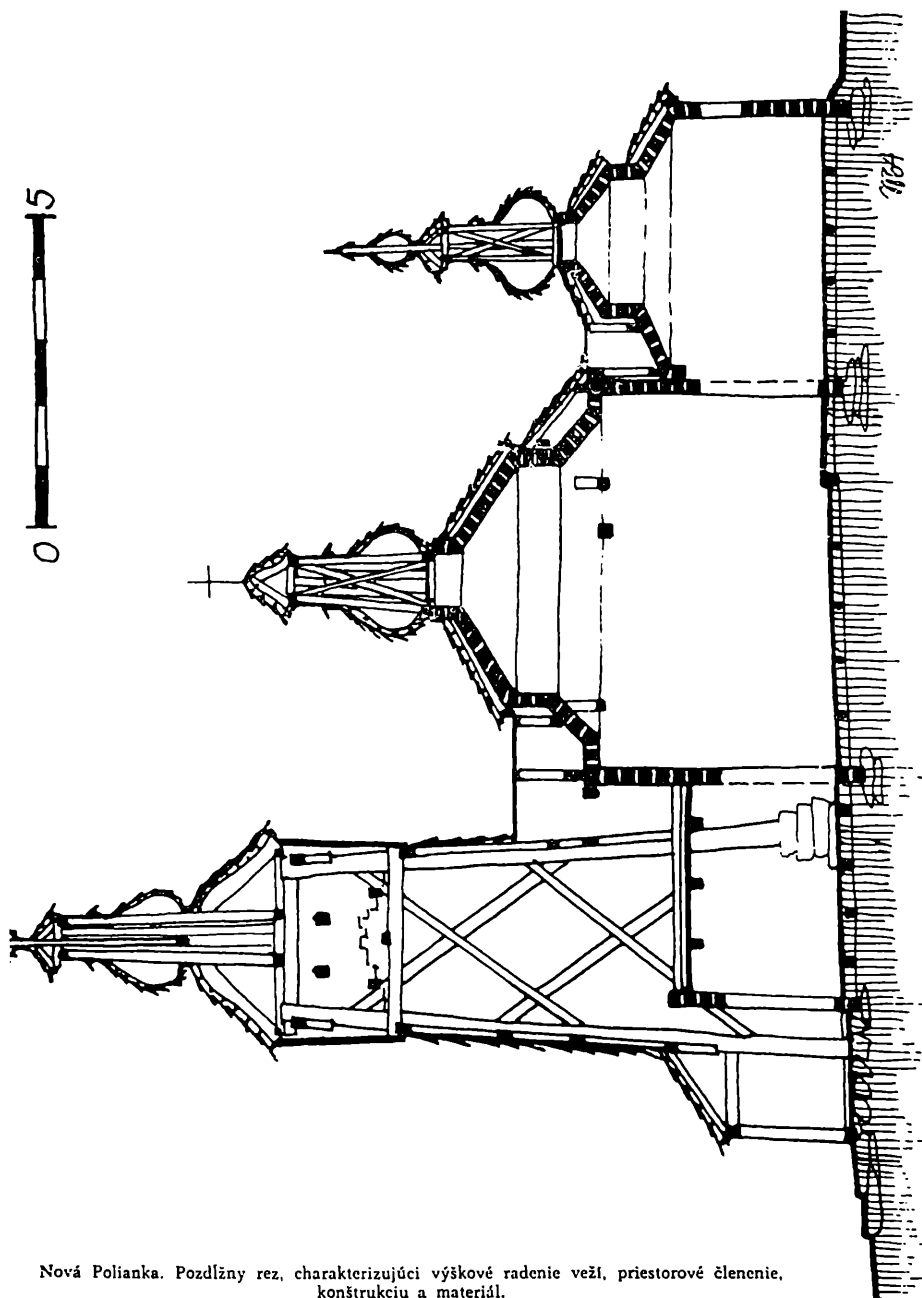

Nová Polianka. Ludovo vykuté križe na vežiach kostola.

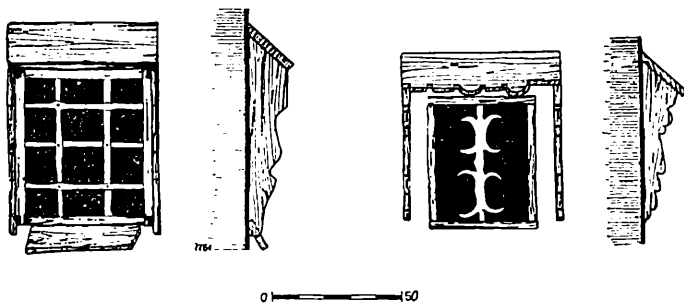
Dve ďalšie steny lode, južná a západná už neposkytovali umelcovi také možnosti. Aj tuná zachoval architektonické rozčlenenie stien — po stranách umiestnil barokové stĺpy, dolu kvádrovaný sokel, hore rimsu s čabrakami. Príbuzne severnej, bola riešená stena západná. Umelec vložil jednodivé dejá do arkád, opäť na neutrálne pozadie. Tunajšie scény predstavovali zase dôležité udalosti zo starého zákona ako npr. Potopa sveta, Noemov koráb, Pristatie Noemovho korábu, Návrat strateného syna a iné, žiaľ v čase výskumu už nerozoznateľné témy.

Na južnej strane sa umelec nepridržal rozdelenia steny do arkád, tuna znázornil len dva deje a to tak, že ich umiestnil po stranách okna. Bližšie k ikonostasu bola figurálna scéna s troma mužmi pri vatre, pravdepodobne Premenenie na hore Tábor, ale horná časť obrazu už bola nerozoznateľná. Smerom západným bola rozsiahla figurálna kompozícia predstavujúca Posledný súd. Obraz tohto námetu nesmel chýbať v žiadnom kostole východného rítu. Rozdelený je vždy na dve časti. V strede je oltár a pred ním ruka držiaca váhy. V hornej časti je zastúpené biblické postavy, v dolnej časti civilné — pozemské. Zaujímavá je vždy táto dolná časť, lebo tuná mohol umelec voľným spôsobom zobrazit jednotlivé hriechy tak, ako zodpovedali jeho umeleckej fantázii. Pravidelne zobrazoval skutočne existujúce postavy a rozohrával tu hrôzostrašné i komické scény s poučným obsahom.

Kupoľa je pomaľovaná už zjednodušeným spôsobom. V prvej zošikmej ploche, oddelenej od stien lode bohatým rastlinným festonom, sú umiestnené sa-

Nová Polianka. Pozdĺžny rez, charakterizujúci výškové radenie veží, priestorové členenie, konštrukciu a materiál.

Rovné. Riešenie okenných otvorov s mrežovým uzáverom.

mostatné obrazy v pozdĺžnych festonových rámocho. V nich sa striedajú figurálne námety prevážne cirkevného charakteru. Pokiaľ sa dali jednotlivé obrazy rozoznať, predstavovali; Stvorenie Evy, Prvý hriech, Útek sv. rodiny do Egypta, ďalej jednotlivých evanjelistov (Marek, Matúš, Lukáš, Ján) atď. Najzaujímavejšia bola skupina postáv na južnej strane, predstavujúca dvojicu odedú v zemienských rúchách v pozadí s kostrou symbolizujúcou smrť, ako i márnosť každého počinu. Aj tento figurálny „pas“ malieb je od nasledujúceho oddelený pestrým rastlinným festonom zostaveným zo zelených listových úpcnkov a ružovo-červených kvetov. Smerom dohora v každom zošikmenom poli „kupole“ bola namaľovaná postava anjela, stojaca na malom sokli. Každý anjel je individuálne pojatý predovšetkým čo do tvaru a farebnosti rúcha. Naproti tomu tváre sú pojaté úplne schématicky. Napriek tomu, že pozadie postáv je neutrálne, umelec sa pokúsil v spodnej časti obrazu znázorniť krajinu so schématickým zachytením jednotlivých tunajších dominant, ako je kostol, hrad, hradné ruiny, zvonice a obytné domy. Všetky voľné priestory, ktoré vznikli pri členení stien vyplnil umelec štylizovanou žltó-zlatou okrajovou ornamentikou, rastlinnými úponkami a festonmi.

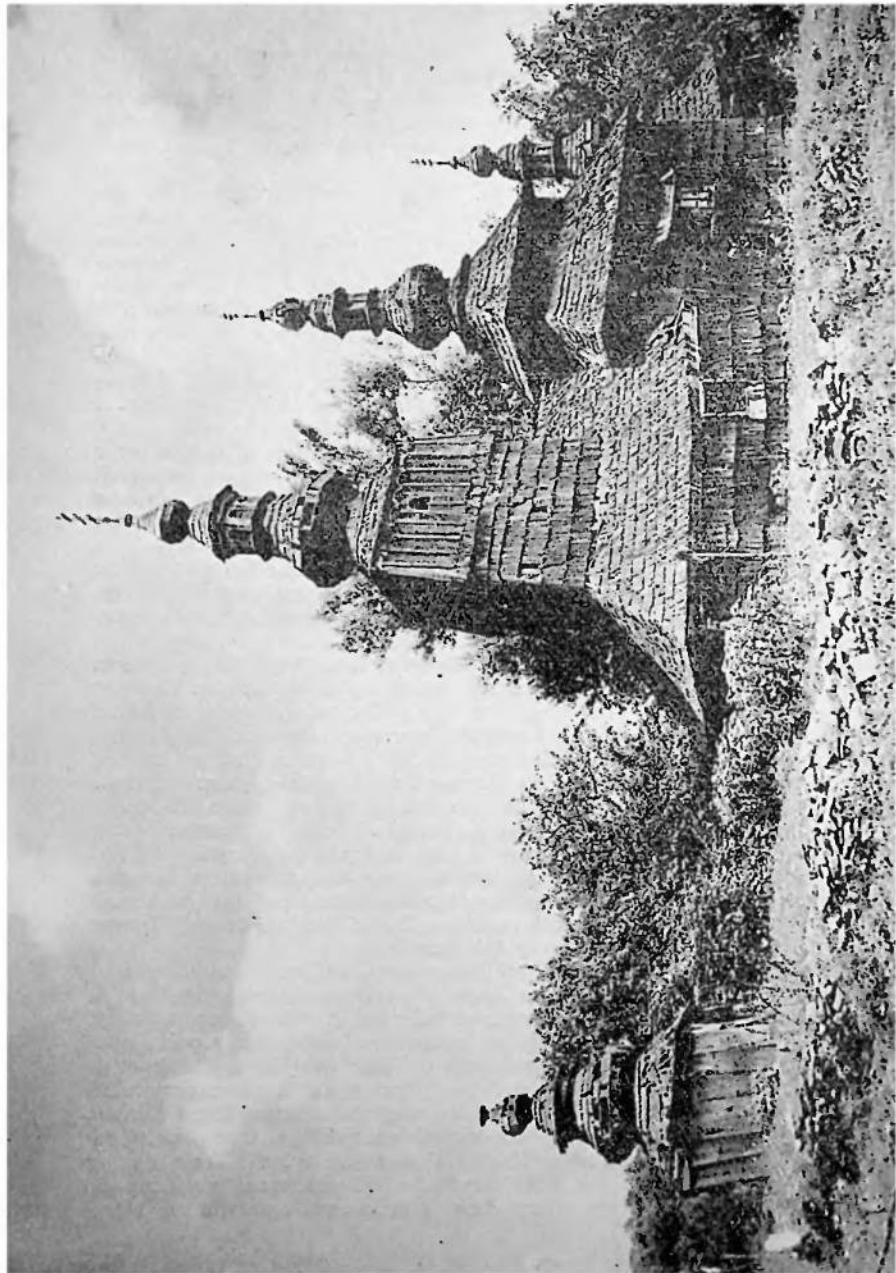
Na rozdiel od vybavenia iných drevených kostolov bol pomalovaný aj priestor tunajšieho podvežia — habinca. Strop zakrývala maľba na spôsob mramoru, veľmi obľúbený prejav barokového umenia. Na severnej a južnej stene boli pomerne veľké figurálne kompozície, lenže žiaľ v úbohom stave. Na jednej strane bola postava stojaceho svätca s mečom v ruke — sv. Michal, na druhej strane obľúbená maľba Márie-Ochraňkyne (Mantelschützmadonna), predstavujúca Madonu, ktorá zakrýva svojim plášťom skupinu veriacich. Priestor medzi maľbami je ponechaný pre pestrú štylizovanú rastlinnú a roka-jovú ornamentiku a spodný pás vyplňoval kvadrovany sokel. Maliar prv nč začal zobrazovať jednotlivé scény do viac-menej súvislých dejov musel získať hladký povrch stien. Tento dosiahol tak, že spáry pokiaľ boli menšie vyplnil kriedovým podkladom, väčšie medzery vyplnil zase hrubým plátnom. Na takto pripravenú plochu nanášal priamo farby. Vďaka farebnému pojatiu pôsobil celý objekt veľmi malebne a optimisticky čo zdôrazňoval aj vstupný portál s letopočtom 1766 a s jednoduchou bielo-zelenou ornamentikou pripomínajúcou gotický tzv. oslí portál.

Obec Rovné leží taktiež v Ondavskej vrchovine, v podobnom prírodnom prostredí ako Nová Polianka. Drevený kostol je situovaný pri ceste, na nepatrne vyvýšenom platô, lemovanom zo západnej strany vidlicou ciest, zo severovýchodnej a východnej potokom, tečúcim v nehlbokom koryte pod strmším brehom. Areál kostola je vymedzený na plochom, rovnom platô, nízkym kamenným múrom z lomového kmeňa, pomerne rozrušenom. Vstup do areálu, v ktorom bol podobne ako v Novej Polianke cintorín, vedie cez malú vstupnú bránku stĺpkovej konštrukcie, zastrešenú stanovou šindľovou strechou, ukončenou malou cibulou. Vstupná branka má štvorcový pôdorys s dvoma pevnými stenami na severnej a južnej strane a s dvoma voľnými prechodmi na strane východnej a západnej. Konštrukcia je úplne jednoduchá. Štyri stĺpiky stoja na rohoch a tvoria nosný vertikálny systém rámovej konštrukcie. Neprechodné steny sú vertikálne odošiené. Na západnej, vstupnej strane je segmentovo ukončený otvor, po stranách s jednoduchou dekoráciou roziet, najprv vyrytých a potom pomalovaných červenou farbou. Nad vchodom na ukončujúcom tráme je takmer nečitateľný nápis... „vsiju robotu zrodil Stefan Tulka 1782.“ Tento skromný údaj je veľmi cenný, lebo nielen že nám presne datuje dobu vzniku stavby, ale nám aj uvádza meno majstra a tým, že sa hovorí, o všetkej robote, nenecháva nikoho na pochybách o autorstve. Kto to však bol, odkiaľ pochádzal, koľko objektov zhotovil to nám ešte nápis nehovorí a snáď štúdium archívov, prípadne matrík by nám pomohlo osvetliť postavu a azda aj dielo majstra.

Kostol bol teda postavený v roku 1782 a nápis na hlavnom oltári s letopočtom 1785 nám presne datujú vznik i vybavenie stavby. Aj tento kostol, podobne predchádzajúcemu je zrubový, trojpriestorový, skladá sa zo svätyne, lode a rozšíreného podvežia.

Svätyňa má polygonálne ukončenie. Zostropenie nahradzujú šikmé, smerom dohora zužujúce sa doštené podbíjanie na spôsob zrkadlovej klenby. Samotný strop je už rovný. Svätyňu osvetľujú dve okná, jedno na východnej, druhé na južnej strane. Okno na východe má pozdĺžny tvar so železnou trňovou mrežou, zapustenou do zrubu. Z vonkajšej strany je okno zo strán chránené zdobne vyrezávanými doskami, zhora i zdola šindľovou málo prečnievajúcou strieškou. Na južnej strane je okno o niečo väčšie a zamrežované už novou, pravouhle uloženou mrežou. Okno je podobne ako na strane východnej chránené z bokov, z hora i zo spodu. Z vonkajšej strany je zrubová konštrukcia krytá vertikálne kladenými šindľom. Dvojité ihlancová strieška nesie dvojicu cibúl s laternou. Všetky tri vežičky boli pôvodne malebne a pestro kolorované, ako to dosvedčujú zbytky malieb, viditeľných voľným okom. Obe cibule boli červené, lucerna zeleno-modrá a slepé arkády lucerny boli červené.

Prechod zo svätyne do lode je krytý ikonostasom. Loď má takmer štvorcový pôdorys a krytá je zrubovou, lomenou „kupolou“, vytvorenou striedaním šikmých a rovných plôch. Na strope kupoly sa zachoval malý zbytok nástropnej maľby, predstavujúci Vzkriesenie Krista. Maľba je znázornená schématicky podľa ustáleného ikonografického pojatia. V strede lode približne vo výške troch metrov je trám s funkciou tiahla spojujúci severnú a južnú stenu, a tak zabezpečujúci tieto steny proti vybočeniu, vplyvom veľkého zaťaženia a tangenciálnych tlakov. Na juhu je umiestnené dvojokno, v strede predelené priečkou. Obe okná sú zamrežované horizontálne nad sebou kladenými trňovými tyčami. Tento tvar sa s obľubou používal u gotických okien, ale mreže boli umiestnené vertikálne. Po stranách okna sú ozdobne vyrezávané dosky s maľovanou ornamentikou vytvo-

Rovné, prav. kostol z r. 1782. — exteriér.

renou červenými volútami na modrom pozadí. Nad oknom bola pôvodne šikmá šindľová strieška. Dvojité stanová strecha nesie dvojité cibulovité veže s lucernou, pôvodne farebné riešené tak, ako vežička nad svätyňou.

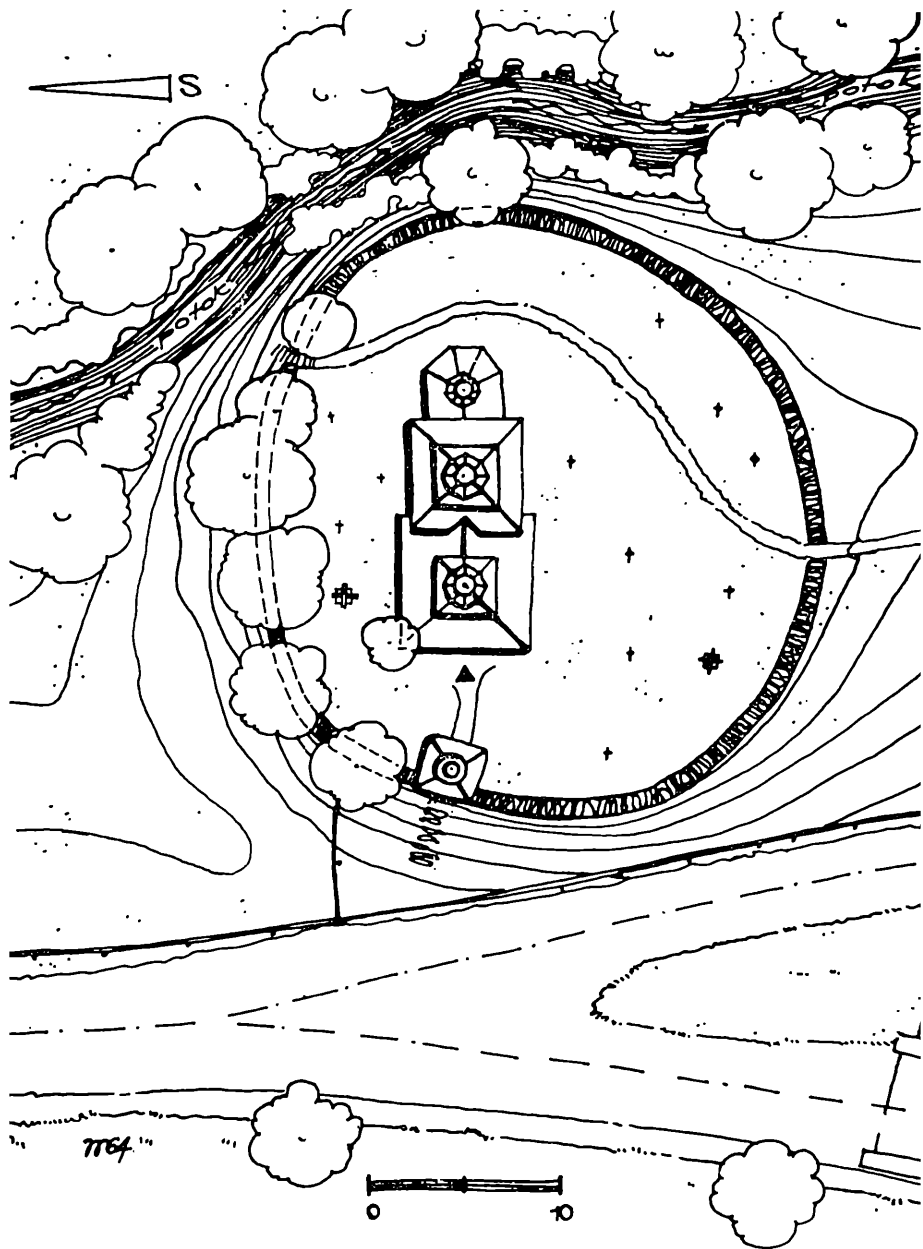
Podvezie je širšie ako loď a skladá sa v podstate z dvoch priestorov, ktoré nie sú z vonkajšej strany badateľné. Je to vstupný priestor, nahradzujúci predsiň a kostolný priestor babinca. Nad oboma priestormi vyrastá veža, ktorej dva stĺpy sú v predsieni a dva v podveží — babinici. Väčší priestor, naväzujúci na loď, je zrubovej konštrukcie a má drevený trámový strop s viditeľnými stropnicami, z vrchu krytými došteným záklopom. Tento priestor má na južnej strane situované štvorcové zamrežované okno v drevenom ráme, osadenom do zrubovcej steny. V strede západnej steny tohoto priestoru je vstupný portál do vlastného interiéru kostola.

Podlaha kostola bola doštená, opäť s nepatrným prevýšením, vyjadreným stupňom pred ikonostasom. Vstupnú predsiň do vlastného interiéru tvorí priestor podvežia, rozšírený stĺpkovou konštrukciou, zvonku vertikálne ošindľovaná. Zo strechy podvežia vyrastá pomerne mohutná veža, ktorej driek je rozdelený na tri časti. Spodná časť je hľadká, zužuje sa smerom dohora a celá je vertikálne pokrytá šindľom. Horná časť drieku je riešená ako izbica — domček. V strede stien izbice sú malé pozdĺžne, polkruhovo ukončené okienka. Izbica je ukončená došteným farebným oblúčkovým vlysom, kde sa strieda farba biela, červená a modrá. Steny izbice sú vertikálne odoštené, na vonkajšej strane na spárach lištované. Časť medzi spodným driekom veže a medzi izbicou bola pôvodne od seba oddelená vyrezávanou detskou. Konštrukcia veže dreveného kostola v Rovnom je obdobná konštrukcii veže v Novej Polianke a aj tu vidíme dodatočný zásah, spôsobený zrejme odhnutím spodnej časti juhozápadného zrubového stĺpu, ktorý bol neskôr nahradený novou drevenou vložkou, spojenou s hornou časťou stĺpu rovnocenným preplátovaním, spevneným kovovou obručou. Poslednú časť veže tvorí bohaté rozčlenená cibula, taktiež vytvorená tvarovkami, ktoré jej umožňujú dávať onen typický, byzantský vzhľad. Pohľadove sú všetky tri veže upravené tak, že smerom od východu na západ výškovo stúpajú. Vo vrchole všetkých troch veží sú jednoducho vyrezávané kovové kríže, tieto však nedosahujú onej umeleckej a výtvarnej pôsobivosti ako pri kostole v Novej Polianke. Tunajšie sú však mladšie a určite pochádzajú z druhej pol. 19. storočia. Pravdepodobne v r. 1888 bol kostol generálne opravený, lebo inak by sme si nevedeli vysvetliť tento letopočet, umiestnený v podstreší južnej strany predsiene.

V dispozícii kostola je pozoruhodné asymetrické odsunutie svätyne na severnú stranu, pričom možno badať, i asymetrické posunutie otvoru pre ikonostas tiež na sever.

Na rozdiel od kostola v Novej Polianke, tuná sa zachovala časť vnútorného vybavenia, reprezentovaná hlavným oltárom, ikonostasom a niekoľkými samostatnými obrazmi. Všetky tieto súčasťou sú z druhej pol. 18. storočia.

Hlavný oltár je datovaný rokom 1785 a súčasne nám označuje rok celkového dokončenia a tiež vybavenia objektu. Oltár je v strede svätyne, má jednoduchú drevenú menzu, dnes už bez tabernákula. Samotný oltár vytvára drevená doska, v jej strede je obraz Piety maľovaný na dreve, lemovaný po stranách točenými stĺpmi s bohatou plastickou ornamentikou vinnej révy. Na štylizovaných hlaviciach je úsek kladia s rímsou. Vo vrchole je takmer polkruhový nadstavec, s dreveným obrazom Boha-otca. Oltár je ukončený malým štylizovaným baldachýnom v strede s rokokovou ornamentikou. V spodnej časti oltára — v predele

Rovné. Situačný náčrt umiestenia kostola.

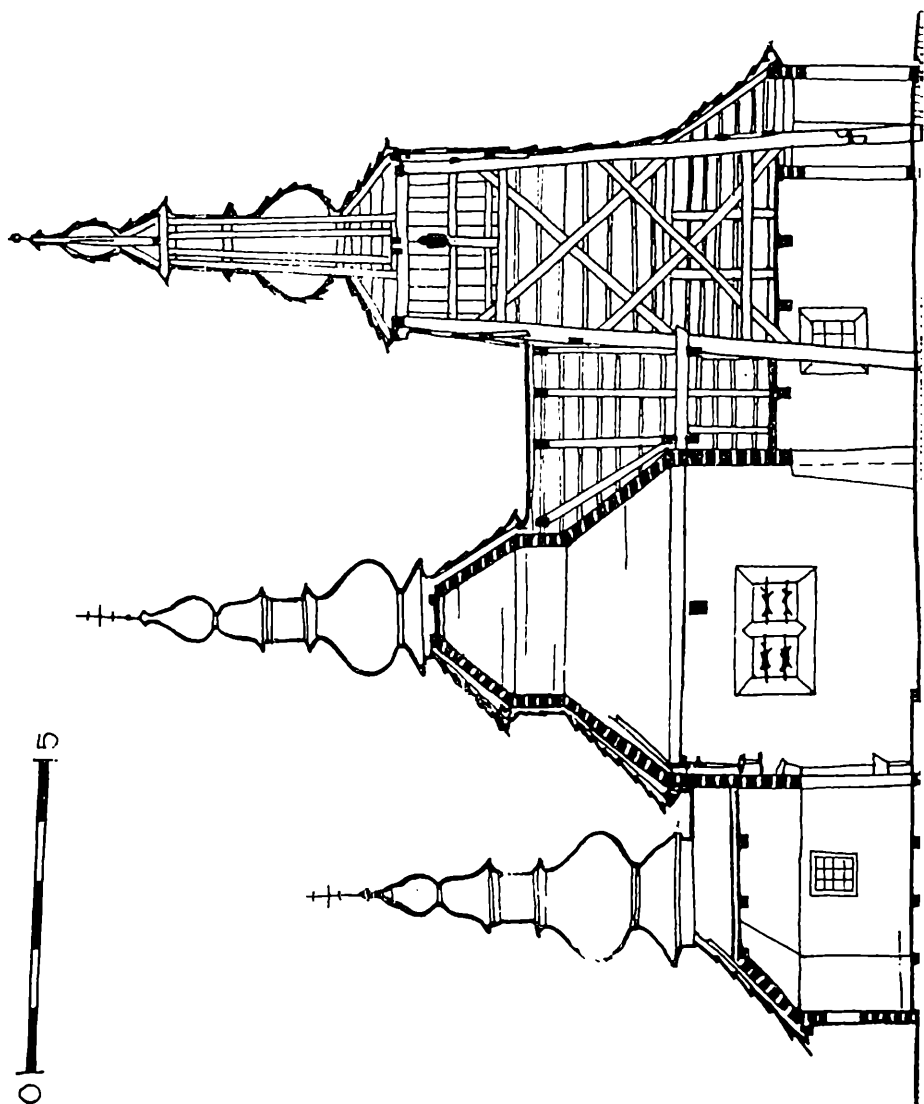
je pozdĺžny orámovaný obrazec s datovaním oltára. Obraz predstavuje Pietu, sediacu u nôh kríža. V lone drží telo Krista. Na zlatom pozadí sú dvojice pút. Maľba vyhotovená podľa predlohy je zhotovená v živých farbách. Mária má červený zriadený šat s modrým plášťom, ktorý ostro kontrastuje s mŕtvolne bledým telom Krista.

Bočný oltár, stojaci pôvodne na svätyni v čase výskumu už nejestvoval, zostal z neho len nadstavec so štylizovanou vinnou révou.

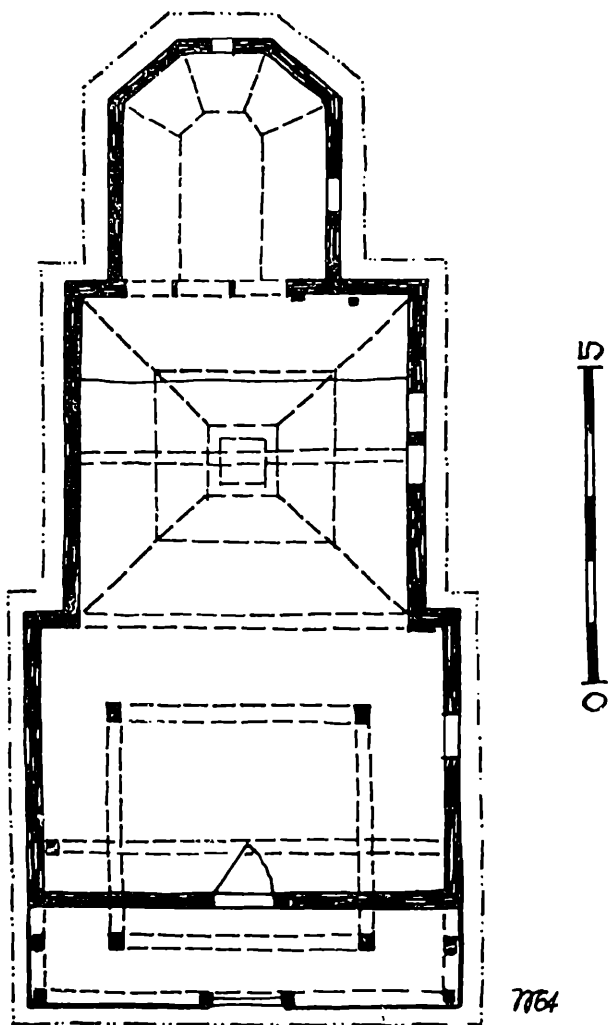
Ikonostas oddeľuje svätýňu od lode. Podľa jednotného slohového charakteru môžeme ho považovať za súčasný s hlavným oltárom, teda z r. 1785.

Ikonostas je výtvarným i funkčným jadrom celej stavby a kompozične je zameraný na to, aby upútal pozornosť návštevníka. Je hmatateľným dokumentom východnej náboženskej ideológie a je tým typickým výtvarným prejavom, ktorý jasne rozlišuje náboženskú orientáciu veriacich. Je nevyhnutnou súčasťou interiéru každého kostola východného ritu. Jeho konštrukcia je jasná, vopred ustálená presne podľa ikonografických požiadaviek. Rozdelený je horizontálne i vertikálne na tri časti. Tam, kde sa stretajú kompozičné prvky, teda v strede v smere vertikálnom, je pohľadove najexponovanejšia časť a táto je aj výtvarne zdôraznená. V prízemí je to reprezentačný vstup, nad ním Obraz Poslednej večere, ďalej dohora Veraikon, obraz Krista-kráľa a v samom vrchole je Kalvária s namaľovaným krížom s korpusom a s dvomi stojacimi postavami pod ním.

Oproti presným liturgickým požiadavkám vykazuje tunajší ikonostas nepatrnú odchýlku a taktiež i nekompletnosť pôvodného vybavenia. Horizontálne sa delí na tri časti, prízemnú-vstupnú, strednú so scénami z nového zákona a hornú s postavami apoštolov a starozákonných prorokov. Odchyľka sa prejavuje v smere horizontálnom v spodnej-vstupnej časti. Dá sa predpokladať, že táto odchýlka vyplývala z dispozičnej zmeny a síce asymetrického vychýlenia svätyně severným smerom. Zaujímavé je pritom, že dochádza k porušeniu osovosti ikonostasu, lebo „carské dverca“, podľa zaužívaného kánonu sú osadené centrálnne po oboch stranách s obrazmi a ďalšími dvoma dverami na pravej i ľavej strane. Tento kánon je v prípade kostola v Rovnom porušený tým, že bočné dvere na juhu úplne chýbajú, čím je porušený princíp siedmich polí spodnej časti ikonostasu s „carskými dverami“ v strede. Pri tunajšom ikonostase je len šesť polí, s dvoma otvormi, „carskými dverami“ a jedným bočným — diakonským vstupom. Asymetria má odzov aj v časti hornej, ktorá sa nekryje s presnou schémou požadovaného kánonu. Prízemná, vstupná časť má približne v strede už spomínané „carské dvere“ s bohaté dekoratívnymi dvojkrídlovými dverami so štylizovanou rastlinnou ornamentikou vinnej révy s tromi medailonmi na každej strane. V medailonoch sú hore a dole vždy umiestnené maľby štyroch evanjelistov, v strede skupina Zvestovania. Táto požiadavka je ikonograficky pevná, ale maľby jednotlivých postáv sú prevedené individuálne podľa názoru samotného umelca. Po stranách „carských dverí“ na spôsob plytkej menzy sú umiestnené obrazy maľované na dreve v bohatých barokových rámoch so stĺpmi dekorovanými vinnou révou. Tunajšie obrazy sú namaľované na zlatom pozadí a umelec sa musel riadiť presne podľa požiadaviek liturgie bez individuálneho prínosu. Predstavujú vždy Máriu s dieťaťom a Krista, ako najdôležitejších predstaviteľov ideológie. Ďalšia dvojica dvier určená pre pomocníkov, alebo laikov, postráda zdobnosť. Sú to v podstate len jednoduché pozdĺžne výrezy, len zriedka uzavreté zdobnými dverami. V kostole v obci Rovné, je takýto otvor len jeden, druhý chýba. Spodná časť ikonostasu je vyplnená ďalšími okrajovými obrazmi, obdobne

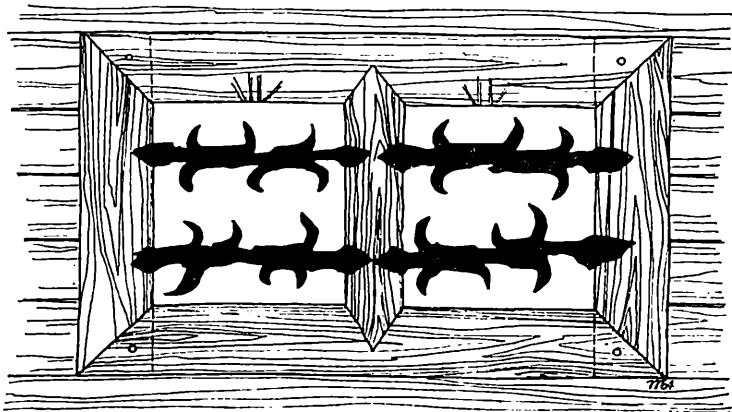
Rovně. Pozdĺžny rez vystihujúci charakteristické priestorové členenie, výškové radenie a konštrukciu.

Rovné. Pôdorys dreveného kostola.

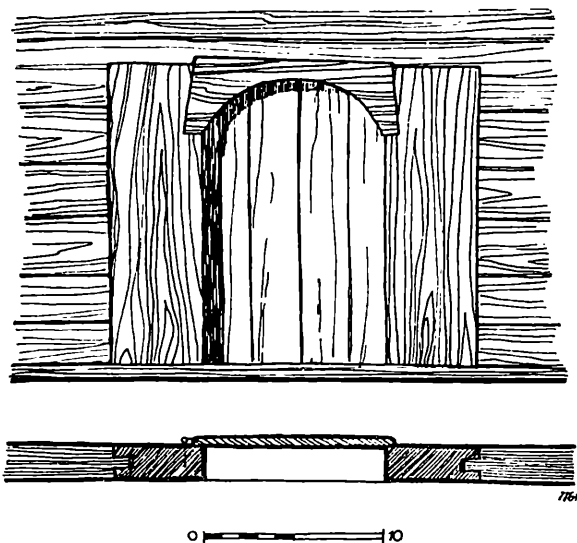
riešenými ako dva stredné. Taktiež podliehajú prísnemu kánonu a znázorňujú sv. Mikuláša na strane jednej a patróna kostola na strane druhej.

Úsek kladia oddeľuje horizontálne spodnú časť od strednej, ktorá je rozčlenená na dvanásť polí pravidelného tvaru, delených malými polostĺpmi. V strede je pravidelne obraz Poslednej večere, individuálne znázornený. V postranných poliach boli pôvodne umiestnené obrazy, predstavujúce jednotlivé scény z nového zákona, žiaľ nie sú kompletne, zachovaných je len sedem a predstavujú; Krst Krista v Jordáne, Zvestovanie, Mária a Jozef s dieťaťom, v chráme, Premenenie na hore Tábor, Nanebevstúpenie, Soslanie Ducha svätého a Smrť Panny Márie. Všetky tieto obrazy sú maľované na dreve a boli už v čase výskumu vo veľmi zlom stave. Umelec jedine na týchto obrazoch mohol použiť svoju osobnú tvorčiu fantáziu. Jeho úlohou bolo namaľovať požadovaný dej, ale spôsob ako jednotlivé scény pochopil a vyjadril, nebol určený. Len tak si potom môžeme vysvetliť skutočnosť že civilné teda necirkevné postavy deja znázornil podľa svojich predstáv, prípadne podľa vidенých typov dedinského kolektívu. Strednú časť od poslednej, hornej oddeľuje taktiež úsek kladia. V strede je už spomínaný obraz Krista-kráľa, v parapete s Veraikonom. Po jeho stranách je šesť a šesť obrazov, oddelených dekoračnými stĺpmi s vinnou révou. Obrazy predstavujú jednotlivých apoštolov s patričnými atribútmi. Tieto postavy sú znázornené schématicky, teda presne podľa predlôh. Táto tretia časť je opäť ukončená bohate dekorovaným a štylizovaným úskom kladia, na ktorom sú umiestnené oválne malé obrazy v akantových kartušiach s poprsiami starozákonných prorokov. Celý ikonostas kompozične dotvára a ukončuje Kalvária, umiestnená v strede vrcholu. Pojatá je úplne jednoducho plošne tak, že stredný kríž s korpusom a dve stojace postavy pod ním sú namaľované na samostatných drevených doskách. Ikonostas je vyplnený štylizovanou rokajovou a miestami aj akantovou orna-

0 ————— 50

Rovné. Združené okno s remiscenciami gotického riešenia mreží.

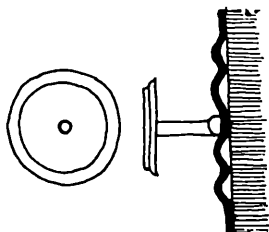
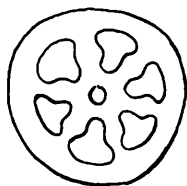
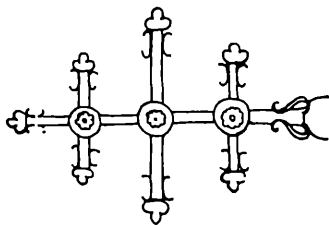
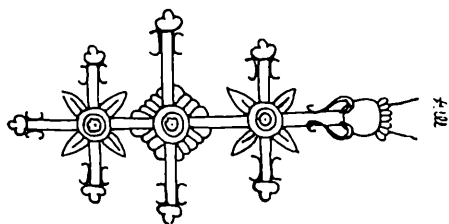
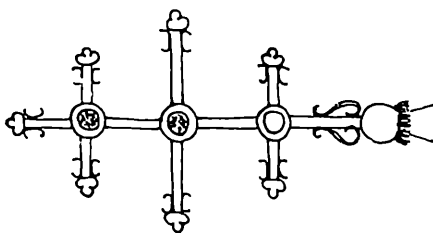
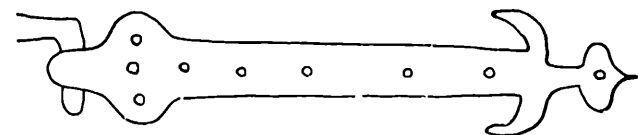

Rovně. Pohľad a pôdorys vstupného portálu, riešeného v dreve na spôsob kamenných neskorogotických sedlových otvorov.

mentikou. Chápaný je schématicky takmer bez individuálneho umelcovho prístupu k znázorňovaným osobám a dejom.

Keď máme hodnotiť oba objekty a to z hľadiska urbanistického, môžeme povedať, že patria k sakrálным stavbám s tradičnou urbanistickou koncepciou, s úmyslom dominovať prostrediu. K tomuto zámeru využívajú vyvýšený terén a jeho podmienky ako i komunikáciu a potok, ktorý je zvlášť z hľadiska funkčného a bezpečnostného dôležitou súčasťou situovania (požiar). Že tento moment bezpečnosti i pred živelnou pohromou — ohňom hral pomerne vážnu úlohu vidíme v tom, že oba objekty ako väčšina východoslenských kostolov sú pri potoku, lemovanom porastami. Takéto pomerne samostatné a izolované postavenie objektu mu zabezpečovalo jednak určitú bezpečnosť a jednak mu dávalo väčšie možnosti uplatniť sa urbanisticky i svojou výnimočnou architektúrou.

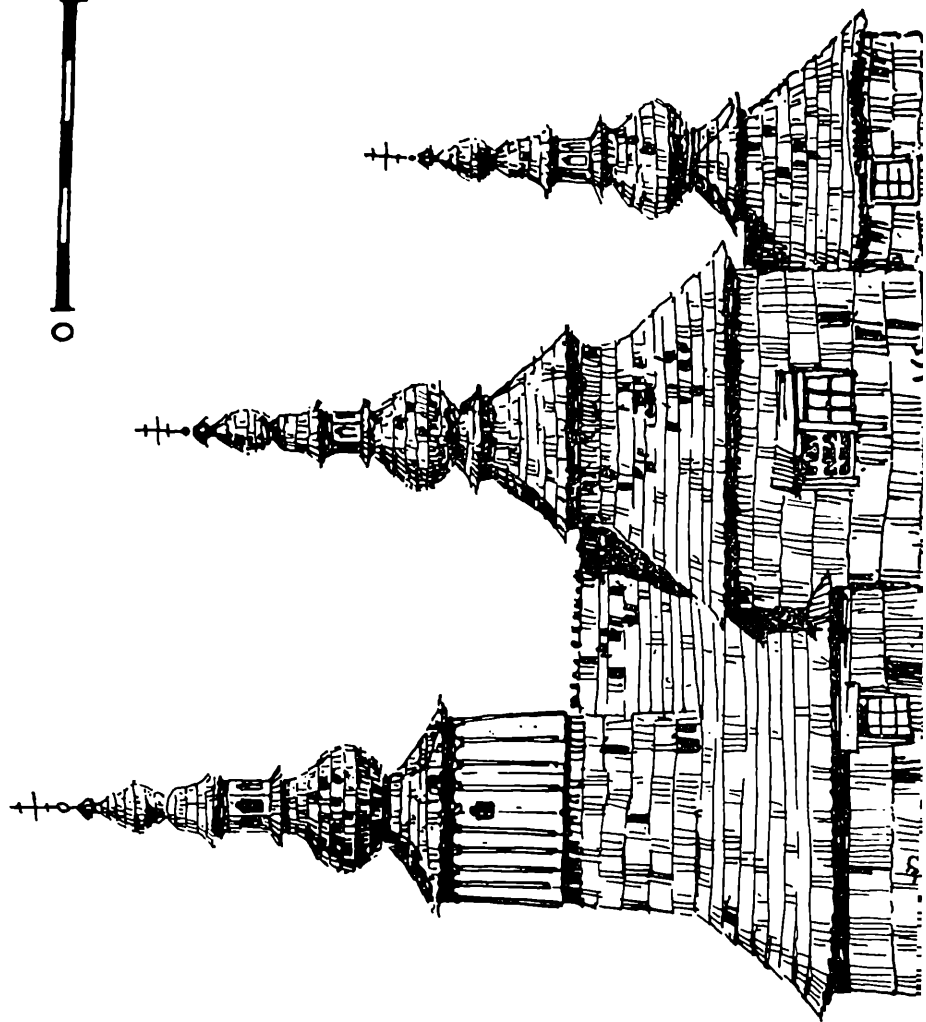
Z konštruktívneho hľadiska možno pokladať drevené kostoly obecné tvorené v poslednej veľkej epoche výstavby drevených kultových stavieb (18. stor.) za technický vrchol vtedajšieho staviteľského ľudového umenia. Prejavuje sa to predovšetkým v celkovej koncepcii, kedy staviteľ — majster so svojou pracovnou skupinou stojí pred otázkami, ktoré vyplývajú z budovania pomerne náročných drevených konštrukcií. Pozoruhodné zvlášť z hľadiska technického i architektonického sú predovšetkým drevené zrubové zalomené stropy — kopule, kde sa

Rovné, prav. kostol vstupná bránka.

zošíkmenia dosahuje rovnomerným zmenšovaním obvodových zrubových vencov. Analógiu týchto drevených konštrukcií nachádzame zvlášť u stavieb ukrajinských a ruských, kým zastropenie drevenými trámovými stropami, alebo kazetovými stropami nachádzame zvlášť u drevených stavieb budovaných pod architektonickým a konštruktívnym vplyvom západu. Samostatným technickým problémom najmä ak uvážime technické vybavenie týchto ľudových stavieb z 18. storočia je stavba zvonice — veže a tiež cibulovitých vežičiek nad jednotlivými priestormi. Tu je potrebné zmieniť sa aj o druhu používaného stavebného materiálu. U zvoníc to takmer pravidelne býval dub, ktorý sa používal predovšetkým na stĺpovú nosnú

Rovné. Pohľad na kostol zo strany.

konštrukciu. Ostatné časti stavieb sú najčastejšie zo smreku a len výnimočne z iného materiálu (npr. kostol v Hervartovej je z tisového dreva).

Dispozícia objektov je daná vlastne už ich funkciou. V celej tejto oblasti možno konštatovať pomerne veľkú dispozičnú jednotnosť, len s nepatrnými odchýlkami. Tri priestory kostola; svätyňa, loď, podvezie-babinec vyplývajú z funkcie stavby, kde každý priestor má špecifikované využitie. U Novej Polianky môžeme pri kostole z hľadiska dispozície i konštrukcie konštatovať väčšiu architektonicko-konštruktívnu čistotu. Je to vyjadrené jednak v dimenzovaní jednotlivých priestorov z hľadiska dispozičného, kde najväčší — loď (korabeľ) je určený pre najširšiu náboženskú obec. Pôdorysné proporcie priestorov sú približne štvorcové. Konštrukcia zastropenia lode i svätyne verne odpovedá i tvaru zastrešenia. V kostole v Rovnom táto architektonicko-konštruktívna jednota je dodržaná už len v lodi. Svätyňa má modernejší a v podstate jednoduchší trámový strop a zalomenie zrubu je už len čiastočné. Aj v dispozícii vidno tu porušenie proporcií, keď babinec sa vzhľadom k lodi rozširuje. Konštruktívnu i dispozičnú nedôslednosť možno tiež konštatovať u svätyne, ktorá jednak je asymetrická — je vychýlená z pozdĺžnej lodi kostola smerom na sever a jednak je ukončená polygonálnym uzáverom zrubu.

Po stránke výtvarnej patria oba objekty možno povedať ku klasickým predstaviteľom trojvežových drevených kostolíkov lemkovského typu. Kryté sú spoločným šatom — šindľovaním, sú vzájomne mimoriadne podobné jak v architektonickej koncepcii, tak i vo výtvarnom výraze. Takmer jediný rozdiel sa prejavil vo farebnosti exteriéru a interiéru. Zatiaľ čo kostol v Rovnom má farebne pojednané najexponovanejšie časti exteriéru — zvonice a veže sú pomaľované pestrými farbami, kostol v Novej Polianke vyniká pozoruhodným a jedinečným maľovaným interiérom. Vnútorné zariadenie sa zachovalo len v kostole v Rovnom a toto predstavuje bežný výtvarný štandard týchto drevených sakrálnych stavieb.

Aj najvýstižnejšie slová sú mŕtve a ničím nenahradia skutočnú hodnotu a existenciu akéhokoľvek objektu. Dnes musíme len ľutovať, že takéto klenoty ľudovej architektúry a umenia pre nepriazeň osudu zanikajú takmer pred našim zrakom.

Poznámka:

Autorkou fotografií je Hilda Fialová (archív Súpsop).

Autor kresieb — inž. arch. I. Puškár.

Les oeuvres de l'artisan populaire sont en très étroite relation avec le milieu, dans le quel il vivait. Il fabriquait les objets et choses de caractère décoratif et d'utilité de matériaux fournis par la nature. Dans les régions montagneuses il emploie pour cela le bois, dans la plaine des pierres et de l'argile. Les architectures en bois sont typiques pour une grande partie de la Slovaquie. Pendant la longue période d'application de ce matériel de construction, l'architecture en bois a atteint un niveau respectable en sens technique et artistique. Le bois d'ouvrage servait comme matériel constructif des les plus simples constructions d'usage jusqu'aux plus exigeantes et compliquées. On l'appliquait également aux objets d'habitations, d'économie, de production, comme aux batiments techniques et religieuses.

Les chefs d'oeuvre de l'architecture populaire en bois sont les églises et les clochers. Grâce à l'évolution historique, grâce à l'articulation géographique et ethnique nous possédons en territoire slovaque de différents types architectoniques, selon la région de la construction, selon l'époque d'origine et selon le rite de l'église.

Le type architectural le plus ancien est représenté par les églises qui sont en correspondance encore avec le styl ogival, et leur signe principal est l'orientation longitudinale (Hervartov, Trnové, Tvrdošín). Les batiments centrales sont d'un plan de croix greque et sont complétés dans l'intérieur par des chœurs et cela corresponde aux types d'églises prêcheurs (Itronsek, Kežmarok, Paludza). En Slovaquie orientale, dans la région montagneuse de l'arc des Carpates on rencontre les petites églises en bois de rite orthodoxe, nommées „cerkov”. Quelques unes d'elles ont trois clochers resp. tourelles, d'autres ont des détails architecturaux sculptés en bois et toutes sont régulièrement munis d'une installation bien riche à l'intérieur, avec un iconostas qui domine l'église et dans lequel l'influence de la succession artistique byzantine est très visible. Pour la plupart elles sont du 18. siècle. Malheureusement beaucoup d'elles disparaissent inévitablement, comme celles de Nová Polianka et Rovné. L'église en bois de Nižná Polianka a disparu en 1961 et sa valeur persistait dans les peintures murales populaires et dans l'architecture. L'église de Rovné était d'une architecture riche. L'article présent a pour but, de fixer d'une façon documentaire les deux églises disparues. .

ФОЛЬКЛОРИСТИКА

До історії збирання українського фольклору Східної Словаччини

(До Першої світової війни)

Ця стаття становить першу частину праці «Нарис історії збирання українського фольклору Східної Словаччини». Вона є спробою подати загальний огляд інтересу до нашого фольклору до Першої світової війни. Останнім часом зацікавлення фольклором Пряшівщини знов поживається: видано двотомник «Українські народні пісні Східнославацького краю» і спеціальний фольклорний репертуарний збірник. Записи народної творчості все частіше друкуються на сторінках місцевої преси. Так газета «Нове життя» видала вже кілька манотематичних додатків, присвячених нашим баладам, собіткам, казкам, пісням про еміграцію тощо. ЦК КСУТ та Музей української культури приступили до створення фольклорних гуртків у наших селах, бурхливо розвивається народна художня самодіяльність, про що найліпше свідчать традиційні Свята пісні і танцю українського населення Чехословаччини в Свиднику. Про зацікавлення українським фольклором Пряшівщини свідчить і кількість статей з галузі фольклористики, друкованих в цьому збірнику.

Але щоб успішно продовжувати збирання і дослідження народної творчості нашого населення, треба спочатку знати, що вже було на цій ділянці зроблено нашими попередниками. Цій темі присвячено якраз нашу статтю.

Вона не вичерпує всього матеріалу, але все ж таки показує, що минулими поколіннями було покладено ґрунт, на якому можна успішно будувати нашу фольклористику.

До другої світової війни збирання фольклору Пряшівщини йшло пліч-о-пліч із збирацькою діяльністю на Закарпатті та до значної міри і Галичини. Якщо в нашій статті ми обмежуємось лише територією Східної Словаччини, то зовсім не тому, щоб ми намагались створити межу між фольклором Закарпаття і Пряшівщини: такої межі ніколи не було. Робимо це лише тому, що наша стаття розрахована передусім на читачів Східної Словаччини та дослідників, які цікавляться фольклором Пряшівщини.

Записування українського фольклору на території Східної Слобощини має давні традиції. Тут приблизно в 60-х роках XVI ст. записано перший повний текст пісні, яка становить початок загальноукраїнської фольклористики. Це пісня «Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш», відома в науці під назвою «Пісня про Стефана воєводу». Від сер. XIX ст. вона стала предметом багатьох студій і неодноразово передруковувалась, тому подамо коротку історію цієї пісні.

В 1571 р. вмер відомий чеський вчений, один з найвизначніших представників чесько-братської церкви — Ян Благослав. Останнім і найціннішим його твором була «Граматики чеська», яка майже 300 літ пролежала в рукописі та була опублікована лише в 1875 р¹. Один з розділів цієї граматики присвячено слов'янським говіркам, а як зразок «slovenského dialektu» в книзі наведена «píseň slovenská od Benátek, kdež hojně jest Slováků neb Chorvatů, přinesena od Nikodéma.» В пісні говориться про волоського воєводу Стефана, який покохав просту дівчину, але з-за соціальної нерівності не міг одружитися з нею. Несчасна дівчина кидається в Дунай, Стефан допливає її та обіцяє їй свою любов.

Вже після першого прочитання пісні можна бачити, що вона є українською. Це спостеріг і знахідник граматики Благослава Ігнац Граділь, який вже в 1855 р. опублікував її текст на сторінках «Časopisu Musea Království Českého» (стор. 378—379). На українській мові пісня була вперше надрукована В. Ковальським в 1856 р. в статті: «Іоан Благослав і діалект словенський»,² але ця стаття майже півстоліття залишилась невідомою в науковому світі, і лише в 1912 р. звернув на неї увагу Іван Франко.

В 1876 р. про нашу пісню написав докладну — 53-сторінкову працю Ол. Потебні³. Він зробив детальний аналіз її мови, на підставі якого прийшов до висновку, що пісня походить із Закарпаття (стор. 1). Іван Франко в 1907 р. уточнив висновки Потебні і назвав діалект пісні «покутським»⁴.

Неточне встановлення місця походження пісні Потебнею і Франком було до значної міри обумовлено тим, що всі дослідники місцем її запису вважали Венецію (Benátky) в Італії, куди, ніби, занесли її мандрівні українські співаки.

Проти цієї думки першим виступив Степан Томашівський, один з кращих знавців був. «Угорської Русі». В 1907 р. він довів, що під «Бенатками» в граматиці Благослава треба розуміти не місто на побережжі Адріатичного моря, але село Венецію, яке знаходиться «на Угорській Русі, в Шариській столиці, над Топлею (на захід від Бардієва)»⁵. З цим поглядом повністю погодився й Іван Франко, але в своїй новій статті про нашу пісню помилково назвав Венецію «словацьким містечком»⁶, хоч в дійсності це «містечко»

¹ Jana Blahoslava Gramatika česká dokonaná 1. 1571. Прага 1857.

² Сборник Отечестваennyй, 1856, № 41—42, стор. 161—163 та 165—167.

³ А. Потебня: Малорусская народная песня по списку XVI в. Воронеж 1877.

⁴ І. Франко: Студії над українськими народними піснями. Записки наукового товариства ім. Шевченка, Львів 1907, т. 75, стор. 29.

⁵ ЗНТШ, 1907, т. 80, стор. 129—130. Село Венеція від 1944 р. об'єднано з селом Луків, Бардівського округу.

⁶ Там же, т. 110, стор. 8.

нараховує всього-на-всього два десятки хат. Ця помилка перейшла майже до всіх пізніших досліджень про нашу пісню, зустрічаємось з нею ще й сьогодні⁷.

В 1939 р. про згадану пісню написав цікаву статтю Філарет Колесса. Статтю було призначено для наукового збірника з нагоди 60-річчя з дня народження українського мовознавця Івана Зілинського, але воєнні події перешкодили виданню збірника, і стаття Колесса була надрукована лише в 1963 р. Оп. Зілинським^{7а}.

До остаточного розв'язання мовного питання пісні «Дунаю, Дунаю чому смутен течеш?» підійшов Іван Панькевич в статті «Пісня про Стефана воеводу як пам'ятка лемківського шариського говору»⁸.

Останнім часом навколо жанрової приналежності, деяких моментів змісту, версифікації та ритму цієї пісні розгорнулася жвава дискусія на сторінках журналу «Славія» між проф. К. Горалеком і Зд. Горалек з одного боку та О. Зілинським з другого⁹.

Цінні праці написали про неї також болгарські та румунські вчені¹⁰.

В XVII—XVIII ст. були дуже поширені рукописні пісенники, які мистичли в собі духовні та світські пісні. На жаль, таких пісенників дійшло до нас дуже мало.

Найбільшій і найліпше збережений рукописний пісенник з території Східної Словаччини: сягає аж до XVIII-ого ст. Це т. зв. «Московський пісенник». (Назва походить від того, що він зберігається в бібліотеці Державного університету ім. Ломоносова в Москві).

Він містить у собі 185 текстів духовних і світських пісень, написаних кирилицею. Сам рукопис подає переконливі докази про його східнослов'янське походження. Одна з пісень починається словами:

«В Угорской землі,
Выше Бардова,
Там, в Вышнем Тварюсци
Попонько малый,
Был там веселый...»

⁷ Див., напр. статтю Г. А. Нудьги в журн. Народна творчість та етнографія, 1961, № 2, стор. 56—64; «Історичні пісні», вид. АН УРСР в Києві, 1961, стор. 921.

^{7а} Ф. М. Колесса: Віршова форма старовинної української народної пісні про Стефана воеводу. Підготував до друку та написав вступну статтю О. Зілинським. Народна творчість та етнографія, 1963, № 1, стор. 116—123.

⁸ Linguistica Slovaca, Братислава, 1946—48, № IV—VI, стор. 354—367.

⁹ Зд. Horáleková: Ukrajinská píseň o věvodovi Štefanovi v zápisu ze 16. stol., ⁹ K. Horálek Slavia, 1958, № 3, стор. 415—424. O. Zilynskyj: Stará ukrajinská píseň a její význam pro dějiny slovanské lidové písně, Slavia 1960, № 1, стор. 76—103; K. a Z. Horálekovi: Ještě k písni o věvodovi Štefanovi, Slavia 1960, № 1, стор. 104—108; K. Horálek: Versifikace a strofika v slovanské lidové poesii, Slavia 1960, № 3, стор. 384—385. K. Horálek: Ukrajinská píseň o věvodovi Štefanovi a novodobé písně příbuzné. В його книзі Studie o slovanské lidové poesii, Прага 1962, стор. 88—111. Останню статтю О. Зілинського друкуємо в нашому збірнику (Див. стор. 214—222).

¹⁰ Slavia № 1, стор. 105. Докладніший огляд дотеперішніх досліджень над «Піснюю про Стефана воеводу» див. в статті М. Мушинки, «Дукля», 1962, № 4, стор. 110—117. Текст пісні було передруковано, в ж. «Дружно вперед», 1963, № 1, стор. 29.

(Українське село Вишній Тварожець знаходиться на північний захід від Бардієва). Один з перехідних власників пісенника підписався на ньому як «Сімеон Попович Млипаровский», що теж вказує на українське село Млинарівці Бардіївського округу. Крім, того, мова багатьох пісень має наявні прикмети східнослов'янських українських говірок.

Першим звернув увагу на цей пісенник О. Петров в рецензії на «Хрестоматію церковнослов'янських и угрорусских литературных памятников» Є. Сабова¹¹.

Згадка про новознайдений рукописний пісенник зацікавила чеською вченого Фр. Тихого, який в 1931 р. написав про нього спеціальну студію «Československé písně v Moskevském zřevníku».

В ній він опублікував та піддав докладному аналізу 21 пісню чехословацької редакції. Крім цього, в його праці наведено 10 фотокопій та список всіх пісень.

Фр. Тихий присвятив нашому пісеннику ще кілька інших статей. Він підготував до друку і повне видання пісенника, але воно досі не було здійснене.

Українські світські пісні «Московського пісенника» в розшифруванні В. М. Перетца недавно видала В. П. Андріанова-Перетц¹². (Див. статтю Ф. Тихого, стор. 223—234 нашого збірника).

На поч. XVIII ст. на території Східної Словаччини було записано першу українську історичну пісню «Піснь о образі клокочівськом», в якій оспівано оборону Відня від турків в 1863 році. В с. Клокочів Михалівського округу турки в той час спалили дерев'яну церкву. Від пожежі збереглась лише одна ікона, і це «чудо» послужило невідомому авторові поштовхом для створення пісні про конкретні історичні події та особи.

Пісню знайшов О. С. Петрушевич в с. Камійонка на Спиші та опублікував її в 1886 р.¹³.

До XVIII ст. відноситься також т. зв. «Прияшівський пісенник». Як доводить Ю. Яворський, який вперше знайшов і описав його в своїх «Матеріалах для історії старинної песенної літератури в Подкарпатской Русі»¹⁴, автором цього пісенника був уродженець Пришівщини, який вчився в Києві, де записував улюблені пісні.

¹¹ «Журнал Министерства народного просвещения», 1893, № 10, стор. 516 — 549. Передруковано в праці «Материалы для истории Угорской Руси», Петербург, 1906, т. IV, стор. 21 — 50.

¹² Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI — XVIII века, Москва-Ленинград 1962.

¹³ «Литературный сборник Галицко-русской матицы», 1886, стор. 190 — 198. Після того пісня кілька разів передруковувалась Франком, Бирчаком, Тихим, востаннє в скороченому вигляді в ж. «Дружно вперед», 1963, № 2, стор. 23.

¹⁴ Ю. Яворський: Материалы для истории старинной песенной литературы в Подкарпатской Русі. Кніжовна pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi v Praze, 1934. В книзі подано найповніший перелік старих закарпатських пісенників.

Крім духовних і світських пісень не місцевого походження, в його пісенник потрапили і вірші російських поетів, популярні тоді канти, шутчні пісні, акростики тощо.

**ФОЛЬКЛОРНІ ЗАПИСИ
ІВАНА ЮГАСЕВИЧА.**

Перші два складені в 1761—63 та 1807 рр. Вони містять переважно духовні пісні та кілька акростихів місцевого походження, як, наприклад: «Іоан Буковецкий», «Михал Тернавский», «Василий Попович Андриювский», «Алексей Павлович презвитер Чариянский» тощо. Але найбільше значення для фольклористики має третій співаник Югасевича 1811 р. В ньому подано 224 пісні, про що в співанику написано так: «Всіх пісней 224; хто їх хочет мати, за каждую [мусить] по пятаку дати». Із світських пісень найцікавішими є жартівливі та сатиричні пісні, наприклад: «Ішов ляхок із Варшави», «На горі стояла, на дяка волала». «Породила

Іван Югасевич був дяком в с. Прикра на Маковиці, пізніше в с. Невицьке на Закарпатті. Три його пісенники кінця XVIII та поч. XIX століть знайшов і описав теж Ю. Яворський.

И Бие зола дай дай, А сонъ кричишь дай дай дай :-
 Даетъ къ Пани Лолоуади, твси себе дай брады ?
 Кери Геси шельшта, Зайца тасов Пудешта :-
 Кери ничого не таетъ, ничъ оу Пана не зыскаетъ ?
 Придешъ до дому а се зле, жена кричишь а доре :-
 Шамъ шо пати рснаци, Сомъ себелн Пахшлди ?
 Проспзюшъ Гонъ Гонъ Гонъ, ка дити рснаки добрый хлопъ :-
 Шамъ по наш рснаци, сать себелн Пахшлди ?
 Кашъ птешъ шамбюшъ, и Породи дашюшъ :-
 Добра дѣта естѣ рснаки, Походшъ съ принюи дѣкъ ?
 Дина хѣба дарѣшъ, и Килъ тѣ неслидѣшъ :-
 Дина тогда заспзанимо, Пана бота зышалашитъ ?
 Не дасть шнъ намъ загнидѣшъ, бо намъ естѣ зччнати бѣъ :-
ПѢСНЬ Д. СЕВЦКА.
 Дашитъ събъ себѣ Глишкы бѣдъ, в. Ена събъ тислатъ, Боинѣ
 змаша не сплѣшъ, Она събъ тислатъ се се и ѣв зблетъ :-
 Кери сѣмъ дѣла Кашъ тѣ змашитъ пѣло, в. Насыпалашъ елитъ тѣ, в.
 Сомъ тѣ дѣв сола . . . в.
 Сила пѣдѣв соти пѣскѣ тѣ дѣв збѣи, в.
 Асѣхъ и зирѣла, в. ии сонъ ииши любви :-

Сторінка із пісенника І. Югасевича 1811 р.

чечутойка семеро дітей», «Ще мі ніт жадна нужда, абым собі взяла мужа» тощо.

На увагу заслуговують теж рукописні календарі Югасевича. В одному з них, за 1809 р., наведено 370 прислів'їв. Це перша збірка прислів'їв в українській літературі взагалі. Вперше видав її Ів. Панькевич та прислів'їв з неї передрукував Євг. Недзельський¹⁵.

Цікаві фольклорні матеріали початку ХІХ ст. дійшли до нас в спадщині закарпатського діяча Івана Фогораші (1786—1834). Фогораші був дуже активним публіцистом. Із найвизначнішої його праці «*Историческо-топографическое Карпато-или Угро-Росии описание*» зберігся лише невеличкий витяг, зроблений самим Фогораші.

Будучи священником у Відні, Фогораші познайомився із словацьким культурним діячем Яном Чапловичем, який в той час готував до друку серію етнографічних праць про окремі народи. Вже в 1819 р. Чаплович вважав І. Фогораші своїм головним співробітником при писанні етнографічного огляду про українців Угорщини. Сьогодні остаточно встановлено, що переважну частину матеріалів до праці „*Etnographia Ruthenorum*“, яка залишилась в рукописі, Чаплович одержав від Фогораші¹⁶. Його прізвище згадується при описі звичаїв, пов'язаних з народженням дитини, весілля і похорону. Опис весілля та похорону ілюстровано зарисовками художника Змія-Миклошика, уродженця Нижніх Словинок на Спиші, який кілька років прожив у Краснобрідському монастирі. Цей опис сімейно-побутової обрядовості є першим на території Закарпаття. Його зроблено досить докладно і з любов'ю до народної творчості. Крім матеріалів з території Закарпатської України, які становлять основу його праці, Фогораші часто згадує окремі звичаї із Спиша, Шариша тощо.

Цікавим є теж його опис «жіночих ярмарків» у Красному Броді, про які пишє і Б. Немцова в своїх нарисах »*Obrázky ze života slovenského*«¹⁷ та ряд інших письменників.

Частину з фольклористичної та етнографічної спадщини Фогораші недавно опублікував Йозеф Марков¹⁸.

В 1830 р. виїшла друком »*Grammatica Slavo Ruthena*«¹⁸ іншого закарпатського діяча — Михайла Лучкая (1789—1843). В додатку до неї вміщено також фольклорні твори як ілюстрацію до простонародної мови закарпатських українців, а саме: 7 байок в прозі, 101 прислів'я, 22 народних порівняння, 7 «заклинань», 10 народних пісень та 3 загадки. Місця запису цих матеріалів не наведено, але за іншими тогочасними записами можна встановити, що ці фольклорні твори побували і на території Пряшівщини.

¹⁵ Іван Панькевич: Збірка закарпатсько-українських народних приповідок Івана Югасевича з р. 1809. В книзі Покраїні записи на закарпатсько-українських церковних книгах, вид. Слов'янського інституту в Празі, 1946, стор. 43 — 63. Є. Недзельський: З уст народу, Прянів, 1955 р.

¹⁶ Československá etnografia. 1962, № 1, стор. 68.

¹⁷ Časopis Musca Království Českého, 1859, № 1, стор. 101.

¹⁸ J. Markov: K dejinám národopisu Zakarp. Ukrajiny, Čsl. etnografia, 1962, № 1, стор. 66—80.

Правда, не всі матеріали записав Лучкай з уст народу. Деякі з них, як, наприклад, байки, він створив сам, за зразком класичних байок, оскільки йому не йшлося про збереження фольклору, але про зразки народної мови¹⁹.

Згадки про наш фольклор знаходяться теж в подорожніх записках чужинців, які відвідали наш край. Так, напр., в 1825 р. в журналі «Сын отечества» було надруковано твір: «Путешествие от Триеста до Санкт-Петербурга в 1810 году, описанное офицером 40-ой колонны морских императорских войск — Вл. Броневским»²⁰. В ньому автор говорить, що вже по дорозі в Мішкольц він зустрів «русских или, как здесь их называют, руснаков». «Русские, узнав об нашем приходе, несмотря на несносную погоду, приходили со своим священником беседовать с нами по-русски»²¹. Ще більше він здивований, коли по дорозі з Мішкольця до самої польської границі він зустрічався лише з «русским» населенням, мова якого «хотя местами и много испорчена, но мы понимаем ее так, как бы были в России»²². Далі він описує хороходні гри села поблизу Пряшва і знаходять в них багато спільних моментів з російськими хороходами та піснями²³.

Закарпатським фольклором цікавився також ЮРІЙ ВЕНЕЛІН-ГУЦА. Венелін-Гуца (1802—1839), але майже всі його роботи із закарпатської фольклористики залишилися в рукописах незакінченими. Наприклад, незакінченою залишилась його цікава стаття: «О несплоубии словян закарпатских», яка спирається, головним чином, на фольклор українців та словаків. Частину цієї праці опублікував у 1905 р. І. Свенціцький²⁴. В спадщині Венеліна зберігся і невеличкий збірничок закарпатських прислів'їв — «Карпаторусские пословицы»²⁵.

Глибоке наукове зацікавлення фольклором як художньою цінністю народних мас розпочинається аж на поч. ХІХ ст., коли появляються вже окремі збірники народних пісень різних народів (Макферсона, Гердера, Кірші, Данілова, Караджіча, Максимовича тощо).

Під впливом Гердера та Караджіча почав цікавитися словацькою народною поезією і Ян Коллар (1793—1852).

В 1834—35 р. він видав великий двотомний збірник словацьких народних пісень під назвою „*Národní spievanky*“, який ще й досі не втратив не лише історичного, але й художнього значення.

Цей збірник містить і кілька українських народних пісень із Східної Словаччини. Сам Коллар називає їх в примітках «русинсько-словацькими», або «русняцько-словацькими» піснями²⁶. Ці пісні записав хтось з численних

¹⁹ Кілька зразків з «Граматики» Лучкай передруковано нами в ж. «Дружю вперед», 1963, № 4, стор. 28.

²⁰ В 1828 р. цей твір вийшов окремою книжкою. Частину передруковано Свенціцьким (Научно-літературний збірник Галицько-руської Матиці, 1905, т. IV, кн. 3, стор. 72—73).

²¹ Там же, стор. 72.

²² Там же, стор. 73.

²³ Там же.

²⁴ Там же, т. IV, кн. 4, стор. 64.

²⁵ Там же, т. IV, кн. 4, стор. 64.

²⁶ Напр. т. I, стор. 766, т. II, стор. 583, 603.

співробітників Коллара в колишній Шариській або Земплинській жупі. Можливо, що він їх одержав від професора Варшавського університету Андрія Кухарського, який в той час проводив дослідження в Східній Словаччині і був у стосунках з Колларом²⁷.

Найбільше українських мовних елементів збережено в пісні «Волап піп попаю». Вона починається так:

„Volal pip pipaju.
A nač to? Na svadbu.
Na kotery den? Na nedelnicu.
Pán Bůh zná
či ju dá,
kedyže ta nedelnicu přijít má?“²⁸

В одній з балад умиранучий брат з такими словами звертається до своєї сестри:

„Idz ty mne, Haničko, po popa ruského
Nech me vyspoveda z hrichu smercelneho“.²⁹

Ця балада записана на українській території і в пізніших варіантах, напр. Ол. Павловичем³⁰.

»Národní spievanky« приносять теж відому пісню «*Дином даном, руснаці*», складену, напевно, мандрівними студентами. Оскільки текст цієї пісні було записано вже в «Московському співаніку» та співаніку Івана Югасевича, можна вважати, що ця пісня на початку XIX ст. була значно поширеною. В ній влучно і дотепно зображено «руснаків», які, крім пісні і танцю, нічого не мають, тому що все інше треба віддати панам. Ось картина життя нашого населення того часу:

„Prinde voják, prinde pán,
úradník, neb vicišpán,
každý pýta, každý dre,
čo len može, to bere.
Jestli nedáš, hned je zle,
ukáže ti palice,
bije, kričf: daj, daj, daj!
A ty kričfš: jaj, jaj, jaj!
Ideš pánom žalovat,
Musíš s sebou dary brat:
capy, husí, telatá,
slépký, morký, prasatá.“³¹

²⁷ J. Kollár: *Národní spievanky*, Bratislava 1953, m. II.

²⁸ Там же, т. II, стор. 611.

²⁹ Там же, т. II, стор. 64.

³⁰ Я. Головацький: *Народные песни Галицкой и Угорской Руси*, т. II, стор. 701.

³¹ J. Kollár: *Národní spievanky*, т. I, стор. 198.

ІЗМАІЛ І. СРЕЗНЕВСЬКИЙ. В 1842 р. відвідав Східну Словаччину визначний дослідник українського фольклору І. І. Срезневський (1812—1880). Результатом його подорожі було кілька праць. Закарпатський фольклорний матеріал містить, наприклад, його праця «Русь Угорская», опублікована на сторінках «Вестника Русского Географического Общества» в 1852 р. (кн. IV, відділ II).

Цікаві подорожні враження він описав у листах до своєї матері³². В Пряшеві, наприклад, його застало затемнення Сонця, 8-го липня 1842 р. і він дуже цікаво описує реакцію населення на це природне явище³³.

В 2-ій пол. XIX ст. питанням «Угорської Русі» почали цікавитись й інші російські вчені. На сторінках російських журналів все частіше можемо зустрінутись з історичними, етнографічними та фольклорними працями про закарпатських українців. Причини такого зацікавлення були як політичні (царська Росія намагалась поширити сферу своєї влади і на «руське» населення Угорщини), так і наукові (теорія про карпатську прабатьківщину слов'ян).

Але не всі праці були на належному науковому рівні. Так, наприклад, в праці М. А. Попова «Русское население по восточному склону Карпат», яка вийшла 1867 р. в Москві, є багато неточностей вже при визначенні території, заселеної східнослов'янським населенням в Карпатах. Причину значної релігійності карпатського населення він бачить в тому, що воно живе в горах, тобто ближче до бога. Трохи ліпше вийшли в нього місця, де він пише про любов гуцулів, бойків та лемків до народних пісень, танців, казок, описує їх весілля, похорон, народний одяг, їжу, зв'язки із сусідніми народами тощо.

Багато фольклорного матеріалу з території колишньої Угорської Русі опубліковано в «Записках Императорского Русского Географического общества по отделению этнографии».

В 1867 р. А. П. Дешко опублікував тут «*Народные песни, пословицы и поговорки Угорской Руси*» (78 пісень, 76 прислів'їв та приказок)³⁴.

Це одна з перших друкованих збірок закарпатського фольклору.

В тому ж номері «Записок» він опублікував й іншу працю: «*Свадьба на Угорской Руси*»³⁵, яка становить майже точний передрук статті Митрака з газети «Слово» (1864, № 43—44), хоч ім'я Митрака ніде не наведено³⁶.

Великий збірник прислів'їв (4418 номерів) з Галичини та Закарпаття опублікував на сторінках ЗИРГО В. С. Вислоцький³⁷. Біля жодного з цих матеріалів не наведено місця запису.

³² Путевые письма И. И. Срезневского из славянских земель (1841—42), «Живая старина», 1892 — 1893. В 1895 році вони вийшли окремою книжкою).

³³ Там же, 1893, вип. IV, стор. 468.

³⁴ «Записки Императорского русского географического общества по отд. этнографии», 1867, т. I, стор. 671 — 693.

³⁵ Там же, стор. 694 — 706).

³⁶ Стаття О. Митрака про закарпатське весілля вийшла теж в угорському перекладі Ф. Легочього «Magyar orosz népdalok», Sárospatak 1894 та була передрукована Головацьким в його «Народних песнях Галицкой и Угорской Руси» (т. III, кн. 2, стор. 399 — 411).

³⁷ Т. II, 1869, стор. 225 — 362.

ЄВГЕН ЯНОТА.

Українським фольклором цікавились і польські дослідники. В 1863 р. в Кракові вийшла книжка Євгена Яноти „*Bardjów. Historyczno-topograficzny opis miasta i okolicy.*” Одну главу цієї книжки „*Kilka szczegółów etnograficznych*” (стор. 107—130) присвячено етнографії й фольклору. Як встановив Андрій Шлепецький, автором цієї глави був не Янота, а О. І. Павлович. (Див. статтю А. Шлепецького, друковану в нашому збірнику, стор. 77—95).

Ця глава поділяється на дві частини. Перша частина (стор. 107—114) становить досить ґрунтовну статтю присвячену опису народного побуту та звичаїв українського населення Маковиці. Описуючи сімейні, суспільні та господарські звичаї, автор виходить із економічного положення населення: вказує на убожество, експлуатацію, фізичні кари, низькі заробітки (10—20 центів на день) тощо. Вказує на факт, що пани майже в кожному селі мають «*palenczarnie i karczmy dla zgbu ludu, ale szkoły . . . nie postawiono ani jed-niej*» (стор. 109). З того випливає низький стан освіти, віра в духів, страхів та інші надприродні істоти, наявність забобонів, замовлянь хворіб тощо. На такому фоні подано опис великодніх, русальних та різдв'яних звичаїв, палення собітки, весілля, похоронів, звичаїв, пов'язаних з сільським господарством та торгівлею.

В другій частині представлено біля 50 словацьких та українських народних пісень.

АНДРІЙ ПОЛИВКА.

В другій половині XIX ст. записував народні пісні Маковиці теж Андрій Поливка (1841—1888), народний учитель у Великому Буківці. В його спадщині було знайдено нотований рукописний пісенник 1864 р. Коротку інформацію про цей пісенник подає д-р Іван Шлепецький в своїй праці «*История развития народной песни в Карпатах*»³⁸. На жаль, він нічого не говорить про зміст та характер пісень, але вже той факт, що йдеться про нотований пісенник з території Східної Словаччини, заслуговує уваги.

На середину XIX ст. припадає і діяльність визначного західноукраїнського фольклориста Якова Головацького (1814—1888).

В історію української фольклористики Головацький ввійшов великим 4-томним збірником: «*Народные песни Галицкой и Угорской Руси*», який охоплює і багатий пісенний матеріал з території Східної Словаччини. Над укладенням цього збірника Головацький працював протягом кількох десятиліть. Друкуватись він почав в 1863 р. в «*Чтениях Московского общества истории и древностей российских*», але видання було завершено тільки в 1878 р.

Головацький поділяє пісні на три групи:

1. думи (епічні пісні),
2. думки (ліричні пісні),
3. обрядові пісні.

³⁸ Карпаторусский календарь Лемко-Союза на год 1962, Нью-Йорк 1962, стор. 99.

Ці основні групи розпадаються в нього на кілька десятків тематичних підгруп. Але така класифікація не витримана в цілому збірнику. Ця непослідовність пов'язана з тим, що в той час, коли перші частини праці були вже надруковані, він одержував все нові й нові матеріали від своїх кореспондентів і залучав їх додатково до дальших томів свого збірника. Тому орієнтуватись в цьому багатому матеріалі іноді досить важко.

Збірник відкривається ґрунтовним географічно-статистичним та історико-етнографічним нарисом під назвою «Карпатська Русь».

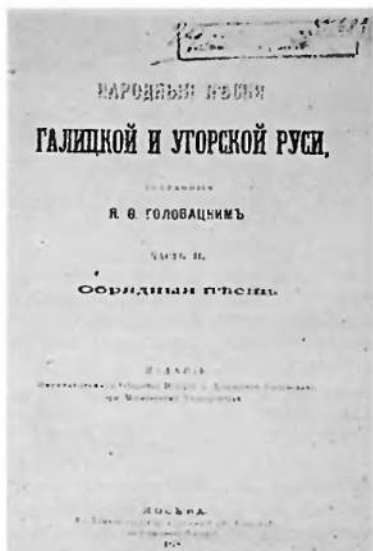
В ньому подано досить ґрунтовний аналіз кожної етнічної групи, зроблений з використанням багатої літератури. Правда, Галичини присвячено тут набагато більше місця, ніж колишній «Угорській Русі», тому що і друкованих джерел про «Галицьку Русь» було тоді набагато більше. Одиаче нарис містить у собі й кілька цікавих даних про історію, культуру, побут та етнографію українського населення Пряшівщини.

ОЛЕКСАНДР
ДУХНОВИЧ.

В другому томі «Народних пісень» Головацький опублікував десять пісень під назвою «Пісні, зібрані Ал. Духновичем в Пряшеві»³⁹. Є серед них балада «Під Каменцем, под Подольським», ліричні пісні: «Ішов козак за Дунай», «На ґрунку стояла, на Яцка волала», жартівливі: «Ішов ляшок із Варшави», «Журилася попада», «Гукнуло, пукнуло в лісі» та інші. Не всі пісні в записках Духновича народні. Духнович, при всій своїй повазі до народних пісень, інколи не лише виправляв їх мову, а й втручався до певної міри в зміст. Ось один приклад. Балада «Под Каменцем, под Подольським» має таке закінчення:

«Ай, мій братик за дружину,
Ліг у полі за отчину:
Уже ся не верне вспять,
Дай му, боже, вічну пам'ять.»⁴⁰

Таке закінчення, щодо мови, не відповідає нашій народній творчості.

Титульний лист збірника Я. Головацького

³⁹ Я. Головацкий: Народные песни Галицкой и Угорской Руси, Москва, 1878, т. II, стор. 560—571.

⁴⁰ Там же, т. II, стор. 564.

Остання пісня, що починається словами:

«Чловіче мизерний,
Ты єшь порох земний,
На што ся надієш?
Не многим владієш!»⁴¹

складена, напевню, сільським дяком.

Кілька фольклорних матеріалів опублікував Духнович на сторінках газети «Слово», «Галичанин», «Вістник» тощо. Деякі його записи залишились в рукописах.

Ол. Духнович часто використовував фольклор і в своїй літературній творчості. Про це свідчить цілий ряд його віршів. З другого боку, його поетичні твори часто ставали народними піснями. Згадаймо хоч би його пісню «Прийди ти до нас хоть на малий час», яку ще сьогодні співають в наших селах.

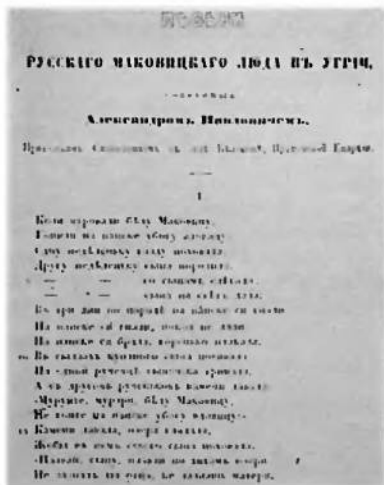
ОЛЕКСАНДР
ПАВЛОВИЧ.

Другим кореспондентом І. Головацького з території Пряшівщини був Ол. Павлович (1819—1900). Його пісні надруковао під розділом:

«Песни русского маковицкого люда в Угрии, собранные Ал. Павловичем прих. священником в Беловеже, Пряшевской епархии.»⁴² Це 20 пісень, переважно баладного характеру. На першому місці стоїть балада «Коли муровали білу Маковицу». Цю пісню, яку

Павлович записав від «старих баб», він повністю залучив до своєї історичної поеми «Маковиця». Головацький у вступній статті до свого збірника так пише про походження цієї пісні: «Вероятно эта песня ведет свое начало с тех времён, когда дикие мадьяры заняли страну и, насмехаясь над покоренным народом, принуждали строить крепости, не имея сноисхождения, даже к слабосильной вдове»⁴³).

Павлович майже все своє життя прожив серед простого сільського населення. В своїх віршах він з могутньою силою описав горе Маковиці. Численні його вірші — це плач над страшенною бідною, яку бачив навколо себе. А такими є і його записи народних пісень. Смуток і горе — їх основна тема. Серед 20 пісень Ол. Павловича є 12 балад. Найкращі з них: «З едней страны горы ружич-

Сторінка із збірника Я. Головацького

⁴¹ Я. Головацький: Народные песни Галицкой и Угорской Руси, т. II, стор. 569.

⁴² Там же, т. II, стор. 699 — 717.

⁴³ Там же, т. I, стор. 280.

ка проквітат» (про брата з сестрою, які потрапили в полон до опришків),⁴⁴ «Ходило дівчатко коло Визлої воды» (про матір-покритку),⁴⁵ «На самы святы русаля мати сыночка прокляла» (про перетворення парубка в явір)⁴⁶ тощо.

Ол. Павлович публікував записи народних пісень та прислів'їв теж в закарпатських газетах, журналах та календарях, наприклад, в «Листку», «Благовістнику» та інших. Для фольклористики найбільше значення мають його «Пословиці» — збірка 271 прислів'я і приказки з околиці Біловежі та Свидника, надрукована в «Місяцослові на р. 1897» та передрукована Недзельським в 1955 р.⁴⁷

ІНШІ КОРЕСПОНДЕНТИ
ГОЛОВАЦЬКОГО

Набагато більше українських народних пісень Пряшівщини містить третій том збірника Головацького. В своїх коментаріях Головацький наводить таких кореспондентів, пісні яких надру-

ковано в третьому томі:

1. Анатоль Кралицький, вчитель с. Чабини, записував пісні в Чабинах, Вираві і Чарному (тепер «Шариське Ч'єрне»).
2. Василь Сухий, дячок з Красного Броду на Лабірщині,
3. Іван Яцкович, дячок з Межилабірців,
4. Іван Воробей, дячок з с. Суків на Лабірщині,
5. Йосиф Петрашович з Пряшева,
6. Михайло Бескид з Пряшева.

Головацький далі зазначає, що народні пісні від цих записувачів він одержав за посередництвом «известного угро-русского писателя и деятеля» А. Кралицького 2-ого березня 1873 р.⁴⁸

Матеріали цих записувачів не становлять окремих розділів, як записи Духновича та Павловича. Вони розкидані по всьому збірнику, часто без наведення села та прізвища записувача. Інколи такі пісні означені приміткою «З Угорської Русі», але і серед галицького матеріалу знаходяться наші тексти. Інколи 2—3 пісні об'єднано в один текст і наведено під одним номером.

АНАТОЛЬ
КРАЛИЦЬКИЙ.

Найбільше фольклорних матеріалів з цих п'яти записувачів зібрав Анатоль Кралицький (1835—1894).

Кралицький вже раніше друкував фольклорні матеріали в різних виданнях, головним чином галицьких. Так, наприклад, ще в 1865 р. в «Науковому сборнику Галицко-русской Матицы» він опублікував дві статті: «Русины Лаборские в Угорщине», «Свадебные обряды у лаборских русинов»⁴⁹.

⁴⁴ Я. Головацький: Народные песни Галицкой и Угорской Руси, т. II, стор. 701.

⁴⁵ Там же, т. II, стор. 702.

⁴⁶ Там же, т. II, стор. 712.

⁴⁷ С. Недзельський: З уст народу. Прислів'я, приказки, заклинання примовки і приповідки Закарпаття. Пряшів, 1955 р.

⁴⁸ Я. Головацький: Нар. песни Гал. и Уг. Руси, т. III, стор. 3.

⁴⁹ Т. II, стор. 104—111 та 137—160.

В 1866 р. в львівському «Слові» (№ 42) були надруковані його «Народные песни з околицы Межилаборской в Угрии».

В іншій львівській газеті «Галичанин» він опублікував «Свадебные обычаи у шарышских словаков»⁵⁰.

П'ять народних пісень він опублікував теж у «Временнику Ставропигийского института»⁵¹.

Крім того, Крालицький часто використовував фольклорні матеріали в своїй літературній творчості («Князь Лаборець», «Пастир в полонинах», «Піявкinya» тощо). Багато його літературних творів є обробкою народних переказів, оповідань. Тому можуть служити і як цікавий етнографічний матеріал.

В третьому томі «Народних пісень Галицької та Угорської Русі» він опублікував такі записи: із села Чабини — одну баладу («В жалобине при млине, лежит Янчи в вербине»), 5 любовних пісень, одну військову («З Кошицкой касарні хлопці выпатрают») та одну рекрутську («Мамко моя стара, дай ня за гусара»)⁵².

З Вирави тут подано 14 ліричних, одну військову («Ей, вандровали хлопці з Пешту до Будина») та одну жартівливу («Ішов ляшок із Варшави»)⁵³.

Маковицьке село Чарне представлено шістьма ліричними піснями⁵⁴.

В тому ж третьому томі Крालицький надрукував статтю «Свадебные обряды у лаборских русских»⁵⁵. Опис зроблено російською літературною мовою, але репліки, розмову «сватів», промови «старости» наведено на лабірському діалекті. Опис доповнено 16 весільними піснями⁵⁶.

Краснобрідський дяк Василь Сухий записався до збірника Головацького п'ятнадцятьма піснями різних жанрів. Крім того, він тут опублікував дві пісні літературного походження в розділі «Думки праздничные, круговые и пировые» («Димитрашка, подай фляшку» та «Видимся во правді всі грішніі люди»)⁵⁷.

Прізвищем Івана Яцкевича позначено в збірнику Головацького лише три весільні пісні: «Сядила Ганічка ружу і лелію», «Сидить Ганічка межі дружічками» та «Вийди, Ганічко, напред нас»⁵⁸.

Пісні записані Іваном Воробеем, дяком із Сукова, взагалі не позначені ні селом, ні прізвищем записувача, але у деяких з них все ж таки можна встановити авторство запису. Так, наприклад, в пісні «Кед сом шол од Унгару до Талю» є такі слова:

⁵⁰ Галичанин, 1868, № 18.

⁵¹ На угорорусских народных песней. Временик Ставропигийского института, 1871.

⁵² Я. Головацький: Пар. песни Гал. и Уг. Руси, т. III, кн. I, стор. 254 — 255; кн. 2, стор. 119 — 120.

⁵³ Там же, кн. I, стор. 412 — 418 та 488 — 489.

⁵⁴ Там же, стор. 418 — 420.

⁵⁵ Там же, т. III, кн. 2, стор. 412 — 433.

⁵⁶ Там же, т. III, кн. I, стор. 248 — 254.

⁵⁷ Там же, стор. 509 — 512.

⁵⁸ Там же т. III, кн. 2, стор. 434 — 435.

«Ей, дем ти ня, мой конічку, добре нес,
Дам ці пребиц подковечки еще днес.
Дам ці пребиц подковечки с клинками
Будзеш холзіц по Суковс кований.»⁵⁹

Назва села «Суків» в наведеному тексті є не лише безперечним доказом про те, що пісню записано в Сукові, але дає нам право вважати суківськими й інші пісні, надруковані поряд з нею, які відповідають згаданій пісні і щодо мови і щодо характеру. Наприклад: «*От Унгарва сылана дражечка*», «*Ей, боже мой, яка-м нещаслива*», «*Пониже Тернавы поточок кервавий*», «*Маї жолты власы з мене зострігали*» тощо⁶⁰.

На іншому місці знов наведено пісню, в якій є слова:

«Помалі ня веде брез *суковске* польо,
Нягай ся попатра чарне очка мойо.»⁶¹

Поряд з цією піснею є інші, які теж близькі до неї мовою (багато шариських елементів) і змістом (військова тематика): «*Угелю, Угелю, нещасний Угелю*», «*Кед мі мої власкы в Угелю стрігали*» та інші. І ці пісні можна вважати записаними Іваном Воробеем в Сукові.

ІНШІ ПІСНІ ІЗ СХІДНОЇ СЛОВАЧЧИНИ.

Пісні, записані Й. Петрашковичем та М. Бескидом, про які Головацький згадує в своїх примітках, в збірнику теж не позначені.

Зате в третьому томі наведено кілька пісень та коломийок з *Ладомирової*, *Липовска*, «*Бодружан*» Шариського округу і «*Порубчан*», Земплінського округу⁶². Село Ладомирова знаходиться в Бардіївському окрузі, але «Липовска», «Бодружан» та «Порубчан» в Східній Словаччині нема. Під цими назвами треба розуміти села: *Липова*, *Бодружаль* та *Порубка* нин. Бардіївського округу. Неправильне написання цих назв могло потрапити в збірник так, що в рукописних матеріалах, надісланих Головацькому, ці пісні були позначені прикметниками: «*липовська*», «*бодружанська*» та «*порубчанська*», від яких Головацький вже сам утворив назви сіл. (Подібно до того як від прикметника «*краснобрідська*» — «*Краснобрід*» замість «*Красний Брід*»).

Але хто записав ці пісні — не наведено. Можливо, що вони належать якраз Петрашковичу та Бескиду.

Багато пісень і кілька цілих розділів в збірнику позначено загальною назвою «*З Угорської Русі*». Це, наприклад: «*Песни, поемье во время жатвы з Угорской Русі*»⁶³, «*Свадебные песни Угорской Русі*»⁶⁴, «*Песни на крестинах Угорской Русі*»⁶⁵ та інші.

І серед них можна знайти багато текстів з Пряшівщини, хоч місце їх запису не наведено.

⁵⁹ Я. Головацький: Народные песни Галицкой и Угорской Руси, т. III, кн. 1. стор. 123. (Підкреслено нами М. М.).

⁶⁰ Там же, т. III, кн. 1, стор. 127 — 128.

⁶¹ Там же, т. III, кн. 1, стор. 117. (Підкреслено нами М. М.).

⁶² Там же, стор. 420 — 422.

⁶³ Там же, т. III, кн. 2, стор. 203 — 204.

⁶⁴ Там же, стор. 430 — 441.

⁶⁵ Там же, стор. 442 — 443.

Селянин із с. Р. Воля та дівчата із с. Крестовея в Схід Словаччині.

МАЛЮНКИ В ЗБІРНИКУ ГОЛОВАЦЬКОГО.

«Народні пісні» Головацького поповнені кількома ілюстраціями. З території Східної Словаччини таких ілюстрацій дві. Це копії з великих портретів, експонованих на Етнографічній виставці в Москві. На одному з них під назвою «Русские крестьяне из Северной Угорщины» зображено Марію Чушко (23 р.), Івана Митрова (28 р.) з *Руської Волі*, Воронівського округу, та дівчину Єлисавету Рогаль із с. Крестовея, Пряшівського округу⁶⁶.

На другому з малюнків під назвою «Русские горы Спишской столицы», зображено пастуха овець (югаса) Михайла Воробля із с. *Тонковців*, Попрадського округу та двох дрітарів із с. *Литманова*: 72-річного Федора Глинку та його 27-річного сина *Василя*⁶⁷. До обох малюнків Головацький подає докладний опис одягу з народними назвами окремих його частин. Про литманівських дрітярів він пише:

«По причине гористой неплодной земли и небольшого надела, народ принужден скитаться по чужим землям и искать пропитание большую половину года вне своей родины. Эти горы издревле занимаются дротарским ремеслом. Впрочем, есть предание, что в прежние времена они занимались починкою панцырей по замкам рыцарей. Но когда панцыри, шлемы и колчуги вышли из употребления и прежнее рукоделие панцыр-

⁶⁶ Я. Головацкий: Народные песни Галицкой и Угорской Руси, т. III, кн. 2, стор. 393.

⁶⁷ Там же, т. II, стор. 699.

шиков упало, они принуждены были приняться за унизительное ремесло приготовления мышеловок, корзинок, бляшанных крышек и пр., или же связывать разбитые горшки»⁶⁸.

ГРИГОРИЙ А. ДЕ-ВОЛ-
ЛАН.

Першим самостійним збірником народних пісень, присвяченим лише Східній Словаччині та Закарпатській Україні, були «Угорорусские народные песни собранные Г. А. Де-Волланом»⁶⁹.

Збірник Де-Воллана вже в 1875 р. був зданий до друку в «Славянское благотворительное общество». Там він пролежав три роки, але світа не побачив. Звідти рукопис перейшов в «Московское общество любителей естествознания, антропологии и этнографии», але і там після року його друкування було відхилено «из-за неимения средств»⁷⁰. Гильтебрандт в 1879 р. радив Де-Воллану звернутись з рукописом до «Московского общества истории и древностей российских»⁷¹, але, здається, і там він не добився згоди на його публікацію, незважаючи на дуже прихильну рекомендацію Я. Головацького. Лише в 1885 р. збірник було ви дано окремою книжкою в «Записках Императорского географического общества по отделению этнографии» в С-Петербурзі.

Збірник охоплює 525 пісень. Де-Воллан особисто відвідав територію Закарпаття і Східної Словаччини. В передмові до свого збірника він пише: «В северо-восточной части Угрии, на южных отлогостях Карпатских гор, в окрестностях Бардеева и Ужгорода, живет родственный нам народ Угро-Руссы. Не по одним книгам ознакомился я с этим народом, а лично посетил Угорскую Русь, и на месте изучал страну, называемую этим именем... Угорская Русь редко посещается русскими туристами, и потому я считал для себя за особенное счастье, что мог проникнуть в эту страну и видеть воочию наше русское племя, живущее под мадьярским владычеством»⁷².

Титульний лист збірника Де-Воллана.

⁶⁸ Я. Головацкий: Народные песни Галицкой и Угорской Руси, т. I, стор. 12 — 13.

⁶⁹ Записки Русского географического общества по отделению этнографии, т. XIII, вып. I, С-Петербург, 1885.

⁷⁰ Гильтебрандт: Рукописный сборник народных песен Угорской Руси, праця «Областная печать и современная летопись», ж. «Старая и Новая Россия», рік видання XV, жовтень 1879, стор. 363 — 364.

⁷¹ Там же.

⁷² Де-Воллан: Угорорусские народные песни, ЗИРГО, С-Петербург, 1885, стор. 1 — 2.

Свій збірник Де-Воллан відкриває обширною статтею «Очерки быта угорских русских», в якій, крім власних спостережень, використовує праці Бідермана⁷³, Лёгера⁷⁴, Паттерсона⁷⁵ та інших.

«Угровуське» населення він поділяє на чотири етнічні групи: 1. *верховинці*, 2. *долиняни*, 3. *крайняни*, 4. *спишаки*. В своєму нарисі він окремо розглядає кожну з них: подає опис мови, способу життя, роботи, сімейних відносин, календарних обрядів, весілля, похорону; описує забобони, одяг, їжу тощо. Але його характеристика окремих етнічних груп є дуже суб'єктивною, науково не завжди обґрунтованою. Часто принагідні речі, з якими він зустрівся в одній місцевості, він вважає типовими і розповсюдженими на всій території.

Найліпше в нього вийшов опис верховинців, яким присвятив найбільше місця в своєму нарисі і не скриває своїх симпатій до них. Зате побуту спишаків і крайнян (тобто населенню Пряшівщини) він присвятив лише три сторінки, а ставлення його до цих етнічних груп не дуже прихильне: він бачить в них, переважно, негативні риси, хоч, правда, причину такого стану вбачає, передусім, в соціальних умовах: в страшенній біді та експлуатації, яка тут панує. Ось винятки з його характеристики:

«В физическом и нравственном отношении они (спишаки и крайняни — М. М.) должны быть поставлены ниже других угро-руссов.» Далі він спостерігає в них: «слабое телесложение», «отсутствие крепких мускулов», «бледный цвет лица», «плосконожие и искривление ног», у жінок «вжату» и плоскую грудь», «период половой зрелости у них наступает поздно и уже в 30 лет женщина является неспособной к деторождению»; спишаків він бачить занадто лінивими: «Только крайняня необходимость и опасность голодной смерти может их заставить трудиться и серьезно отнестись к своей работе». Крайняни знов, за його словами, «лучше всего чувствуют себя в полутрезвом состоянии и потому слишком часто прибегают к водке»⁷⁶.

Така характеристика типова для представника буржуазної науки. Вона випливає із світогляду, політичних міркувань та класової приналежності автора.

Але суб'єктивна вступна стаття не принижує високого значення його записів народних пісень. Ці записи зроблено об'єктивно, з глибокою любов'ю до народної творчості. Де-Воллан підкреслює глибоку музикальність нашого народу та шкодує, що серед нього є також мало людей з музичною освітою, які б могли записати і мелодії народних пісень.

«Действительно, музыкальность напевов угро-русса поразительна... Наши композиторы могли бы собрать богатую жатву славянских мелодий, если бы заглянули в закарпатский край, обитаемый русскими и словаками»⁷⁷, — пише Де-Воллан. І ці слова стверджує великою кількістю пісень, записаних протягом короткого часу.

Власних записів Де-Воллана в його збірнику — 300. Це пісні майже всіх жанрів, головним чином ліричні.

⁷³ Biederman: Die ungarische Ruthenen I. II. Insburg, 1862, 1967.

⁷⁴ Löher: Magyarén und andere Ungarn.

⁷⁵ Паттерсон: Венгрия и ее обитатели.

⁷⁶ Де-Воллан: Угровус. нар. песни, стор. 24 — 26.

⁷⁷ Там же, стор. 18.

Я. Голсвацький пропонував поділити їх за місцем походження на дві групи: 1. Східні (теперішнє Закарпаття), 2. Західні, або словацько-руські (теперішня Східна Словаччина), з додатком пісень літературного походження («спісни грамотних людей»)⁷⁸.

Де-Воллан відступив від територіального розподілу і поділяє пісні за їх тематику на три групи:

1. Пісні про кохання (215),
2. Пісні про сімейні відносини (55),
3. Пісні про родинні і побутові зв'язки (30).

Окремі пісні між собою пов'язані авторським текстом, який спирається на власні спостереження і враження збирача та до значної міри повповнює пестунний нарис про життя і побут сільського населення. Таким чином, збірник одержав певну композицію і сприймається як одне ціле, як літературний твір.

У вступі автор зауважує, що вважає потрібним відзначити походження кожної пісні (стор. 4), але цього заміру він не здійснив. Місце походження у жодній пісні не наведено. Ні у вступі, ні в примітках не відзначено, які саме села Де-Воллан відвідав під час своєї подорожі по «Угорській Русі». Паспортизація пісень зовсім відсутня. Лише у декотрих з них є загальна примітка: «Верховина», «Країна», «Западная часть Угорской Руси», але і ті, здається, наведені не збирачем, а додатково включені в збірник Головацьким. (В рецензії на рукопис збірника Головацький зазначає, що пісні верховинців він позначив синім олівцем)⁷⁹. За мовою та іншими ознаками можна було б встановити хоч би приблизно місце походження кожної пісні.

Багато текстів надрукованих Де-Волланом, — це варіанти пісень, відомих уже з інших записів, не лише «угорських», але й галицьких, українських, словацьких та польських.

Цікавий розділ народних пісень, спрямованих проти панщини, в яких висловлено думки трудящих мас, хоч інколи це пісні літературного походження. Ось одна така народна пісня:

«Приїхали німці с псами,
Позостали в нас панами,
З бідою ни говорити,
Як же нам на свігі жити?

Ей, счезла вже і панщина,
Котра люди замучила,
Счезла, счезла і с панами,
Огидшими, поганями.» (Стор. 159).

На увагу заслуговують теж колискові пісні, повні глибокого ліризму і материнської любові.

⁷⁸ «Древняя и Новая Россия», XV, жовтень 1879, стор. 364.

⁷⁹ Там же.

1. Збірник Бачинського (Закарпатська Україна), (стор. 179—211).
2. Збірник Андрія Гладоніко із Пестрини на Маковиці (стор. 211—224).
3. Збірник Левицького із Пряшівщини (стор. 225—247).

Збірник Бачинського містить у собі 114 пісень з Березького, Ужанського та Мармароського комітатів.

Андрій Гладоніко, «учитель пения в Пестринском приходе», опублікував у збірнику Де-Воллана лише 8 пісень. Серед них є пісні, відомі на всій українській території, напр. «Сходит соненько зрана низенько, приди до мене, мое серденько». (Стор. 211).

Змістовнішим є збірник Левицького. Він охоплює 34 тексти ліричних пісень. Деякі з них мають варіанти серед пісень, записаних Де-Волланом.

Безпосередньо за збірниками Гладоніко і Левицького слідує окремі розділи коломийок. Вони надруковані так, ніби становлять складову частину записів Гладоніко та Левицького, але вже поверхове знайомство з ними покаже, що вони походять з території Закарпатської України, а не з території Пряшівщини.

ФОЛЬКЛОР НА СТОРІНКАХ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ПРЕСИ.

В другій половині XIX ст. з фольклористичними матеріалами з Пряшівщини та Закарпаття зустрічаємось теж на сторінках закарпатської преси. Правда, ці матеріали носять принагідний характер: в переважній більшості біля них не наведено ні місце запису, ні прізвище записувача (не говорячи вже про імена виконавців, які не наведені в жодній тогочасній публікації).

Найбільше таких матеріалів містить журнал «Листок», в якому публікували фольклорні твори такі збирачі: Ол. Павлович, Ол. Митрак, М. Врабель, Г. Д., Мих. Андр-ль, П. Куров та інші. Найчастіше це були добірки народних пісень під назвою «Народные песни», «Угорорусские народные песни», «Песни из Угорской Руси»⁸⁰ тощо. В 1889 р. в «Листку» було надруковано цікаву колядку, записану Ол. Митраком в с. Кленова на Лабірщині. Під такими назвами друкувались добірки народних пісень також в «Благовістнику»⁸¹, «Місяцослові»⁸² та інших виданнях.

«В «Місяцослові» за 1890 р. подано опис весільної обрядності, зроблений Бескидом: «Свадьба в сторонах подтагранских». Майже щороку друкувались народні жарти⁸³. В 1872 р. «Місяцослов» приніс 15 народних загадок, з яких декотрі спрямовані проти панівних класів. Напр.: «Какое равенство между адвокатом и колесом? (Оба нужно мастити).»

⁸⁰ Напр. «Листок», 1871, 1893.

⁸¹ «Благовестник», 1891, № 22, 23.

⁸² «Місяцослов», на р. 1865, 1872, 1889 (18 пісень), 1890 (пісні із с. Сачурів), 1893, 1897 тощо.

⁸³ Там же, 1866, 1872.

«ЖИВАЯ СТАРИНА».

В 1891 р. закарпатському фольклору було присвячено дві цікаві статті на сторінках російського часопису «Живая старина»: статтю А. Петрова «Угорорусские заговоры и заклинания начала XVIII в.», в якій подано опис рукописного збірника 1707 р., знайденого на території Закарпаття. Збірник містить багато словацьких та польських елементів. Тому автор висловлює думку, що його було складено десь на українсько-словацько-польському прикордонні (вип. IV, стор. 122—130). Друга стаття «Свадебные обряды в Угорской Руси» анонімного автора подає опис весілля з території Закарпаття (вип. III, стор. 137—156, вип. IV, стор. 131—138).

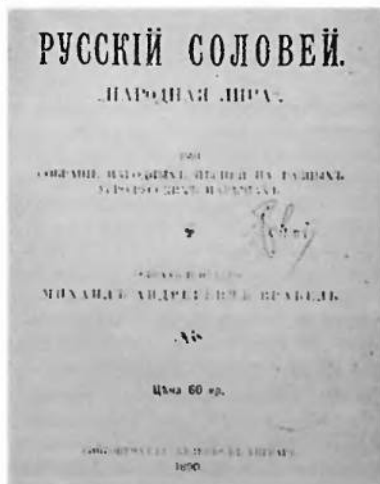
Багато фольклорного матеріалу з Пряшівщини було опубліковано в зв'язку з дискусією про етнографічні межі між словаками і українцями на сторінках чеських, словацьких, українських та російських наукових видань⁸⁵.

МИКОЛА БЕСКИД.

Можливості для друкування фольклорних матеріалів в XIX ст. були обмежені, тому багато матеріалів, зібраних переважно сільськими вчителями та священиками, залишилось в рукописах. Ці матеріали протягом часу губилися, лише декотрі з них були збережені. Так, наприклад, в Орлові, Пряшівського округу було знайдено рукописний пісенник Миколи Бескида з 1889 р., який містить багато пісень про історичні події. Пісенник знаходиться в особистій бібліотеці д-ра І. Шлепецького, який подав коротку згадку про нього⁸⁶.

Збірники народних пісень Головацького та Де-Воллана, які вийшли в Москві і в Петербурзі, на території Закарпаття та Пряшівщини були майже невідомі: вони потрапили сюди лише в кількох примірниках. Наприкінці минулого століття видають свої збірки народних пісень чехи, моравани, поляки, посилено збирають фольклор словаки. Тому і на нашій території назріло питання про видання збірника народних пісень. За це завдання взявся М. А. Врбель.

В 1890 р. він видав в Ужгороді перший збірник місцевих народних пісень під ліричною назвою «Руський соловей» з підзаголовком: «Народная лира или собрание народных песней в разных угорорусских наречиях.»

Титульний лист збірника М. Врбля

⁸⁵ Так напр. *Штефан Мишик* в 1895 р. опублікував 5 народних пісень із Завадки на Спичі: *Stefan Mišik: Akej viery sú Slováci? Slovenské Pohľady*, 1895, стор. 629 — 630.

⁸⁶ *И. Шлепецкий: История развития народной песни в Карпатах. Календар Лемко-Союза на год 1962*, стор. 111.

Він містить у собі 180 пісень і віршів найрізноманітнішого характеру. в тому числі й матеріали з українських сіл Східної Словаччини, а саме: кілька пісень, записаних Іваном Поливкою в *Седликах* («Журилася попадя», ст. 33, «Ой, винце, винце», ст. 54), та *Свиднику* («Досить уж я досить ходил по світі», ст. 26—27); Свидницькі пісні в записах Ол. Павловича (балади «Ішов Янічко в огляды», «Коли мурували білу Маковицю», ст. 37—39, та лірична «У багатих дівочок по шеснацят сорочок», ст. 80); 4 сімейно-побутові пісні з *Вирави*, подані Юрієм Левканичем (ст. 19, 58, 77, 117), пісні з *Межилабірців*, записані М. Фірткою, пісні з *Чемерног* від невідомого записувача тощо. Крім того, в збірнику наведено ряд пісень з Пряшівщини відзначених загальними назвами «земплинська», «спишська» або взагалі не відзначено місце їх походження.

На увагу заслуговують і пісні літературного походження Духновича, Ноля, Кузмяка та інших авторів.

Врабель друкує народні пісні без коментаріїв, класифікації тощо. Є серед них і пісні галицькі та словацькі, але їх місце походження не наведено. Окрему групу становлять пісні бачванських русинів — переселенців з нашого краю (ст. 95—163).

В 1893 р. опублікував кілька фольклорних матеріалів Євг. Сабов у своїй *Хрестоматії церковнослов'янських і угро-руських церковних пам'яток*, а саме: дві пісні із Стащина, записані М. Малиняком, баладу про Білу Маковицю та 7 анекдотів, поданих А. Ладичинським з *Липишка*⁸⁷ (Анекдоти Ладичинського пізніше було надруковано в зб. Гнатюка).

Аж до 90-х років XIX ст. записування фольклору обмежувалося лише піснями та обрядами. Записів народної прози майже не було.

Правда, є відомості, що на території Східної Словаччини або Закарпатської України ще в 50-і роки м. ст. було складено збірку народних казок, яка охоплювала 32 тексти. Але цей збірник ЗАГУБЛЕНА ЗБІРКА КАЗОК.

Дійшли до нас лише назви цих казок в спадщині німецького літературознавця Рейнгольда Келера. На думку Вол. Гнатюка, Келер одержав цей список від Бідермана, але той теж не записав їх сам, але одержав від когось з місцевих записувачів⁸⁸. А як би вдалося знайти цей збірник, це був би великий внесок в українську фольклористику.

В шістдесяті роки записував народні казки Ол. Митрак, але і його записи не були надруковані. Лише пізніше одну з його казок опублікував Волод. Гнатюк «для показу, як в 60-х роках записували казки угорські русини». Місце запису цієї казки не наведено⁸⁹.

На солідній науковій базі приступив до записування прозового фольклору лише Володимир Гнатюк.

⁸⁷ Хрестоматія церковно-славянських и угро-руських литературных памятников с прибавлением угро-руских сказок на подлинных наречиях. Составил Евг. Сабов. Ужгород. 1893, стор. 227 — 229.

⁸⁸ В. Гнатюк: Запропаццєна збірка угорських казок. Записки ІІТШ, т. 117 — 118. Львів, 1913, стор. 235 — 243.

⁸⁹ Етнографічний збірник, Львів 1897, т. IV, стор. 203 — 205.

Володимир Гнатюк (1871—1926) належить до найзвичайніших українських фольклористів. Протягом свого життя, яке повністю присвятив збиранню і дослідженню усної народної творчості, він видав кілька десятків фольклорних збірників та наукових праць. Його ім'я було відомим далеко за межами України: був членом Празької та Віденської Академії наук, з 1924 р. академіком АН УРСР, членом-кореспондентом АН СРСР. Його твори друкувались в багатьох країнах.

Ще в молодості він поставив перед собою мету: особисто відвідати всі західноукраїнські землі та дослідити їх мову і народну творчість. Ця мета привела його і на територію Східної Словаччини.

Під час своєї першої подорожі, в серпні 1896 р., він записав дуже багатий прозовий матеріал в селах: *Убля, Кленова, Розтоки, Улич, Збуї та Новоселиця*.

В липні 1899 р. він повторив свою подорож, відвідавши західні області «Угорської Русі», а саме села: *Чертїжне, Шамбронь, Сулин, Вел. Липник, Орбина, Свидник, Літманова, Якуб'яни, Кремлах, Кружлів та Мальціє*⁹⁰.

Обидві наукові подорожі Гнатюк здійснив пішки, без жодної матеріальної допомоги. Ось як згадує про них сам Вол. Гнатюк: «Відбуваючи екскурсії на свій власний кошт і ризико, поставив я собі задачею не лише приглядатися загальному побутові угорських русинів, але призбирати як найбільше фольклорних та етнографічних матеріалів, бо оголошених дотепер було дуже мало, та її те невірні і некритичні, як зібрані виключно аматорами»⁹¹.

Якщо брати до уваги умови, за яких Гнатюкові доводилось працювати, та ще й той факт, що за кожним його кроком стежила угорська поліція, то не можна не дивуватись великій енергії В. Гнатюка, завдяки якій йому вдалося протягом короткого часу зібрати такий колосальний матеріал: понад 110 казок та легенд, 17 анекдотів, 153 пісні.

Зібрані ним матеріали визначаються точністю запису. Володимир Гнатюк не «виправляв» їх тексту (як це робили попередні записувачі), біля кожного тексту наведено ім'я і прізвище розповідача (у визначніших розповідачів і автобіографічну характеристику), паралелі в друкованих збірках інших народів тощо. Це, дійсно, солідне, наукове видання народної прози найзахідніших українських областей.

Матеріали, зібрані під час першої подорожі, Гнатюк надрукував в III і IV томах «Етнографічного збірника» під назвою «*Етнографічні матеріали з Угорської Русі*». Вони тут подані за тематичним принципом, разом з матеріалами, записаними на Закарпатті. Гнатюк їх поділяє на такі групи: легенди, новели (III том), казки, байки, перекази, анекдоти (IV том). (Під новелами він розуміє соціально-побутові казки).

Найбільше матеріалів записав Гнатюк під час цієї подорожі в с. Збуї від Михайла Пустая, якого він вважає найліпшим казкарем, з яким йому довелось зустрінутись в його збирацькій практиці. Протягом шістьох днів Гнатюк записав від цього бідного селянина 14 легенд, 13 соціально-побутових казок, 13 фантастично-пригодницьких, три анекдоти та одне оповідання з життя, разом понад 150 друкованих сторінок.

⁹⁰ Етнографічний збірник, т. III, стор. IX, т. IX, стор. 2—116.

⁹¹ Там же.

Гитульний лист «Етнoграфічних матеріалів з Угорської Русі».

Значення цих матеріалів полягає не в їх кількості, але, передусім, в їх художній вартості. О. Зілинський на підставі аналізу казкового репертуару М. Пустая прийшов до висновку, що це один з найкращих казкарів в усій розповідницькій традиції України⁹².

Михайло Пустай є не лише репродуктором казок; до кожного тексту він приступає з великою творчою фантазією та художнім смаком, вносить до них свої власні творчі прийоми, створюючи зовсім нові варіанти казок. Такою є, наприклад, казка «*Баронський син в Америці*», в якій зображено фантастичні пригоди «баронського сина із руського краю» на чужині. Цікавою є казка «*Чудова машина*», в якій розповідається про священика, якому не хотілось вранці вставати в церкву і він купив машину, що замість нього відправила цілу літургію.

Майже через всі казки Пустая червоною ниткою проходить образ бідного русина, який долає всі перешкоди і з кожної ситуації виходить переможцем. Він вміє допомогти королевичу здобути царівну⁹³, вміє покарати

⁹² О. Зілинський: Володимир Гнатюк та збійський казкар. «Дукля», 1862, № 1, стор. 63 — 69.

⁹³ Етнoграфічний збірник, т. IV, стор. 62 — 69. Як руський крaльович з великим Янком сватав царську дочку.

несправедливість⁹⁴, перехитрити суддю⁹⁵, та навіть самого царя він навчає розуму⁹⁶.

З інших розповідачів Вол. Гнатюка із Снинщини на увагу заслуговує Репей, дяк-вчитель з Ублі, від якого записано три легенди і три казки, з яких дві історичні — про «Матяша-кряля»⁹⁷, Ст. Лабанць з Улича та Петро Коваль із Збоя. Але жоден з них не дорівнює Пустаєві ні щодо кількості текстів, ні щодо їх якості.

Коли після шестиденного записування казок від Михайла Пустая Гнатюк змушений був залишити с. Збуй, Пустай заявив йому, що він міг би йому ще кілька днів розповідати «Очевидно, що се немала шкода, що я не міг з його пропозиції користатися» — шкодує Гнатюк⁹⁸. Він мріяв продовжити свої дослідження, але вже в наступному номері «Етнографічного збірника» змушений був написати так: «З причин, незалежних від мене, мушу я на якийсь час занехати дальших дослідів над Угорською Руссю»⁹⁹.

Які це були «причини, незалежні від нього?». І про це він пізніше розповів на сторінках, «Етнографічного збірника»:

На Закарпатті, в с. *Тибава* він зустрівся з братом славного вченого Венс-ліна-Гуці — селянином, що жив у страшенних злиднях. Про це він написав у пресі і одеське «Общество Венсліна-Гуці» зібрало серед своїх членів гроші. За посередництвом Гнатюка вислало їх братові свого патрона. Гнатюк з честю виконав покладену на нього благородну місію і гроші вислав. Про це дізналась угорська поліція, яка вже раніше з недовірям відносилась до збирацької діяльності В. Гнатюка, і висилка грошей була для неї речовим доказом того, що Гнатюк є російським шпіоном, висланим царським урядом, щоб бунтувати людей проти угорської влади. Тому угорські органи видали наказ негайно арештувати Гнатюка при першій його появі на території Угорщини. На щастя, приятелі своєчасно попередили його про небезпеку, яка йому загрожує¹⁰⁰. Це лише один з моментів, який змальовує умови, за яких Гнатюк записував фольклор на території Східної Словаччини.

ДРУГА ПОДРОЖ ГНАТЮКА В СХІДНУ СЛОВАЧЧИНУ.

Лише через три роки, тобто в липні 1899 р., Гнатюк знов приїхав на територію Східної Словаччини, на цей раз в західні українські села Шариша та Спиша. І ця подорож була надзвичайно плідною. Під час неї Гнатюк відвідав 11 сіл, в яких від 17 розповідачів записав 69 прозових текстів та 153 пісні. Весь матеріал надруковано в IX томі «Етнографічного збірника» в 1900 р.

Найбільше фольклорних матеріалів записав Гнатюк на Спиші, в селах *Орябина* (141 пісню), *Шамброн* (8 легенд та казок від П. Бобульського), *В. Липник* (17 анекдотів і дві казки від вчителя Ол. Ладижинського) та

⁹⁴ Про барана, порток і палицю, що бог дарував чоловікові. Етнографічний збірник, т. IV, стор. 92 — 96.

⁹⁵ Про білого чоловіка і суддю, що любив хабарі. Там же, т. III, стор. 226 — 229.

⁹⁶ Русин-вояк і цар. Там же, стор. 191 — 193. Передруковано О. Зілинським в альм. «Дукля», 1962, № 1, стор. 67 — 69.

⁹⁷ Етнографічний збірник, т. IV, стор. 173 — 175.

⁹⁸ Там же, т. III, стор. XIII.

⁹⁹ Там же, т. IV, стор. VIII.

¹⁰⁰ Там же.

Литманова (7 казок від П. Віри). Правда, ні з тих казкарів ніхто не досяг рівня М. Пустая, хоч декотрі з них, як, наприклад, Петро Віра дуже талановиті. Казки Петра Віри багаті народними прислів'ями, дотепними словами та афоризмами. Наприклад, засуджуючи п'яницю, він каже: «Кожний ніяк робити ніяк, котрий мудрий, як розум проп'є, та є дурний»¹⁰¹, в казці про три роди жінок він наводить такі прислів'я: «Плана жена — хлопіві кат, а добра — вінець»¹⁰².

Гнатюк вже тоді усвідомлював те, що фольклор не можна вивчати без знання умов, в яких живуть його носії. Тому він записував теж історичні перекази, спогади з життя тощо. В розповіді Янка Гуляші з *Якуб'ян* «Як живеться русинам на Спишу» змальовано жакливу картину українського села під владою угорських панів:

«Як ма художний человек на світі жити? Порція дужа, отплатки, робити треба на гмінский потріб, на дригах, ліс садити, та вецей треба задармо робити як собі, та не може человек на світі жити; голий, босий, ходь а трап шя, та кебы паньбч человека взял, та бы му ліпше было там. Приде зима, зима вшядиль неспокойна, добрі од зими же человек не замерзне. На заробок іде, мало што заробит зо статком: статку треба, йому треба, та му не падне ани пядешят грайцарів на день. Та клін с кліном выбівають а пальці закладают. Та над горами вітер на нас дуче, та там художний руснак на світі ледво жие. До Америки іде, там іде добрі заробити, і ту своє газдуство продаст, а там пійде, же заробит. Прийде до хорости, або шя му даяка пригода стане на здрав'ю — зламе ногу, або руку, та ани там не є газда, ани ту, бо ту нема нич уж. Решта, остатні тоти, котри ещі зістают в селі, тоти шя збирают тиж до Америки. Та, боже, хто же ту буде на той художней землі газдовати? ... Од Нового року уж выше як на тристо люди одишло. А тєраз непрестано вше ідут. Та, боже, як то буде надале жити? Та не зостаєме лем тоти, котри стари, а котри мают хибу даяку в здрав'ю. Та, боже, будь нам милостивий, а помож нам тот світ скінчити!»¹⁰³

Нічого дивуватись, що угорський уряд ненавидів Гнатюка за такі матеріали.

Дуже цінною є і збірка народних пісень с. Орябина, які Гнатюк записав від Терезки Булік та Христини Михні. Це щодо кількості найбільша і досі неперевершена збірка народних пісень одного села. В ній вперше друкуються теж пісні про еміграцію: «Пшов мій миленький до той Америки», «Америка вихвалена, на цальый швет розглашена», «В Америці добрі, в Америці здраво, лемже в Америці веселости мало» та інші.

Деякі з матеріалів своєї другої подорожі Гнатюк використав як зразки говірок в своїй роботі «*Русини Пряшівської єпархії і їх говори*»¹⁰⁴. Легенду про три роди жінок він включив у свою працю «*Легенда про три жіночі вдачі. — Причинок до історії мандрівки фольклорних мотивів*»¹⁰⁵. На підставі глибокого дослідження цього мотиву у різних народів він прийшов до висновку, що сюжет цієї легенди походить з Арабії. Араби передали її туркам, ті сербо-хорватам, а від них перейняли її українці.

¹⁰¹ Етнографічний збірник, т. IX, стор. 88.

¹⁰² Там же, стор. 80 — 81.

¹⁰³ Там же, стор. 89.

¹⁰⁴ «Записки НТШ», т. XXXV — XXXVI.

¹⁰⁵ Там же, т. XCVII, стор. 80 — 81.

Деякі теоретичні погляди В. Гнатука сьогодні вже застарілі, фольклористика зробила значний крок вперед, але його записи мають величезне значення ще й сьогодні. Його збірник «Етнографічні матеріали з Угорської Русі» є поки що єдиним науковим виданням української народної прози Східної Словаччини, тому він назавжди ввійде в історію не лише нашої, але й загальноукраїнської фольклористики.

Цінну працю він написав теж про словацького народного героя Яношіка¹⁰⁶. В ній він вперше подав багато українських матеріалів про Яношіка та порівняв пісні і оповідання про цього славного народного месника з подібними матеріалами про Довбуша та інших українських ватажків.

Другу частину «Матеріалів з Угорської Русі» Гнатука становлять фольклорні матеріали бачванських та банатських «русинів» — переселенців із Східної Словаччини¹⁰⁷.

Пізніше на підставі своїх досліджень в Бачці він написав дискусійну статтю «Словаки чи русини?», в якій намагається довести, що бачванські переселенці — українці, а не словаки. Цей погляд викликав бурю заперечень з боку чеських, словацьких та інших дослідників.

В серпні 1897 та 1899 рр. здійснив дві подорожі на територію Східної Словаччини інший визначний західноукраїнський вчений Іван Верхратський.

Верхратському йшлося більше про дослідження мови, тому він намагався охопити якнайбільше сіл, і це йому вдалося. Незважаючи на те, що його записи мали служити лише архаками народної бесіди, вони є майже виключно фольклорного характеру. Тому і перша його праця, надрукована негайно після закінчення другої експедиції на Пряшівщину, присвячена фольклору. Це стаття: «Гоя дюдя і собітки на Угорській Русі»¹⁰⁸. В ній подано опис весняних календарних звичаїв разом з весняними піснями з Вапенника, Пестрини, Дрічної, Збіїного та п'ятьома хороводними грами. Обряд собіток подано Верхратським на матеріалі, записаному в с. Бодруджалъ, теж на Свидниччині.

Але основну частину його фольклорних записів було надруковано як додаток до його монографії: «Знадоби до пізнання угоруських говорів»¹⁰⁹. Це багатотомний матеріал, який охоплює 36 сіл Лабіричини, Бардіїщини і Спіша¹¹⁰. В цих селах Верхратський записав: 65 казок, легенд та анекдотів.

¹⁰⁶ Записки ІТШ, т. XXXI — XXXII.

¹⁰⁷ В. Гнатук: Етнографічні матеріали з Угорської Русі. Етнографічний збірник, т. XXV, XXIX, XXX.

¹⁰⁸ Діло, Львів, 1899, № 191.

¹⁰⁹ Іван Верхратський: Знадоби до пізнання угоруських говорів, част. Б — Взорці бесіди угоруських руснаків. Записки ІТШ, XLIV, 1901, кн. 6, стор. 113 — 224.

¹¹⁰ В серпні 1897 р. Верхратський відвідав села: Пітролу Цигелку, Тварожець, Куріп, Снаків, Луків, Лівів, Ястреб'я, Київів, Чирч, Вірлів, Уяк, Липник, Легнаву, Старину, Сулин, Кремпах. В серпні 1899 — Хмельову, Бехерів, Варадку, Вишній Миросів, Виш. Вірліх, Кечківиці, Вапенник, Кружльову, Свидник, Бодруджалъ, Пестрину, Дрічну, Чертіжне, Габуру, Борів, Меджилабірці, Чабини, Збіїне. Крім цього, в його праці наведено ще й фольклорні матеріали із сіл: Камйовка, Літманова, Порац, Страньни (був «Фольварк»). Оскільки всі чотири села належать до т. зв. «дрітарських», можна вважати, що Верхратський записав матеріали з цих сіл, від «дрітарів», з якими зустрівся під час своїх подорожей в Східну Словаччину.

тів, 257 пісень, 217 загадок, 14 прислів'їв, кілька розповідей з життя, переказів та 3 описи обрядів.

Найпліднішою було його поїздка до сіл: *Бехерів* (3 казки, 2 анекдоти, одна легенда та 22 пісні), *Вапеник* (3 казки, 2 анекдоти і 59 пісень), *Бодружаль* (6 казок і легенд та 9 пісень), *Чертіжне* (17 казок, легенд та анекдотів) та *Борів* (51 пісня).

Всі записи зроблено дуже точно і старанно. Жаль лише, що Верхратський не наводить жодних даних про розповідачів та співаків, навіть їх імена, що до значної міри знижує наукову вартість його матеріалів. Але цим недоліком страждають майже всі тогочасні видання (крім фольклорних записів Гнатюка).

Збірка Верхратського охоплює майже всі фольклорні жанри, які зустрічаються на території Пряшівщини.

Щоб навести людей на розмову, Верхратський, напевно, сам нагадував їм теми, тому в його збірнику є багато варіантів як пісень, так прозових матеріалів. Так, наприклад казка про «мишого королика» зустрічається понад 7 разів.

Значну частину прозових матеріалів становлять легенди про Христа і св. Петра, анекдоти про цигана, який вміє вийти з кожної ситуації, казки-легенди про походження тварин тощо. Взагалі, в збірнику Верхратського переважають короткі жанри. Довгих фантастично-пригодницьких та соціально-побутових казок в збірнику порівняно мало.

Дві третини пісенного матеріалу — це зовсім нові тексти, невідомі з попередніх публікацій. На увагу заслуговують пісні про еміграцію в Америку. Їх в збірнику лише декілька, але для фольклористики вони мають велике значення, тому, що дозволяють простежити процес шліфування цих пісень від часу їх створення (еміграція в Америку розпочалась лише в 80-х роках) до сучасності.

Дуже цікаві є теж його записи пісень про панщину та її скасування. Ось, як уявляв собі простий народ скасування панщини:

«Пришло мі писаня з Угелю до Кошиц,
Же будут панове сами лучки косиц.
Панове косити, паньчата вязати,
А сам солгабіров снопочки складати.»

(Борів, стор. 214)

Правда, мрії людей, які склали цю пісню, не здійснились.

На стор. 188—189 знаходимо три пісні, які змальовують бідне життя маковецького селянства. Одна з них починається так:

«За гором сонце заходить,
С хмар ся новий місяц родит.
Панцар іде барс худобний,
Іде с паньского голодний.
Слабым кроком долів крачат,
Лем ся гев і там затачат,
А раз такой уж мал хпасти,
Мусил піля драгы сясти,
Там собі кус отпочинул,
В серці ся му жаль розвигол...» і т. д.

Верхратський під цими піснями наводить примітку: «Ті пісні з Комлоши (сьогодні Хмельова — М. М.) здаються бути написані письменим руснаком а відтак переняті людом»¹¹¹. Верхратський мав рацію: пісні склав Ол. Павлович, який в 1847 р. проживав у свого брата в Комлоші. Наведений зразок є початком великої поеми Павловича «Став бідного селянина», вперше опублікованої І. Шлепецьким в 1955 р.¹¹² Це дальше свідчення про те, наскільки популярні були твори Павловича серед сільського населення Маковіці¹¹³.

Велике значення має теж збірка 217 загадок із 14 сіл Пряшівщини, надрукована в «Знадобах», на яку досі у нас не було звернено увагу, хоч це єдина збірка українських загадок Східної Словаччини. Багато з них було передруковано в збірнику «Загадки», який в 1962 р. видала АН УРСР в Києві.

Верхратський, як діалектолог, намагався записувати як найточніше, але оскільки протягом короткого часу він не встиг досконало вникнути в усі тонкощі мови кожного села, до його записів потрапили і деякі неточності.

САМУЕЛ ЦАМБЕЛ.

Майже одночасно з Вол. Гнатюком та Ів. Верхратських, в 1898 р. відвідав деякі українські села Східної Словаччини словацький філолог Самуел Цамбел.

С. Цамбел задумав написати кількатомну наукову працю «Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov». Передчасна смерть не дозволила йому здійснити свій замір, і він встиг закінчити і видати лише перший том цієї праці — «Východoslovenské nárečie»¹¹⁴.

В цій монографії під розділом «Rečové ukážky» Цамбел наводить зразки української (за його означенням «руської») мови, «z obcí zo slovanskými obciami bezprostredne susedných», а саме: Орлів, Стебник та Нижні Репаші (запис з Ниж. Репашів 1904 р.)¹¹⁵. Тут же друкуються зразки із закарпатського села Стройна, із Доманинців та Онковців.¹¹⁶

Прогресом записів С. Цамбела в порівнянні із записами Верхратського є те, що біля кожного тексту наведено ім'я, прізвище, вік і місце народження казкаря, дата і точне місце запису.

Запис в Орлові становить фантастична казка про бідну дівчину, яка стала дружиною королевича. Розповів її Цамбелу 60-річний Васько Попадич, який з дитинства проживав в Орлові.

В Стебнику Цамбел записав від Василя Мадьяра казку про те, як бідний мандрівник обдурив корчмара.

¹¹¹ І. Верхратський: Знадоби до пізнання угроруських говорів. Записи НТШ, XLIV, 1901, кн. 6, стор. 189.

¹¹² А. Павлович: Изобранные произведения. Под общей ред. И. С. Шлепецкого. Издательство КСУТ, Пряшів, 1955, стор. 143 — 191.

¹¹³ Рукопис поеми «Став бідного селянина» громадяни с. Біловежі протягом століття зберігали в своїй церкві. Там же, стор. 11 — 12 та 191.

¹¹⁴ S. Szabiel: Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov, I. diel, časť 1. Martin, 1906.

¹¹⁵ Там же, стор. 442 — 446 та 459 — 462.

¹¹⁶ Там же, стор. 446 — 475.

50-річний Ян Павлов з *Нижніх Репашів* розповів збирачеві дві казки: 1 про те, як бідний чоловік біди позбувся, 2 про бідного шевця, що поном став.

Крім того, в архіві спілки «Matica slovenská» в місті Мартині, де зберігається спадщина С. Цамбела, знаходяться і деякі його неопубліковані фольклорні записи, здійснені в Стебнику та Орлові.

В 1900 р. в журналі «Slovenské pohľady» опублікував Базовський статтю «Nárečie viaceré zo Zemplína a Šariša», яка містить казку-анекдот с. *Брезниця*¹¹⁷ та опис весільних звичаїв села *Брусниці*.¹¹⁸ Обидва села Бардіївського округу.

Український фольклор Східної Словаччини, головним чином спиських областей, записували також польські вчені. Так, наприклад, Луц. Малиновський в 1903 р. опублікував «Powieści «risky»»¹¹⁹. Серед сіл, в яких автор збирав матеріали для цієї публікації, є й *Остурня*. Тут він записав 3 казки: 1. «Кривда і Правда», 2. «Про вонка, що за п'ять грайцарів дістався в небо», 3. «Правда? Неправда?»

З першими роками ХХ ст. пов'язаний і початок збирацької діяльності визначного дослідника українських говірок Східної Словаччини та Закарпатської України — Юрія Геровського. Вже в 1901 р. він опублікував 17 пісень с. *Чергіжне*¹²⁰, 9 пісень села *Габурі* та 15 пісень с. *Сухой* на Лабірщині¹²¹. Позитивно треба оцінити зокрема той факт, що Геровський до кожного запису додає ім'я і прізвище виконавця.

Але справжня фольклористична діяльність Геровського розгорнулась лише після першої світової війни. Її розглянемо в другій частині нашої праці так само, як і діяльність Ф. Колесни, Івана Панькевича та інших науковців, які почали записувати фольклорні матеріали нашого краю ще в довоєнний період, але визначних успіхів у цій роботі досягли лише після 1918 р.

¹¹⁷ Slovenské Pohľady, 1900, № 4, стор. 206.

¹¹⁸ Там же, № 5, стор. 254 — 255.

¹¹⁹ Materiały antropologiczno-archeologiczne, d. VI, Kraków, 1903, стор. 141 — 147.

¹²⁰ «Науковий збірник Галицько-руської Матиці», 1901, т. I, стор. 85 — 87. «Співаки: Лешко Павлишин, Текла Варварка, Ганна Бохіна, Марта Ондрош, Марта Павлишина, Ганна Зозуляк, Ганна Куждак».

¹²¹ Там же, т. I, кн. 2, стор. 176 — 179. (Записано від Улі Процевой з Габурі та Ігнатова із Сухой.)

Бібліографічні дані, наведені під примітками: 48 — 51, 80 — 85, 108, взяті з рукописної бібліографії Ор. Зілинського.

ВИСНОВКИ.

З короткого огляду історіографії нашого фольклору ми бачимо, що записування українського фольклору Східної Словаччини до першої світової війни зовсім не відставало від збирання народної творчості в інших областях Чехословаччини та закордону.

Але до XIX ст. фольклорні записи з нашого краю майже не друкувалися. Вони залишились в рукописних пісенниках сільських дяків та студентів-семінаристів.

Інтенсивне записування усної народної творчості розпочалось лише в XIX ст. Народні пісні Пряшівщини потрапляють в збірник Коллара та Головацького. Останньому вдалось залучити до збирацької діяльності кількох представників інтелігенції з нашого краю: Духновича, Павловича, Кралицького та інших, але їх записи мають ще принагідний характер і не дають повного уявлення про українську народну творчість того часу. Такий же принагідний характер мають і фольклорні записи народних пісень, друквані в різних газетах, журналах та календарях.

Першим самостійним збірником, присвяченим всеціло пісенному фольклору закарпатських українців були «Угросские народные песни» Де-Воллана.

Основним недоліком записів XIX ст. є те, що вони подають лиш тексти народних пісень, без їх мелодій. Крім того, майже в усіх повністю відсутня наспортизація. В багатьох публікаціях не наведні навіть села та області, в яких пісні були записані. Частими були теж «обробки» або «виправлення» мови та змісту окремих записів.

Аж до 90-х р. м. ст. увага збирачів зосереджувалась майже виключно лиш на піснях та обрядах. Народна проза залишалась поза їх увагою. Першим, хто серйозно зайнявся дослідженням народної прози Пряшівщини, був Володимир Гнатюк. Його «Етнографічні матеріали з Угорської Русі» є ще й до сьогодні неперевершеним збірником народних казок, легенд, анекдотів, переказів та спогадів з багатьох українських сіл Східної Словаччини. Біля кожного тексту він наводить село, ім'я і прізвище казкаря, час запису, паралелі в друкваних збірниках інших народів тощо. В особі Михайла Пустая Гнатюк відкрив одного з кращих українських казкарів.

Багатий фольклорний матеріал зібрав в 36 українських селах Східної Словаччини західноукраїнський філолог Іван Верхратський. Свої записи він опублікував як ілюстративний матеріал до своєї діалектологічної праці «Знадоби до пізнання угорських говорів». Велике значення для історії нашої фольклористики має перший друкований співаник на Закарпатті — «Руський Соловей», укладений М. Врабелем, в якому опубліковано і ряд текстів з території Пряшівщини.

Наприкінці XIX та на початку XX ст. фольклорні матеріали з українських сіл нашого краю публікували: Євг. Сабов, Ю. Геровський, словацький вчений С. Цамбел, польський — Малиновський та інші.

В 1912 р. на території Східної Словаччини записав 55 українських пісень з мелодіями Філарет Колесса, але його збірка з-за воєнних подій побачила світ лише в 1923 р.

Огляд збирання української народної творчості Східної Словаччини свідчить про те, що в ХІХ і на початку ХХ ст. зібрано немало фольклорних матеріалів. Але майже всі ці матеріали залишилися в рукописах або друкувалися поза межами нашого краю: в Празі («Пісня про Штефана воєводу», праця про «Московський пісенник»), Москві (Головацький), Петербурзі (Де-Воллан), Львові (Гнатюк, Верхратський, Геровський), Мартині (Цамбел), Кракові (Янота, Малиновський) тощо. Тому ці публікації на території колишньої «Угорської Русі» були майже невідомі. Сьогодні вони порозкидані по різних наших бібліотках і за кордоном, та часто недоступні навіть для дослідників, не кажучи вже про широке коло читачів.

Тому першочерговим завданням наших фольклористів мало б бути перевидання цих матеріалів; треба якнайскоріше створити з них антологію, яку з радістю привітали б не лише науковці, що цікавляться народною творчістю, мовою, історією та побутом українців Східної Словаччини, але й студенти, вчителі, а в першу чергу наше сільське населення, серед якого ці твори були складені та записані.

RESUMÉ

Ein Beitrag zur Geschichte der Erforschung der ukrainischen Folklore in der östlichen Slowakei (bis 1918)

Bereits um die Hälfte des 16. Jhdts ist auf dem Gebiet der östl. Slowakei das älteste ukrainische Lied aufgezeichnet worden, das sogenannte Štefan vojevoda — Lied, das Blahoslav in seiner Tschechischen Grammatik drucken liess.

Aus dem 18. Jhd. stammt eine Reihe von handgeschriebenen Gesangbüchern, die ausser geistlichen auch weltliche Lieder enthalten. Zu den wichtigsten gehört Moskovský spevník (Moskauer Gesangbuch), das im Bezirk Bardejov entstanden ist, und drei Gesangbücher des Ivan Juhasevyč. Derselbe ist auch Verfasser der ersten handschriftlichen Sammlung von Sprichwörtern.

Interessante folkloristische Aufzeichnungen blieben uns erhalten im Nachlass Ivan Fogoraszys, Venelin—Hucas und in der Slavo—Ruthenischen Grammatik Michal Lučkajs. Einige ukrainische Volkslieder aus der östl. Slowakei veröffentlichte Jan Kollár in seiner Sammlung Narodné spievanky (Nationale Gesänge). Der polnische Forscher Eug. Janota widmete in seiner Bardejov—Monographie (1863) ein ganzes Kapitel der Etnographie und Folklore.

In den Jahren 1863—78 erschienen in Moskau in vier Bänden Narodnyje pesni Galickoj i Uhorskoj Rusi (Volkslieder aus Galizien und Ungarisch Ruthenien) Jakov Hlobovackýs. Sie enthalten ein reiches Material an Liedern und Brauchtum aus der östl. Slowakei, aufgezeichnet von A. Duchnovyč, A. Pavlovyč, A. Kralickyj, V. Suchyj, J. Jackevyč, J. Vorobj u. anderen.

Die erste selbständige Volksliedersammlung, enthaltend 525 Nummern aus dem Gebiet der Karpatenukraine und der östl. Slowakei, gab 1885 G. De-Vollan in Petersburg heraus. Eine ähnliche Sammlung veröffentlichte 1890 in Užhorod M. Vrabel unter dem Titel Ruskyj Solovej (Russische Nachtigall).

Aufzeichnungen der Volkserzählungen aus dem Gebiet der östl. Slowakei besitzen wir erst aus dem Ende des 19. Jhdts. Hierher gehört die reiche Sammlung Vol. Hnafuks *Etnohrafični materialy z Uhorskoj Rusi* (Ethnogr. Material aus Ung. Ruthenien, 1889–1900), die Märchen, Legenden und Schwänke aus 18 ukr. Gemeinden enthält. Von einem einzigen Gewährsmann (M. Pustaj aus Zboj) allein stammen nicht weniger als 43 Texte. Ungefähr zu derselben Zeit nahm in der Gegend von Prešov Ivan Verchratskyj Terrainforschungen vor. Seine Aufzeichnungen der Volkserzählungen wurden 1901 in der Monographie *Znadoby do piznanňa uhro-ruskych hovoriv* (Beiträge zur Kenntnis der ung. ruthenischen Dialekte) veröffentlicht. Einige Proben von Volksprosa veröffentlichen am Anfang des 20. Jhdts Czambel, Bazovský und Malinovskij.

Es ist bemerkenswert, dass fast alle Aufzeichnungen der ukr. Folklore aus dem betreffenden Gebiet ausserhalb der östl. Slowakei im Druck erschienen (Moskau, Petersburg, Lemberg, Kraków, Budapest, Prag, Pressburg, Užhorod).

Історичні та жанрові риси пісні про Стефана воєводу

Українці східної Словаччини можуть гордитися тим, що з їхньої етнічної території походить найстарший запис української народної пісні, збережений у граматиці чеського вченого XVI століття Яна Благослава. Після того, як у 1857 році І. Граділ та Й. Їречек опублікували текст пісні, а В. Ковальський (на рік раніше) вперше звернув увагу на її українське походження, до питання про її історичну приналежність та значення зверталися численні дослідники, між ними О. Потебня, І. Франко, С. Томашівський та Ф. Колесса. В останній час зацікавлення піснею знову зростає: незалежно від статті румунського дослідника А. Балоте й дрібних заміток у радянській науковій літературі жива дискусія про історичні та стилеві ознаки пісні розгорнулася в празькому журналі *Slavia*, де автор цієї статті й К. та З. Горалеки виступили з рядом суперечних здогадів про її походження та місце в розвитку слов'янської пісенності¹.

Але й після опублікування цих статей у дослідженні нашої пісні залишилися багато прогалин і неясностей. Багато важить в цій справі факт, що досліджувана пісня — одинокий та відокремлений документ української пісенності даної епохи, відділений більше як півстоліттям від наступних записів, що походять з перших десятиліть XVII століття. За своїм змістом та стилістичним характером пісня займає зовсім окреме місце у старшій пісенній спадщині, не маючи прямого продовження в новіших записах.

¹ Див. статті: А. Balotě, La littérature slavo-roumaine à l'époque d'Etienne le Grand, *Romanoslavica*, I, 1958, 210—236; про пісню на стор. 210—211, 230—235; К. Horálek a Z. Horálková, *Ukrajinská píseň o vojvodovi Štefanovi v zápisu ze XVI. století*, *Slavia* XXVII, 1958, 3, 414—424; О. Zilynskyj, *Stará ukrajinská píseň o vojvodovi Štefanovi a její význam pro dějiny slovanské lidové písně*, *Slavia* XXIX, 1960, 1, 76—103; К. Horálek — Z. Horálková, *Ještě k písni o věvodovi Štefanovi*, *Slavia* XXIX, 1960, 1, 104—108. Перегляд дотеперішніх досліджень подано в першому розділі моєї статті, а також у статті М. Мушинки: Огляд дотеперішніх досліджень над піснею про Стефана воєводу, Дукля IX, 1961, 4, 110—117. Після того вийшла ще стаття пок. Ф. Колесси: Віршова форма старовинної української пісні про Стефана воєводу з моїм критичним вступом (*Народна творчість та етнографія* VII, 1963, 1, 116—123).

Єдина пісня, що генетично зв'язана з нею — про офіцера та жінку його слуги — була записана тільки в Білорусії та Росії; про її походження, історичні основи та відношення до пісні про Стефана досі йде суперечка між мною та проф. Горалеком². Тому доводиться висловлювати ряд гіпотетичних здогадів, що вимагатимуть дальшого поглиблення. Але після досі проробленої праці назріває вже зараз потреба зробити нові узагальнюючі висновки про відношення пісні до історичної дійсності, про міру її історичності, а також про її місце в системі тогочасних пісенних жанрів, про її функцію.

Однією з важливих передумов правильної історичної оцінки старовинних пісень повинен бути вичерпний і водночас критичний аналіз історичних елементів, збережених у їхньому змісті. Дотепершні праці про нашу пісню приносили тільки окремі елементи такого аналізу. Увага давніших дослідників спрямовувалась майже виключно на історичну ідентифікацію особи головного героя, причому це питання пов'язувалося з проблемою місцевого походження пісні. К. та З. Горалеки висловлювалися про історичне походження пісні дуже загально, досліджуючи її майже виключно методом порівняльного аналізу мотивів. Спроби визначити історичну вагомість пісні гальмувало уявлення, що йдеться про твір із загальним, безособовим сюжетом, що має тільки зверхнє, формальне відношення до особи воеводи Стефана й його епохи. Тільки у статті А. Балоте з'явилася спроба поєднати пісню про Стефана як твір, що виникнув у зв'язку з зовсім конкретною історичною подією й під її враженням. Але ця спроба не може переконати нікого, кому відомі фольклорні зв'язки її залежності пісні.

Систематично досі не розв'язувалося також питання про жанрову приналежність пісні. Чи маємо підставу для певності в тому, що перед нами — народна балада або романс, який виражає тільки загальну подію, типовий сюжет, у якому історичне ім'я є тільки акцидентією, оздобним збагаченням? Чи немає у тексті елементів, які зв'язували б пісню з іншою жанровою традицією? Обмежується історичність змісту пісні справді тільки ім'ям її героя, назвами військових загонів та описом їхнього озброєння?

Подія відбувається у військовому таборі близько Дунаю. Безіменна героїня пісні прагне до узаконення своїх еротичних взаємин з полководцем-феодалом, від якого вона залежна. Дивно, що ніхто з дотепершніх дослідників не зробив остаточного висновку з цієї ситуації: залежне, несвобідне становище дівчини зв'язане найімовірніше з воєнними подіями, що їх сигналізує військовий табір на березі ріки та гуртування іноземних рот. Дівчина є полонянкою.

У фольклорі XV століття, епохи кривавих війн та загального неспокою в міжфеодалних відносинах, мотив полоненої дівчини не міг бути нічим винятковим. Про молдавського воеводу Стефана Великого, постать якого з найбільшою імовірністю могла відбитися в імені героя³, розповідають сучасні джерела, що він часто й охоче забирав у полон також невоєнне

² Історичні обставини виникнення цієї пісні, що є, на мій погляд, пізнішою трансформацією пісні про Стефана, або якоїсь іншої пісні, що була для обох зразком, роз'яснюю більш детально, ніж у досі виданій статті, з використанням нових матеріалів, у новій праці, що вийде в журналі *Slavia*.

³ Реалії пісні, зокрема назви рот, вказують на молдавсько-полоську (мультанську), не сенигородську локалізацію сюжету.

населення у завойованих країнах⁴. З цією стороною воєнної діяльності Стефана ознайомились і південно-західні українські землі, куди з 1498 року спрямовувалось кілька великих походів об'єднаних молдавських, турецьких і татарських військ. Сучасні джерела говорять про величезні кількості полонених. В 1498 році, після провалу бучовинського походу польського короля Яна Ольбрахта, Стефан Великий разом з турками й татарами зробив великий відплатний наїзд на південно-східні землі польської держави. Його війська спустошили цілу Червону Русь, дійшовши аж до саноцької, перемиської, сандомирської й люблінської земель та Берестя; сто тисяч жителів цих земель пішло, за повідомленням сучасників, у молдавсько-турецький полон. Восени того ж року армія в сімдесят тисяч турків з'явилася ще раз у Галичині й проникнула на віддаль десяти миль від Кракова⁵.

Могутні наїзди Стефана сильно вражали сучасників не тільки своїми розмірами й безпосередніми наслідками, але й ширшим історичним значенням. За нескладним розквітом могутності Молдавського князівства підіймалася загрозлива тінь турецької інтервенції; саме Стефан своїм політичним маневруванням відкривав цій великій небезпеці, що хвилювала в той час всю Європу, вперше шлях на польську територію. В українських народних масах дії молдавського воєводи збуджували неясні надії на краще, вільніше життя; його спічна постать викликала подив і пошану. Сучасна громадська думка й історіографія стежили за молдавськими подіями з посиленою увагою; згадки про них проникли як важливий мотив сучасного життя до творчості найвидатнішого польського письменника тих часів, Миколая Рея⁶; епізоди боїв з молдавськими волохами оспівувались на Україні в героїчних піснях⁷.

Не було б нічим винятковим, якби в атмосфері цих драматичних подій, для відображення типової трагедії тих часів, десь у галицькій області, схвилюваній наїздами Стефана, з'явилася в ряді пісень про полонянок ще одна пісня, у якій в ролі переможця й пана полоненої дівчини виступив би головний винуватець цих подій — сам Стефан Великий. Сюжетною основою пісні є конфлікт між незалежною поведінкою дівчини, між її стремлінням відвоювати для себе у взаєминах із своїм переможцем рівні права, та незавидними обставинами, у яких вона опинилася. У зв'язку з даними подіями цей конфлікт відбивав би зіткнення двох морально-побутових норм. У польській державі, з якої Стефан брав полонених, право не дозволяло тримати в особистій залежності воєнних полонених-

⁴ Див. напр. повідомлення молдавської хроніки перкулаба *Германа* з 1461, 1471, 1473 pp. О. Górka: *Kronika czasów Stefana Wielkiego*, Kraków, 1931, 93, 97, 99—100).

⁵ Такі походи продовжувались і після смерті Стефана (1504). У 1509 році його син *Богдан III* привів знову військо, складене з румунів, татар і турків під Галич і Львів. На польську територію вривався також один із пізніших воєводів — *Петро IV Вареш*. Про молдавські походи див: *Źródła dziejowe X, Sprawy wołoskie za Jagiellonów*, Warszawa 1878, стор. LXVIII, LXXI, LXXIX; *T. Korzon, Dzieje wojen i wojskowości w Polsce I*, Kraków 1912, 201, 203, 230; *M. Грушевський, Історія України-Руси IV*, 331, 333; *С. Рудницький, Руські землі польської Корони при кінці XV в.*, *Записки Наук. товариства ім Шевченка XXXI—XXXII*, 1899, 5—6, 8—16.

⁶ *M. Rej, Żywot człowieka poczciwego*, кн. II, розд. IX.

⁷ *St. Sarnicki, Annales, sive de origine et gestis Polonorum et Lithuanorum*, 1587, III, 379; пор. *I. Єрофеев, Українські думи та їх редакції*, *Записки НТ в Києві VI*, 1909, 69.

християн; життя у конкубінаті заборонялось. Зате на молдавській території, згідно з нормами старого звичаєвого права, дійсного в ті часи ще й на українських землях, приналежних до Литовського великого князівства, а також згідно з турецькою практикою, полонена дівчина ставала безсилою рабинею переможця⁸.

У піснях, що оспівують долю полонянок, є ряд елементів, які нагадують лісию про Стефана. Дія пісні відбувається тут і там звичайно на чужині, в країні переможця, неоднократно у військовому таборі, її зміст становить розмова між переможцем і полонянкою, що розвивається з її плачу й скарги; чужинець втішає дівчину, називаючи її «красною»:

... За столом сидит злой-лихой татарин,
Перед ним стоит красна девица.
Русская полонянка,
Перед ним-то стоячи
Сама слезно плачет.
Уж как злой-лихой татарин
Девушку плакать унимает,
Белым платком слезы
Он ей утирает:
«Ты не плачь, не плачь, красная девица,
Русская полонянка.
Я сошью-то, сошью тебе кунью шубочку
С дорогими соболями,
Я солью, солью золот перстень
С дорогим алмазом . .

(Киреевский, *Песни*, т. с. II, I, № 1603)

Але в усіх українських та російських піснях про полонянок є момент, який можна вважати невід'ємною частиною їх жанрової специфіки та який гостро відділяє ці пісні від пісні про воєводу Стефана. Дівчина тут ніколи не намагається стати дружиною чужинця; вона звичайно відкидає пропозицію про подружжя, вимагаючи визволення й повернення додому. Ціла пісенна дія замикається або цією вимогою, або втечею чи несподіваним визволенням. Полонянським пісням, відомим з українського й російського фольклору, не властива та інтимна, ідилічна атмосфера, вони не знають

⁸ Польське право, дійсне на території Галичини, виразно забороняло держати в неволі полонених християнської віри (про це питання див. *W. Nejnosz, Zagadnienie niewoli na Rusi Czerwonej pod koniec średniowiecza w świetle stosunków prawnych Polski i krajów sąsiednich*, Lwów 1933). У всіх останніх частинах української території аж до 1569 р. була в дії постановою Литовського статуту (XI, 12), що узаконювала полон як одне з головних джерел рабства. (*В. И. Пичета, Институт холопства в Вел. княжестве Литовском в XV—XVI вв., Исторические записки* 20, 1946, 53). У Молдавській державі XV ст. було подібне становище (*Ф. А. Грекул, Социально-экономический и политический строй Молдавии второй половины XV века, Кишинев 1950, 91—92*). Полоняники були в суспільстві XV—XVII століть найбільш безправною соціальною групою, залежною тільки від волі свого пана. Полонені жінки народжували своїм панам дітей; окремі постанови регулювали правне становище цих дітей (*М. Дьяконов, Очерки общественного и государственного строя древней Руси, Прага 1924, 88, 278*).

того ідеально-примирливого закінчення, яке так вражає нас у пісні про Стефана.

Те, завдяки чому наша пісня далека від полонянських пісень, знаходимо в іншій багатій ланці тогочасної пісенної творчості — в баладах про інтимні пригоди та взаємини відомих історичних осіб. У п'ятнадцятому столітті з'явилася особлива схильність до збагачування життєписів відомих історичних героїв новелістичним матеріалом. З особливою силою ця схильність виявила себе у фольклорі та історичній традиції балкансько-дунайських країн; вкажемо хоч би на перекази та баладні цикли, що утворилися навколо постатей Яна Гуліаді, Матвія Корвіна, Ульріха Цільського, Юрія Бранковича, деспота Вука. Можна вважати зовсім безсумнівним, що героєм таких переказів і пісень був у свій час і Стефан Великий; про пісенну славу цієї людини згадує ще сто років пізніше польський хроніст Стрийковський⁹; її непрямим доказом є існування балад про Стефана в сучасному румунському фольклорі.

Улюбленими сюжетами балад про приватне життя володарів і полководців, що були іноді тільки переробками різних мандрівних сюжетів, були соціально нерівне кохання, звідництво, конкубінат. У цих сюжетах відбилися те інтимно-фамільярне відношення народних мас до популярних представників феодальної верхівки, корені якого треба шукати в загальній атмосфері епохи, закоханої у зміну й пригоду, часів яскравого економічно-побутового піднесення міст, перемоги нових, більш демократичних форм культурного спілкування, що на певний час зрушила у свідомості сучасників феодальні перепопи та ієрархічні взаємовідношення в суспільстві.

З цією групою баладних пісень пов'язана пісня про Стефана оптимістично-пригодиницьким характером свого сюжету та яскравим підкресленням почуттєвої рівності соціально-нерівних героїв. Але конкретними властивостями змісту й композиції, а також своїм стилістичним характером вона значно відходить від них. Малюнок дії тут досить статичний, з великим орнаментальним вступом, з перенагою діалогу, сигналізованого риторичними елементами, з неясним, ліричним закінченням. У баладах на згадані теми переважає концентрована епічність і реалістична предметність; наша пісня насичена елементами умовної орнаментальної стилізації, що вказують на іншу постичну традицію. Ввідне звертання до Дунаю, симетрична тріада у характеристиці рот, риторичні елементи, якими відкривається пряма мова («Дівчиноці плачет, плачучи повідат; А што ми речет Штефан воевода?»), нарешті й принципи версифікаційної побудови (неримованість, астрофічність), наближують нашу пісню до стилістичного типу коротших епічних пісень у південнослов'янському фольклорі й до архаїчної верстви українських обрядових пісень¹¹.

Важливе місце між тими ознаками займає мотив, що становить останню частину пісні. Коли дівчина не може домогтися від Стефана узаконення їх любові, кидається в Дунай, сподіваючись випробувати своїм вчинком вірність і відданість коханця. Пробу любові, що стане доказом нерозривності

⁹ «O tym Wołoszy i Multani śpiewaj ustawicznie w każdej biesiadzie» (M. Strykowski, Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi II, warszawskie wydanie 1846 r., 32; Źródła dziejowe X, Warszawa 1878, стр. LXXVIII).

¹¹ Про це докладніше у моїй статті, надрукованій в журналі *Slavia*, на стр. 90—93.

внутрішнього союзу між парою коханців, вбачали у цій ситуації дотеперішні дослідники пісні (Потебня, Ф. Колесса). Тільки проф. Горалек, вийшовши з вербального тлумачення тексту, зокрема з формули «кто мя доплинет, того я буду», висунув здогад про те, що даний мотив було внесено в сюжет зі словацьких та південнослов'янських пісень, у яких юнаки здобувають дівчину, змагаючись між собою у плаванні¹².

В сербохорватській пісні про дівчину з Цетинії, що записана як у *Ерлангенському пісеннику* (під № 100), так і в Караджича (т. I, № 738) та в інших новіших збірниках, є справді елемент, що нагадує пісню про Стефана воеводу: дівчина пропонує свою руку тому, хто на її заклик перепливе ріку; знаходиться тільки один юнак, що зважується на цю пробу. Але решта обставин події зовсім інша: дівчина, що її кохання домагається ціла група заліццальників, ставить свою умову та спокійно дожидає результатів змагань; у словацькій пісні, цитованій проф. Горалекком, юнаки б'ються об заклад навіть без відома й згоди дівчини. В українській пісні ж дівчина, щоб домогтися від свого милого остаточного рішення, сама кидається у воду, ставлячи під загрозу власне життя. Чи і в такому випадку можна говорити про змагання в плаванні? З точки зору ширшої логіки пісні ясно, що рятівником буде наперед відома особа, коханець дівчини, єдино готовий піти на небезпечну пожертву.

В такому значенні мотив рятуння дівчини з хвиль ріки (або моря) поглядається дуже часто у східнослов'янських обрядових піснях, розгортаючись тут звичайно у серію аналогічних ситуацій, які ще більше підкреслюють заслугу милого:

Плила дівойка долов Дунайом,
Дунаю, гей, Дунаю, море, Ганусю, зоре!
Біжит коло ней татцейко єї:
Подай ми, татцю, свою ручейку.
Най я не тону в Дунайчейку!
— Я ти не подам, бо я сам впаду.

Так само відповідають мати й сестра. Тільки милий поводить себе інакше:

Милейкий подав, дівойку дістав.
Ліпший милейкий, як брат ріднейкий.

(Головацький, *Нар. песни II, 80; колядка*)¹³

¹² Треба вказати на те, що О. О. Потебні була відома сербохорватська пісня з мотивом змагань за дівчину (він цитує її в першому томі відомої праці *Объяснения малорусских и средних песен* на стор. 221—222), проте він не використав її при тлумаченні пісні про Стефана воеводу.

¹³ Інші тексти: *Žegota Pauli I*, 108; *Головацький II*, 726; IV, 316, 361; *Метлинський 128; Чубинський IV*, 138; *Kolberg, Pokucie I*, 330; *Етнографічний збірник XXXVI*, № 291 Е. Деформації цього мотиву: тонуча дівчина не хоче подати руки нікому, тільки своєму милому: *Головацький II*, 161; IV, 88; *Етнографічний збірник XI*, 17; XXXVI. № 291; *Записки Русс. геогр. общества по отд. этнографии V*, 184; *Сборник Отд. русс. языка и словесности АН LXXVII*, № 3, 25; члени сім'ї відсилають дівчину до милого: *Kolberg, Pokucie I*, 330. Мотив рятуння тонучої дівчини та зв'язаного з ним права на її особу з'являється на українській території також у баладах: *Чубинський V*, 368.

Кінець деяких текстів, особливо весільних, розкриває справжнє значення події:

На ж тобі, Васильку, ручку,
На ж тобі, Васильку, обі,
Озми ж ти мене д собі.

(Головацький, *Нар. песни IV, 361*)

В інших текстах, найчастіше колядкових, здійснюється символічна субституція: дівчина обіцяє віддати себе тому, хто виловить з води її вінок¹⁴. В необрядовій східноукраїнській пісні, яка розвиває цей мотив¹⁵, мужчина тоне при сповненні цього завдання. Стилізація мотиву обіцянки у цій пісні дуже нагадує пісню про Стефана:

Піду я в садочок, да вирву листочок,
Да зоп'ю віночок, пушу на ставочок.
Хто вінок пойме — той мене возьме.

(Скочу я у Дупай, у Дунай глибокий,
А хто мя доплинет, его я буду.)

Подібну стилізацію знаходимо також у весільній пісні, з якої випав мотив небезпеки, а море або Дунай замінила грядка символічної рослини — шальвії:

Суботонька на неділеньку пішла,
Маруся у шевліеньку зайшла,
Хто мене в шевлієнці знайде,
То тому ж я, молода, та її достаюся.

(Метлинский, *Нар. южнорусс. песни 130*)¹⁶

Появою цього мотиву, що відіграє в пісенному сюжеті зовсім подібну роль, пісня про Стефана воеводу тісно зв'язана з традицією давньої української пісні. Вона належить до іншої течії пісенного розвитку, ніж південно- й західнослов'янські балади з подібними мотивами: у її сюжеті на перший план висувається не елемент зовнішньої пригоди, а морально-психологічної залежності між героями. Її жанрову приналежність важко точно окреслити. Це не історична пісня, але важко погодитись також з висловом Ф. Колесси, що «її зміст не має в собі нічого історичного»¹⁷, бо ж пісня відбиває певну міру історичних ремінісценцій. Використання мотиву рятунку з небезпеки як вирішальної проби кохання й вірності, мотиву, що такий характерний для величальних обрядових пісень, наводить на здогад, що і в даному випадку це могла бути величальна пісня з індивідуалізованим сюжетом, що відносився до особи Стефана й був зв'язаний, можливо, навіть з якоюсь подією з його життя. Враховуючи невелику часову відстань між епохою Стефана Великого та роками запису

¹⁴ Етногр. збірник XXXVI, № 257; Шухевич, Гуцульщина IV, 107, 120, 122, 127, 128; Шейн, Белорусские народные песни 114.

¹⁵ Метлинський 19.

¹⁶ Інші тексти: Żegota Pauli I, 94, 116; Чубинський IV, 284.

¹⁷ Ф. Колесса, Українська усна словесність, Львів 1938, 600.

пісні (60–100 років), таку можливість не можна визнати зовсім неймовірною. Але про індивідуалізовані величальні пісні з негероїчним змістом, що їх на схилі середніх віків співали на бенкетах або важливих сімейних святах гусярі чи скоморохи, ми знаємо, на жаль, тільки те, що вони були в даний час напевно дуже поширені; саме з їх образів та ідей розвивалися згодом схематизовані форми величальної обрядової лірики з мотивами феодального побуту. Тому думку про величальний характер та функцію нашої пісні можна висловити покищо тільки як несміливий здогад¹⁸.

Пісня про воеводу Стефана могла виникнути в Молдавії, де значна частина населення й феодальних верхів розмовляла в ті часи українською мовою, й перейти звідти звичайним шляхом пісенних міграцій до Галичини; вона могла виникнути і в Галичині як поетичне відбиття наїздів Стефана. Звідти, через культурно дуже рухливу сянисько-добромильську область, вона, мабуть, проникла на Пряшівщину, де її випадково записано¹⁹. Для погляду, що вона була створена прямо на пряшівській території, де на формування її тексту міг впливати словацький фольклор, немає ніяких підстав.

Українська пісенна традиція не дає також ніяких доказів про те, що сюжет пісні про Стефана воеводу оформився шляхом адаптації якогось старшого, більш загального сюжету. Про те, що таким прототипом не могла бути ані тематична основа російсько-білоруської пісні про офіцера та жінку його слуги, пишу в окремій статті.

¹⁸ У історично документованому житті Стефана Великого є навіть подія, яка, теоретично, могла стати приводом для створення пісні з таким сюжетом. Це романтична, в подробицях досить неясна історія взаємин між Стефаном та дочкою мультанського господаря Радула Марією. В 1473 році Стефан оволодів головним містом свого противника й полонив його жінку з неповнолітньою дочкою. Скоро після того Радул загинув, а Марія, проживши чотири роки як полонянка, в 1477 р., після несподіваної смерті другої жінки Стефана, стала, незважаючи на дуже поважну різницю віку, його законною дружиною. Перемогу Стефана над Радулом увінчали сучасники спічним німбом (вигадане повідомлення деяких хронік про трюхденне пирування на побойовищі й ін.); світський хроніст Стефана, близький до його особи, перкулаб Герман, вихваляє у своїй хроніці красу дочок Стефана й Марії. Цю подію наводжу в даному контексті як інтересну аналогію.

¹⁹ Варто звернути увагу на факт, що східнословачьке містечко Зборів з широким районом належало в 1566–1601 рр., отже, і в час, коли була записана наша пісня, багатому польсько-українському магнатові кн. Янушеві Острожському, що мав маєтки також в різних частинах Галичини.

Historische Zusammenhänge und Genreigenschaften des Liedes von Woiwod Stephan

Aus dem Gebiete der östlichen Slowakei stammt die älteste Niederschrift eines ukrainischen Volksliedes, die sich in einer Handschrift des tschechischen humanistischen Gelehrten des XVI. Jahrhunderts Jan Blahoslav erhalten hat. Seit der Entdeckung des Liedes in den 50er Jahren des vorigen Jahrhunderts hat es in der wissenschaftlichen Welt reges Interesse hervorgerufen; es ist aber bisher nicht gelungen, seine historischen Zusammenhänge und Genrezugehörigkeit endgültig zu klären. Vorliegende Arbeit soll einen Beitrag dazu bringen.

Das Sujet des Liedes ist offensichtlich mit dem Kriegsgeschehen verbunden und spiegelt das Schicksal einer Kriegsgefangenen ab. Obwohl in seinem Inhalt eine konkrete historische Grundlage schwer zu entdecken ist, gibt es einen Anhaltspunkt dafür, die Entstehung des Liedes mit der umfangreichen Kriegstätigkeit des berühmten und vom zeitgenössischen Volkslied besungenen moldauischen Fürsten Stephan des Grossen in Zusammenhang zu bringen. Im ethischen Konflikt des Liedes könnte in solchem Fall auch die Gegensätzlichkeit der Ansichten über die Rechte und Stellung einer kriegsgefangenen Frau auf polnischem und moldauischem Boden Ausdruck finden.

Durch einige Einzelheiten seines Inhalts und Komposition ist das Lied mit den ostslawischen Gefangenenedern wirklich verwandt. Die psychologische Tonalität, Züge des Verhaltens des Mädchens und der Beziehung zwischen ihm und seinem siegreichen Beherrscher nähern es aber den Balladen vom Privatleben berühmter zeitgenössischer Helden an, die im XV.–XVI. Jahrhundert im Donau-Raum besonders verbreitet und populär waren. Andere Inhalts- und Formelemente (z. B. das Motiv der Liebesprobe) verbinden es mit der Tradition der ukrainischen feierlichen Begrüssungslieder (Hochzeitslieder, koljadky). Es gibt einen Grund für die Vermutung, dass auch das Lied von Woiwod Stephan ursprünglich zum Genre individueller Lieb- und Preislieder gehören könnte, deren Existenz in dieser Zeit reichlich belegt ist, ohnedass wir ihre konkrete Gestalt kennen.

Několik poznámek k světským písním v Moskevském zpěvníku

Na pátém mezinárodním sjezdu slavistů v Sofii v září m. r. proslovila V. D. Kuzmina přednášku na tému *M. N. Speranskij kak slavist*¹, kde se na str. 12n. zmiňuje o pomoci, kterou mně v l. 1926—29 poskytoval akademik Speranskij při předběžném studiu rukopisného zpěvníku, chovaného v knihovně státní university v Moskvě pod sign. l. S.b) 153. Roku 1929 zapůjčila knihovna moskevské university tento rukopis na žádost České akademie ke studiu do Prahy. Prvním plodem tohoto studia byl můj spisek *Československé písně v Moskovském zpěvníku*². *Moskevský zpěvník (dále MZ)* je pro dějiny ukrajinské kultury důležitý již proto, že je vedle zpěvníku vydaného Mychajlem Hruševským³ nejstarší dosud známou sbírkou písní z ukrajinské oblasti. Rozsahem, obsahem i významem však zpěvník Hruševského předčí. MZ je jediný rukopisný, sborník, který má mezi ukrajinskými texty také značný počet textů českých písní, zapsaných azbukou v původním znění. Jsou mezi nimi staročeské písně *Bůh náš všemohůcí*, *Narodil se Kristus Pán*, ojedinělý text středověké české kajicnické písně *Na pokání půjdu*, jakož i ojedinělý text písně k baroknímu světci Janu Nepomuckému, patronu diecéze Rožňavské. Popis MZ podal jsem v citovaném spise na str. 9—16.

Akademik Vladimír Nikolajevič Peretc (1870—1935), který této mé práci věnoval pozornost již před třiceti lety⁴, věnoval našemu MZ pozornost ještě i později, jak svědčí nedávno vydaná knížka⁵, kterou z jeho pozůstalosti vydala V. P. Adrianova — Peretc. Čtvrtá kapitola knihy, nadepsaná «Уро-русский песенник нач. XVIII в.», zabývá se naším rukopisným zpěvníkem z Bardejovska. Na str. 166 upozorňuje Peretc na světské písně ve sborníku a zdůrazňuje:

¹ Otisk ve sborníku přednášek sovětské delegace «Славянские литературы», nákl. Akademie věd SSSR, Moskva 1963, str. 125—152.

² Vyšlo jako 6. svazek Prací Učené společnosti Šafaříkovy v Bratislavě 1931.

³ Співанник з початку XVIII ст. «Записки Наукового товариства ім. Шевченка», sv. XV a XVII. Lvov 1897.

⁴ Труды Института славяноведения Академии Наук СССР, sv. 6/II, 1934, str. 456—460.

⁵ Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI—XVIII ввек. (Moskva — Leningrad 1952).

«Среди песен светских есть тексты, не встречающиеся в других сборниках; есть более исправные записи популярных песен. В этом главное значение московского песенника № 149».

Peretc podává potom soupis všech světských písní MZ a otiskuje jejich texty (č. 1—19) se svými výklady a poznámkami. Jak několikrát zdůraznil, je rukopisný MZ velmi těžko čitelný, správný text je nutné pracně a důmyslně rekonstruovat. Je přirozené, že se taková rekonstrukce badateli vždy na první ráz nepodaří. Třeba tu spolupráce, a tu máme za povinnost záslužně Peretcovy pokusy o rekonstrukci textů MZ postupně probrat, podat své vlastní návrhy a takto přispět k dalšímu bádání, jehož si MZ zaslouhuje. Texty otiskuji v transkripci, která se liší od Peretcovy především v tom, že písmeno *ѣ* (jať) přepisuji jako *i*, kdežto Peretc *ѣ* — ponechává. Dále rozlišuji, právě tak jako rukopis MZ, *r* a *r* (*h* a *g*), kdežto Peretc nikoli. Usilovat o jakýsi «autentický text» či «diplomatický otisk» považuji za iluzorní: moderní badatel má k dispozici fotokopii a film.

1.

[Ой, плял ід] собі
ключ и колоточку,
замкал⁶ мене
у коморочку.

Ой не поможе
ключ ни колоточка,
коли ся уродит
бісова дочка.

Коли я схочу
хлопцім давати,
будут ся п мене
замки ламати.

V tomto písňovém fragmentu, který se začínal na předcházejícím, dnes ztraceném listě MZ, doplnil jsem první tři slova. Peretc poznamenává: «Такой и подобной песни в других сборниках не найдено.» Avšak v tomto rozkošném zlomku máme vzácný variant 9. a 10. sloky písně «Кукала зозуля од калиночки», známé z Holovackého (I, 147, č. 22) a ze zápisů Ivana Kolesy (Етногр. збірник XI, 233—5 a 234—6). Cituji zde ony dvě sloky, podle otisku Filareta Kolesy⁷:

Куп собі, мій мужу,
та колодочку⁸,
сїй, замки мене
у коморочку.

⁶ Р. čte «замикай».

⁷ Народні пісні з галицької Лемкощини. Етнографічний збірник т. 39—40, str. 344, č. 298, Львів 1929.

⁸ Neporozuměním místo «колодочку».

А як я схочу
хлопців любити,
будут ся твої
замки ломити.

Tato píseň žije dodnes. Nedavno jsem četl ve varšavském časopise «Наше слово» (VIII, 1963, č. 9) v příloze «Лемківське слово» úryvky lidových písní v zápisu M. Prochanovského a našel jsem tam tyto verše:

Не pomoже ключик
ани колоточка,
кого ради видят
мої чорни очка.

2.

Text, který pod tímto číslem otiskuje Peretc, jsou vlastně písně dvě. Prvá zní:

Сім раз ем ся присігала
з милим не гадати⁹,
але мі щось учинено,
не могу ся стривати.

Druhý text je vzácná skladba, složená v klášterním prostředí:

Пані матко, добродійко,
не кчу мнішков бити.
Дармо'с дала до кравца
чорни габет¹⁰ шити.

Не была я з младу мнішков
и teraz не буду,¹¹
[Любила я каваліров,
и ще teraz буду.]

Выйду на хор, поздрю на дол
да уздрю милого.
А дай же мні, пане боже,
скочити до него!

А що же мні за утіха
на хорі співати?
От велкего жалу мего,
мушу умлівати.

⁹ Polské gadač, typické pro ukrajinské nářečí na Spiši.

¹⁰ Peretc má «габест».

¹¹ Za tímto veršem označuje Peretc vypuštěný verš, avšak vypuštěné verše lze doplnit z posledních sloky, kde se opakují.

Пакі старша преговаша¹²
вшитко на мня фука,
а и панна фортяна
вуски на мня шука.

Не была я з младу мнишков,
и teraz не буду,¹³
Любила я каваліров,
ище teraz буду!

Peretc k tomuto textu poznamenává: „V jiných zápisech, starých i nových, tato píseň je neznáma“. Podařilo se mi zjistit slovenský variant, právě tak vzácný, jako je text MZ:

«Co je toto, má mamičko,
co je toto se mnú?
Mjela sem líčka červené,
ale včil mi blednú.»

— To ti deerko, porobili
všecko tmavé noci,
protože se nevypali
tvoje černé oči.

Už ty musíš, má panenka,
už tú mníšku býti,
Už ti dala pani máma
mníšske šaty šiti!

— «Šaty šijú, vlasy režú,
habit oblekajú,
princijáre, prebijáre
pred mňa predkladajú.»

Tento variant zapsal Karel Plicka ve Svatých Jánech u Bratislavy a uveřejnil pod č. XXXVIII v knížce „Eva Studeničová spieva“ (Martin 1928).

3.

Píseň «Где¹⁴ же'с ти цурусъ, била» komentuje Peretc slovy, že se s touto písní nesetkal ani v starých ani nových zápisech a že se píseň obsahem kryje s písní ve sborníku Leontija Rodyča JahoInyčkého z roku 1719, vydaném M. Hrušovským (viz zde pozn. 3).

Je to polská balada, jejíž varianty nacházíme i v Čechách: „Má panenka, co's dělala“ (Erben 151, č. 346, s poznámkou „Z rukopisu 17, věku“) a „Co's, Nanyňko, co jsi jedla“ (Čeněk Holas V, č. 61).

¹² Zkomolené polské «przeorysza» (игумення).

¹³ V MZ i u Peretcе «бенде» srg. polské «będze».

¹⁴ Peretc čte «А де».

4.

Veršovaná skladba «*Ци не жал сердечне*» je typická «alamodová» poesie 18. století. Peretc upozorňuje na variant ve sborníku Vahanovského z poloviny 18. stol., vydaném M. Voznjakem¹⁵.

5.

Skladba «*Ой зажурився славія птиця журавел*» je rovněž «alamodová». Má vlastně 32 verše, nikoli 31, jak je tomu u Peretc, který čte verš 3 takto: «жалю мой, жалю мой нестерпивиий». Avšak třeba číst takto: Slova «жалю мой!» tvoří závěrečný verš první strofy, kdežto slovy «жалю мой нестерпивиий» se začíná strofa druhá. Ve v. 11 třeba číst «цвітя» nikoli «цвіты».

V poznámce cituje Peretc dva varianty této skladby, otištěné M. N. Speranským a Julianem Javorským.

6.

Píseň «*Широке болотенько вода забрала*» je jednou z nejpopulárnějších ukrajinských lidových písní. Zápis v MZ pozůstávající z 7 strof patří mezi nejstarší a nejpnější.

Peretc uvádí jediný její variant (Holovackyj III/1, str. 420, č. 172) a konstatuje, že je velmi zkrácený. Rozsáhlý a velmi zajímavý variant otiskl Ivan Verchratskij v knize «*Pro hovor haluckych Lemkiv*» (Lvov 1902) na str. 378. («А широке полотенце вода забрала»). Jiný variant Mych. Vrabeľ «*Russkij solovej*» (Užhorod 1890), str. 85.

7.

Tato píseň je v MZ nadepsána «*Піснь о вороблях*»:

Да надився воробель
да до моих конопел.

Дам я тому вороблю,
кием ему крила переломлю.

Да що не буде літати,
моих зелененьких конопел кусати.

Další tři verše, otištěné jako v. 7—9, jsou fragmentem nějaké jiné písně:

Ох, ти жь мі, — дану дануденьку —
без тебе, мой голубоньку,
без тебе, мое серденько.

Peretc slova «*дану дануденьку*» čte jako «да нуда нудейку», já je považuji za písňové floskule typu «*тýном т́аном*».

¹⁵ ЗНТШ, sv. 133 (Lvov 1922), str. 158.

8.

Коротуха я не буду,
 так я тебе, мое сердце,
 не забуду.
 — Не забывай ты, мое серденько,
 все ты будеш хорошенько.

Slovo «коротуха» (žena malého vzrůstu) čte Peretc jako «*Ко роту да*» a v rozprávce podotýka: «Может быть, следует читать, ко ротѣ»?

9.

«*Мариш моя, щещь млада*» je podle Peretce «*pišeň z jiných rukopisů neznámá*». Jde však o variant rozšířené polské písně. MZ přesně označuje polské g: *млодего, господарный, гадац, убоге, носару*. Jako ukázkou uvádím poslední strofu:

21 Бендем ся шановали,
 штуки хлеба дорабляли —
 ты з преценом, я с кудзелю,
 бенде діче на недзелю,
 серденько мое!

Peretc čte v 6. verši «*бываает*» místo «*бываеш*», ve v. 23, «*кузелю*» místo «*кудзелю*» a v předposledním verši «*лѣче*» místo «*диче*» (pol. dzięcie).

10 a 11.

Oba tyto texty — «*Дина, дина, руснаци*» a «*Добра душа ест руснак*» — je vlastně píseň jediná, jak ukázal Julian Javorskij, který této písni věnoval stať «*Сотацкая пѣсня о руснаках*»¹⁶. Novější zápis objevil a otiskl Ivan Paňkevyc¹⁷ z rukopisného sborníka Nižnorybnického z roku 1817.

Nejstarší otisk této písně slovenských vagantů, kteří v písni apostrofují své ukrajinské přátele jako slovanské bratry („vy bratove Slováci“), máme v „*Národních zpíevankách*“ Jána Kollára, Budín, díl II. str. 377.

Text MZ je nejstarší nám zachovaný variant toho plodu slovenské žakovské poesie.

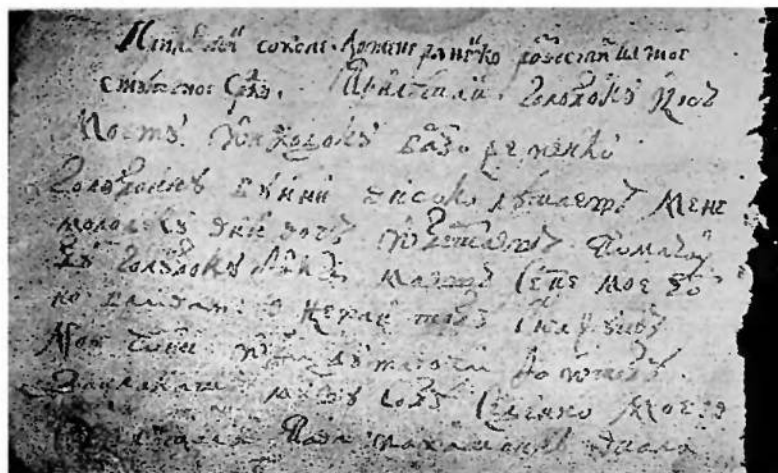
12.

Tento text (v. 1. — 28) obsahuje vlastně tři písňové texty. Prvý z nich je tento:

Прилітай, соколе,
 до мене раненько,
 розвесели ты мое
 смутное серденько.

¹⁶ «Научный сборник в память Е. Сабона (Užhorod 1935).

¹⁷ Národný věstník československý 33 (1956) str. 204—205.

Прилітай, голубоньку,
и к моему окопненьку
барзо раненько.

Голубоньку буйный,
високо літаеш,
мене молодешьку
в пивоч обертаеш.

Помагай бог, голубоньку!
— Як ся масш, сердце мое,
чорнобривая?

— Некай тобі скажут
мои чорни очи
.....
.....

Думаючи я о тобі
заплакати мушу собі,
серденько мое!

Druhý písňový text (v. 16 — 17):

Ой літала пава,
на хатоньку впала.
Ой німам й не найду,
кого я кокала.

Tato píseň se v dalším textu (v. 23 — 24) ještě jednou opakuje. Třetí písňový text:

Сама непеличка
румняного личка,
чорни очи она мала,
святим ся подобала.

Rovněž tento text se ještě jednou opakuje (v. 25 — 28).

13.

Tento text, zapsaný v MZ na l. 95b — 96a, je pro nás nejdůležitější z celého sborníku: obsahuje zmínku o Bardejově a Vyšním Tvarožci a podává tak důkaz že nejen tato píseň, nýbrž celý sborník pochází z východního Slovenska. V písni zvěčněný pop Lesja byla skutečná osoba: pravděpodobně to byl tvarožecký farář Aleksij Demjanovyč, kterého uvádí k roku 1751 Vasyl Hadžega.¹⁸

Peretc k tomuto textu na str. 176 poznamenává, že rukopis je velmi těžko čitelný; některá slova nemohl přechíst. Podávám tu svůj pokus o transkripci textu:

В угорской¹⁹ земли
выше Бардова,
там в Вышном Тварюци
попонько малый
был там веселый.

Попада поламала
ручку кермешу²⁰
справленого не зусім,
бо мала на мысли,
што ся водило.

«Попоньку Лесю,
не будь же весю!
Не знаш ту пригадати,
же наша худоба
летит нам ко псю.

Бідонька нам ся
в хижу ввалла,
бо наша кобыла
трицять роков жила
а тепер здохла.»

— Цыть лем фраирко,
мое серденько!
Не страхуйме мы ся,
порадиме мы ся,
што с тым чинити.

¹⁸ Пауковий зборник товариства «Просвіта» в Ужгороді ІХ. s. 135

¹⁹ Peretc čte «У горской».

²⁰ Maďarské «kermes» — шšice (мшиця).

Будуг конитиска
на гру грбениска,
з головы пітарня,
із брюха сніжарня,
з хырбта купачка
а з дупы віячка,
с хвоста кропило.

Další Peretcem otištěné verše (ř. 19 — 20) naší písní nepatří:

Добрі отченьку, мое серденько,
єдну раду майме, и радуїме ся и весельме ся.

Peretc uvádí, že variant naší písně má P. P. Čubynskij (Материали и исследования, V, s. 1163, č. 182). Otiskují jej zde:

*Служив поляк у пана
да вислужив кобылу
та поїхав до млина.
Сталась єму причина.
Здохла в нього кобыла.*

*Став він жінці хвалитись,
стала жінка журитись.
Буде з шкири спідниця
а з ребер карета,
возить дівок до пекла,
а з голови ліхтарня,
а із дупи дзеркальня.*

Jak vidět, tato píseň není žádný variant, spíše jen vzdálený ohlas naší písně, která je naprosto originální a jedinečná již svou přesnou lokalizací.

Druhý variant, o kterém se Peretc zmiňuje (Кл. Квітка, Українські народні мелодії, Kyjev 1922, s. 88, č. 273) zůstal mi bohužel nedostupný.

14.

Tento text, u Peretce verš 1 — 18, jsou vlastně tři samostatné písně:

a)

Смутна я ходжу, хотя сміюся,
великой тузі не подаюся.

Велика туга серденька мого,
гды не обачу кохання сьего.

Принеси, боже, мое серденько,
нехай не тужит велми тяженько.

b)

Але Марусю, перепілонько,
перелестилась мое серденько!
— «Ой не так, не так перелестила,
як персонайки перемастила!»

c)

Ой не раз, не два, закличе мати:
«Ходи, Марусю, спати до хаты!»

Спати не хочу, істи не смачно,
а все на моєм личенку значно.

Ой значно, значно, значенко буде,
кед перегубили лихих люде.

Ой нехай гублят, біс у їх доли,
кет не любили дівчину ніколи.

K první písni cituje Peretc varianty u Holovackého (I. s. 244, č. 13 a č. 14).

15.

Text «А доки ж ми тому світу мизерному» je elegická skladba náboženského zabarvení. Je polského původu, jak svědčí polonismy, «zaslužylem» (v. 7), «tu-taj» (v. 11), «smrodny otchlani» (v. 16).

16.

«Фалшивая юность, зрадлива фортуна» je «alamodová» elegická skladba náboženského rázu. Mychajlo Voznjak zjistil při ní akrostich «Фтеодор Кастевич»²¹. Peretc se domnívá, že jde o jméno autora, jinak neznámého. Spíše je to však jméno toho, komu byla elegie věnována.

17.

Elegie náboženského zabarvení «З болестию сердца воплю до бога» je polského původu, jak dosvědčují polonismy «obaczylem», «przedznu», «bowiem», «straszliwie», «padol» (на падолі), «ronievaż», «żet» (жем заживал), «fol-gowalem», «jestem», «obrońca».

18.

Počáteční verš duchovní písně «Повідж же ми, соловіє правду, где я свого спасителя знайду» obměňuje začátek lidové milostné písně «Скажи мені, соло-

²¹ Матеріалн II, 244.

нейко, правду, де я мою миленькую знайду». Perete v poznámce 25 na str. 181 poukazuje na varianty této písně u Franka, Hnatjuka a Voznjaka, ale ve všech případech, které uvádí, jde o varianty nikoli písně světské, nýbrž duchovní.

19.

Ораце «*Овож и я, панове, що сьте ся за мною фрасовали*» je jedním z nej-cennějších čísel celého MZ. V takových říkankách nacházíme totiž začátky satiry a humoru staré Ukrajiny. Podávám tu svou transkripci:

Овож и я, панове, що сьте ся за мною фрасовали,
тесно вам было, же сьте ся за мною здумівали.
Чом немаш на него милого ранца,
чом неслы ти без бороди старца.
Овож и я на его колесню з'явився
и на рацію давно зготовился.
Що вам ознаймую о недостатках,
так теж и всіх незгодных припадках.
Завсе иду звонити в зимі и в літі,
ніт мі гуршої біди на світі.
Ніж вилізу на далонциу, вітр мя провівае,
от ног до голови всюды досягае.
І перезвонивши до школы скочу,
так теж и зубами як возом затиркочу.
В школі не топлено,
так теж на кухні ніч неготовлено.
В школі не топлено,
ніт ся где зогріти.
А щож я маю бідний на світі чинити?
Чуприна на мені як руг стала,
тфу, тфу, бодай ся як вітр пропала.
Вкусила мя вош една в груди,
аж мя заболіло всюды.
Посадил ем ей на пут, аж ся встрашил поробел.
А еще еден брат за мною зубами згыроче,
а то все, панове, що ся ему істи хоче.
Рачте, панове, о нас не забивати
а на нас ласку имати.
Я от вас не веде прошу,
тилко по одном грошу.
А я невеликий отрок,
от бога присланный пророк,
хотів бым вам дашто пророковати,
дашто смачное ламати:
выпеченую пасху, присмаженную кобаску.
А и я вашей ласки прошу
и торби на пасху ношу.
А мы готови отбирати
кобысте хотіли давати.

Orace «*От юж и я, панове, щом ся бил забавил*», otištěná Voznjakem (Materiali I, str. 48—49), kterou Peretc uvádí v pozn. 25 na str. 181, není variantem našeho textu — naše šarišská orace je úplně samostatná. Vůbec je celý náš zpěvník velmi originální výtvar svého druhu. Vyniká tím, že má velmi různorodý obsah. Vedle textů ukrajinských má také písně původu polského a českého. A kdežto v haličských ukrajinských zpěvnících jsou polské texty zapisovány latinkou, v MZ jsou všechny texty vesměs zapsány azbukou.

Na závěr podávám rejstřík textů zde probraných. (Srovnej s Peretcovým přehledem na str. 166—167).

- Але Марусю, перепілонько (ч. 14)
- В угорской земли выше Бардова (13)
- Где жес ты, цурусь, была (3)
- Да надився воробел (7)
- Коротуха я не буду (8)
- Ошож и я панове (19)
- Ой взяв ід собі ключ (1)
- Ой зажурився славная птица журавел (5)
- Ой лігала папа (12)
- Ой не раз не два закличе мати (14)
- Пані матко добродійко (2)
- Повіаж же ми, соловіс, правду (18)
- Прилітай, соколе (12)
- Сама невеличка (12)
- Сім раз ем ся присігала (2)
- Смутная ходжу (14)
- Ци не жал сердечне (4)
- Широкое болотенько (6)

RESUMÉ

Russischer Ethnograph V. N. Peretc (1870 — 1935) widmete in seiner letzten, erst im j. 1932 erschienenen Buche «*Issledovanija und Materialy*» wissenschaftliche Aufmerksamkeit demselben west-ukrainischen Gesangbuche, das ich als erster im Jahre 1931 wissenschaftlich verwertete. In seiner letzten Arbeit versucht Peretc 19 Liederstücke, die er als besonders interessant betrachtet, wiederzugeben und zu deuten. Die Arbeit mit dem Texte ist wegen der schlechten Schreibweise und wegen der Verdorbenheit der Handschrift sehr erschwert. Ich bemühe mich, die Ausführungen des Verfassers kritisch zu verfolgen und meine eigene Lesung und Deutung beizubringen.

K souvislostem ukrajinských balad s bylinami a jihoslovanskými písněmi

Ukrajinská balada *O Ivanovi a Marjaně* patří látkově k rozvětvené rodině písní a povídek o ženské nevěře. Prozaické povídky s podobnými syžety vyskytují se v starých literárních zpracováních různých národů; nejstarší známá verze je doložená již ze starého Egypta. Je to proslulá povídka o dvou bratřech (Anup a Bata); byla objevena na papyru, který pochází ze 14. století p. n. l. Různé příbuzné verze jsou známy také z literatury indické i ze středověkých literatur evropských. V ústní tradici těší se povídky o nevěrných ženách zvláštní oblibě hlavně u národů asijských, v Evropě jsou rozšířeny nejvíce na východě u Slovanů a pak na Balkáně.¹ V písňové tradici u Slovanů jsou příběhy o ženské zradě zastoupeny několika ruskými bylinami a pak hlavně různými písněmi jihoslovanskými. Ukrajinská balada o nevěrné Marjaně tu jasně zaujímá přechodné postavení.

Nejúplnější texty této ukrajinské písně zapsal a publikoval známý polský folklorista O. Kolberg a pak I. Franko, který o ní napsal také závažnou studii.² Dějová osnova balady o Ivanovi a Marjaně má v úplných variantách zhruba tuto podobu:

Lehkomyšlný Ivan se oženil s Marjanou a to ho přiměla k práci.³ Jednou když spolu ora-li, spatřila Marjana blížít se po cestě Turka a upozornila na něho muže. Vzápětí Turek muže oslovil, požádal ho, aby mu ženu prodal nebo aby o ni rozhodli zápasem. V zápase se Ivan dostal do tísně a požádal ženu o pomoc, ta však odmítla. Odůvodňuje to tím, že by se jí s Turkem lépe vedlo. Pak se podařilo získat převahu Ivanovi a o pomoc ženinu požádal Turek. Marjana vyhověla a přemožený Ivan byl spoután. Nabídl se Turkovi, že mu bude sloužit, a Turek mu uvolnil ruce. Ivan pak požádal Turka o luk, aby mohl sestřelit dva

¹ Mám tu na mysli hlavně případy, kde je jasná syžetová příbuznost se slovanským písněmi, k nimž patří i ukrajinská balada o Ivanovi a Marjaně.

² Студія над українськими народними піснями, Lvov, 1913, s. 19—34, č. II. Kolbergovy varianty vyšly ve sbírce Pokucie II, s. 17—18.

³ Vyzvala ho, aby nechal pít a hleděl si hospodářství. Počáteční slova písně („nemaje co dělat“) je možno vykládat tak, že se Ivan připravil pitím o majetek a pak hledal východisko v ženitbě.

holuby, kteří seděli na blízkém stromě. Když dostal zbraň do rukou, Turka i zrádnou ženu zastřelil.⁴

V slovanské písňové tradici stojí ukrajinské baladě o Ivanovi a Marjaně nejbližší byla o *Ivanovi Godinoviči*. Ta má tuto dějovou osnovu:

Ivan Godinovič, synovec knížete Vladimíra, získal za ženu krasavici ze vzdálené země.⁵ Když se o ni ucházel, byl odmítnut, protože již byla zasnoubena caru Koščejevi. Potom ji prostě unesl a vrátil se s ní do Kyjeva. Koščeje se o tom dověděl a vydal se za uprchlíkem. Když ho dostihl, rozpoutal se mezi nimi zápas. Ivan Koščeje přemohl a pak vyzval ženu, aby mu ze stanu přinesla nůž. Koščeje začal ženu přemlouvat, aby se dala na jeho stranu, že se stane carevnou, kdyby byla jen Ivanovou ženou, sloužila by na Vladimírově dvoře. Žena poslechla, Ivan byl spoután a přivázan ke stromu, Koščeje se pak s ženou bavil ve stanu. Na strom si sedli dva ptáci (v některých variantách jsou to dva holubi), kteří zpívali, že žena bude Ivanova a ne Koščejeva. Koščeje to slyšel, rozlohil se a po ptáčích střelil z luku. Střela se však vrátila zpět a zabila ho. Žena šavli hrozila Ivanovi, že ho zabije, jestliže ji nepustí. Třásla se jí však ruka, šavle jí vypadla a přesekla Ivanovi pouta. Osvobozený Ivan ji pak potrestal tím, že ji usekl ruce a ústa.⁶

Téměř ke všem motivům ukrajinské balady i bylíny o zrádné ženě najdou se blízké obdoby v písňích jihoslovanských, jednotlivé písně však se od sebe různým způsobem odlišují. Ze srbochorvátských písní sem patří především píseň o *banoviči Strachinjovi*, zajímavá ve většině variant hlavně svým zvláštním závěrem.

Strachinjovi byla unesena žena a jeho dvory byly vypáleny, když byl na válečné výpravě. Strachinja pak násilníka pronásledoval a dostihl ho ve chvíli, kdy spal před stanem s hlavou na ženě klíně. Rozpoutá se zápas, v němž se Strachinja odpuře dostane do tísně. Požádá o přispění ženu, láká ji obrazem pohodlného života, stane-li se jeho ženou. Žena pak svého muže začne ohrožovat, ten v tísni zavolá svého psa a ten o vítězství rozhodne. Strachinja pak jede se ženou k její rodině. V některých variantách nechá ženu potrestat smrtí, v jiných ji brání a promine jí její provinění.⁷

V srbochorvátském i bulharskomakedonském prostředí se hojně tradují písně, v nichž dochází k podobnému zápasu za jiných okolností. Nejčastěji jde muž se ženou lesem, žena se zdráhá vyhovět mužové žádosti, aby zazpívala, poukazuje na nebezpečí, že budou přepadeni hajdukem jejím bývalým nápadníkem. Muž se nedá odbýt, žena zazpívá a brzy se objeví sok s celou družinou. Dojde k zápasu, napadený muž celou družinu pobije, zůstane jen hajduk sám. Ten v tísni vyzývá ženu, aby pomohla buď jemu nebo svému muži. Žena se obrátí proti muži, tomu se podaří zachránit (v některých variantách lstí), žena zaplatí zradu životem (přijde o hlavu nebo je upálena).⁸

V další skupině jihoslovanských písní pomáhá zrazovanému muži jeho vlastní dítě. Pěkná varianta čte se v III. dílu sbírky Vukovy (č. 7); má tento obsah:

Gruja Novaković odpočívá ve stanu na poli před Drinopolem. Před stanem si hraje jeho malý synek; když spatří blížící se tři Turky, chce otce probudit, matka mu v tom však brání

⁴ Závěrečnou částí (vyprávěním o osvobození) připomíná tato balada ukrajinskou píseň o Bajdovi.

⁵ Někdy to bývá dcera bohatého kupce, jindy princezna z Indie, z Tatarska atd.

⁶ Srov. J. Máchal, O bohatýrském epose slovanském, Praha 1894, s. 172–3. Vzdáleněji je příbuzná bylína o Michajlu Potykoví, o níž ještě bude řeč.

⁷ Máchal, cit. dílo s. 72: Překlad jedné varianty se smrtícím zakončením (ze sbírky Vuka St. Karadžiče) čte se v českém výboru Jugoslávské zpěvy. Praha 1958, s. 44–70.

⁸ Máchal, cit. dílo s. 73–g. V některých variantách je zrazovaným mužem králevič Marko.

Turci pak ženu přemluví, aby jim muže vydala, slibují jí pohodlný život v harému. Ona pak sama muže spoutá a Turci jej odvedou k městu. Tam vystaví dva stany, jeden pro spoutaného Gruju a jeho synka, druhý pro ženu. Jeden pak zůstane na stráži, ostatní jdou pašovi oznámit, jak úspěšně si vedli. Když dostanou odměnu, jdou do hospody; křemáčka je tam opije. Zatím ve stanu chlapec žádá o jídlo, otec ho pošle do stanu k matce, aby tam vzal nůž a uvolnil mu pouta. Chlapci se to pak podaří, osvobozený Gruje pobije Turky a ženu upálí.⁹

Příbuzné písně jsou tradovány také v prostředí albánském. Jedna z albánských písní o zrádné ženě má tento obsah:

Irdý král se chlubil své ženě, že se mu nikdo nevyrovná bohatstvím ani silou ani odvahou, ona ze také nemá v kráse sobě rovné. Žena mu však namítá, že ho daleko předěl ve všem Mujo v Jutbině. Král se družinou svých nejtvrdších vojáků proti Mujovi. Za jeho nepřítomnosti mu vypálil dvory a unesl ženu, sestru a dceru a odtáhl s velikým lupem. Doma pak udělal ze své ženy služku a žil s ženou Mujovou. Mujo na návštěvě u strýců podle kouře poznal, že se doma něco děje, vrátil se a zjistil, co se stalo. Jeho agové jej těší, že si může vystavět nové paláce a získat hezcí ženu i větší bohatství, ona však prohlašuje, že nejdříve musí odčinit hanbu, která se mu stala. Dobře vyzbrojen vypravil se Mujo do království. Přišel do paláce ve chvíli, kdy byl král na lovu. Vlastní žena Muju přivítala, přetvařovala se, jako by muži v srdci zůstala věrna. Podařilo se jí Muja opojit a spícího spoutat. Když se násilník z lovu vrátil domů, kopáním Muja probudil a posmíval se mu. Zavolal si pak ženu a před Mujem se s ní miliskoval. Mujo žádal, aby směl zemřít v otevřeném boji, ale král dělal, jako by ho neslyšel. Pak požádal Mujo, aby směl ještě jednou zahrát na loutnu. Volal zpěvem o pomoc vily, ty podaly o jeho písní zprávu Halilovi. Halil se dal bez váhání na cestu. Utkal se s králem a s pomocí Mujova koně ztvrdil a krále zabil. Osvobozený Mujo pak sám zabil nejen svou zrádnou ženu, ale také sestru a dceru. Vzal si pak králem odstrčenou ženu a se slávou se vrátil na Jutbinu.¹⁰

Tento syžet připomíná některými motivy polskou pověst o Waltrovi a Helgundě, kterou pojal do své latinské kroniky Boguchval. Na souvislost této pověsti s písněmi a povídkou o ženské nevěře bylo již častěji ukázáno. Máchal shrnuje obsah pověsti zhruba takto:

Walter získal si svým pěveckým uměním srdce krasavice Helgundy, jež byla již zaslíbená princem z Alemánie. Helgunda s Waltrem uprchla, princ je pronásledoval, došlo k zápasu, v němž Walter soka zabil. Po čase Walter bojoval s knížetem Wislavem, zjail ho a uvěznil na svém hradě. Helgunda se do vězně zamilovala a za nepřítomnosti Waltrovi se dala odvést na Wislavův hrad. Když si pak Walter pro ni přišel, předstírala mu věrnost a tvrdila, že podlehla jen Wislavovu násilí. Walter jí uvěřil, byl však potom spoután v jídelně ke stěně. Tam si pak Wislav dal postavit lože a se zrádnou ženou se před manželem miliskovali. Přikovaného manžela se ujala Wislavova sestra za slib, že se potom stane Waltrovou ženou. Osvobozený zabil pak zrádnou ženu i jejího svůdce.¹¹

Některými zvláštnostmi stýká se polská pověst s ruskou bylinou o Michajju Potykově. Někdy bývá předpokládána přímá závislost polské pověsti na bylině. Tak se např. díval na věc A. Brückner.¹² Závislost na ruské předloze se mu

⁹ Máchal, s. 74–5. Muž se nejdříve ženy ptá, zdali chce svítit jako svíce nebo zlíbat šavli. K bulharským variantám srov. M. Arnaudov, *Очерки по българския фолклор*, Sofia 1939, s. 312–330.

¹⁰ M. Lambert, *Die Volksepik der Albaner*, Halle 1958, s. 32–37, č. 6.

¹¹ Máchal, cit. dílo s. 174–5.

¹² V článku Michajlo Potyky und der wahre Sinn der Bylinen, *Zeitschrift für slavische Philologie* 3, 1926, s. 373–385.

místy zdála doslovná, jinak tu počítal ještě s použitím latinské básně z německého prostředí, v níž Waltharius a Helgunda vystupují jako rukojmí na Attilově dvoře, odkud pak uprchnou (na útěku je přepadne německá družina).

V bylině o Potykovci se syžet skládá ze dvou částí. V první části se vypráví, jak Potyk získal za ženu krásnou vilu (Bílou Labuť) a jak se s ní dal pchovat, když zemřela. To bylo v soulase s úmluvou mezi manžely, že ten, který druhého přežije, dá se s ním pchovat. Potyk v hrobcu získá prostředek, jak ženě vrátit život. Když potom dlí mimo Kyjev na vělečné výpravě, chce se jeho ženy zmocnit násilím nepřátelský car Koščeť. Kníže Vladimír se mu dvakrát ubránil, po třetí mu však Potykovku ženu vydá. Potyk se pak vypravil za ženou, dostihl Koščeje, žena mu předstírala věrnost a opila ho. Když Koščeť odmítl spícího zabít, promíchala sama Potyka v kámen. Když se Potyk dlouho nevracel, šli ho přátelé hledat, s pomocí poutníka-anděla ho ze zkomolení vysvobodili. Společně se svými druhy Potyk potom Koščeje v jeho zemi piemohl a vzal si za ženu jeho dceru.¹³

Způsob, jakým se obelstěný hrdina albánské písně dostává na svobodu, má vzdálenou obdobu v ukrajinské baladě o Ivanovi a Marjaně. V obou případech jsou spoutanému muži na jeho žádost uvolněny ruce. V baladě dostane pak do rukou ještě luk a použije ho proti násilníkovi, v albánské písni přivolá pak hrou a zpěvem pomoc (prostřednictvím vil). Tento motiv již zase připomíná povídku o zrádné ženě krále Šalamouna (Solomo a jeho žena), již je doložena v slovanské tradici jednak jako povídka hlavně ve východoslovanském podání, na jihu např. v Karadžićově sbírce srbských pohádek (a také jako bylina) o Vasiliji Okuljevičovi). V srbské povídce se vypravuje toto:

Šalamounova žena navázala poměr s cizím ctsašem a domluvila se s ním, že ji unese. Protože byla dobře strážena, bylo nutno použít lsti. Svůdce jí dal nápoj, který jí přivedl do stavu zdánlivé smrti. Aby měl o ženě smrti jistotu, užil Šalamoun ženě prst, ona však zkoušku vydržela a byla pohřbena: svůdce jí pak z hrobu odnesl do své země. Když se Šalamoun dověděl, že žena v cizí zemi žije, vypravil se s vojskem pro ni. Když došel do stělního města svého soka, nechal vojsko v úkrytu a sám šel jednat. Byl však ctsašem: uvězněn a odsuzen k smrti. Na popravišti za městem Šalamoun zatroubil, přivolal tak z úkrytu své vojsko a mohl si zjednat právo.¹⁴

Z oblasti východoslovanské jsou známy také zápisy ukrajinské, část z nich pochází z oblasti zakarpatské. Jednu variantu z Prešovska zapsal (ve Zboji) a uveřejnil VI. Hnatjuk. Jméno Šalamouna je tu nahrazeno jménem Josef, jeho sokem je turecký paša. Před svým útekem žena obelstí strážce dary, které jí paša poslal. Na popravišti je caru Josefovi dovoleno třikrát zapískat na píšťalku, tak přivolá vojsko, které zanechal v lesním úkrytu.¹⁵

V německém středověkém zpracování této látky chce Šalamounovi pomoci svůdceva sestra, on však nabídku nepřijímá a zachraňuje se pak stejným způsobem jako ve verzi srbské. V německé písni je pak po letech Šalamounova žena znovu unesena do jiného cizího vladaře (pomocí kouzelního prstenu). Vypraví se pro ni Šalamounův bratr Morolf, jedná nejdříve v přestrojení, zrádná žena

¹³ *Máchal*, s. 168. R. Trautmann, *Die Volksdichtung der Grossrussen*, Heidelberg 1935, s. 312–322.

¹⁴ *Vuk St. Karadžić*, *Српске народне приповјетке* č. 42, čes. překlad 1960 s. 170–171. Tato srbská povídka je nepochybně odvozena z literární předlohy (asi nepřítmo).

¹⁵ *Етнографічний збірник* III, Lvov 1897, s. 42–46, č. 13. Jako č. 12 (s. 37–42) otiskuje zde Hnatjuk jiný zakarpatský text a připojuje údaje o jiných ukrajinských variantách.

je však pozná, přijde proto podruhé s vojskem, zvítězí a přivede ženu do Jerusalema, tam jí připraví lehkou smrt v lázni.¹⁶

U byliny o Michajlu Potykovi se obyčejně počítá se závislostí na pohádkové tradici, ve výkladech jsou však rozdíly hlavně v určování typů, na jejichž základě bylina vznikla. Sám pro druhou část předpokládám závislost na pohádkovém typu „Anup a Bata”.¹⁷ Na souvislosti s pohádkovou tradicí bylo poukazováno také u byliny o Ivanu Godinoviči. Z ruského podání jsou např. známy pohádky, v nichž pomáhá zrazovanému muži v tísní pes podobně jako v srbochorvátské písni o banoviči Strachinovi.¹⁸

Syn v úloze záchrance (podobně jako v jihoslovanských písních s postavou junáka Gruji) vystupuje v jedné středověké pověsti, jejíž obsah a srovnávací analýzu podal F. Liebrecht.¹⁹ Podobně je tomu také v jedné středověké povídce latinské, jež byla vzdělána i česky.²⁰

Nemůže být pochyby o tom, že tato různá středověká vypracování měla své obdoby již v soudobé lidové slovesnosti (jednak v prozaických povídkách, jednak v písních).

Vyvodit syžety slovanských písní o nevěrných ženách z pohádkové tradice nedělá velké potíže. Nejasné je pouze to, máme-li počítat s více případy transformace prozaických pohádek v písňové útvary nebo jenom s jedním, který se stal pak východiskem rozvětvené tradice písňové a také mezislovanských migrací. Již východoslovanská situace je tak složitá, že je těžko počítat např. s tím, že by byla vznikla bylina o Ivanu Godinoviči na základě byliny o Michajlu Potykovi. Závislost byliny o Michajlu Potykovi na pohádkové tradici je celkem jasná. V tomto případě také nejsou žádné naléhavé důvody k tomu, předpokládat nějakou těsnější souvislost s tradicí jihoslovanskou.

Rovněž různé typy jihoslovanských písní o ženské nevěře nelze redukovat na jeden základní typ, na jehož základě by byly vznikly typy ostatní. Některé typy jsou tak zvláštní, že je nebylo třeba ani v souvislosti s ukrajinskou bylinou o Ivanovi a Marjaně probírat.

Docházíme tedy k závěru, že písně o nevěrných ženách vznikaly v oblasti východoslovanské a jihoslovanské samostatně, a to především na základě povídkové a pohádkové tradice. Z toho však není ještě možno dělat závěr, že u písní tohoto okruhu neexistovaly aspoň v některých případech kontakty mezi oblastí jihoslovanskou a východoslovanskou. Dosavadní srovnávací práce počítaly s takovou možností hlavně u byliny o Ivanu Godinoviči. Přitom je samozřejmě v ukrajinské baladě o Ivanovi a Marjaně spatřován spojovací článek.

Těmito otázkami se zabývá nedávno vyšlá práce sovětského folkloristy M. M. Pliseckého o vztazích mezi ruskou a ukrajinskou hrdinskou epikou.²¹ Pliseckij zdůrazňuje těsnější souvislost ukrajinské balady s bylinou, poměr k jihoslo-

¹⁶ Příslušnou literaturu uvádím v studii *Zur Frage der byzantinischen und orientalischen Elemente in der slavischen Literatur und Volksdichtung*. *Byzantinoslavica* 23, 1962, s. 285--316.

¹⁷ K. Horálek, *Pohádkové prvky v bylině o Michajlu Potykovi*, *Acta Universitatis Carolinae* 1960, *Slavica Pragensia* 2, s. 97--119.

¹⁸ Srov. *Máchal*, cit. dílo s. 174. Motiv zachraňujícího psa se vyskytuje také v tradici asijských národů.

¹⁹ *Zur Volkskunde*, Heilbronn 1879, s. 39--43.

²⁰ J. Polivka, *Dvě povídky v české literatuře XV. stol.*, Praha 1889; srov. též *Byzantinoslavica* 23, 1962, s. 28 bn.

²¹ *Взаимосвязи русского и украинского героического эпоса*, Moskva 1963, s. 37--44.

vanské tradici se mu jeví málo určitě, nevylučuje však možnost, že tu nějaká genetická souvislost také je.

Jako závažný rozdíl mezi jihoslovanskými písněmi a ukrajinskou baladou vytýká sovětský badatel to, že v jihoslovanských písních byla zapomenuta (nebo tam vůbec nebyla) motivace ženiny zraedy. V bylině o Ivanu Godinoviči i v ukrajinské baladě Pliseckij nachází motivaci sociální. Hrdina byliny se zmocnil dívky, o níž se již dříve ucházel car: když se jí na útěku naskytla znova možnost volby, rozhodla se pro cora (proti muži sociálně závislému). V bylině je pak motivace také přímo vyjádřena, car přemlouvá ženu sliby krásného života. V ukrajinské baladě již není situace tak jasná, zde jen sama žena říká, že by s mužem živořila, u Turka ale byla paní.

U byliny je však třeba pamatovati na to, že car byl vlastně v právu a unesená dívka s únosem mohla nesusouhlasit: se strany dívky pak ani nejde o zradu. Z těchto věcí lze dokonce usuzovat, že bylina o Ivanu Godinoviči vznikla na základě nějaké skladby, jež mohla být docela dobře jihoslovanského původu. Také např. v písni o banoviči Strachinjovi násilník slibuje ženě spokojený život v bohatství.

Naskytá se tu otázka, dostal-li ve východoslovanském podání tento syžet nejdříve podobu balady nebo byliny. Pliseckij se touto otázkou blíže neobírá, nepochybuje však o prioritě byliny. To je v souhlase nejen s celkovým jeho pojetím o povaze východoslovanské epiky, ale také s názory některých ruských folkloristů, kteří počítají s velkým stářím byliny o Ivanu Godinoviči. Sám nevylučuje možnost, že vznikla bylina na základě balady, ta však mohla mít jinou podobu, než se nám zachovala v ukrajinské baladě o Ivanovi a Marjaně.

Podobná situace se nám naskytá také u byliny o Michajlu Kazarinovi, a to jak pokud jde o její poměr k příbuzným písním jihoslovanským, tak pokud jde o poměr k východoslovanské baladě. Zde však nejde ani tak o balady ukrajinské, jako ruské. Pliseckij v uvedené knize (s. 46—48) sice tvrdí, že existují mezi ukrajinskými písněmi blízké obdoby k bylině o Kazarinovi, žádný jasný případ však neuvádí. Snad sem patří rukopisná varianta písně o osvobození dívky z tureckého zajetí, z níž Pliseckij cituje pouze začátek.

Jinak odkazuje Pliseckij pouze na ruské a ukrajinské balady o nalezené sestře podobného typu, jak je známe i z podání západoslovanského i z podání různých evropských národů neslovanských.²²

Bratr v nich nejčastěji najde ztracenou sestru v dívce, kterou mu pro zábavu nebo za ženu nabízí majitelka hostince, v němž se stávil na nocleh. Východoslovanskou zvláštností u tohoto baladického typu je motiv dokonaného incestu. Bratr jedná s dívkou nejdříve jako s milenkou (někdy se s ní i ožení) a pak teprve v ní pozná sestru.²³ V jihoslovanských baladách s tímto námětem je incestu

²² Srov. Deutsche Volkslieder mit ihren Melodien IV, 1957—9, s. 9n (č. 72).

²³ Ve východoslovanské (a také ukrajinské) lidové slovesnosti jsou zastoupeny i jiné typy písní s motivem dokonaného i nedokonaného incestu. Je to např. píseň o ženě, kterou koupí na trhu bratr—potuřenec (srov. I. Franko, Studiji, s. 55—64); má blízké obdoby v podání jihoslovanském. Týká se to také písně o manželích, kteří byli přepadeni zbojníky, ti pozdě poznají v ženě svou sestru (srov. V. I. Černyšev, Russkaja ballada, 1939, s. 35—37, č. 31, 32, pozn. s. 384—5). V ukrajinském prostředí je rozšířena také píseň o vdově, která pustila dva své novorozené synky po Dunaji; po letech se s nimi setká, nabízí jednomu za ženu sebe, druhému svou dceru. Zakarpatská varianta této písně byla pojata do sbírky Народні пісні Закарпатських русинів I, Užhorod 1942 (zobrali D. Zador, J. Kostjuk, P. Myloslavskij).

zpravidla v poslední chvíli zabráněno, sourozenci jsou varováni nadpřirozenými úkazy (do balady pronikají prvky mýtické a legendické).

V ruských baladách, které je možno uvádět do přímé souvislosti s bylinou o Kazarinovi, motiv incestu chybí. Mladík tu vysvobozuje prostě ze zajetí dívku, že by to mohlo být jeho sestra, se nijak nenaznačuje.²⁴ Podle dánského slavisty C. Stiefa dostal se dodatečně do této balady motiv incestu a na základě tohoto nového útvaru pak vznikla bylina o Kazarinovi. Za ještě pravděpodobnější považuje Stief možnost, že se dostal motiv incestu teprve do byliny.²⁵

Dějová osnova byliny o Kazarinovi je zhruba tato:

Michajlo Kazarin se vrací z lovecké výpravy a chce ještě zastřelit havrana, kterého spatří sedět na stromě u cesty. Havran k němu promluví lidským hlasem, aby nestřílel, že by blízko mohl najít lepší kořist. Nedaleko vedou tři Turci spor o tom, komu z nich má připadnout mladá ruská zajatkyň. Kazarin se řídí radou ptáka, pobije Turky a vede si dívku do stanu. Dívka se dá do pláče a řekne Michajlovi, odkud pochází. Tak se ukáže, že je jeho sestra.²⁶ Incest je ve všech variantách včas odvrácen.

Původ byliny z jednodušší baladické písně předpokládá také R. Trautmann.²⁷ Tento výklad o transformaci balady v bylinu komplikuje okolnost existence příbuzných písní jihoslovanských. O těch se Trautmann ani Stief nezmiňuje, tím méně pak Pliseckij, třebaš na souvislosti s jihoslovanskou tradicí bylo již dříve upozorňováno.²⁸ Jihoslovanské obdoby k bylině o Michajlovi Kazarinovi začínají většinou přímo informací o tom, že hrdina jde hledat svou sestru (někdy si jde hledat nevěstu). Setká se pak v cizí zemi s dívkou, v níž pozná svou sestru. Některé písně s tímto námětem se pojí k jménu králeviče Marka.

V jedné chorvátské variantě se Marko dovidá od své matky, že se jeho sestra před léty dostala do zajetí. Jde svou sestru hledat a setká se na Dunaji s mladými ženami, které perou prádlo. Jedna z nich se mu zalíbí, vezme ji k sobě na koně a dá se na útek. Je pronásledován manželem unesené ženy, ale má velký náskok. V lese chce ženu políbit, objeví se však varovná znamení. Zjistí pak, že jde o jeho vlastní sestru; když se pak objeví Turek, dojde k souboji, v němž Marko zvítězí.²⁹

V jedné bulharské písní zjistí Marko svou sestru v dívce, která potřebuje ochranu při útěku z tureckého zajetí.³⁰ Jiných podobných písní se v jihoslovanském prostředí traduje značný počet. Je velmi pravděpodobné, že by podrobný

²⁴ Srov. např. P. Kirejevskij, *Песни* 7, Moskva 1868, s. 54–55. V některých variantách dostává mladík tradiční bohatýrské jméno, např. Ilji Muromce.

²⁵ C. Stief, *Die Ausnützung der Motive in Bylineu, Festschrift für Dmytro Čyževskij zum 60. Geburtstag*, Berlin 1954, s. 290–296.

²⁶ Srov. např. *Древние русские стихотворения собранные Киршеем Даниловым*, Moskva – Leningrad 1958, s. 140–148.

²⁷ *Die Volksdichtung der Grossrussen*, Heidelberg 1935, s. 399.

²⁸ Srov. J. Máchal, *O bohatýrském epose slovanském*, Praha 1894, s. 191. Máchal tu odkazuje na svoje výklady o jihoslovanských písních s motivem incestu, tam však vlastní paralely k bylině o Michajlu Kazarinovi neprobírá.

²⁹ *Hrvatske narodne pjesme II, Záhřeb* 1897, s. 130–134.

³⁰ V. Colakov, *Българският народен сборник I, Bělehrad* 1872, s. 286–290. Srov. též K. Horálek, *Studie o slovanské lidové poezii*, Praha 1962, s. 76–79; B. N. Putilov, *Типологическая общность и исторические связи в славянских песнях-балладах о борьбе с татарским и турецким игом. История, фольклор, искусство славянских народов (V. международный съезд славистов)*, Moskva 1963, s. 413–444.

průzkum s příbráním rukopisného materiálu vedl k zjištění typů bližších bylině o Michajlu Kazarinovi, než byly dosud uvedeny.³¹

To by však sotva bylo dostatečným důkazem toho, že se východoslovanské písně tohoto typu (bylina i balady) zakládají na jihoslovanských předlohách nebo obráceně. Vylučovat však možnost genetických spojení ani v tomto případě není možno. Přitom je pravděpodobnější primárnost tradice jihoslovanské, mimo jiné již proto, že je na písně s motivem incestu zvlášť produktivní. Jsou-li východoslovanské písně s námětem osvobození sestry z nepřátelského zajetí odvozeny z jihoslovanské tradice, je třeba pro východoslovanskou oblast spatřovat východisko v bylině a nikoli v baladách, které motiv incestu vůbec neobsahují. V případě, že by byla v tomto případě východoslovanské tradice na jihoslovanské nezávislá, mohlo by se počítat s možností, že bylina vznikla na základě baladické písně o osvobození dívky ze zajetí s příbráním motivu sourozeneckého svazku. Že by byl skladatel byliny o Michajlu Kazarinovi vůbec neznal balady o nalezené sestře, je vůbec nepravděpodobné.

A není potom ovšem vyloučeno, že některé balady o osvobození dívky ze zajetí (bez motivu incestu) vznikly na základě byliny. V jihoslovanské tradici byly transformace v obojím směru docela běžným zjevem, na slovanském východě byla celková situace jiná, ale v jednotlivých případech je s přetvářením bylin v baladické písně třeba počítat. Je tu tedy podobná situace jako v poměru hrdinské epiky k pohádkám. V tomto případě jsou však pravděpodobně zase v oblasti východoslovanské obousměrné transformace zjevem častějším než v oblasti jihoslovanské.

K jasnějšímu obrazu vztahů mezi východoslovanskou a jihoslovanskou lidovou slovesností přispěl by nepochybně podstatným způsobem speciální výzkum v oblastech, kde se východní Slované (jde hlavně o Ukrajince) s jižními Slovany přímo stykali; bylo to hlavně v oblasti starých Uher a na území rumunském. V zakarpatské oblasti a také na Prešovsku by bylo možno systematickým výzkumem zjistit, žijí-li tu ještě aspoň ve zbytcích některé písně a povídky, které jsou pro zkoumání interetnických vztahů zvlášť důležité, jsou však zatím doloženy jen z jiných ukrajinských oblastí. Je např. naděje, že bude na území starých Uher zjištěna v lidovém podání nová varianta k písni, kterou z ukrajinského podání na Prešovsku zapsal v druhé polovině šestnáctého století Jan Blahoslav do své české mluvnice jako svědectví jazykové blízkosti různých slovanských větví. Její souvislost s jihoslovanskou písňovou tradicí jsem se pokusil prokázat na jiném místě.³²

³¹ Upozorňuji ještě na variantu byliny, v níž je Kazarin vychovávan v cizí rodině. Když je mu tento původ kamarády vytýkán, odchází z domova (stov. A. Markov, *Беломорские былины*, Moskva 1901, č. 102). Tu jde o motiv známý z jihoslovanské písně o nalezení Simeonovi, jež obsahuje rovněž motiv incestu (dokonce dvojnásobný).

³² K. Horálek, *Studie o slovanské lidové poezii*, Praha 1962, s. 88–112 („Ukrajinská píseň o vojvodovi Stefanovi a novodobé písně příbuzné“).

RESUMÉ

In der ost-und südslavischen Volksdichtung sind epische Lieder vertreten, die stofflich eng verwandt mit verschiedenen prosaischen Erzählungen sind. In einigen Fällen wurden die Lieder auf der Grundlage der Erzählungen gedichtet, in anderen ging die Entwicklung in gegenseitiger Richtung. Es gibt auch Fälle, wo ein Volkslied aus einer literarischen Vorlage entstanden ist. Hierher gehört z. B. die russische Byline „Solomo und Vasilij Okuljevič“.

Bei den Liedern, die auf prosaischen Erzählungen fussen und leben in verschiedenen slavischen Gebieten, z. B. bei den Ost- und Südslaven), stehen wir vor der Frage, ob aus der prosaischen Überlieferung geschöpft wurde. Es ist auch möglich, das ein Lied aus prosaischen Erzählung in einem Gebiet entstand und dann in ein anderes übertragen wurde. Zu solchen Fällen rechnet der Autor dieser Abhandlung eine Gruppe der slavischen Volkslieder, zu der auch die ukrainische Ballade von Ivan und Marjana gehört. Die Verbindung der ostslavischen epischen Volkslieder mit den südslavischen ist auch in anderen Fällen bezeugt, z. B. durch die Byline von Michajlo Kazarin. Bei den Liedern von der Weiberuntreue ist aber die Polygenese (unabhängige Entstehung aus den prosaischen Erzählungen in verschiedenen Gebieten) auch möglich.

МОВОЗНАВСТВО

Актуальні завдання чехословацької лінгвістичної україністики

Завдання чехословацької лінгвістичної україністики впливають з двох великих комплексів проблем, перед якими вона стоїть. До першого з цих комплексів належить усе, що стосується пізнання мовного аспекту українського населення Східної Словаччини, до другого — все зв'язане з пізнанням української мови взагалі і з вивченням її відношень до словацької та чеської мов. Вже з цього конфронтаційного спрямування дослідження української мови ясно випливає, що обидва наведені комплекси проблем не стануть чітко відмежованих одна від одної областей, що вони, навпаки, взаємно пов'язані; з дальшого викладу, гадаємо, виплине їх ще тісніший, ще більш органічний взаємозв'язок.

Вивчення мови українського населення Пряшівщини — завдання не нове, воно має вже свою історію, але ніколи — ні в далекому чи в недавньому минулому, ні сьогодні — не підкреслювалася у нас в належній мірі необхідність паралельності україністичних досліджень з дослідженнями безмістичними і словакістичними. Не проводились, і досі ще не проводяться дослідження систематичні, дослідження, що повно охоплювали б усі питання з цим пов'язані. На першому місці завжди стояло дослідження говірок, а інші питання, не діалектологічні, не вирішувались у плані об'єктивного наукового дослідження, тільки становили передусім суперечки і здогади, до яких часто вносилися ще найрізноманітніші інтереси із сфер, далеких від предмета дослідження. Вивчення мовного аспекту українського етносу Східної Словаччини повинно й далі містити в собі дослідження місцевих говірок, але новим тут мусить бути послідовно комплексний підхід, який проблеми говірок включав би в аналіз мовлення (mluva) українського населення, який брав би до уваги відношення між вживанням місцевої говірки і користуванням іншими мовами, відношення між вживанням говірки і намаганням говорити по-літературному, підхід, який вимагав би досліджування характеру і специфіки літературної чи квазілітературної мови і звертав би увагу на відношення між українською і не-

українською стихією в говорі місцевого населення¹. Важко, мабуть, ще десь інде знайти територію, в мовному відношенні таку багатоманітну і таку пригожу для всебічних досліджень, в яких пліч-о-пліч ішли б інтереси мовознавчі з інтересами соціологічними, як Пряшівщина. Ми навмисне говорили про українську і неукраїнську мовні стихії, щоб у поняття неукраїнської мовної стихії включити, крім основної тут стихії словацької, і всі інші (чеську, угорську, циганську, в минулому також польську, ідиш і румунську).

Всі ці відношення, очевидно, не лежать в одній площині. Найважливішим, безперечно, треба вважати відношення між місцевими українськими говірками і діалектами з одного боку і українською літературною мовою — з другого. Тут саме сходяться і схрещуються комплексні проблем, що стосуються українського населення Східної Словаччини, з комплексом проблем вивчення української літературної мови, отже, саме тих комплексів, що заповнюють рамки чехословацької лінгвістичної україністики. Справа не тільки в тому, щоб відношення між говірками (і діалектами) і літературною мовою пізнати, але передусім в тому, щоб це пізнання було міцним і надійним знаряддям у плеканні культури української мови у нас. Факт запровадження української літературної мови на Пряшівщині ще не означає, як показує досвід, що вона тут ввійшла в ширше вживання і закоренилась. Для того, щоб так сталося, необхідна як терпелива і наполеглива діяльність мовознавців, шкільних і культурно-освітних працівників, так і чуйне ставлення і зрозуміння з боку всього українського суспільства². Саме в цьому питанні праця лінгвістів повинна виявити свою повну життєздатність і корисність.

При такій комплексності завдань і складності та різноманітності підходів, що з цієї комплексності закономірно випливають, необхідно завжди розрізняти чисто лінгвістичний аспект від аспектів своєю сутністю не лінгвістичних, які створюють передумови для рішення лінгвістичних питань. Кожну проблему, наприклад, опис говірки і мовлення одного села, треба вбачати як нагоду розв'язувати широкі коло цікавих загальнолінгвістичних проблем. Чим товщим і продуманішим буде загальнолінгвістичний підхід, тим ціннішими будуть і всі висновки, зроблені на основі пізнаних фактів.

Ясно, що такої широті і складності проблематики повинна відповідати далеко більша колективність праці; у зв'язку з цим зростає й вага зусиль до створення єдиної теоретичної платформи.

Хоч ми проблематику і завдання чехословацької україністики й формуємо так широко, ми ніяк не хочемо цим відсувати на дальший план усе безпосередньо необхідне, усе те, нестачу чого ми вже й тепер виразно відчуваємо. Навпаки, цим тільки хочемо підкреслити пекучу потребу деяких основних мовних посібників. Передусім маємо на думці елементарну *порівняльну граматику для українських шкіл*, яка українську літературну мову конфронтувала б як зі словацькою мовою, так і з місцевими українськими говірками і зосередилась би головню на тих мовних явищах, що їх

¹ Підготовці дослідження говірок і говору українського населення Пряшівщини були присвячені вже дві наради, що відбулися у червні 1962 та у березні 1963 р. в Пряшени.

² Див. теж *Genyk-Berezouskij, A. Kurimský, K problematice zvládnutí spisovného ukrajinského jazyka na Prešovsku, Československá rusistika 2(1964), 99—101.*

засвоєння — як показує дотеперішній досвід — становить значні труднощі; українсько-словацький та словацько-український підручні словники, розраховані як на потреби школи, так і на широкого користувача (це означає, наприклад, щоб такі словники містили в собі спеціальну термінологію в тому обсязі, в якому з нею зустрічаються учні українських дванадцятирічних шкіл); практичний підручник української мови для широкого загалу, укладений так, щоб він давав користувачеві змогу легко й швидко знаходити інформації з сумнівних для нього питань правопису, вимови, граматики, лексики і стилістики. Не треба забувати й про забезпечення відповідними посібниками навчання української літературної мови у вищих школах. Дуже потрібні, нарешті, докладні *перекладові словники українсько-чеський та українсько-словацький*, а також *практичний підручник української мови для тих, хто заінтересований в її вивченні чи засвоєнні*.

Гадаємо, що цей комплект мовних посібників був би достатньою основою для стабілізації дотеперішньої мовної практики та певною вихідною базою для дальшої праці.

Але замало тільки дати громадськості мовні посібники, треба ще навчити її користуватися ними і викликати в неї інтерес до питань мови. Однією з важливих форм мовного виховання є «кутки мови» і мовні консультації в радіо і пресі. Мова для нас настільки samozrozumіле знаряддя, такий постійний провідник в усьому нашому житті, що й не диво, що тільки мало коли ми її собі усвідлюємо; кінче треба, щоб хтось звертав на неї нашу увагу.

Необхідною умовою для успішного рішення вказаних проблем чехословацької лінгвістичної україністики є в першу чергу широка співпраця цілого ряду дисциплін, як от (наводимо тільки найосновніші з них): мовознавство, літературознавство й історія літератури, історія, фольклористика, етнографія, соціологія, соціальна психологія, педагогіка і методика навчання мови. А матеріальною передумовою для цього є передусім бібліографія і документація, зорганізована так, щоб вона давала змогу швидко й легко здобути інформацію про те, що в тому чи іншому відношенні було досі виконане та сумлінне і продумане збирання матеріалу³. (На першому плані тут стоїть потреба реєстрації зібраного вже матеріалу). Причём вже при збиранні матеріалу треба мати на увазі всі можливі аспекти його опрацювання (зібраний матеріал повинен бути, напр., надійною основою і для статистичного опрацювання). Досі збирання матеріалу часто вважались приватною справою дослідника, організованою на основі його особистих інтересів і уподобань. Сьогодні вже немає сумніву в тому, що це питання дуже важливе та що техніці збирання і зберігання матеріалів, а також способам найбільш оперативної маніпуляції з ними, треба приділяти спеціальну увагу. Організаційна база для створення як бібліографії, так і основного архіву матеріалів у нас власне уже існує; таку базу становлять відповідні інститути Академії наук та кафедри вищих шкіл (останні — науково-дослідною частиною своїх робочих планів). Нарешті треба приділяти належну увагу й вихованню працівників у ділянці україністики як під час їх навчання у вищій школі, так і після її закінчення. Центр

³ Див. теж *Й. Шелепець*, Проблеми і завдання дослідження старих писемних пам'яток українських говірок Східної Словаччини і Закарпаття, тут стор. 251—258.

паги тут лежатиме скоріше в індивідуальній праці, ніж у самих навчальних планах вищих шкіл, хоч і зміст навчальних планів можна було б, напевно, краще пристосувати до цих потреб.

Не йшло нам тут про деталі та розроблення способу й ходу праці, тільки про загальне визначення стану нашої лінгвістичної україністики і про становлення основних її завдань, що вимагають невідкладного рішення.

Проблеми і завдання дослідження старих писемних пам'яток українських говірок Східної Словаччини і Закарпаття

1. На перший погляд нам здається, що старі українські писемні пам'ятки Східної Словаччини і Радянського Закарпаття в більшості випадків зібрані, опубліковані і досліджені. Якщо згадати прізвища збирачів і дослідників, як І. Я. Франко, В. Гнатюк, Гіядор Стрипський (Біленький), А. В. Францев, Ю. А. Яворський, О. Колесса, Г. Геровський, І. А. Панькевич, Й. Вашіца, М. Вайнгарт, Ф. Тихий, Л. Деже, то зовсім легко можна стати на ці помилкові позиції. Проте чим глибше заглядаємо в їх роботи, чим докладніше їх вивчаємо, приходимо до висновку, що не всі вони відповідають вимогливим інтересам історика мови. Майже зовсім у своїх роботах не торкаються мови старих писемних пам'яток Франко, Гнатюк, Стрипський і Францев. Згадані вчені опублікували велику кількість старих писемних пам'яток українського Закарпаття і розглянули їх передусім як пам'ятки розвитку літературного, а не мовного. Саме так, а не інакше, розглядав їх І. Я. Франко у своїх роботах про карпаторуську літературу і про апокріфи і легенди українських рукописів¹, Володимир Гнатюк у своїх працях про збірники народних оповідань і пісень², В. А. Францев³ і Гіядор Стрипський⁴ у своїх історико-літературних роботах. Літературну і разом з тим мовну вартість старих писемних пам'яток закарпатських українських

¹ І. Я. Франко, Карпаторуська література XVII—XVIII віків, ЗНТМШ, том XXXVII—XXXVIII, Львів, 1900, його ж: Апокріфи і легенди з українських рукописів, Пам'ятки українсько-руської мови і літератури, т. I—V, Львів, 1896 — 1910, Студії на полі карпаторуського письменства XVII—XVIII в., ЗНТМШ, т. XLI, Львів, 1910.

² Володимир Гнатюк, Збірник Петра Колочавського, НЗТП, т. I, Ужгород, 1922, його ж: Угорський співаник Івана Грядешича, ЗНТМШ, т. LXXXVIII, Львів, 1909, Легенди з Хітарського збірника, ЗНТМШ, XVI т., Львів, 1896.

³ В. А. Францев, Из истории письменности Подкарпатской Руси XVIII — XIX ст., ж-л «Карпатский свет», № 5—6, Ужгород, 1929.

⁴ Біленький, Старша руська письменність на Угорщині, Унгвар, 1907, його ж: Гіядор Стрипський Пам'ятки русько-країнської мови і літератури. Будалешт, 1919, Угорські лігніщені записки, ЗНТМШ т. СІУ, Львів, 1911.

діалектів розглядали А. Л. Петров⁵ і Ю. А. Яворський⁶. Говорячи про роботу цих двох вчених, ми повинні передусім відмітити їх невтомну збиральську діяльність, як і публікування знайдених писемних пам'яток. Продовженням роботи згаданих вчених є дослідження О. Колесси⁷, Й. Вашиці⁸, М. Вайнгарта⁹, Г. Геровського¹⁰ й І. Панькевича¹¹. В наш час велику роботу у справі вивчення старих писемних пам'яток Закарпаття і Східної Слобожанщини провадять товариші, що працюють в Ужгородському державному університеті, як Антошин¹² і Лелекач¹³, в Одеському — Бевзенко¹⁴ і Ласлов Деже¹⁵ в Будапешті.

Більшість згадуваних дослідників закарпатоукраїнські писемні пам'ятки досліджувала в основному з боку фонетичного і морфологічного. Значно менше або взагалі не досліджувались їх синтаксис і лексика. Це й не дивно,

⁵ А. Л. Петров, *Материалы для истории Угорской (Закарпатской) Руси*, тт. I—VII, Петроград, 1905—1914, тт. VIII—IX, Прага, 1923—1932.

⁶ Ю. А. Яворский, *Ветхозаветные библейские сказания в карпаторусской церковно-учительной обработке конца XVII-го века*, НЗТП, т. V, Ужгород—Прага, 1927, його ж: *Повести из Gesta Romanorum в карпаторусской обработке конца XVII-го века*, «Сборник русского института в Праге», Прага, 1929; *Исторические, личные, вкладные и другие записки в карпаторусских рукописных и печатных книгах XVI—XVII веков*, НЗТП, т. VII—VIII, Ужгород, 1931; *Бодилское учительное евангелие*, Прага, 1936.

⁷ О. Колесса, *Причинки до історії угорсько-руської мови і літератури*, ЗНТМШ т. XXXVI, Львів, 1900, його ж: *Ужгородський «Полустав»* у пергаминах рукописи XVI в. «Ювілейний збірник Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, Львів, 1925; *Рукописні і палеографічні книги Південного Підкарпаття*, Прага, 1927.

⁸ J. Vašica, *Slavica Kovačovu diecnišť knižovny v Prešově*, *Slovanský sborník věnovaný...* Fr. Pastnkovi k 70. narozeninám, Praha 1923

⁹ M. Weingart, *Zpráva o karpatoruských knihovnách a rukopisech v Prešově*, *Užhorodé a Mukačevé*, *Časopis Mus. Král. Čes.*, IV. r. Praha, 1922.

¹⁰ Г. Геровський, *Карпаторусская грамота 1404 г.*, *Slavia*, том XVII, Прага, 1939 — 1940.

¹¹ І. А. Панькевич, *Ладомірське учительне евангеліє*, НЗТП, т. II, Ужгород, 1923; його ж: *Інвентарі канонічних візитацій Воронівського округу 1750-их років під оглядом язиковим*, НЗТП т. III, Ужгород, 1924, *Покрайні записи на підкарпатських церковних книгах*, I, НЗТП, т. VI, Ужгород, 1929; II ч., НЗТП, т. XIII—XIV, Ужгород, 1937, *Покрайні записи на Закарпатськоукраїнських церковних книгах з додатком 4 монастирських грамот*, *Slovanský ústav*, Praha, 1947; *Фольварська грамота Олексія Мирошнича 1607 року як пам'ятка українського лемківського говору на Спиші*, *Linguistica Slovaca*, т. IV—V, Братислава, 1946—47, *Дві лемківські грамоти з початку XVI століття*, *Slavia*, річ XXIII, Прага, 1954, *Мукачевське пергаменне отримки із наследія проф. др. Александра Колесси*, *Vyzantinoslavica*, річ. XV, 1954, *Острожиницьке пергаменне отримки Минси XI—XII вв.* *Vyzantinoslavica*, річ. XVII, 1957, *Закарпатський діалектичний варіант української літературної мови XVII—XVIII вв.*, *Slavia*, річ. XXVII, Прага 1958, *Ступінь «чом» в підрайдних реченнях причини в українських закарпатських літературних пам'ятках*, *Československá rusistika*, Прага, 1959. *Остружиницькі пергаминами листки XI—XII століття*, *Jazykovedný sborník SAV*, т. V, Братислава, 1951, *Z jazykových dějín nejvýchodnějšího Slovenska*, *Časopis pro moderní filologii*, річ. XXX, Прага, 1947.

¹² Н. С. Антошин, *Закарпатская грамота 1404 года*, *НЗУЖДУ*, т. XIII, Ужгород, 1955.

¹³ М. М. Лелекач, *Пам'ятки українського письменства XVII-поч. XVIII ст., писані на Закарпатті*, *НЗУЖДУ*, Ужгород, 1955.

¹⁴ С. П. Бевзенко, *Із спостережень над мовою пам'яток розповідних жанрів, писаних на Закарпатті (Повісті із «Римських діянь» в закарпатській обробці XVII ст.)* *НЗУЖДУ*, т. XXXV, Ужгород, 1958, його ж: *До характеристики мови оповідань з «Фізіолога» з Угличського збірника XVII ст.* «Ключ», *Доповіді і повідомлення УЖДУ*, серія філологічна, вип. IV, Ужгород, 1959, *Із спостережень над мовою літописних записок із с. Гукливого, там же...*

¹⁵ Л. Деже, *Урбальные записки с Мараморощкой Верховины (Материалы к исторической диалектологии закарпатских говоров)*, *Studia Slavica*, III, Будапешт, 1957.

адже ж кінець XIX і початок XX століття визначався ґрунтовним підпорядкуванням молодогограматичній лінгвістичній теорії, під впливом якої одні в меншій, інші в більшій мірі були і вищезгадані дослідники. Старі писемні пам'ятки використовувалися ними для встановлення історії закарпатоукраїнських говірок лише настільки, наскільки вони відповідали молодогограматичним постулатам »Sprachgeschichte«. Нові методи і принципи мовознавчої науки, використовувані дослідниками при дослідженні цих старих писемних пам'яток дадуть можливість цілком по-новому глянути на них і, таким чином, дійти до зовсім нових поглядів на історію української мови в її найзахідніших областях.

2. Між старими писемними пам'ятками українського населення Східної Словаччини і Закарпаття чітко виділяються пам'ятки двоякого характеру: по-перше, *пам'ятки церковно-релігійні*, як наприклад, різні повчальні євангелія, переробки біблійних легенд і сюжетів, що були призначені для церковного читання і церковного вжитку, по-друге, *пам'ятки світські*, як-от: різні документи ділового письменства, дарчі й купчі грамоти, літописні записки, кілька розпоряджень єпископських канцелярій і канонічних візитацій. Цей тип письменства обслуговував щоденні потреби спілкування, і він не несе на собі того церковно-слов'янського мовного нашарування, що несе на собі письменство церковно-релігійне. Багато дотеперішніх дослідників не враховувало цього факту і досліджували старі пам'ятки деколи і без усвідомлення того, що можуть вони дати для реконструкції історії тутешніх діалектів. Ми повністю погоджуємось з думкою І. С. Свенціцького¹⁶ як і з іншими радянськими дослідниками, коли вони підкреслюють першочерговість дослідження писемних пам'яток світського характеру. Якщо зіставити дотеперішню кількість досліджених закарпатоукраїнських писемних пам'яток церковно-релігійних з пам'ятками світськими, то можна бачити, що в процентному відношенні більш досліджені пам'ятки церковно-релігійні. Якраз тому думку І. Свенціцького вважаємо своєчасною і актуальною. Проте не заперечуємо й потребу вивчення і дослідження пам'яток церковно-релігійних. Хоч вони і призначались для церковного вжитку, їх автори і переписувачі вносили в них свої світські мотиви. Переконливо це показують дослідження Ю. А. Яворського¹⁷ й І. А. Панькевича¹⁸, які в них знайшли велику кількість уривків і переробок із творів світової літератури, як, наприклад «Олександрія», повісті із «Gesta Romanorum», численні переробки старослав'янських і староруських сюжетів, легенд і житій святих. Якраз ці місця в церковно-релігійних пам'ятках повинні становити для дослідника найцікавіший матеріал і широке поле для мовноісторичних досліджень.

3. Побудувати історію українських діалектів Східної Словаччини і Закарпаття виключно на підставі українських пам'яток не можна. Більшість

¹⁶ І. С. Свенціцький, Питання про світський характер староруського письменства і його мови, Питання слов'янського мовознавства, кн. п'ята, Львів, 1958.

¹⁷ Ю. А. Яворський, цит. праці...

¹⁸ І. А. Панькевич, Тшівська Александрія з початку XVIII в., НЗТП, т. I, Ужгород, 1922. Його ж: Пістрялівський рукопис Александрії з року 1774, НЗТП, т. IV, Ужгород, 1925; О пути Ерусалимской... Даниїла архимандрита монастиря Корсунського в списку кінець XVIII ст., НЗТП, т. IV, Ужгород, 1925.

пам'яток, які були знайдені в Карпатах, що виникли до XV ст., не виникли в українських Карпатах, а є переписаними з сербських чи болгарських оригіналів і тому надійним матеріалом для дослідника не можуть бути. Такими є «Мукачівська псалтир»¹⁹, «Остружницькі пергаментові листки»²⁰ і інші, які мало дають для історії досліджуваних тутешніх діалектів. Де ж шукати дані, щоб заповнити цю прогалину? Їх можна знайти в іншомовних латинських, угорських, німецьких, в невеликій мірі і в старих чеських і словацьких документах. Як добре можна використати іншомовні джерела для історії українських діалектів Східної Словаччини і Закарпаття, показав І. А. Панькевич у своєму «Нарисі історії закарпатоукраїнських говірок»²¹. Ідучи слідами Панькевича, ми звернули увагу на латинські документи, що зберігаються в архівах районних центрів Східної Словаччини, а саме, в Кошицях, Прешові, Бардіїві, Гуменному, Кежмарку й Левочі. Там знаходиться велика кількість цих документів з українськими топонімічними назвами Східної Словаччини, як і з іменами та прізвищами українців XV — XVI ст., які вдало можна використати для історії української топоніміки й ономастики. Про значення латинських документів для історії українських діалектів Східної Словаччини ми згадуємо в іншій роботі²², проте й тут можна повторити, що значення іншомовних пам'яток як джерел історії українських діалектів Східної Словаччини незаперечно і повністю обгрунтоване.

4. При дотеперішніх аналізах старих закарпатоукраїнських писемних пам'яток не приділялось належної уваги іншомовним впливам, що мають місце на їх сторінках. Наявність іншомовних впливів: мадяризмів, румунізмів, полонізмів, германізмів, богемізмів у них очевидна. Про це свідчить і декілька робіт, написаних на цю тему, наприклад, робота Л. Деже²³ про мадяризми в українських писемних пам'ятках Закарпаття. Ми вважаємо потрібним і доцільним у наших умовах підкреслити потребу дослідження чеських і словацьких впливів у закарпатоукраїнських писемних пам'ятках. На важливість дослідження цих питань вже вказувало кілька українських істориків і мовознавців. Про потребу дослідження чехізмів і словакізмів в українських пам'ятках говорив Михайло Грушевський²⁴. Згодом важливість цього питання підкреслював О. Колесса²⁵.

З не меншою ретельністю висував ці завдання чеський дослідник Ф. Тихий²⁶, який досяг певних результатів у цій роботі. Згодом вийшло ще

¹⁹ Н. И. Соколов, Мукачевская псалтирь XV века. Сборник статей по славяноведению, составл. и изд. учениками В. И. Ламанского по случаю 25-летия его ученой и литературной деятельности, С. Петербург, 1883.

²⁰ А. А. Панькевич, цит. пр. . .

²¹ І. А. Панькевич, Нарис історії українських закарпатських говірок, Acta Universitatis Carolinae, Philologica, I, Praha, 1958;

²² Й. Шаспель, Латинські документи як матеріали до історії українських говірок Східної Словаччини, Дукля, № 1, Пряшів, 1964.

²³ Л. Деже, К вопросу о венгерских заимствованиях в закарпатских памятниках XVI — XVIII вв. Studia slavica, т. IV, Будапешт, 1958.

²⁴ М. Грушевський, Історія української літератури, т. V, 1, Київ, 1926, його ж: Впливи чеського національного руху XIV — XV в. в українським життю і творчості як проблема досліду, ЗНТШ, т. СХLI — СХLIII, Львів, 1925.

²⁵ О. Колесса, Погляд на історію чесько-українських взаємин . . . , Український вільний університет у Празі в роках 1921—1926, Прага, 1927.

²⁶ F. Tichý, Vývoj současného spisovného jazyka na Podkarpatské Rusi, Praha, 1938.

кілька робіт із задуванню проблематикою. Я маю на увазі праці Ю. Яворського²⁷ й І. Огієнка²⁸, які в дослідженнях старих писемних пам'яток точно визначили чеські і словацькі мовні впливи переважно щодо лексичного складу. В наш час цими питаннями інтенсивно займається Й. Мацурек і Я. Моравець. Проблематика дослідження чеських і словацьких впливів на українські діалекти, як з аспекту синхронічного, так і діакронічного неспочатку край. З аспекту синхронії слід згадати роботи Й. О. Дзендзелівського²⁹ про вплив словацьких говірок на українські, що появилася останнім часом. Однак з аспекту діакронії після Тихого, Огієнка і Яворського за ці теми ніхто не брався. Що словацькі говірки впливали і впливають на українські і, навпаки, не лише в системі лексики, фонетики й морфології, а й в системі синтаксису — факт безперечний. Доказом цього є й сама мова писемних пам'яток. Я маю на увазі ще не досліджений лист із Дідачова 1737 р.³⁰, «Пісню про поразку турків під Віднем 1683 р.»³¹ й інші. З вище наведених причин робота в цій галузі нам здається науково цілком обгрунтованою. Та такі дослідження матимуть не лише наукове, а й культурно-політичне значення. Вони лише сприятимуть поглибленню дружніх взаємин між нашими народами.

5. Дотепер взагалі не досліджувалась мова творів окремих поетів і письменників, як тих, що походили з Східної Словаччини, так і з Закарпаття, як наприклад, Михайла Андрелли-Оросвиговського, Миколи Федоровича, Дмитра Лодія, Василя Довговича і інших. Більшість закарпоукраїнських поетів і письменників намагалася писати по-народному. Традиція писати по-народному має на Закарпатті глибокі корені і не хутували нею і вище-наведені літературні діячі. У своїх творах вони широко користувались народною мовою, її елементами і особливостями. Народною мовою писані твори Миколи Федоровича³², більшість руських поезій Василя Довговича³³. Знаходимо елементи народної мови і в творах М. Андрелли-Оросвиговського³⁴ і в Дмитра Лодія³⁵.

6. Так само залишається недослідженою мова численних рукописних збірників пісень, хоч окремі пісні були вже предметом серйозних наукових аналізів. Такою є наприклад: «Пісня про воєводу Стефана»³⁶, «Пісня про

²⁷ Ю. А. Яворський, Новые рукописные находки...

²⁸ І. Огієнко, Словацько-українська спільнота в лемківській мові половини XVII ст., Sbornik Matice slovenskej, Martin, 1936.

²⁹ Й. О. Дзендзелівський, Західнослов'янські лексичні елементи в українських говірках Закарпаття (словакізми), зб. «Питання історичного розвитку української мови», Тези доповідей міжвузівської наукової конференції... 1959 року, Харків, 1959.

³⁰ Е. Сабва, Хрестоматія церковно-славянських и угорорусских литературных памятников, Ужгород, 1893.

³¹ А. Петрушевич, Историческая песнь карпаторуссов 1683 г., Лит. сб. Гал.-рус. Матича, 1886.

³² Гійдор Стрипський, Памятки русько-української мови і літератури...

³³ E. Tichý, Vývoj súčasného spisovného jazyka...

³⁴ А. Л. Петров, Материалы для истории Угорской (Закарпатской) Руси, т. VIII — IX, Прага, 1923 — 1932.

³⁵ Пряшевщина, ИЛС, Прага 1947.

³⁶ І. І. Паньків, Пісня про Стефана воєводу як пам'ятка лемківсько-шариського говору, Linguistica Slovaca, т. IV—V, 1946—47.

поразку турків під Віднем»³⁷ як і «Матеріали для історії старинної песенної літератури Подкарпатской Руси»³⁸ і т. д. Проте надалі залишається недослідженою в мовному відношенні маса закарпатоукраїнських рукописних збірників пісень, як наприклад, «Камйонський збірник 1734 р.»³⁹, «Московський пісенник XVIII в.»⁴⁰, «Олександра Ладжинського (Великолипицький) XIX» в.⁴¹, «Мальцовський»⁴², «Йосифа Сабова»⁴³, різні збірники студентських віршів⁴⁴. При дослідженні мови цих збірників пісень і віршів слід мати на увазі те, що в першу чергу треба досліджувати пісні світського характеру, оскільки вони подібно, як інші світські пам'ятки, не несуть на собі церковно-слов'янські мовні впливи і можуть бути гарним матеріалом до вивчення історії українських діалектів Закарпаття і Східної Словаччини. Разом із збірниками пісень потрібно досліджувати і збірники легенд, народних оповідань⁴⁵ і приповідок⁴⁶, тобто писемні пам'ятки закарпатоукраїнського фольклору. При правильному підході до цих пам'яток можна з них взяти багато корисного для вивчення проблем історії стилістичних різновидів згаданих діалектів. На підставі робіт Осовецького⁴⁷ виходимо з положення, що в народному фольклорі, в одних видах менше, в інших більше мова не в усіх деталях відповідає тому стану, який існує, коли та чи інша пам'ятка фольклору записується, а відбиваються в пам'ятці й релікти мовного стану дещо ранішого, як наприклад, мовні архаїзми в фонетиці, морфології, синтаксисі і в лексиці. Творчо використовувати це положення, можемо одержати такі результати, яких лише на підставі писемних пам'яток розповідних жанрів одержати не можна. Таким чином, можна передбачати, що співанки, які були написані в XVIII столітті, несуть у своїй мові і залишки мовної системи тутешніх українських діалектів дещо ранішої доби. Мовні графарети і штампи в народному фольклорі не відчувуються в момент їх широкого побутування як архаїзми, де вони живуть в устах виконавців як традиція і вживаються тому, що так той чи інший виконавець чув від попереднього. Відмітимо, що слід мати це положення на увазі й при синхронному аналізі окремої говірки. Так розуміють

³⁷ А. Петрушевич, Историческая песнь карпаторуссов 1683 г., І. Я. Франко, Карпаторуська література XVII — XVII в., ...

³⁸ Ю. А. Яворський, Матеріали для історії старинної песенної літератури в Подкарпатской Руси, Прага, 1934.

³⁹ Евгений Недзельский, Очерк карпаторусской литературы, Ужгород, 1932.

⁴⁰ E. Tichý, Československé písně v Moskevském zpěvníku, Bratislava, 1931;

⁴¹ Евгений Недзельский, Очерк...

⁴² Там же...

⁴³ І. Панькевич, Новознайдени старинні світські пісні в підкарпатському пісеннику Й. Сабова, час. «Пілк. Русь», річ. XI, Ужгород, 1934.

⁴⁴ І. А. Панькевич, Подкарпаторуська записка студентських віршів із 1751 року, час. «Пілк. Русь», річ. V, Ужгород, 1928, його ж: Еще о підкарпатській записці студентського вірша із 1751 р. «Пілк. Русь», річ. V, Ужгород, 1928; Nové nálezy ukrajinských, polských a slovenských písní a veršů, Národopisný věstník československý, XXXII, 1951; Dvě ukrajinské historické písně o dtvkach zajetkyňsch z okolí Medzilaborcu na Vých. Slovensku. Národop. věstník českosl., XXXIII, 1956. Další nálezy ukrajinských písní a veršů na východním Slovensku. Nižnorybnický rukopis z r. 1817. Národopisný věstník čl. XXXIII, 1956.

⁴⁵ Володимир Гнатюк, Легенди з Хітарського збірника...

⁴⁶ І. А. Панькевич, Збірка закарпатських українських народних приповідок Івана Югасевича з 1809 р. Slovanský ústav, Praha, 1947.

⁴⁷ Н. А. Осовецкий, Об изучении языка русского фольклора, Вопросы языкознания, річ. I, № 3, Москва, 1952.

дослідження мови і сучасні американські дескриптивісти, як Чарльз Фріз⁴⁸ і інші, які не досліджують мову фольклору як народну, а живу розмовну народну мову, якою гсворять люди у своєму повсякденному житті, діяльності і побуті.

7. Ніхто з дотеперішніх дослідників не досліджував мову шкільних підручників, що писалися в давнину для вжитку закарпатських українців. Потрібно буде зайнятись дослідженням мови «Букваря 1699 року»⁴⁹, «Катехізіса Й. де Камеліса»⁵⁰, шкільними підручниками Георгія Бизанція⁵¹; Мануїла Ольшавського⁵². Крім цього, потрібно дослідити мову підручників першої половини XIX ст. аж до Духновича й після нього, в мірі, в якій вони можуть щось принести для розуміння історичного розвитку українських говірок і літературної мови Східної Словаччини і Закарпаття. Нам здається, що такі дослідження були б корисними і вони поповнили б наші уяви про тутешні говірки і літературну мову XVIII — XIX ст. Не менш важлива потреба дослідження мови українських граматик, що з'явилися на Закарпатті до кінця XIX ст., оскільки їх автори використали в них значний матеріал українських говірок, якими вони володіли або які були їм відомі. Хоч ці граматики вже й добре досліджені й існує про них численна література⁵³, можна звернутись знову до них і знову пильно ох дослідника може відкрити в них цікаві факти для історії української мови на південних схилах Карпатських гір.

8. Важливим є питання дальших розшуків і зберігання старих писемних пам'яток. Дотеперішній стан у цьому відношенні не зовсім нас заспокоює. Пам'ятки знаходяться в різних архівах різних міст середньоевропейських країн. Знаходяться вони в книгозховищах Братіслави, Праги, Відня, Будапешта, Львова, Ужгорода, Москви, Ленінграда, Києва, а можливо що й в Румунії і Югославії.

Роботу щодо збирання і зберігання цих пам'яток добре б було провести в кількох етапах. Насамперед доцільно було б скласти бібліографію вивчених і прсаналізованих пам'яток, щоб ми мали змогу ясно бачити, які пам'ятки

⁴⁸ В. І. Ярцева, Проблемы формы и содержания синтаксических единиц в трактовке дескриптивистов и «менталистов», зб. «Вопросы теории языка в современной зарубежной лингвистике», Москва, 1961.

⁴⁹ Біленький, З старшої писемності Угорської Русі...

⁵⁰ Там же...

⁵¹ Там же...

⁵² Там же...

⁵³ І. А. Пацькевич, Словеноруська граматика Арсенія Коцака другої половини XVIII в., НЗТП, т. V, Ужгород, 1927; його ж: Століття виходу граматики Михайла Лучкая, час. «Полк. Русь», річ. VII/9—10, Ужгород, 1930; Забыта граматика русского языка Т. Злоцького, час. «Свобода», Ужгород, 1922; Валерій Погорелов, Карпаторусские этюды, Братіслава, 1939; В. Гаджега, Михаил Лучкай, Життєпис і твори, НЗТП, т. VI, Ужгород, 1929; О. Маковей, Три галицькі граматики, ЗНТІМЩ, т. II, 1903; М. Возняк, Студії над галицько-українськими граmaticами XIX в., ЗНТІЩ, т. ХС, Львів, 1909; В. Погорелов, Михаил Лучкай и его Gramatica Slovo-ruthena, «Карпатский свет», Ужгород, 1930; Ю. Ревай, Руські граматики і словари на Підкарпаттю ж-л «Учитель», № X, Ужгород, 1929; Г. Геровський, Русский язык в церковно-славянской грамматике М. Попа-Лучкая, «Карпаторусский сборник», Ужгород, 1931; В. В. Плетнев, Образцы карпаторусского народного языка и творчества в грамматике М. Лучкая, «Карпаторусский сборник», Ужгород, 1931; В. Сімович, Gramatica Slovo-ruthena М. Лучкая, НЗТП, т. VII — VIII, Ужгород, 1931.

і як вивчені. В другому етапі можна скласти список досі ще не вивчених пам'яток і, нарешті, в третьому етапі зайнятись питанням їх зберігання на одному місці. Поступова реалізація висунутих завдань мала б значення не лише для лінгвістів, а й для істориків, літераторів, як і для практичних цілей — школи і культурно-національного зросту українців на Східній Словаччині.

RESUMÉ

Forschungsprobleme der Schriftdenkmäler der ukrainischen Mundarten der Ostslowakei und Transkarpathiens

In seiner Studie analysiert der Autor die Forschungsprobleme der Schriftdenkmäler der ukrainischen Mundarten der Ostslowakei und Transkarpathiens. Der Autor betont die Wichtigkeit der Erforschung der Schriftdenkmäler weltlichen Charakters und die Bedeutung der fremdsprachigen Denkmäler für die Erforschung der Geschichte der ukrainischen Mundarten. Ferner analysiert er die Fragen des Sprachstudiums der einzelnen transkarpatischen Dichter und Schriftsteller, Fragen des Sprachstudiums bei den Denkmälern der mündlichen Überlieferung und stellt Probleme des Sprachstudiums der Lehrbücher und Grammatiken vor, die im erwähnten mundartlichen Gebiet erschienen. Endlich spricht er über die Notwendigkeit diese Denkmäler zu sammeln und sie zu lagern.

З історії боротьби за літературну мову в Східній Словаччині

(1919 — 1938 рр.)

Питання боротьби за літературну мову в Східній Словаччині досі не привернуло увагу дослідників історії мови. До цього часу не появилось жодної мовознавчої розвідки, присвяченої питанню літературної мови згаданого періоду.

Дана стаття є спробою висвітлення умов розвитку літературної мови українського населення Східної Словаччини в умовах буржуазної Чехословацької Республіки.

Відомо, що мова є однією з істотних ознак нації. Питання національної приналежності українського населення Східної Словаччини в період Австро-Угорщини не було розв'язане, отже, не було розв'язане й питання літературної мови. Буржуазний уряд Австро-Угорщини всіма можливими заходами намагався асимілювати національні меншості, які входили до її складу.

Місцеві письмові пам'ятки, місцевий фольклор, покрайні записи на церковних книгах свідчать про те, що в XVII-XVIII вв. у Східній Словаччині вживалась поряд з латинською, церковнослов'янською і місцева народна мова. Подібно, як у Галичині і на Закарпатті, і в Східній Словаччині з середини XIX століття місцева інтелігенція орієнтувалась на „руський язык”. Насправді, тут вживалась суміш російської, церковнослов'янської і місцевої народної української мови, яка одержала назву „язичіє”. Вживання „руської мови” (під поняттям „руська мова” найчастіше розумілось „язичіє”) різними законами і розпорядженнями Австро-Угорщини неоднаразово обмежувалось. Напередодні першої світової війни в колишній „Пряшівщині” було навіть впроваджено угорський алфавіт. Угорський алфавіт було впроваджено в Східній Словаччині з метою остаточної мадяризації місцевого українського населення.

В період першої буржуазної Чехословацької Республіки для розвитку літературної мови українського населення Закарпаття і Східної Словаччини було створено трохи кращі умови, ніж в Австро-

Угорщині. Однак у буржуазній Чехословацькій умови розвитку літературної мови в Східній Словацькій були децю відмінними від Закарпаття. Вони були обумовлені тими соціально-політичними обставинами, які склалися в перші роки існування Чехословацької.

Закарпаття було прилучено до Чехословацької на основі Сен-Жерменського договору як автономна область з сеймом, що повинен був розв'язувати питання мови, школи, релігії і адміністрації. Чеські урядовці, яким була доручена на Закарпатті організація шкільної справи, все ж таки створили трохи кращі умови для розвитку літературної мови, ніж у Східній Словацькій. На Закарпатті з місцевої інтелігенції, в тому числі і демократичної, було призначено значну кількість учителів на різні державні посади в шкільних установах, призначено ряд інспекторів для шкіл з „руським” чи „русинським язиком” викладання.

Українське населення, що компактною масою жило лише в декількох районах Східної Словацької, ввійшло до складу Словацької. У Східній Словацькій не існувало в шкільних установах поділу за національностями, отже, майже не було інспекторів з місцевої „руської” інтелігенції.

Крім того, в Східній Словацькій не існувало на початку 20-х років жодних українських культурно-освітніх товариств, що були на Закарпатті і, які, незважаючи на їх буржуазно-націоналістичне спрямування, в цілому сприяли ознайомленню з українською культурою, з українською мовою.

Нарешті, не було української комуністичної преси, яка на Закарпатті з другої половини 20-х років почала відігравати вирішальну роль у справі правильного розв'язання національного питання і введення загальнонародної української літературної мови.

На початку 20-х років місцева українська шкільна справа була в жалюгідному стані. Ряд шкіл було знищено війною, в багатьох селах діти взагалі не відвідували школу, бо не було приміщення, або вчителя. Велика кількість дорослого українського населення було неграмотним. Не вистачало також „руських” учителів у місцевих школах. Частина „руських” учителів була звільнена з роботи після 1919 р., оскільки не хотіла скласти т. зв. „обіт вірності словацького вчителя”. У 1919 р. „обіт республіці” (присягу вірності) повинні були скласти всі вчителі. Однак від „руських” учителів за розпорядженням шкільного відділу в Братиславі, якому були підпорядковані всі школи Словацької, в тому числі і „русинські”, вимагали здавати не присягу вірності Чехословацькій Республіці, а т. зв. присягу словацького вчителя. Частина вчительства відмовилась таку присягу складати, внаслідок чого звільнялась з роботи. Шкільний відділ наводив таку причину звільнення: „На підставі заяви вашого шкільного інспектора не володієте словацькою мовою настільки, щоб ви могли успішно викладати в словацькій школі”¹.

Згадані вчителі домагались введення народної мови в школи церковні. У великій частині сіл з українським населенням були т. зв.

¹ Збірник, „Подкарпатская Русь за годы 1919—1936”, Ужг., 1936, стор. 87.

греко-католицькі церковні школи, в яких до першої світової війни згідно з угорським законом 1907 р. № XXVII не дозволялось викладання народною „руською” мовою, а лише державною — угорською мовою. Спираючись на цей закон, метою якого була мадьяризація українського населення, словацькі шкільні власті не дозволяли введення у ці школи народної мови, посилаючись на те, що до перепису необхідно в цих школах й надалі викладати державною мовою, тобто на цей раз словацькою. Так почалась словакізація українського населення Східної Словаччини. Якщо в 1917 р. „Словацька Народна Рада” у місті Мартіні видала „Маніфест до карпаторосів”, в якому закликала їх до об’єднання і обіцяла їм „руські” початкові і середні школи і навіть „руський” університет, то в 1921 р. шкільний інспектор в Бардієві забороняє викладати народною мовою в церковних школах, а земплінський жупан М. Славік перед народним переписом населення заявляє, що на Словаччині немає ні „русина”, ні „русинки”, що їх вигадали тільки угорці, щоб „словаків”, розмовляючих земплінським наріччям, скоріше мадьяризувати².

Розвиток „руського” шкільництва в Східній Словаччині з самого початку зустрів значні перешкоди з боку словацької буржуазії, яка всіма можливими засобами почала проводити словакізацію.

На початку 20-х років постав питання викладової мови не тільки в церковних, а й в державних школах.

До першої світової війни офіційною мовою, мовою урядовою, мовою шкіл була угорська мова. Журнал „Церковь и школа” — офіційний орган єпархіального правління Пряшевського — спочатку друкувався угорською мовою. Лише від травня 1919 р. цей журнал, в якому друкувалось ряд розпоряджень єпархіального управління і шкільного відділу в Братиславі, почав видаватись „руською” мовою, тобто „лзичісм”. Після першої світової війни в Східній Словаччині це був один з перших журналів, який друкувався кирилицею. В травневому номері за 1919 рік було надруковано розпорядження пришівського єпархіального управління № 896: „Съ симъ опредѣляю, чтобы въ дѣлопроизводствѣ чиновномъ отсель русскаго языка употребляти”³.

Значною перешкодою впровадження в школи народної мови була недостатня кількість мовних і інших підручників. Коли на початку навчального 1919/1920 року до єпархіального управління („руських” державних шкільних властей у Східній Словаччині не було, отже, єпархія вважалась єдиним представником „рускості”) звертаються вчителі за „руськими” підручниками, єпархіальне видавництво відповідає, що в єпархії є всього три підручники, написані „руською” мовою: „Азбука”, „Катехизис” і „Библия”⁴. Підручники, які видавало товариство „Унію” в Ужгороді, єпархія не хотіла заводити в Східній Словаччині, бо вони вважались українськими, були написані „хлопською” мовою. Єпархія була й проти того, щоб в місцевих українських школах працювала галицька інтелігенція. Тому

² Цит. збірник, стор. 88.

³ „Церковь и школа”, 1919, № 4, стор. 3.

⁴ Там же, № 8, стор. 52.

у Східній Словаччині майже не було галицьких емігрантів-українців, тоді, як на Закарпатті їх працювала значна кількість.

Нестачу підручників місцеве учительство намагалося подолати власними силами. Перший післявоєнний буквар видає Іоан Кизак⁶ (буквар був написаний у згоді з поглядами єпархії на викладову мову, тобто „язичієм“). Правопис букваря — старий, етимологічний. Поряд з буквами ы, ъ, ь, з вживає ще Ѡ (фігу) та г (їжицю). Наведено зразок мови: „Лука усиловный хлопчикъ. Люби близняго твоего. Федоръ корову собѣ купилъ. Мурвянка маленька, а горы наноситъ. Варуйся отъ грѣховъ.“

У першій частині букваря переважає народна мова, у кінцевій частині, де вже більше суцільних текстів, переважає російська лексика, яка в дужках пояснюється місцевими діалектними словами. Цілий текст паралельно передається старослов'янською азбукою. Друге видання цього букваря вийшло в 1921 р. Збоку мови воно зовсім не відрізнялось від першого.

Питанням складання підручників для місцевих українських шкіл була присвячена т. зв. „Анкета профессорів⁶ греміальнихъ училищ“, яка відбулась у Пряшеві 13 січня 1920 р. Скликав її тодішній єпархіальний наглядач шкіл І. Кизак. На цій нараді було доручено декільком викладачам місцевих середніх шкіл скласти підручки для „руських“ початкових шкіл Східної Словаччини „на легкомъ, народу понятномъ языкъ“⁷. Водночас на цій нараді так роз'яснювалось поняття „легка народу зрозуміла мова“: „Въ текствъ учебниковъ употребить сокровище языка народнаго, термини заимствовать изъ всеобщаго литературнаго языка (яким вважалась російська літературна мова. — М. Ш.) и приспособлятья всеобщей русской грамматики“⁸. Ця пропозиція щодо мови підручників була присутніми на нараді одногосно прийнята. Отже, вказівки про мову, прийняті на нараді, на ділі поширювались не лише на тих 5 підручників (граматика, фізика, математика, історія і географія), які було доручено скласти окремим учителям, але фактично визначали в цілому питання викладової мови і питання літературної мови українців Східної Словаччини взагалі. Ця орієнтація була помилковою, вона, насправді, відстоювала „язичіє“.

Граматику для початкових шкіл на цій нараді було доручено скласти Олександрю Седлаку (викладач пришивської середньої школи). Вже в 1920 році виходить у Пряшеві за редакцією І. Кизака „Грамматика русскаго языка для народныхъ школъ єпархїи Пряшевской“ О. Седлака. Вона була ухвалена лише єпархіальним управлінням. Державні шкільні власті її не апробували. Однак вона вживалась у місцевих українських школах Східної Словаччини.

В основу цієї граматики було покладено російську граматику дожовтневого періоду, використано старий етимологічний правопис,

⁶ „Букварь для народныхъ школъ єпархїи Пряшевской“, Пряшів, 1919, стор. 46.

⁷ Викладачі гімназій і середніх шкіл раніше називались професорами.

⁸ „Церковь и школа“, 1920, № 2, стор. 13.

⁹ Там же.

у якому нараховувалось 35 букв. Крім трьох знаків і, и, ъ для позначення сучасних фонем і, и, ї, вживалась **Ѡ** (фіта), ы та є.

Оскільки російська літературна мова з правильною, як її називали „московською” вимовою не була зрозумілою місцевому українському населенню Східної Словаччини і, зокрема, дітям початкових шкіл, тому для російської мови тут створюються спеціальні орфоепічні норми. Так виникає т. зв. „пряшівський варіант російської мови”, так само як існував і „карпатський” або, за Г. Геровським, „южно-руський” варіант російської мови. Норми вимови окремих звуків і слів „пряшівського варіанта російської мови” наведено вже і в згаданій граматиці О. Седлака.

За цими правилами букву е на початку слова і після голосного звука необхідно було вимовляти як не: его — його, пустое — пустойе. У середині слова і після приголосного звука е звучало твердо як російське э, наприклад: мене, тренетен. Отже, е не пом'якшувало попередній приголосний.

Звук, який позначається знаком и, на початку наступних слів необхідно було вимовляти як іі (сучасне ї): ихъ — ііх, имь — іім, ими — ііми; и як сучасне ї вимовлялось і після ъ: лисья — лисійі.

Буква ѣ на початку слова вимовлялась як іі (сучасне ї): ѣти — ііти, ѣхати — ііхати. Вимова голосних і приголосних фонем в окремих позиціях свідчить про те, що тут йшлося про використання місцевої української вимови, російської і частково діалектної лексики, російських і частково українських граматичних форм. Цю мову викладалися характеризувати ряд архаїчних граматичних форм, як закінчення прикметників на -ий, -ий замість -е, -е: зеленія, личняія, стара дієвідміна дієслова **быти**: я есьмь, ты есь (еси), он есть, мы есмы, вы есте, они, онъ еуть, вживання архаїчних сполучників — токмо, поелику, понеже, дабы, ебѣдвенно, вживання закінчення -ти в позначеній формі дієслів, вживання інших українських виразів, наприклад: „як” замість російського „как”, вживання поряд з заперечною російською часткою „нѣтъ” діалектного виразу „не еуть” тощо.

Проти впровадження такої мови в українських школах Східної Словаччини виступала невелика група інтелігенції, наприклад, директор Пряшівської учительської семінарії М. Мацієвич, викладачі середніх шкіл — Д. Зубрицький, деякі вчителі сільських шкіл і частина духовенства на чолі з тодішнім єпископом Ньяраді. В єпархіальному віснику за липень 1922 р. пряшівський єпископ вказував на те, що на народній мові є ще дуже мало добрих книг, газет, журналів. Тому єпископ рекомендував читати, поширювати і матеріально підтримувати „Просвіту” в Ужгороді і її видавництва. Між виданнями „Просвіти”, які рекомендував Ньяраді, є твори О. Кобилянської, М. Підгірянки, О. Духновича („Добродітель превинає багатство”), поезії Духновича, господарські порадики і календарі, написані народною мовою. Єпископ закликав вступати в члени „Просвіти”, закладати читальні „Просвіти”. Саме з-за прихильності до української народної мови Ньяраді був змушений залишити пряшівську єпархію.

Згодом, в другій половині 20-х рр., частина інтелігенції (в основному вчителі) висловлювалась як проти впровадження народної мови

як мови викладання, мови літературної, так і проги так званого „пряшівського варіанта російської мови”. Вона відстоювала російську мову (з певними незначними змінами в бік місцевої вимови) як мову літературну для шкіл місцевого українського населення і для культурного життя українського населення взагалі, мотивуючи це помилковим твердженням, що в Східній Словаччині живе російське населення.

Отже, с всі підстави твердити про те, що в Східній Словаччині, подібно до того як на Закарпатті, в питанні літературної мови поспугово, вже в першій половині 20-х років, виникають такі три напрямки: „руси́ський” чи „руськiй”, „русский” чи „русофі́льський” і „наро́довецький” чи „украї́нський” або „українофі́льський”.

На початку 20-х років значна частина небагаточисленної місцевої інтелігенції переходить на службу до чеської і словацької буржуазії. Керівництво „Руською Народною Радою” захоплює пряшівська „руська” буржуазія, яка зраджує інтереси народу. Справа в тому, що місцева буржуазія незалежно від її політичної орієнтації в період „національного відродження” була економічно і політично безсилою, щоб впливати на селянські маси. Це примусило її піти на службу до чеської і словацької буржуазії. Мовні сварки „русофілів”, „народовців” і „руси́в” були лише приводом для того, як вигідніше продати себе чеській чи словацькій буржуазії.

Отже, боротьба за літературну мову українського населення Східної Словаччини не можна вважати питанням суто філологічним, як це намагалась доводити тодішня місцева буржуазна інтелігенція. Так само, як і на Закарпатті, питання літературної мови в Східній Словаччині було питанням політичним.

Питання викладової мови, літературної мови українців Східної Словаччини розв’язувалось в інших умовах, ніж на Закарпатті. На початку 20-х років основний тон у питанні викладової мови задавали церковні власті — пряшівське уніатське єпископство.

Місцеве духовенство й частина світської інтелігенції, переважно т. зв. „педагог-учителі”, відстоювали погляд, що в школах необхідно викладати народною „руською” мовою. Представники цього напрямку під поняттям народної „руської” мови мали на увазі не народну мову місцевого українського населення, а т. зв. „язичіє”, яким користувалось уніатське духовенство, на якому провадилось викладання в Пряшівській учительській семінарії, яким друкувались єпархіальні вісники, розпорядження тощо. Ця мова становила собою жахливе „язичіє” — суміш діалектних, російських і церковнослов’янських елементів. Переважала в цій суміші російська лексика. У Східній Словаччині офіційно ця мова називалась „русскою” (з двома „с”) і вважалась вона туг російською мовою. Дійсно, завдяки старому

* „Руську народну раду” було створено 8 листопада 1918 р. в Старій Любоні. Очолю її священик С. Нзницький. Рада вистовлювалась за приєднання Закарпаття (в тому числі і українських районів Східної Словаччини) до України. Згодом, 19 листопада 1918 р., рада перенесла свій центр у Пряшів. У керівництво ради пролізали процесні представники місцевої буржуазії переважно „русофільської” орієнтації (А. Бзек і та інші), які погір голосують за приєднання Закарпаття до Чехословацької Республіки.

єтимологічному правочишу, значній кількості російської лексики і російських граматичних форм, на письмі вона нагадувала російську мову попередніх сторіч (однак лише в письмовому її варіанті). Місцева українська вимова (тверда вимова е, вимова Ъ як українського і, вимова и як сучасного українського и, вимова закінчення прикметників -аго замість правильної російської вимови -аво і ряд інших) і деякі старослов'янські фонетичні особливості, наприклад, вживання сполучення жд (хожденіє) тощо, надавали цій мові особливого звучання. Ось зразок цієї мови: „Съ печатію приняло правительство епархіальное жєлкую вѣсть, что нѣкоторые изъ певчѣучителєй нашихъ отъ содѣйствія при богослуженіяхъ отъчуживаются, сію дѣятельность свою мизистельною и оскорбителною считаютъ. Если славно есть послуужити царемъ и господамъ, ели бы вы послуужили министру, ели бы онъ принадлежность далъ Вамъ нато, ибо Ваша послуга стоицею бы принесла свой плодъ, прошу Васъ послуужте радостно и Небесному Царю, который сію принадлежность каждоденно приношаетъ Вамъ, и не забудьте, что кто и за стаканъ воды заплату обѣщалъ, тѣмъ паче Ваши угодныя послуги при богослуженіяхъ безъ мзды не останутся”.¹⁰

Виступаючи за створення окремого „русского языка”, представники місцевого „русиńskiego” чи „руського” напрямку таким чином підтримували помилкове твердження про те, що місцеве українське населення становить окремий „карпаторуський народ, який не має нічого спільного ні з російським, ні з українським народом. Це твердження було помилкове. Воно притупляло національну свідомість місцевого українського населення, його прагнення до культурного єднання з братнім українським народом. Ідея окремого „карпаторуського народу” була на руку чеській і словацькій буржуазії. Окремий „карпаторуський народ”, який не мав виробленої літературної мови, не мав власної художньої і наукової літератури, легше можна буде піддати згодом словакізації чи чехізації. Про те, що чеська і словацька буржуазія мала намір піддати чехізації і словакізації українське населення Закарпаття і Східної Словаччини свідчить, наприклад, звіт завідуючого шкільним відділом Цивільної управи Підкарпатської Русі Й. Пешєка міністерству освіти: „Місцева мова русинська далеко ближча до чеської мови, ніж російська. Чех легко вивчає тутешню мову і, навпаки, кожний місцевий русин розуміє чеха, коли той розмовляє повільно, ба можна сказати, що русин легше розуміє чеську мову, ніж російську. Чому ми повинні Підкарпатську Русь віддаляти і відштовхувати від себе, а, не навпаки, наближати її до мови чеської і словацької, до яких їх рідна мова є такою близькою?”¹¹. На ділі наближати мову Закарпаття і Східної Словаччини до мови чеської чи словацької означало піддавання цього населення словакізації чи чехізації, означало ставлення штучного бар'єра між українським населенням Закарпаття, Східної Словаччини і їх братами на Україні.

Ідея створення окремої „руської” чи „русиńskiej” мови була шкідливою ще й тому, що вона не давала можливості місцевій шкільній

¹⁰ „Цэрковь и школа”, П'ятів, 1920, № 9, стор. 75.

¹¹ „Jazyk Podkarpatských Rusinů”, Державний архів закарпатської області далі — ДАЗО, Ф. 29, оп. 3, од. зб. 218, л. 48.

молоді і місцевому населенню взагалі засвоєння жодної літературної мови.

У 20 — 30-х роках у Східній Словаччині виходило декілька друкованих органів. Найбільше уваги приділяли мовному питанню газети „Русское Слово” — „еженедельная народная газета”, яка виходила в Пряшеві від 1 березня 1924 р. та „Народная газета” — „политическая, экономическая и культурно-просветительная газета”, що також видавалась у Пряшеві від початку 1924 р.

Своєрідну позицію в питанні викладової мови займає газета „Русское Слово”. Як відомо, вона була неофіційним органом пражівської єпархії і могла видаватись лише завдяки матеріальній допомозі єпископства. Газета „Русское Слово” в перші роки свого існування не зайняла чіткої позиції в мовному питанні. Поряд із статтями, що виступають за народну „русскую” мову, тобто за згадане вже „язичіє”, друкує газета й статті, що домагаються виводження в школи дійсно народної малоруської, тобто української мови. В газеті повністю відбивався той стан, ті переконання, яких дотримувалось місцеве духовенство і частина світської інтелігенції, що друкувалась у цій газеті. Як ми вже згадували, значна частина духовенства й місцевої інтелігенції виступала за „русский язык” (тобто „язичіє”), закликаючи в газеті, що „я русский, мой языкъ русский, я тьломъ душой русский”¹². Інша частина інтелігенції і духовенства відстоювала народний наприклад, який приніс ще єпископ Пьяраді. У „Русском Слово” від 1. IX. 1929 р. вказувалось, наприклад, що „народним языком” (русским з двома „с”) зветься неіснуюча, нежива мова, якої місцева населення не розуміє. Автор цієї замітки зауважує, що соцієми і комуністи „хитріші”, оскільки пишуть народною, зрозумілою мовою.

Нижче наводимо уривок мови, яку прихильники „русинського” напрямку вважали „народною русскою” мовою, впровадження якої вони домагались у місцевих школах, мови, якою була написана більшість заміток „Русского Слова”: *Старою правдою есть что будущность всякаго народа зависитъ отъ его добраго воспитанія (выховы). Палучиши доказъ сего тысячрочна неволя наша. Народной выховы намъ до переворота николи не досталося и пото чудюся сему что правъ зато мы еще не пропали совѣтъ. Цѣла наша земля была въ рукахъ мадыаровъ, которы сь каждего русина мадыари хотѣли сдѣлати. Ужс отъ мащика зачавше наши дѣточки каѣчили, сишли на языкъ имъ непорозумительный*¹³ (Щоб мати новину уяву про це „язичіє”, необхідно при читанні пам’ятати на специфічну „пряшівську вимову”, наголос тощо).

Проти впровадження такої мови в школи і в культурне життя взагалі виступала невелика частина інтелігенції, як Д. Зубрицький (псевдонім — Торисин) — викладач пражівської міської (горожанської) школи, єпископ Пьяраді, галичанин М. Мацієвич — директор Пряшівської учительської семінарії, С. Невицька, Е. Бігарій і інші. Ця частина інтелігенції виступала за впровадження в місцеві школи

¹² „Русское Слово”, 1924, № 3.

¹³ Дриновчан, Рускій языкъ въ нашихъ школахъ, „Русское Слово”, 1921, № 22.

народної української мови. Представники народного („народовецького” чи „українофільського”) напрямку ще на установчих зборах „Общества им. А. Духновича” в Пряшеві в 1924 р. виступали проти впровадження „русского языка”. У протоколі засідання читаємо, що „Бігарія опаснымъ считаєть обществу пользоваться великорусскимъ языкомъ, народъ не разумєть сего, а писатели въ подозрѣніи шизмы впадутъ”¹⁴. Далі в протоколі вказувалося на те, що проти впровадження російської мови виступала на зборах і Є. Невницька, яка „для защиты украинцевъ проглаголетъ рѣчь послѣ которой оставитъ теремъ”¹⁵.

І в газеті „Русское Слово” було надруковано ряд статей, які домагалися впровадження в місцеві школи народної української мови. В одній з них писалося: Народъ не языка глядає бо онъ має свой языкъ але хоче видвигнутися. И кто марнує тратитъ часъ на выучуванья великорусского языка грѣшитъ проти нашего народа... нашъ народъ сильно запутаный въ вѣтку словакизації, на проти того ивът иншого поратунку, якъ сильне національне чувство. Но якъ може тотъ народъ сильне національне чувство мати, якъ сама его интеллигенція не визнає, что нашъ языкъ достойный, красивый и обновдный до розвитку и жизни!”¹⁶

Єпархіальне управління з новим єпископом Гоїдичем не зайняло чіткої позиції в питанні літературної мови. До кінця 1928 р. воно відкрито не підтримувало „русофільський” напрям, не заборонило своїми розпорядженнями вживання українських закарпатських підручників. У другому і третьому класах пропонувало навіть викладати за ухваленими міністерством освіти закарпатськими букварями (розпорядження № 2870), а не за „русофільським” букварем І. Кизака. Однак вже в 1929 р. єпархіальне управління змінило свою мовну орієнтацію. Розпорядженням № 2728 закликає всі „русские села”, де викладання проводиться словацькою мовою, писати протести, в яких необхідно вказати, що населення цих сіл є „русское”, і тому викладова мова повинна бути теж „русская”. Водночас єпископське розпорядження № 2419 зобов’язувало всіх учителів викладати в школах мову за „Грамматикою русского языка”, складену за редакцією Є. Сабова. Цим розпорядженням прямицьке єпархіальне управління тимчасово переходить на „русофільські позиції” в питанні літературної мови українського населення Східної Словаччини.¹⁷

Незважаючи на те, що прямицьке єпископство відкрито починає підтримувати „русофільський” напрям, його неофіційний орган й надалі в питанні мови залишається на старих позиціях. У „Русскому Слові” друкуються статті „українофільського”, місцевого чи „русицького” напрямку і „русского” чи „русофільського” напрямку.

Слід вважати, що вже в середині 20-х рр. у Східній Словаччині найсильнішим був „русофільський” мовний напрямок. „Русофіль-

¹⁴ „Протоколы учредительного засѣданія Общества Александра В. Духновича въ Пряшеві, 18 июня 1924 г.” 4, ДАЗО, Ф. 28. оп. 7, од. зб. 126, Л. 3—5.

¹⁵ Там же.

¹⁶ „Русское Слово”, 1929, № 3.

¹⁷ Цей перехід зумовлений був боязкістю єпархії втратити вплив на частину „русофільського” учительства.

ську" політику в Східній Словаччині проводила „Русская народная партия на Словакии" — філія чеської партії народних демократів (Бескид, Жидовський, Гендер, Мачік, Молчан і ін.). „Русская партия" від 1924 р. видавала в Пряшеві друкований орган — „Народную газету". Крім того, „русофільську" політику проводило „Общество А. Духновича", „Союз русских учителей на Словакии" (заснований у 1925 р. „Союз" видавав у Пряшеві від 1926 р. друкований орган — *Русская школа*), „Союз русских эмигрантов", „Объединение русской молодежи", „Русский музей", „Русский дом" тощо.

Прихильники цього напрямку відстоювали російську мову (її пришівський варіант) як літературну мову для українського населення Східної Словаччини. Ця частина буржуазної інтелігенції не визнавала існування 40-мільйонного українського народу, його культури і мови, отже, заперечувала й той факт, що в Східній Словаччині живе українське населення, що воно розмовляє українською мовою, як його брати за Карпатами.

Прянівські „русофіли" поширювали великодержавну шовіністичну ідею „великого русского народа от Пограда аж до Камчатки", домагались впровадження російської літературної мови в школи Східної Словаччини і в усьому культурному житті, гостро виступали проти вживання українських „народовецьких" підручників у прянівських середніх школах.

Слід зауважити, що, незважаючи на помилкову орієнтацію в питанні літературної мови, „русофільський" напрямок був менш небезпечним, ніж місцевий „руси́ський". Все ж такі „русофільський" табір виступав за засвоєння літературної мови, в той час, як „руси́ський" напрям дезорієнтував місцеве населення, перешкодив засвоєнню як російської, так і української літературної мови.

„Народная газета" відкрито виступала за російську літературну мову. Керівництво „Русской народной партии" усвідомлювало собі те, що місцеве українське населення не розуміє парвильної російської літературної мови з „московською" вимовою, тому воно дозволяло вживання деяких місцевих граматичних форм, певних місцевих фонетичних особливостей тощо. Мова „русофілів" відрізнялась від „язичія" газети „Русского Слова". Однак і її не можна вважати чистою російською літературною мовою. Одні дописувачі „русофільських" газет не володіли досконало російською літературною мовою і вживали певних місцевих народних форм, інші — свідомо, з метою пристосування російської літературної мови до місцевих умов, — вживають певні діалектні форми. У цілому „русофільські" друковані органи, шкільні підручники тощо на письмі намагались дотримувати граматики російської мови Б. Сабова¹⁸.

Згодом, в 1930 р., „Народна газета" радить у питанні мови не робити уступок для тих, хто до того часу не засвоїв норм російської літературної мови. Газета радить не вживати далі деякі місцеві закінчення слів, а перейти „на русский разговорный язык безоговорочно"¹⁹

¹⁸ „Грамматика русского языка" за редакцією Б. Сабова написана майже чистою російською літературною мовою, старим етимологічним правописом.

¹⁹ „Народная газета", 1930, № 7—8.

За прикладом карпатського „русофільського” „Учительського товариства” створюється в 1925 р. в Пришеві „Союз русских учителей на Словакии”. З самого початку це товариство підтримує „русофільський” мовний напрямок. Про „русофільську” орієнтацію учительського товариства яскраво свідчить конгрес товариства 5. VII. 1926 р. Конгрес висловився за російську мову, постановив, що керівництво „Союзу” звернеться до „О-ва ім. А. Духновича”, щоб воно якомога скоріше видало „на родномъ подкарпаторусскомъ языкѣ” всі шкільні підручники, щоб „О-во ім. А. Духновича” взяло в свої руки всі читальні на „русский территории”²⁰. Крім того, конгрес учителів створив і т. зв. „культурну лігу” для охорони всіх „русских” шкіл Словащини.

Вже в першому номері своєї газети товариство заявляє, що воно є прихильником „языка карпаторусского”, що воно готове боротися за „права и независимость истинно русского учительства подъ Карпатами” проти „развратительного направления” (розумій „українофільського”. — М. Ш.), яке зв'язане з приїздом у Пришів єпископа Ньяраді²¹.

Вважаючи місцеве населення „руським”, пришівські „русофіли” фальсифікували історичні дані, твердячи, що місцеве населення, його мова і культура завжди були „руськими”, що лише торгівля, яку вела через територію Східної Словащини Польща, згодом Галичина з Угорщиною, була „причиною возникновения чужого элемента среди элемента нашего русского”²². Автор цієї замітки, якийсь „Русский гр. кат. Маковичанский” закликав інтелігенцію „освободиться” від цих елементів у культурі і мові, щоб можна було стати з росіянами на одну дорогу, щоб за допомогою їх літературної мови здобути знання.

Місцеві письмові пам'ятки свідчать про те, що в XVII до половини XIX століття вживалась у Закарпатті і в Східній Словащині народна мова. Лише в другій половині XIX століття почала вживатись російська літературна мова. Крім того, нелогічним є й твердження про те, що галичани засмічували місцеву народну мову. Польські впливи, — справа інша. Але не могли два діалекти (з незначними відмінними рисами) однієї національної мови засмічувати один одного. З метою усунення цього „чужого” елемента „Народна газета” починає друкувати на своїх сторінках „Gramatika ruskoho jazyka” (латинським шрифтом), заявляючи, що „нетъ другого способа борьбы съ этимъ зломъ, какъ только тотъ, чтобы предоставить населению непосредственную возможность изучать русский языкъ”²³.

Такі і подібні твердження і намагання „русофілів” дезорієнтували місцеве українське населення, притупляли його національну свідомість. Взагалі, мовна боротьба в Східній Словащині не лише притупляла національну свідомість населення, а й періодично відволікала його від основного соціального питання. Саме в цьому і був зацікавлений буржуазний чехословацький уряд, і тому він усіма можливими за-

²⁰ „Русская школа”, 1926, № 1.

²¹ Там же.

²² „Русское Слово”, 1929, № 10.

²³ „Народная газета”, 1926, № 19.

ходами сприяв роздмухуванню мовних, релігійних і інших суперечок між українським населенням Закарпаття і Східної Словаччини. Крім того, мовна боротьба давала широку можливість словакізації місцевого населення.

Як ми вже згадували, в церковних школах Східної Словаччини навчання велось словацькою мовою. Такий стан існував і в кінці 20-х років. Коли пражієське спієконство в 1929/1930 навчальному році завело в церковних школах „русский язык” (насправді „язичіс”), тоді зразу спієконству шкільний відділ Міністерства освіти в Братиславі надіслав лист, у якому вказує на те, що в місцевих школах викладається по-різному: місцевим діалектом, „rusinštinou” або „карпаторуською мовою” („язичіс”), російською мовою, особливим „пражівським наріччям” тощо, отже, не можна міняти словацьку викладову мову в церковних школах в українських селах Східної Словаччини до того часу, поки не буде єдиної, усталеної „ruskej řeči”, як мови викладової для сіл з „Rusinským” населенням.²⁴ З другого боку, відомо, що шкільній владі на Словаччині, яким були підпорядковані і місцеві українські школи, не вжили на протязі 10 років жодних заходів, щоб змінити це небажане становище, щоб усталити єдину літературну мову в місцевих школах. Про жахливий стан у місцевих школах Східної Словаччини свідчить виступ одного з делегатів на VII-й партійній конференції Закарпатської партійної організації: „... в нас по школах, де давно при Мадярщині учили по українськи, нині учать лише по чеськи та по словацьки. Пані діти вже навіть забули по своєму говорити. Кирилицю вже не знають. Значить від нас бере словацька та чеська буржуазія те найелементарніше право кожного народу, щоб ми вчилися на своїй мові.”²⁵

У 20 — 30-х роках у школах Східної Словаччині панувало повне безладдя. З одного боку, в школах йшла повним ходом словакізація. З другого боку, не тільки в різних школах, але навіть в одній школі викладання велось різними мовами. Це не давало можливості учням оволодіти жодною мовою. Така мовна практика дуже негативно відбивалась і на загальному рівні знань.

Мовна боротьба в Східній Словаччині особливо загострюється в другій половині 20-х років. Певним поштовхом до цього загострення був перехід Закарпатської партійної організації на правильну позицію в національному питанні, перехід офіційного партійного органу, газети „Карпатська правда” на українську літературну мову з новим фонетичним правописом. Цей крок сприяв ростові авторитету компартії і серед українського населення Східної Словаччини. Щоб перешкодити впливові на трудящі маси населення, місцеві „українофіли” посилюють свою діяльність. У газеті „Русское Слово” появляється значна кількість статей, в яких с ряд правильних тверджень, наприклад: що місцеве населення с „малоруского походження і языка”, що „народъ не з граматки обучается языку, а з нимъ родиться, жие”²⁶,

²⁴ „Русское Слово”, 1930, № 15.

²⁵ „Господарський і національний гніт українського населення Словаччини”, газета „Карпатська правда”, 1926, № 47—49.

²⁶ „Русское Слово”, 1929, № 12.

що незалежно від того, чи місцеві „русофіли” визнають це, чи ні, окремий український народ існує, має свою окрему мову і культуру,²⁷ що причиною того, що місцева інтелігенція не любить своєї мови, є тенденційне угорське виховання, яке не давало можливості виховання в інтелігенції національної свідомості²⁸ і т. д. „Русское Слово” підняло й дуже актуальне питання про правильну назву місцевого населення. В одній із заміток „Прочто?” и „Прото?” автор слухає зауважок, що народ український один, хоча й він знаходиться у різних країнах. Колишній царський уряд назвав українців „малороссами”, поляки назвали українців „малопольяками”, румуни — просто „румунами”. Українців у Чехословаччині називали по-різному: *выходословаками, словаками, руснаками, русинами, русскими, карпаторосами, угроросами, українцями* і т. д. Незважаючи на те, що українці знаходяться в окремих державах, вони становлять один народ, який повинен мати й одну назву. Автор замітки відкидає всі назви як непридатні, оскільки одні, як, наприклад, „руснак” — образливі, інші, як „руській”, „карпаторос” і „угророс” — відбивають „русофітський” намагання. Назва „русин” — теж непридатна, оскільки потім Закарпаття творитиме, як пише автор замітки, „особный, ни не миллионный народецъ, который самъ отъ своихъ встатися не можетъ, а встанеть погноемъ для скръплення народу державного”²⁹. Автор обирає назву „українець”, вказуючи водночас, що, на жаль, ця назва на „Пришівщині” найбільш „ненавиджена”. Причину невживання цієї назви автор бачить у тому, що „паша интеллигенция не знает ни истории прошлости Руси-Украины, ни народной словесности устной ни писанной литературы, ничего родного не знает. Откуда же можетъ знати, якъ ничего того въ школахъ не училась? А чего не знаетъ, того и любить не можетъ. Прото кричить — пишеть повсюду: нѣтъ Украины, нѣтъ украинского народа, не есть украинской литературы, Украинцевъ Немцы выдумали... То не народна интеллигенция, которая имѣеть (повинна. — М. Ш.) просвѣщати простой народъ. То ученые урядники, которые съ народомъ ничего общаго не имеютъ, хибя что изъ него живутъ”³⁰.

Автор робить й правильний висновок, що наукою доказано, що місцеве населення творить частину великого українського народу і тому повинно й називатись одним іменем „українець”. Як доказ правильності цього положення, автор наводить таке твердження: „Наши коммунисты на Закарпатья найсилнѣша партія, и уперто между народомъ держится и росте. Чѣмъ? Приступно, украинскою мовою пишутъ, фонетикою. Простолудинѣ легко розумветъ, радо читаетъ. „То наше!” кажетъ, съдовательностью тримаеть” (тобто, вважає своїм. — М. Ш.)³¹.

Місцеві „народовці” чи „українофіли” відкрито переходять на українську лінію в національному питанні лише в 1929 р. До того часу вони називали українське населення Закарпаття лише назвами:

²⁷ „Русское Слово”, 1929, № 13.

²⁸ Там же, № 31.

²⁹ Там же, 1930, № 2.

³⁰ Там же.

³¹ Там же.

„малоруський”, „руський”, у кращому разі „руський (український)”. Цей перехід „народовців” був викликаний бонзкістю впливу на місцеве населення з боку закарпатських комуністів, які ще в 1926 р. перейшли на правильні позиції в національному питанні.

В кінці 20-х та на початку 30-х років місцеві „народовці”, що відстоювали „український” напрям у мовному питанні з буржуазно-націоналістичних позицій, поступово перетворюються в українських фашистів. Українські фашисти в Східній Словаччині почали боротись проти революційного руху новими засобами — зброєю національного фашизму. В одній із заміток газети „Русское Слово” вказувалось на те, що місцеве українське населення тягнеться до науки, освіти, до „поступу” (розумій — прагнення до соціального та національного звільнення. — М. Ш.), отже, не дивно, що воно хоче наздогнати те, чого спізнила, і „силь”, — пише газета, — можна пояснити й хапанься за шизмою, за большевизмом”³². Щоб перешкодити українським трудящим Східної Словаччини ставати на бік комуністів, „народовці” заклинають: „Сама перша повинність наша: бити шовиністичними націоналістами, а скорочати чьмь лучше прогресь, еволюцію нашого одродження”³³.

Згодом, у 1932 р., „народовці” видають у Східній Словаччині свій друкований орган „Слово народа”, який редагувала місцева письменниця Ірина Невизька. З самого початку в цій газеті друкують ся і ряд статей українських фашистів.

У досліджуваній період у Східній Словаччині продовжують діяти всі три мовні напрями, в той час, як на Закарпатті „русинський” напрям перестає фактично існувати. Місцевий „русинський” напрям й надалі продовжував отруювати національну свідомість місцевого українського населення різними демагогічними доводами, як — от, що не слід брати до уваги ту національну приналежність місцевого населення, якою воно є за походженням і твердженням науки, а слід держатись того, що вигідніше. Вигіднішим, на думку „русинського” напрямку, стати „карпаторуськими”, бо „наши интересы, окруженность, сусьство иных народностей насъ отъ Росіи или Украины”³⁴ відокремили. Цей мовний напрямок радить прийняти й відповідну назву — „рускій” (з одним „с” без знака м’якшення) — що дорівнює назві „карпаторос”. Представники „русинського” напрямку застерігають інтелігенцію від уживання назви „рускій”, бо вона означає „москаль”, а назва „руський” (одне „с”, але із знаком м’якшення), означає „українець”, а українська мова для населення Східної Словаччини, на думку „русиністів”, — це мова іноземна³⁵. Як доказ, наводяться такі українські вирази: „він вірив”, „він крікнув”, які нібито не зрозуміє місцеве населення.

Пряшівська епархія не дотримувалась єдиного мовного напрямку. Якщо в 1929 р. єпископ Гойдич видав розпорядження, яким наказував у церковних школах викладати „русским языком” за „русифільською”

³² „Русское Слово”, 1929, № 3.

³³ Там же.

³⁴ Там же, 1930, № 4.

³⁵ Там же, № 3.

граматиною Є. Сабова, то вже в 1930 р. у листі до шкільного відділу Міністерства освіти в Братиславі Гойдич просить дозволу вживати в місцевих школах як мову викладання, мову, яка мала в Східній Словаччині традицію і літературу, мову, яку вживали місцеві письменники Духновіч, Старовський-Попрадов, яку вживала тодішня інтелігенція, а не мову російську, якої домагалась виключно російські емігранти³⁶. Як бачимо, пражський фактично підтримувала місцевий „руси́ський” напрямок.

Слід зауважити, що в 30-і роки представники цього напрямку вже не ховаються під маскою народного „руського язика”, а в переважній більшості випадків називають себе „руськими”, домагаються „руського язика”, заявляючи при цьому, що „нашъ языкъ есть спеціальнымъ карпаторусскимъ нарѣчїемъ русскаго языка. Отъ конца 18 столѣтїя составились у насъ карпаторусскїя грамматикї, писались кнїги, календари, учебникї, которїе до возникнованїя языкового спора считались съ нашимъ роднымъ карпаторусскимъ языкомъ. Наш народъ считал себе русскимъ, но свое карпаторусское произношенїе хранилъ и храняеть до нынѣ противъ всякихъ чужихъ стремленїй. Вотъ в этомъ находится карпаторусская трдиція³⁷. Прихильники цього напрямку пропонували взяти як наукову основу граматику „карпаторусского языка” А. Волошина (Ужгород, 1919 р. ³⁸) і російську граматику, складену за редакцією Є. Сабова, на підставі яких пропонують скласти нову граматику, яка б задовольнила обидві мовні орієнтації. На такій платформі представники „руси́ського” напрямку залишаються майже до кінця 30-х років. Як відомо, жодної руси́ської граматики в Східній Словаччині не було створено, отже, прихильники цього напрямку дотримуються кожний своєї „власної” граматики, свого „власного” словникового складу, вважаючи свою мову літературною мовою „карпаторусского” народу. Насправді, „карпато-руска” мова 30-х років не теж саме „язичіє”, яке пражське уніатське духовенство і частина світської інтелігенції вживала і в 20-х роках.

В 20-х роках чехословацький буржуазний уряд офіційно підтримує на Закарпатті і в Східній Словаччині народний „малоруський” (тобто „українофільський”) мовний напрямок. У 20-х роках міністерство освіти не ухвалило жодних підручників, написаних у „русифільському” дусі. Шкільний відділ міністерства освіти в Братиславі видає навіть різні розпорядження, якими заборонялось уживання російських підручників у школах Східної Словаччини. Таким було, наприклад, розпорядження шкільного відділу в Братиславі за № 80553/І 1931 від 22. X. 1931 р. про заборону вживання неухвалених російських підручників. Таке ставлення шкільних властей до мовного питання давало можливість учительству, що підтримувало народний „украї́нський” (чи „українофільський”) напрямок, користуватись підручками, складеними переважно галицькою інтелігенцією, що працюва-

³⁶ „Русское Слово”, 1930, № 15.

³⁷ Там же, 1931, № 15.

³⁸ „Методическа грамматика карпато-русского языка для народныхъ школъ” А. Волошина, написана „язичієм”, яке вживалось на Закарпатті і на колишній „Пражщині” до першої світової війни.

ла на Закарпатті після 1919 р. Дані з русофільських газет свідчать про те, що ще в 1929 р. в прішівській горожанській школі викладалась мова за граматику І. Панькевича, використовувалась читанка, складена В. Бірчаком, а в прішівській презентації викладалась „карпаторуська література” за підручником В. Бірчака „Літературнѣ стремльня Подкарпатськоѣ Руси” (Ужгород, 1921), що викладачі прішівської презентації поширювали український часопис „Пчёлку”, який видавався на Закарпатті.³⁹ Крім того, в книжковому магазині „Петра” в Прішеві, знаходилась значна кількість шкільних підручників, написаних тодішнім різновидом української літературної мови Закарпаття.

Незважаючи на різні заборони вживання російської мови в школах Східної Словаччини, представники „русинського” і „русофільського” напрямів вживали значну кількість закарпатських „русофільських” підручників. З боку шкільних властей не відомі випадки притягання до відповідальності за порушення згаданих розпоряджень. Цим самим буржуазний уряд сприяв мовній боротьбі на Закарпатті і в Східній Словаччині.

Посилення діяльності „українофільського” табору активізувало в свою чергу діяльність „русофільського” напрямку. Подібно, як і інші політичні партії в Східній Словаччині, так і „русофільська” „Русская народная партия” намагалась присвоїти собі право виступати від імені всього українського населення Східної Словаччини. У „русофільській” „Народній газеті” (1928, № 6) був надрукований „Меморандум к русскому народу”, в якому говориться: „Прішевская Русь признала, что она не „Русинско”, не „украинско”. Признала, что тут живут не „греко-католици словаци”, а русский народ... Рабское наследіе австрійской и мадьярской политики, как слова: русин, руснак и т. п., мы должны выбросить и забыть... Мы русские и русским подобает русский язык”. Ось як просто розв’язували „русофіли” національне і мовне питання. Щоб довести „руськоість” місцевого населення і, таким чином, право впровадження російської літературної мови, прішівські „русофіли” не намагаються наводити якихось особливих політичних чи наукових аргументів. Вони задовольняються такими аргументами, як, наприклад: українська мова — це польський діалект, мова закарпатського поета В. Гренджі-Донського — це „свинський жаргон”, застосувати „материнську мову” не можна, оскільки, на їх думку, „материнський языкъ одинъ на Спишь, другой — на Маковиць, третій — на Верховинъ, четвертий — у Ясени. Материнський языкъ это выраженіе можетъ быть имело значеніе при мадьярахъ, а тепер оно намъ приноситъ непоправимый вредъ”⁴⁰. Як бачимо, ідею впровадження єдиної загальнонародної української літературної мови, якої домагалися „українофіли”, частина демократичного учительства, „русофіли” свідомо підміняли говорами окремих місцевостей Східної Словаччини. Як відомо, в кінці 20 — на початку 30-х рр. представники „українофільського” напрямку домагалися впровадження

³⁹ „Народная газета”, 1929, № 5.

⁴⁰ Там же, 1928, № 6.

„рідної мови” („материнського язика”), розуміючи під цим поняттям загальнонародну українську мову, а не окрему говірку чи окремих діалект.

Дехто з місцевої „русофільської” інтелігенції намагався відстоювати право „російської” мови, як мови літературної на підставі даних історії мови. У замітці „Какимъ произношеніемъ говорили наши предки” вказується на те, що на підставі слів, запозичених угорською мовою з російської, які нібито були запозичені саме від „русскихъ, живущихъ на Подкарпатской Руси”, місцеве населення колись вимовляло г, як латинське g, ѣ, як російське е. На цій підставі автор замітки вважає, що колишнє населення розмовляло такою ж російською мовою, як росіяни центральних областей Росії. Однак лише на підставі декількох запозичень в угорській мові, що невідомо яким шляхом туди потрапили, не можна робити подібних висновків.

Необхідно зауважити, що мовна боротьба в Східній Словаччині велась в основному між представниками інтелігенції, місцевого духовенства, що були організовані в різних політичних партіях та угрупованнях („русская народная партія”, „аграрная партія” і т. п.), товариствах („Общество им. А. Духновича”, „Общество святого Афанасія”, товариства „Просвіта”, „Союз русских учителей” тощо). Широком масам трудящихся Східної Словаччини, особливо в роки господарської кризи було не до мовних сварок. Щоб здобути підтримку селянських мас, газета „Русское Слово” пише, що до боротьби за російську школу необхідно залучати не лише інтелігенцію, а й селянство⁴². Один з місцевих „русофілів” навіть готовий був йти на певні уступки, радячи, що „русскую идею” можна популяризувати й народним лемківським говором⁴³. Незважаючи на всі ці намагання, місцеве населення не вдалось втягти в мовну боротьбу у такій мірі, як це мало місце на Закарпатті в кінці 30-х років.

Місцеві „русофіли” не задовольнялись лише популяризацією „русской идеи”. Дехто з них закликав батьків дітей і вчителів організувати шкільні страйки, не пускати дітей в школу, доки не буде міністерством освіти викинута „українська зараза” із шкіл⁴⁴.

Місцеві „русофіли” не задовольнялись лише тим, що заводили російську мову в школи. Вони намагались довести й те, що місцевий фольклор — суто російський. І Кизак у газеті „Русское Слово” надрукував замітку „Русская пѣсня”, у якій за російські пісні вважав, наприклад, такі: „Мамко моя любезна Пусьте мя до школи, Бо я еще молода Поганяти воли.” Російською вважав і таку пісню: „На улиці гуси пасла, Ёй, тай, запасла горня масла, Горня масла, горня сыра, Ёй, тай, хлопцев погостила.” Цілий ряд інших загальновідомих українських пісень автор намагався русифікувати. Прикладом того може служити наступна українська пісня:

⁴¹ „Русское Слово”, 1931, № 26, 27.

⁴² Там же, № 20.

⁴³ Там же, № 34.

⁴⁴ „Народная газета”, 1930, № 13.

„У сосѣда хата была,
У сосѣда женка мила,
А у мене ни хатинки,
Не есть счастье, смутна доля”.

Насправді цей куплет звучить так:

„У сусіда хата біла,
У сусіда жінка мила,
А у мене ні хатинки,
Нема щастя, нема жінки”.

В інших піснях заміняються українські граматичні і фонетичні форми на російські, наприклад: замість сіс — с'ѣтъ, оре — ореть, щѣбече — щѣбочеть, кличе — кличеть, мене — мени, мій — мой, війна — война ⁴⁵ і т. п.

На протязі 30-х років не припинялась мовна боротьба. У місцевих газетах була надрукована велика кількість заміток, присвячених мовному питанню. Щороку єпископ прямишівської єпархії надсилав значну кількість різних відкритих листів, в яких домагався для „карпатського народу”, для місцевих „русинів” „русских” шкіл з викладовою мовою — „языкомъ Духновича”. Єпископство й недалі відстоювало „руси́нський” напрям, незважаючи на вживання термінів „руської языкъ”, „русская школа”, „карпатській рускій народъ” тощо.

Для прихильників усіх трьох мовних напрямків мовна боротьба була лише приводом того, як вигідніше продати себе більш сильній чеській чи словацькій буржуазії. Політичні партії й окремі угруповання мали зв'язки з окремими групами і партіями чеської або словацької буржуазії.

Спільною рисою представників усіх мовних напрямків слід вважати і те, що вони намагались втягнути у мовні сварки широкі маси українських трудящих і, таким чином, відвернути їх увагу від основного — від соціального питання. Місцева буржуазна інтелігенція не була на більше здатна, ніж на домагання „руського языка” для селянських мас. Яскравим прикладом того є лист єпископа Гойдича до президента, в якому говориться, що спарія не домагається зниження податків, допомоги безробітним, а лише того, що їй належить по закону — рідного „руського языка” ⁴⁶.

Іншою спільною рисою згаданих таборів була ненависть до робітничого класу, до комуністичної партії. Згадані причини дають нам підставу твердити те, що всі три мовні напрямки були буржуазними.

Об'єднувала представників усіх трьох мовних напрямків боротьба проти словакізації. На цьому полі були здобуті помітні успіхи, особливо в 30-х роках, коли в десятиках українських сіл було замінено словацьку викладову мову на „русскую”.

Мовна боротьба, в якій був зацікавлений буржуазний чехословацький уряд (вона була хорошою причиною словакізації чи чехізації), не дала можливості впровадження в місцеві школи і в культурне життя взагалі єдиної літературної мови. Ідея використання народної

⁴⁵ „Русское Слово”, 1931, № 26, 27.

⁴⁶ Там же, 1934, № 14.

мови, як мови літературної, була висловлена в середині 20-х років. Однак тоді в поняття народна мова вкладався різний зміст, найчастіше — говірка рідного села або говір окремих населених пунктів. Ідея впровадження загальнонародної української літературної мови була висловлена „народовцями” чи „українофілами” в кінці 20-х років. Однак ця ідея не знайшла підтримки серед широких кіл трудящих Східної Словаччини. Спробуємо навести причини, чому ця ідея не привилась у Східній Словаччині.

По-перше, попередній буржуазний режим Австро-Угорщини доклав усіх зусиль, щоб дезорієнтувати місцеве українське населення. На означення місцевого населення, його мови вживались різні назви: „руси”, „руський”, „угророс”, „карпаторос” тощо, лише не та назва, яка цьому населенню належала — „українець”, „український”. Отже, назва „українець”, „український” у Східній Словаччині була маловідомою.

По-друге, назву „українець”, „український” і взагалі українську орієнтацію приносять у Східну Словаччину в 20-х роках люди, які, певним чином, десь скомпрометували себе (наприклад, єпископ Ньярді — вихованець Шентіцького, галицькі емігранти, різні недобитки петлюрівців тощо), яким місцеве населення не довіряло. Місцевої демократичної „народовецької” інтелігенції в Східній Словаччині було дуже мало. Увесь „народовецький” табір протистояв „русофільським” і „русинським” намаганням, сприяв озброєнню місцевого населення з загальнонародною українською мовою, українською літературою і культурою взагалі. Однак, „народовці” відстоювали право на вживання загальнонародної української мови з буржуазних позицій. Борючись проти „русофілів”, вони ганьбили російську демократичну культуру, літературу, виступали проти політики компартії, а в 30-х роках дехто з народовців, перейшов зовсім у фашистський табір. Таким чином, „народовецький” табір теж не здобув симпатії і підтримку місцевого українського населення.

По-третє, значною перешкодою при впровадженні єдиної загальнонародної української мови була інтелігенція як „русофільським”, так і „русинського” напрямку, яка була дуже консервативна. Вона сильно дотримувалась старих „русинських” чи „русофільських” традицій, на яких вона виховувалась. Ця інтелігенція не знала ні народної української мови, ні української історії, ні літератури, ні культури взагалі.

По-четверте, важливою причиною того, що ідея впровадження єдиної української літературної мови не знайшла підтримки серед трудящих мас українського населення Східної Словаччини, була відсутність прогресивного українського мовного напрямку, очолюваного компартією, як це було на Закарпатті. Саме це й становило відмінність в історії мовного розвитку у Східній Словаччині. Комуністи Закарпаття в середині 20-х років переходять на правильні позиції в національному питанні. В 1926 р. вони заявляють, що закарпатці, це ж такі самі українці, як їх брати, що живуть у Галичині, Буковині і в Радянській Україні, що закарпатське населення говорить тією ж самою мовою що

й весь 40-мільйонний український народ. У зв'язку з тим, вони радикально переходять на українську літературну мову з повним фонетичним правописом і, таким чином, раз і назавжди розв'язують для себе мовне питання. Комуністи Закарпаття висвітлювали трудящим, що національне визволення не можливе без соціального визволення, що мовне питання не є основним на Закарпатті, що мовні сварки викликав і їх штучно роздмухував сам буржуазний уряд, що мовне питання було засобом дезорієнтації населення, засобом його чехізації. Політику партії в мовному питанні схвально зустріли трудящі маси закарпатського населення. На жаль, така робота не проводилась серед українського населення Східної Словаччини. Комуністи мукачівської партії звертали увагу Мукачівського крайкому на те, що необхідно проводити партійну роботу і серед населення Східної Словаччини. Ось як вони пишуть: . . . „ми не повинні брати до уваги границю між Закарпатською Україною і Словаччиною, де живе понад 100 тисяч українців, про яких Мукачівський крайком партії зовсім не піклувався. Отже, необхідно щоб ширення українських матеріалів у Східній Словаччині було доручено одному амбулантному секретареві, який би там водночас організував філії „Союзу працюючого селянства“⁴⁷.

Однак основною причиною того, що в Східній Словаччині не була впроваджена єдина загальнонародна українська літературна мова, був буржуазний лад Чехословаччини, який не давав можливості правильного розв'язання національного питання, отже, і питання літературної мови.

Питання літературної мови українського населення Східної Словаччини було остаточно розв'язано лише у 50-і роки. Завдяки Комуністичній партії Чехословаччини було правильно розв'язано національне питання. Літературною мовою українського населення стала загальнонародна українська літературна мова.

⁴⁷ Цитовано з „Доносу земського управління підкарпатської Русі Президії міністерства внутрішніх справ у Празі“, Stranický ústředný archiv, XP, 20/4-39.

Aus der Geschichte des Kampfes für die ukrainische Schriftsprache in der östlichen Slowakei (1919 — 1938)

Der Aufsatz weist auf die Ursachen hin, die die Einführung der ukrainischen Sprache in örtliche Schulen hinderten. Eine der wichtigsten Ursachen war die bürgerliche Gesellschaftsordnung der ehemaligen ČSR, die sich alle erdenkliche Mühe gab, die ukrainische Bevölkerung zu desorientieren, um sie leichter slowakisieren zu können.

In den Jahren 1919 — 1938 waren in der Ostslowakei drei Sprachtendenzen: die „ruthenische“, die Idee des Daseins eines selbständigen „ruthenischen“ Volkes mit der selbständigen „ruthenischen“ Sprache verkündete. Diese Sprache habe mit der ukrainischen oder russischen Sprache nichts zu tun. Verteidiger dieser Tendenz schrieben das sogenannte „jazyčie“ — d. h. eine Mischung von Elementen der russischen, kirchenslawischen und örtlichen ukrainischen Sprache. Die Idee des selbständigen ruthenischen Volkes und der Sprache war reaktionär. Sie half nicht der Slowakisierung der örtlichen ukrainischen Bevölkerung, hinderte die Bewältigung sowohl der ukrainischen als auch der russischen Sprache.

Anhänger der zweiten „russenfreundlichen („russischen“)“ Tendenz verteidigten die Ansicht, dass in der Ostslowakei sowie in Karpatenrussland keine ukrainische oder „ruthenische“ sondern die russische Bevölkerung lebt. Darum hielten sie nur das Russische als Unterrichts- und Gemeinsprache überhaupt für berechtigt. Weil die örtliche Bevölkerung die russische Sprache mit ihrer „Moskauer Aussprache“ nicht verstand, bedienten sich die Russenfreunde der russischen Sprache mit der örtlichen ukrainischen Aussprache. So entstand die „Prešover Variante der russischen Schriftsprache“. Obwohl sich diese Tendenz auf falsche Anschauungen stützte, war sie nicht so gefährlich wie die „ruthenische“.

Die dritte Richtung war die „ukrainischerfreundliche“ („ukrainische“). Ihre Anhänger ersuchten um die Einführung der ukrainischen Sprache in die örtlichen Schulen. Das Recht der ukrainischen Sprache verteidigten sie jedoch von den nationalistischen Positionen.

Alle drei Tendenzen waren bürgerlich. Der Sprachkampf dieser drei Bewegungen war nur ein Vorwand der örtlichen Bourgeoisie, sich so teuer wie möglich der stärkeren tschechischen und slowakischen Bourgeoisie zu verkaufen. Diesen Kampf unterstützte auch die bürgerliche Regierung, weil er der schleunigeren Slowakisierung der örtlichen ukrainischen Bevölkerung behilflich war.

Als Eigentümlichkeit des Sprachkampfes in der Ostslowakei bezeichnen wir den Umstand, dass hier eine progressive Richtung fehlte, die in Karpatenrussland die Kommunistische Partei verteidigte.

Из вокализма украинских говоров Восточной Словакии

(1. Варианты \hat{e} , \hat{o} ; 2. огласовка начального * jь -; 3. лабиализация $e > o$ после шипящих и j ; 4. изменение $e > a$).

1. Закрытое или узкое \hat{e} , \hat{o} .

Эти варианты характеризуют украинскую группу говоров по обе стороны Карпат, за исключением гуцульских и западной части местных. Они встречаются перед слогом с палатальными или палатализованным согласным, с билабиальным в [=w, v] и у, а также вследствие регрессивной вокальной гармонии и перед закрытыми вариантами \hat{e} , \hat{o} . Примеры: $\text{k}\hat{o}\text{z}\hat{a}$ — $\text{k}\hat{o}\text{z}'\hat{i}$, $\text{g}\hat{o}\text{r}\hat{a}$ — $\text{g}\hat{o}\text{r}'\hat{i}$, $\text{v}\hat{o}\text{z}\hat{a}$ — на $\text{v}\hat{o}\text{z}'\hat{i}$, * $\text{d}\hat{v}\hat{o}\text{r}\hat{a}$ — на $\text{d}\hat{v}\hat{o}\text{r}'\hat{i}$, $\text{v}\hat{o}\text{k}\hat{o}$ / $\hat{o}\text{k}\hat{o}$ — $\text{v}\hat{o}\text{c}'\hat{i}$ / $\hat{o}\text{c}'\hat{i}$, $\text{v}\hat{o}\text{l}\hat{a}$ — $\text{v}\hat{o}\text{l}'\hat{a}$, $\text{b}\hat{o}\text{r}\hat{o}\text{d}\hat{a}$ — (на) $\text{b}\hat{o}\text{r}\hat{o}\text{d}'\hat{i}$, $\text{d}\hat{o}\text{b}\text{r}\hat{a}$ — $\text{d}\hat{o}\text{b}'\text{r}$, $\text{d}\hat{o}\text{b}'\text{r}$, $\text{d}\hat{e}\text{r}$ — $\text{d}\hat{e}\text{r}'$, $\text{k}\hat{o}\text{l}\hat{o}\text{s}\hat{a}$ — $\text{k}\hat{o}\text{l}\hat{o}\text{s}'\hat{a}$, $\text{t}\hat{o}\text{g}\hat{o}$ — $\text{t}\hat{o}\text{m}'\text{u}$, $\text{m}\hat{o}\text{g}\hat{o}$ — $\text{m}\hat{o}\text{m}'\text{u}$, — $\text{k}\hat{o}\text{s}\hat{a}$ — $\text{k}\hat{o}\text{s}'\text{u}$, $\text{v}\hat{o}\text{z}\hat{a}$ — $\text{v}\hat{o}\text{j}'\text{u}$; $\text{p}\hat{o}\text{l}\hat{o}\text{v}\hat{a}$, $\text{k}\hat{o}\text{r}\hat{o}\text{v}\hat{a}$, $\text{d}\hat{b}\hat{u}\text{g}'\text{y}$, $\text{p}\hat{b}\hat{u}\text{y}'\text{y}$, $\text{v}\hat{e}\text{r}'\text{x}$, $\text{v}\hat{e}\text{r}'\text{b}\hat{a}$, $\text{m}\hat{o}\text{r}'\text{u}$, $\text{m}\hat{o}\text{r}'\text{u}$, $\text{k}\hat{e}\text{s}'$ $\text{p}\hat{e}\text{r}'$, $\text{b}\hat{e}\text{r}'$, $\text{p}\hat{o}\text{t}'$, $\text{x}\hat{o}\text{t}'$, $\text{x}\hat{o}\text{c}'$, z $\text{n}'\hat{o}\text{u}$ и т. п. В гуцульских говорах также встречается закрытое \hat{e} , но оно должно происходить из * e (\wedge), например: $\text{k}\hat{o}\text{l}\hat{e}\text{d}\hat{a}$, $\text{t}'\hat{i}\text{s}'\hat{e}\text{c}'$, $\text{c}'\hat{e}\text{s}\hat{t}\hat{o}$, $\text{t}\hat{e}\text{l}'\hat{e}\hat{i}$.

Слуховое впечатление закрытости вариантов \hat{e} , \hat{o} в указанных позициях в подударном положении еще усиливается в сравнении с безударными \hat{e} , \hat{o} , т. к. в местных говорах, точнее — в восточной их части, подобно тому как и в общеукраинском языке, гласные e , o в *безударном* слоге произносятся в качестве полузакрытых вариантов \hat{e} , \hat{o} ².

В местных говорах закрытость или напряженность присуща и гласным верхнего подъема y , y , \hat{y} , \hat{i} , когда они встречаются в качестве рефлексов \hat{o} , \hat{e} в новозакрытых слогах, например: $\text{k}\hat{u}\text{n}'$, $\text{v}\hat{u}\text{l}$, $\text{p}\hat{y}\hat{s}\text{h}\hat{l}\hat{a}$, $\text{n}\hat{y}\hat{s}\text{h}$, $\text{s}\hat{t}\hat{i}\text{l}$ и т. п.). Однако слуховое впечатление этой закрытости гораздо слабее у y , y , \hat{y} , \hat{i} , чем у \hat{o} , \hat{e} перед палатальными и билабиальными.

Переход e , $o > \hat{e}$, \hat{o} совершился еще до диспалатализации губных и c , т. к. закрытые \hat{e} , \hat{o} до сих пор сохранились перед отвердевшими губными

* З техничних причин наголос закритих голосних позначуємо рискою: \bar{a} , \bar{e} , \bar{o} і т. п.

¹ I. Паныкевич, Українські говори Підкарпатської Русі і суміжних областей. Частина 1. Звучня і морфологія. Прага 1938. 79.

² Курс сучасної української літературної мови, том 1, Київ 1954, стр. 165-170.

и Ц, например: небо — на нѣб'и/нѣб'и, кефа — на кѣф'и/кѣфи, склеп — у склеп'и/склѣпи, кѡнѣц, стѡлѣц, палѣц. Однако в заимствованных словах может и отсутствовать закрытое ѐ или ѡ, например: пѣц (печка), но-пѣц'! (императив от пѣч'и), бѣг'ар, кѣл'о, тѣл'о, вѣл'о, вѣце, гѣй и др. В некоторых заимствованиях еще встречается ѐ, ѡ на ограниченной диалектной территории, например: вѣл'о — в Лаборском, Свидницком и отчасти в Стропковском районах (отсюда к западу до Слища и к востоку до долины Цирохи — вѣл'о, с открытым е); гѣй — только в юговосточной части Снинского района* в качестве параллелизма к старому айно (см. карта, пункты № 1, 2, 3, 4, 7а, 6, 9, 11—16, 20 и др., отсюда к западу повсюду — гей; вариант гѣй отмечен только в насел. пунктах 44, 181—2).

Закрытые варианты ѐ, ѡ в рассматриваемых позициях встречаются выдержано в восточной половине местных говоров. Раньше они были распространены повсеместно, о чем свидетельствуют случаи с закрытыми ѡ, ѐ в западной их половине, например: ч'ѣл'ат' 247—8, вѡсте 248, на двѡр'и, двѣр'и 248, гѣй 248, прѣшѡу 251. Если в Пораче и отчасти в Завадке (248, 247) встречаются закрытые варианты ѐ, ѡ сравнительно часто, то в остальных селах они — весьма редки. Территориальное их распространение нельзя выразить в виде одной изоглоссы, т. к. острого перехода между областью с закрытыми ѐ, ѡ и их отсутствием не существует, и этот промежуток выполняет область с частичным наличием этих закрытых вариантов только в некоторых словах. Эту зону составляют села северной части Бардеевского района к востоку от Фрычки и Питровой (203—4) до границы Бардеевского и Свидницкого районов. В эту переходную зону можно еще включить часть сел Стропковского и Гиральтовского районов к западу от Ондавы и к югу от Шапинца и Матовец (164—5) включительно. Во всем Свидницком районе, и в северовосточной части Стропковского района, и двух селах северной части Гиральтовского района (162—3), в Лаборском районе и дальше на восток встречается закрытое ѐ, ѡ регулярно во всех указанных положениях. К востоку от Свидницкого района исключительно встречаем рассматриваемые закрытые варианты в словах: дѣн', вѡук, жѡўты, гнѣс', дѡс' (доходит до долины Выравки, откуда дальше на восток — дос, доста), мѡйѡй, твѡйѡй, свѡйѡй, мѡйѡму, твѡйѡму, свѡйѡму, мѡйи, твѡйи, свѡйи (= дат. ед. числа и именит. множ. числа), вѡс', нѣс, пѡг', бѣр', пѣр', вѡжу (вѡж'у), кѡшу (кѡш'у), нѡшу (нѡш'у), мѣч'у и мн. др. Уже в северной части Бардеевского района и дальше на запад в данных примерах повсюду встречаем открытые е, о (ден, вос, нес, пот, бер, пер, мѡйей, мѡйѡму и т. п.).

Как видно из только что приведенных примеров, закрытость вариантов утрачена в связи с диспалатализацией зубных и при непосредственном влиянии соседних словацких говоров. В ряде примеров ѐ, ѡ встречаем и дальше на запад. До Комлоши (196) доходят варианты: ч'ѣл'ат', дѡш'ч'/дѡч', дѡж'дж'у/дѡдж'у, до н'ѣй и некот. др. До Курова (205) встречаем закрытое ѐ, ѡ в словах: мѣдж'а, ѡш'ин, рѣм'ин (ѡш'ин', рѣм'ин'), пѡп'ид, и некот. др. В севернослишских селах встречаем ѐ, ѡ в формах — нѣс' (257—8), нѣйс (268), нѣс' 261 и др., которые следует рассматривать только в качестве реликтов. Подобного рода исключения, но с открытым е, о вместо закрытого встречаются и в восточной части местных говоров, как например, дѡбати (к западу от водораздела Выравки и Удавы, к востоку — дѡбати из дѡубати, встречающегося к востоку от долины Цирохи), ѡген (в Свидниц-

ком районе). Они являются сигналами, указывающими возможность потери закрытости гласными *ê, ô* в связи с исчезновением вызвавших их условий.

Вопрос о происхождении закрытых вариантов *ê, ô* в карпатских говорах объяснялся по-разному. Г. Геровский³ считает их исключительно карпато-украинской чертой, которой отличается закарпатские говоры от остальных украинских. И. Панькевич⁴ склонен отнести это явление к числу заимствований из румынского, унаследовавшего от романских языков перегласовку гласных перед *палатальными* слогами и слогами с *У*. Румынское влияние, по предположению И. Панкевича, могло проявиться в XIV столетии в связи с волошской колонизацией в Карпатах. Однако в силу такого предположения это влияние должно было, в первую очередь, сказаться на гуцульских говорах, находящихся в самом близком соседстве с румынским языком, который значительные следы оставил в их лексике. Рассматриваемых вариантов не наблюдаем и в словацких говорах, находящихся в местах продвижения волошской колонизации.

Рассматриваемое явление не является исключительно карпатской диалектной чертой. Оно характерно и для некоторых юговосточных говоров⁵ и полтавского говора⁶, где оно вызвано палатальностью и лабиальностью последующих слогов. Украинским говорам, правда, это явление присуще в безударном положении, например: *кужѹх, гулѹбка (гуолѹбка), тубі (тоубі), зузѹл'а, пѣрстечч', хлѹпич', зилѣний* и т. п. Однако в данных положениях закрытость *ô, ô* не является исключительно продуктом частичной их редукации в безударном положении, в котором в местных говорах гласные *ô, ê* бывают полузакрытыми, напр. *тѣплѹтá, побѹрѹнїтї, вѣсѣлѹ* и т. п. Влияние мягкого консонантизма на предшествующие гласные а также явление лабиализации, характерные еще с древнерусского периода, в местных говорах сказываются с особенно большой силой к востоку от реки Цирохи. Несомненно, что рассматриваемое явление закрытости *ê, ô* следует отнести к числу местных диалектных архаизмов, представляющих собой частные случаи развития окраинных говоров.

2. Рефлексы **ǰь*- в начале слова.

Праславянская группа **ǰь*- в восточнославянских, южнославянских и словацком языках изменилась в *i*- еще перед вокализацией сильных редуцированных *ъ* и *ь*. Это начальное *i*- в украинском, белорусском, отчасти и в западнославянских языках выпадает, в то время как в русском и южнославянских языках оно сохраняется.

В местных украинских говорах *i* не встречаем в начале следующих слов: *гратї, -т'ї, -ти* (праслав. **ǰgrati*); *матї, -т'ї, -ти* (праслав. **ǰmĕti*), *мено* (заимствовано из словацкого; украинское *ім'я*).

³ G. Gerovskij, Jazyk Podkarpatské Rusi, Československá Vlastivĕda, díl III. Jazyk, Praha 1934, стр. 464.

⁴ І. Панькевич, Нарис історії українських закарпатських говорів. Частина перша. Фонетика. Acta Universitatis Carolinae. Philologica I. 1958, стр. 46.

⁵ Л. А. Булаховський, З історичних коментарів до української мови. «Наукові записки». КДУ, т. V, вип. 1. 1946, стр. 91.

⁶ В. С. Ващенко, Полтавські говори. Харьків 1957, стр. 50-3 и 66-9.

Сохранение начального *i*- встречаем в словах: іскра (праслав. *jьskra) с начальным *i*- распространено в центральной части местных говоров, начиная от истоков Цирохи и кончая западной частью Бардеевского района включительно. Однако эта часть прерывается полосой, образуемой Лаборским районом и долиной речки Бруснички, левого притока Ондавки, где встречается вариант без начального *i*-: скра, скрит'. К востоку от долины Цирохи находим варианты с начальным *йі*-, которое под ударением в большинстве сел перешло в *йи*-. Примеры: йіскра (24, 30, 31) ййскра (1, 3, 6—14; 17—20, 21, 25, 32—4), но редко находим также искра (2, 4, 15—6). К западу от черговской возвышенности встречаем варианты с начальным *йі*-, *йи*¹-, *йи*-, *йи*-: йіскра (225, 233, 236, 240), йиіскра (232, 235, 238, 252—7, 262—3, 265—6), йыскра (268—9). В украинских диалектных островах встречаем вариант іскра (184, 229, 247—9, 267, 270). Слово ігла дает приблизительно такое территориальное распространение рефлексов *jь-, как слово іскра. К востоку от долины речки Пчелинки включительно распространён вариант йігла, только в редких случаях встречаются иные варианты: ігла (2, 16), іггла (15) гла (17—8). К западу от долины речки Удавы встречаются варианты без гнатического *й*:- ігла, ігла — в бывшем Лаборском, Стрпковском, восточной части Гиральтовского и Бардеевском районах; йгла (59—60) и во всем Свидницком и северной части Гиральтовского района. К западу от Черговской возвышенности встречаются только варианты с гнатическим *й*:- йіг҃я (234—6, 240, 229, 251—2, 258, 265), ййгла (йиігла (254—7, 262, 266), ййгла (261, 263—4, 248), ййг҃я (268—9), йи҃г҃я (267, 270).

Личное имя Игнатий встречаем в виде вариантов: йігнѧт (38), Гнат (собственное имя — 142 и в других).

3. Лабиализация *e > o* после шипящих и *j*.

Этому переходу подлежал гласный *e* (из этимол. *e* и *iz* в сильном положении) перед твердыми согласными еще в древнерусскую эпоху и поэтому его встречаем сейчас во всех восточнославянских языках. Примеры: севернорус. — жонѧ, лшонѧ, мишѧк; южнорус. — жѧнка, лшонный, чѧлка; укр. — жонѧ, чѧло, лшонѧ, нѧчо҃го, пѧршого, свѧжо҃го и т. п. В русском и белорусском литературном языке и в акающих великорусских говорах *e* переходит в *o* только под ударением, например: рус. — жѧтый — желтѧть, чѧрный — чернѧть, шѧлк — шелкѧвый; белорус. — жѧнка, жѧнчын — жанчѧна, жанѧты, жанѧх.

В местных говорах лабиализация *e > o* после *ж*, *ш* и *й* осуществилась независимо от ударения, в то время как изменение *e > o* после *ч* произошло чаще всего в подударном положении.

Повсеместное распространение перехода *e > o* в рассматриваемом положении в местных говорах отмечено нами в следующих примерах: жѧтый, жѧлтый, жѧлті, зѧфтий (и производные — (по)жѧт'іті, жѧт'ч', жѧйтѧк/жѧлч'ок, жѧжѧуклы и их варианты), чѧрный (и производные — чѧрн'іті, чѧрн'ѧвы и др.), шѧўк, мишѧк, свѧчок, чѧвен, в окончании -ого (свѧжо҃го, чѧдж'ѧго, нѧшо҃го, вѧшо҃го, пѧршого и др.), вокализации -ов/-ів (блѧжо҃у-блѧжѧю, пр'ѧшо҃у-пр'ѧшѧв), в окончании -ок (лѧчѧк-дѧшч'ок, бѧч'ѧк, свѧчѧк) и др.

Однако территориальное распространение лабиализации $e > o$ в некоторых словах ограничивается только определенной диалектной областью, что видно из следующих примеров:

1. **жона́** встречается только в нескольких селах вдоль чехословацко-советской государственной границы (1—4, 6, 9, 15—8). Отсюда к западу (7а, 7, 8, 11, 13, 13а, 25, 30 и т. д.) встречаем впрямь до Спиша — **жéна/женá**, только в нескольких селах восточной части Снинского района встречаем варианты — **жына́, жыни́н** (27, 35, 37—8), возникшие по аналогии с сочетаниями **жы, шы** (жыто, грошы и т. п.). На Спише названию жена предпочитают **ба́ба** (251, 256, 264, 268 и др.).

2. Слово **жобра́к** встречается к востоку от долины Лаборца до долины Цирохи включительно и к западу от Черговской возвышенности (**жобра́к** 14, 30, 33—45, 49, 50, 70—3; **жоб́рак** 59 ст., 66, 78—9, потом на западе — 233 новое слово, 249, 253—4 и др.). Между Черговской возвышенностью и долиной Лаборца повсеместно встречается вариант **жебрак** (53, 58—60, 63, 68, 83, 85—8, 80—2 и дальше на запад до села 208 включительно). Также и в селах бассейна Ужа встречается вариант **жебра́к** (6, 7а, 9, 11, 15, 21—2), но в части сел — **жобра́к** (2—4, 13—4, 18; **жоб́рак** 1). В Баньском (178) отмечен вариант **жоб́рак**. Это слово является заимствованием (поль. *zebrak*, слов. *žobrák*).

3. К востоку от водораздела Цирохи и притоков Ужа имеются варианты — **ч'б т'ы р'и** (14—7, 19, 20 и в бассейне Цирохи 25, 30, 34), **ш'бтыр'и** (18), **ш'этыр'и** (1—3), **ч'этыр'и** (6, 7а, 9), **ч'этыр'и** (12—3). В долине Цирохи и дальше на запад встречаем исключительно заимствованные из словацкого и польского варианты: **шт'ир'и, шт'и́ри, шт'и́р'и** и т. п.

Подобную картину предоставляет нам географическое распространение вариантов числительного четырнадцать: **ч'оты́рнатц'ат', ч'эты́рнатц'ат'** и др. с той только разницей, что заимствованные варианты встречаются только к западу от водораздела Удавы и Выравки, восточнее которого еще встречаем варианты с **ч'е-, ч'ы-, и ч'о-** там, где имеется **шт'и́р'и: ч'ыты́натц'ат'** (30, 34, 44), **ч'ыт'э́ри́натц'ат'** (43, 36), **ч'бты́ри́натц'ат'** (36—8 и др.). Заимствование в более часто встречающихся случаях словацких вариантов слов как и существование заимствований наряду со старыми собственными формами слов (**ч'оты́р'и и шт'и́ри-шт'и́р'и** в Старине — 30) является весьма характерным в данной диалектной области.

4. В слове **веч'ор** изменение $e > o$ встречается в узкой диалектной области к востоку от долины Выравки включительно до водораздела Пчелинки и Цирохи, включая сюда еще села верховья Цирохи (27—31). В Рокитове и Збийном (47, 49) имеется вариант **веш'ор** со смягчением $ч' > ш'$ (**ка́ш'ка, ма́ш'ка** и т. п.). К востоку и западу от указанной области находим повсеместно варианты с **у** на месте **е** (**веч'ур, веш'ур**), только в селах северного Спиша встречаются варианты с **е, ы, и** (**веш'ер** 238, 251—6 и 263; **веш'ир** 261—2; **веш'ыр** 268—9 и **веш'ир** 257—8). В селах, образующих диалектные острова, находим разные варианты: **веш'ар** (178, 247—9 — заимствование из восточнословацкого) и **веш'ур** (184, 229 и подчерговские села).

В формах косвенных падежей нигде нами не отмечены переход $e > o$. В восточной половине исследуемой диалектной области имеются только формы с a (веч'ара, на крайнем востоке редко — веч'ера 7а, 15, 17, 21, 24, 27, 36 старшие) и в западной половине варианты с e (веч'эра, вѣч'эра, вѣч'эра).

В слове в е ч'у р кы, редко на Спише веч'ірки (255—8, 263), веч'ірки (251), веч'ірки (261—2), веч'ірки (264), веч'ірки (268—9), за исключением указанных сел, повсеместно распространены варианты с u после ч' (веч'уркы, веч'уркы, веш'уркы и т. п.).

Наличие разнообразных рефлексов основного гласного e обусловлено в рассматриваемых словах влиянием закона изменения \bar{e} , \bar{o} (веч'ур следует рассматривать как реликт огласовки u , где теперь имеются i) и изменения $e > a$, o после мягких.

5. В слове п ч'о л а (варианты: пч'ола, пч'ола, пч'ола, пш'ч'ола и др.) повсеместно находим только $o < 'e$. В восточнославянском диалекте повсюду находим варианты с o — пч'ола, фч'ола.

6. Мачоха, мач'оха и др. варианты этого слова с $o < e$ встречаем повсеместно к западу от водораздела Цирохи и правых притоков Ужа (включая сюда и села 1—3, маш'оха, 8, 12—13, 19—23), к востоку от которого находим вариант маш'уха (маш'уха 18).

7. Форма ч'о л о в і к, ч'о л о в і к распространена в восточной половине исследуемой украинской диалектной области, начиная с западной части Лаборского района, исключая долину речки Хотчанки, откуда дальше к западу встречается только заимствованное из западославянского ч'л'овек (ч'у'овек).

8. Пока что были нами отмечены варианты ч'о п н і р' (38), ч'о пар (164), ч'о пар' (198) и соответствующие глаголы на -ати — только с o после ч' (ср. слов. и чеш. čarovat — vúčar, čerovat — vúčer).

Подобного рода примеров, указывающих переход $e > o$ после шипящих и \bar{y} можно было бы привести гораздо больше. Все они указывают, что в некоторых словах этот переход охватывает всю исследуемую диалектную область, в других же его распространение ограничивается преимущественно самой восточной частью местных говоров. ЛабIALIZация $e > o$ после шипящих, как известно⁷, вызвана распространением особой лабиальной артикуляции задненосных и губного v на сочетании согласных с непалатализованными гласными. Однако, в местных говорах действовали и причины, нарушающие такую артикуляцию, каковыми являются: ударение, аналогия, и влияние со стороны соседних западославянских языков, икавизм и некоторые другие.

⁷ Е. Ф. Карский, Белорусы. Язык белорусского народа. Выпуск 1. Москва 1955. Издг. АН СССР, стр. 171.

4. Изменение е > а.

Переход е > а встречаем чаще всего после ч'. Это явление вызвано понижением артикуляции е в направлении к а (е > ä > а) и локализуется на большую часть восточной половины местных говоров, причем его изогlossы для отдельных слов не совпадают, что наглядно видно из следующих примеров:

1. Дальше всего на запад распространен вариант ч'аснок, который доходит до линии, образуемой селами 127—128—141—140—137—138—139 (в средней части бывш. Свидницкого района) включительно. К западу от указанных сел встречается вариант ч'ёснок. Восточная изогlossа варианта часно́к проходит к востоку от сел 7—34—33—19—20. Отсюда дальше на восток снова встречается вариант ч'есно́к. Такое положение имеется и в остальных падежах.

2. Западная изогlossа слова ча́ло также проходит в направлении с севера на юг в средней части Свидницкого района западнее сел 127—128—125—125—130—133—134—135—136—162. Дальше на запад встречаются варианты с ч'е- (ч'élo, ч'е́ю, ч'ёю и др.). Восточная изогlossа варианта ч'ало́ проходит в тех же местах, как и в случае ч'асно́к с той разницей, что ч'ело́ имеется еще в Рус. Потоке (20). К востоку отсюда встречаются варианты — ч'елó (4, 6, 7а, 8, 11—3, 13а, 14—5, 20, 34), ш'елó (1—3, 18), ш'имло́ (1) и реже — ч'оло́ (9, 15—7). То же самое изменение характерно и в формах остальных падежей.

3. Западная изогlossа вариантов уч'ára, ч'ára, фч'ára а также вариантов веч'ára (з-, до-, од-) проходит немного восточнее, а именно к западу от сел 60—61—62—63—74—(75)—77—106—107—108—99. Западнее указанных сел данные слова выступают в виде вариантов с -ч'е. Восточная изогlossа вариантов уч'ára проходит к западу от сел 28—35—36—37—29—30—31—32, в которых уже встречается уч'ёра. Однако для формы веч'ара нельзя провести восточную изогlossу, т. к. она встречается в восточной части бывшего Снинского района вперемешку с вариантом веч'ера, начиная с указанных сел долины реки Цирохи (веч'ера — 27, редко — 36, 30, 32, 13, 14, 15, 19; веш'ара 2—3; веч'ера 7а, 15, 17, 21, 30 старые люди, 27 чаще). В западной половине местных говоров, начиная с северо-западного уголка Лаборского и северной части Стропковского района, имеются варианты веч'ёра, вёч'ера, вечера и в Остурне — в'йецёра (270). Вариант веч'ар (словакизм) имеется только в сс. 247—9, в других местах — вёч'ор, вёч'ур, вёч'ір, вёчыр и т. п.

4. По водоразделу Лаборца от Ольки и Хотчанки проходит западная изогlossа варианта ч'ап'ыгы, дальше к западу от которой встречаем ч'еп'ыгы (в причерговских селах быв. Сабиновского и Бардеевского района, в южной части Стропковского и Гиральтовского районов, а также в диалектных украинских островах Спиша, в Штельбахе и Странянах — 242, 268, это слово заменено посредством р'уч'кы, р'уч'к'и).

5. К западу от Свидницкого и западной части Стропковского районов и к востоку от водораздела Цирохи и правых притоков Ужа встречаем

ч'есá-ті, -т'і, -ти, ч'éшу и т. д. В Лаборском, восточной части Стропковского, Гуменском и западной части Снинского района до долины реки Цирохи включительно в данном слове имеется а место е (часáті, -т'і; ч'áшу).

6. Самое узкое территориальное распространение перехода е > а отмечено нами в слове ч'али́бк, которое ограничивается только областью к востоку от водораздела Удавы и Выравки, исключая села долины правых притоков Ужа (ч'елно́к 4, 7а, 9, 11—4; ш'елно́к 1—3, 18; ш'олно́к 1 и 18 редко; ч'олно́к 15—7). К западу от Лаборского района включительно имеются только варианты с о (чолно́к, ч'олнок, ч'онок, ч'оуник и т. п.).

Переход е > а после ч' отмечен нами также в следующих примерах, которые мы не записывали во всех селах с целью картографирования: 'кыч'ара (17, 20, 38, 40 и др.), кыч'а'ера (34), кыч'арник (81), кыч'ара (59). Как видно, в данном топониме, заимствованном из румынского, рассматриваемый переход имеется только в средней части местных говоров. В восточной и западной частях сохраняется е: кыч'ера (19) кыч'эра (160, 236 и др.). 2) печ'ара (39); конч'ара 38 — подмытый берег реки, ср. пещэра. 3) рбсч'ап, нащ'ака, Пч'алиный (38), Чабал'іуц'і (название села 54).

Изменение е > а встречается также и после ı́, например — суйáта, суйатіті (са, с'а) (36—8, 40, 44). В восточной и западной части в данном примере нет перехода е > а: суйэ́та (7а, 9', 18—21, 32, 34, далее на западе — 229, 249, 254, 267 и др.).

Формы жалудок, жалудный (38) при повсеместно встречающемся жблуг', следует, очевидно, отнести к заимствованиям или образованиям по аналогии, т. к. ж, ш в местных говорах отвердели примерно в XVI веке⁸.

В полногласных формах нет перехода е > а, например: челенки (-ка), ч'ерешн'а, черес, чэрэво, чэреп и др. Также не отмечены мною формы с а слов: ч'этвѣр', четвер'; ч'ел'усти, ч'ел'үсти.

Изменение е > а после шипящих характерно и для остальных украинских и белорусских говоров⁹. Его также встречаем и в чешских и словацких говорах¹⁰.

⁸ І. Паньківич, Нарис історії українських закарпатських говорів. Частина перша. Фonetика. АУС, Philologica I. Praha 1958.

⁹ Л. А. Булаховський, З історичних коментаріїв до української мови. (Наукові записки КДУ, т. V, вип. 1; 1948, стр. 94). Г. Ф. Щило, Південно-західні говори УРСР на північ від Дністра. Львів 1957, стр. 43—8. Е. Ф. Карський, Белорусь. Язык белорусского народа. Выпуск 1. Москва 1955, стр. 179—186.

¹⁰ J. Voráč, Česká nářečí jihozápadní. Studie jazykové zeměpisná. Část první. Praha 1955. 13—21. J. Stanislav, Dejiny slovenského jazyka I. Bratislava 1958, str. 390—1.

Ориентировочный список некоторых населенных пунктов на карте:

2. Подгородь, 9. Убля, 15. Улыч, 21. Тополя, 28. Звала, 32. Стацин, 38. Пчолине, 42. Ниж. Яблинка, 52. Вырава, 59. Чертижне, 73. Радвань, 78. Олька, 85. Гавай, 90. Буковец, 107. Колбивци, 112. Пискурици, 110. Лимне, 123. Крайна Поляна, 142. Крижльова, 155. Ниж. Мирошив, 163. Шариш. Щавник, 176. Вавринец, 182. Оргутова, 190. Ниж. Полянка, 196. Хмельова (быв. Комлоша), 204. Петрова, 211. Лукив, 213. Кружлив, 223. Городиско, 230. Ганигивци, 238. Орлов (Вирлив), 241. Баеривци, 245. Ниж. Репаша, 255. Малый Липник, 262. Орябина, 266. Якубяны, 269. Вел. Липник. Диалектные острова: 270. Остурня, 243. Порач, 227. Пача, 229. Ренчишов, 184. Ряшив, 178. Банске, 45. Машкивци.

Примітка: В праці наведено старий розподіл на райони, існуючий до 1959 р.

РЕЦЕНЗІЇ

Перша історія українців Словаччини*

Історія, як наука про розвиток суспільства та його закономірностей, крім свого пізнавального, має ще й важливе виховне значення: привчає нас гаряче відноситися до доброго, до подвигів і жертв наших предків, виховує національну свідомість і патріотизм. Тому треба привітати кожну спробу показати історичний розвиток нашого населення, вказати на його прогресивні традиції.

Книжка Гараксима є першою спробою подати нарис історії українців Східної Словаччини і становить серйозний здобуток в нашій небагатій історіографії. Вона строго систематична і має чимало цінних оригінальних констатувань.

В порівнянні з попередніми працями про історію Закарпаття, наприклад, з книжкою Коломийця, праця Гараксима є набагато об'єктивніша, але вплив Коломиїцевих оцінок можна ще в ній спостерігати, наприклад, у недобачуванні патріотизму в різних культурних діячів, про що мова буде далі.

Серйозним недоліком праці Гараксима є й те, що він спирається лише на історичні документи, залишаючи в стороні фольклор, літературу, образотворче мистецтво, спів, музику, розвиток вищого шкільництва та інші ділянки, які б могли збагатити картину нашої історії. Правда, фахівці могли б тут допомогти йому спеціальними працями, тому що публікованого матеріалу в цій області є не так вже й багато. Але не звертати увагу на мистецькі прояви історик не має права.

Багато роботи завдав собі автор, щоб показати, що греко-католиками були, окрім українців, ще мадяри, румуни, словаки. Зате не знати, скільки українців перейшло за останнє тисячоліття до тих народів.

Щодо словаків, то було б треба детально довести аргументами, котрі села з діда-прадіда словацькі, притім уніятські, зробити це набагато докладніше, як про це вже почав писати автор на 71 стор. А втім автор не подає

* *Ludovít Haraksim, K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku od roku 1867, Slovenská Akadémia Vied, Bratislava 1961.*

навіть тих аргументів, які в цій справі висунули давніші поважні дослідники українські та словацькі; автор запевняє, що буцімто давніші противники не жували наукових аргументів, та що їх хтось примусив посварити обидва народи (10 стор.).

Даліше твердження автора теж часто чуване у давніших і новіших публікаціях: *про пізню колонізацію закарпатських українців у гуцульських, бойківських та лемківських комітатах*. Коли автор допускає тільки XIII століття як початок переселення, то над цим докірливо покивають головами давніші й новіші авторитетні дослідники, як Шафарик, Палацький, Нідерле, Халопецький та інші. Але вирішальне слово тут має археологія, яка знайшла в Східній Словаччині спільні сліди слов'янського поселення із *Черняхівською культурою* (село на Київщині), при розкопках біля ріки Ториса та Топля у Пряшівському та Кошицькому районах. (Розмова з директором археологічного інституту Словацької Академії Наук у Нітрі доктором Антоном Торіком; газета «Лідова демокрація» від 8 серпня 1961 р.)

Помилковими є також твердження (стор. 9 і 200), що назви *Україна* й *українці* прийшли за Карпати тільки при соціалізмі. Ці назви давні й уживані на Закарпатті щонайменше від XVII століття. Про це писав «Учительський Голос», орган товариства «Учительська Громада» в Ужгороді (1935 р., № 8) у статті: «Як давнє наше національне ім'я українці?»: «Прикарпатська Русь теж звалася з давніх часів Україною. Єзуїт Себастьян Міллей — у листі з 1662 р. до краківського ченця Мартіна Міткевича вживає назву «Україна» як ім'я Прикарпатської Русі. За містом Мункач (Мукачево) він називає її Мункачівською Україною. Міллей згадує й інші України. Ці частини Прикарпатської України звалися також Країни: Шариська, Березька, Ужська, Земплинська. В географії Івана Северинія з 1777 р. двічі знаходимо, що частини території Закарпаття названі Україною. При Земплині читаємо там назву: «Україна вишня», а Ужгородську жупу називає автор «Україна нижня».

Даліші факти про це подає газета «Українське Слово», (Ужгород, 23. V. 1935 р.) та Ілько Борщак: *Ідея соборної України в Європі в минулому* (Париж 1923, 16).

Окрім того, і в латинській літературі на Словаччині у XVIII столітті говориться про українців — «Ucrinicoli Rusi» (Elegiarum liber unicus a rhetorica Tyrnaviensi 1752: Albert Pražák, Dějiny spisovné slovenštiny po dohu Štúrovu, Praha, 1922, 270).

Навіть російське джерело (Известия Спб. Славянського Благотворительного Общества, 1888, стаття «Ужгородская Русь», 533), говорить: «Первоначально земли, занятые русскими, представляли отдельное политическое тело, Русскую Украину, (Machia Ruthenorum) под управлением своего воеводы».

Наш народ за Карпатами носив також різні імена; то називали його *аалахами*, то *білими хорватами*, то *руснаками* тощо. Іван Франко підкреслив, що в записі нашої давньої народної пісні про воеводу Степана із XVI століття написано, що пісня походить із села *Венції (Бенатки) в Шаричі*, де навколо живуть *словаки й хорвати*. Хто ж були ці хорвати, як не ми?

До менших помилок обговорюваної книжки належать: Стор. 55: «... historický sprev Turci pod Viedňou z r. 1686... Sprev nájdený v Klokočove pri

Michalovciach...» Пісня називається в дійсності «Піснь о Клокочевському образі» і збереглася в Камійонці на Спиші. Знайшов її та вперше опублікував галицький історик Антін Петрушевич (Лит. збірник Гал. р. Матиці 1886, 190—198).

Замало вияснена причина оживання латинської мови. Не тільки тому живали латинську мову, щоб відрізнитися від сільського населення, але й тому, щоб студенти могли розуміти виклади у вищих школах та домовитися з шкільними товаришами, напр. у Відні; не тільки тому, що був наказ про писання метрик по-латинськи, але й тому, що нелатинські книжки переслідувалися цензурою. Про це читаємо в 3 томі «Історії української літератури» Мих. Возняка (Львів, 1924, 121) так: «Друкувати свої праці по-латинськи зневолила Базилівича цензура, яка заборонила його «Толкування церковних обрядів» через те, що праця була написана не на науковій мові та прихильно ставилася до руських обрядів в уніятській церкві. Пізніше мусив автор багато дечого змінити в її змісті і видав її далеко меншою в порівнянні з першим текстом, але вже не в церковно-слов'янській, а в латинській мові».

Недоліком в історії Гараксима є також те, що він не подає факти культурного життя, а воно ж доповнює історію. Гараксим і не згадує, що вже в XVII столітті писали на Закарпатті народною мовою. Наприклад, малюнок із культурного життя народу за Карпатами в Івана Франка (Карпаторуське письменство, Твори, 16, 323): «В учительних збірниках головне місце займають оповідання. Автори учительних евангелій і збірників — сільські дячки, учителі, грамотії — керувалися бажанням просвітити народ і тому оброблювали матеріал в живій художній формі, заспокоювали не тільки моральні й релігійні потреби своїх слухачів, але й естетичні. Вони трактують свої теми зовсім не як якусь святыню, а попросту, як літературні теми, та оброблюють їх свobodно, намагаючись перш всього надати їм, по змозі, яркий місцевий кольорит».

А. В. Мишанич, спеціаліст по закарпатській літературі XVII — XVIII століть, в своїй кандидатській дисертації обговорює драматичні спроби, літописні записки, тодішні переклади («Александрія», «Римські діяння», «Велике зеркало», «Фізіолог», «Повість про Варлаама та Йосафата») та духовні вірші, з яких збереглося понад 50 рукописних збірників. Соціальні й соціально-історичні мотиви тих віршів, їхні джерела, зв'язок з реальним життям, відгомін місцевих подій у них, зв'язок їх з усними, народно-пісненими традиціями — ось коло питань, які розглядаються в дисертації. «Духовні стихи на протязі майже трьох століть мали значний вплив на народні маси. Треба признати їм значну силу ліричних почувань» (стор. 11). У світських віршах «розкриваються та засуджуються окремі сторони тодішнього суспільного ладу і в сатиричному смислі зображуються пани, клеймиться їх хабарництво, жорстокість у відношенні до селян («О злих панах»), «Дина, дина, руснаци»). Автор (Мишанич) приходиться до висновку: «Літературне життя Закарпаття XVII — XVIII ст. було складовою частиною літературного життя всієї України (стор. 18). УАН, Київ, Из истории развития украинской литературы Закарпатья в XVII — XVIII веках, автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук, Киев, 1962)».

Чи все це історика не цікавить?

З науковою літературою Гараксим все-таки рахується. Але і тут характеристика значення окремих письменників в нього інколи побіжна і неточна. Напр.: «Jeho (Базилевича) dejiny sú tiež dejinami cirkvi a predovšetkým mu-kačevského biskupstva. Otázok dejín Ukrajincov sa dotýka len okrajove a vše-obecne . . .» (стор. 90).

Академік Михайло Возняк подає значення історії Базилевича зовсім інакше: «Задумавши дати його історію (Мукачівського монастиря), автор глянув на справу ширше й заговорив про культурну злуку Надтисянщини з іншими українськими землями. Тому це писання Базилевича, будучи першим науковим історичним твором, мало zarazom велике значення для розвитку національної свідомості серед українців Надтисянщини». (Іст. укр. літ. III, 2 частина Львів, 1924, 121—122).

Важко погодитися з твердженням Гараксима про неіснування за Карпатами народного руху до угорської революції 1849 р.: Він пише: «U Ukrajincov Uhorska na začiatku štyridsiatych rokov ešte neexistovalo národné hnutie buržoáznej povahy a neexistovali ani pohyby, ktoré by bolo možno označiť za počiatky národného hnutia». (стор. 115).

Народний культурний рух за Карпатами існує у слабих початках вже від 40-их років XVIII сторіччя, тобто від появи перших випускників тринавської семінарії в краю. Він іде далі, через прилучення Галичини до Австрії 1772 р., утворення у Відні спільної з Галичиною вищої школи, барбареума 1774 р., граматику Коцака, монастирські школи, львівський університет, першу спробу історії Закарпаття Брадача-Коллара, історію Базилевича, через Лодія, Тарковича, Вальковського, Довговича, Ляцка, Фогарашія та Лучка до Духновича. Бере в ньому участь і один селянин, Іван Ріпа, що десятиліттям збирав духовні пісні й писав свої. Він закінчив свою літературну працю сильним віршованим протестом проти панщини, надрукованим в «Поздравленію Русинів» 1852 р.

В цій добі з'являються визначні поети (Вальковський, Ляцко, Довгович), дозріле шкільництво дає з своїх рядів цілу групу видатних науковців (окрім Довговича, Фогарашія, Лучка, що залишились дома), учителів, здатних до навчання у вищих школах не тільки в Галичині, але серед сусідніх слов'янських народів (росіян, болгарів, поляків).

Та одночасно з початками цього культурного руху з'явилася в ньому отрута, яка відняла йому силу на 200 літ, а саме: відкинення своєї народної мови. До Духновича духовенство вибрало собі за писемну мову — церковну, а далі російську. «Народна мова закарпатського люду і церкви — то одне» — що фатальну думку висловив монах Арсеній Коцак, а прийняли її далі письменники. Без шляхти, міщанства, саме духовенство не зуміло, та й не хотіло показати народові справжній шлях. Принизили кріпацько-селянський стан, принижена його мова — не дозволили їм проголосити ту селянську мову за літературну. Тільки один Довгович, сам із кріпаків, перший писав вірші народною мовою. Інші, навіть такі великі патріоти як Лучкай, Фогарашій, а далі Духнович — шукали для свого народу іншої мови. Та ж це все годі обгрунтувати в рамках рецензії.

Василь Пачовський написав у другій частині закарпатської історії, що за всю шкоду, запричинену повстанням Франца Ракоція, заплатили селяни за умовами перемир'я мадьярської шляхти з австрійським імператором; про це в Гараксима теж нема й згадки.

Щодо накленів на закарпатських українців, автор констатує, що вони почалися ще від 1570 року. Треба було теж сконстатувати, що наклепниками бували не тільки мадяри, але й німці, та що першим виступив на оборону українців від брехень Василь Довгович у мадярському журналі «*Tudományos Gyűjtemény*», Pesth, 1824, 3—12). Однак Коломийцеве глибоко несправедливе відношення до Довговича не допустило, щоб Гараксим оцінив Довговичеві заслуги.

20 років після Довговича боронив закарпатських українців словак Богуслав Носак в «*Орлі Татранськім*».

Шеститомна рукописна історія Михайла Лучкая, на думку Гараксима, не є «*žiadny grínos*». Як можна засуджувати твір, якого автор не читав і ознайомився тільки з уривками, зробленими Дулишковичем, про якого кілька разів висловлена думка, що він тільки попсоував Лучкаїв твір?

Найсильнішими були українці за Карпатами тоді, коли йшли рука в руку з *галицькими братами*. З того виходить, що так було треба робити ввесь час. Та чому перешкодило реакційне москвофільство закарпатців, які відразу на початку бойкотували газету «Вістник для русинів австрійської держави» за його мову від 1854 до 1860 року (Студинський: *Духнович і Галичина*, Ужгород, 1924, 40).

До цінних тверджень автора належить підкреслення факту, що коли Пряшів вибився на перше місце за Карпатами, тоді ужгородці неохоче приймали або й не приймали пряшівських видань, не поступали солідарно з Пряшівщиною, називали пряшівців «*товтами*». На жаль подібні автортонні тенденції проявляються ще й нині.

Історичний розвиток закарпатських українців мав багато спільних рис з розвитком словаків, але мав і свої особливості, на що в праці Гараксима достатньо не вказано. Словаки, окрім більшої території та більшої численності населення, мали традицію самостійної держави. Серед них осіли культурніші колоністи одної віри з ними, як німці на Спишу, і вони спільно боролися за свободу віри, а від цих сусідів переймали деякі прогресивні ідеї, як, наприклад, піклування протестантів про свої школи. У словаків витворилося міщанство, шляхта. Довгий час університет Угорщини був у Трнаві. Були свої друкарні, частково створені багатим міщанством. Словаки мали постійну допомогу від чехів, краще положення в Європі, близькі стосунки з Віднем, до якого недалеко від Братислави. Протестантські словацькі студенти їздили вчитися в Німеччину (Галле). Через цю близькість європейських центрів не було у словаків такої замкненості, як у закарпатських українців. В часі, коли в українців за Карпатами була жахлива нестача друкованих книжок, журналів, газет, словаки видавали (в епоху Штура) масу друкованих публікацій, хоч і в маленькому тиражі.

Відношення українсько-словацькі ще мало вивчені. Носакових добрих порад в культурних справах варто було краще послухати. Політично вийшло не багато користі, бо Гурбанові вимоги з Празького Слов'янського з'їзду закарпатці не прийняли. Політика українців була під час революції 1848—49 інша, бо вони прагнули спільної батьківщини з галичанами. Тільки коли справа об'єднання з Галичиною не вдалася, Добрянський почав працювати спільно із словаками. Тоді між ними була згода, бо обидві сторони не згадували про кордони своїх народів.

Щоб наша історія була об'єктивною і правдивою, треба визначити і певні заслуги історичних осіб, які належали до пануючих класів. Наприклад, цар Іосиф II скасував кріпацтво, а в 1775 р. скасовано тортури при судових розправах. Оцінка цих фактів в Гараксима відсутня.

Спритність єпископа Бачинського придбала важливі здобутки не тільки церкві, але й культурі і народній справі. Перенесення мукачівського єпископства до Ужгороду, першорядні будинки в Ужгороді, як замок і резиденція, перша семінарія 1777 р., «яка піднялася на висоту західноєвропейських латинських семінарій «Возняк, Іст. укр. літ. III, 110), боротьба з латинниками, визволення з-під влади ягєрського єпископа, вимагання від студентів знання рідної мови, єпархіальна бібліотека з 8000 книжками, вплив на заснування віденського «барбарсум», його власне ставлення до культури, про яке похвально пише й православний священник Кустодієв у своїх статтях — це все не можна замовчувати.

Єпископ Василь Попович, прихильник мадьярської революції, здобув собі теж не мало признань. Професор Ізмаїл Срезневський назвав його в «Путевих письмах» найкращим українським працівником. З повагою пише про нього словак Богуслав Носак в описі подорожі по Закарпатській Україні. Пишуть йому панегірики галичани Микола Устиянович та Йосип Левицький і словак Jozef Srenka (1838), (*Lazar E., Príspevok . . . Z dejín československo-ukrajinských vzťahov, Bratislava, 1957, 376—377*).

Попович мав незвичайно тяжку ситуацію під час свого єпископства і, певно, це було причиною його конфлікту за друкарню з Духновичем, який чимало пошкодив Поповичеві.

Заслуги мали і монастирі, які, при всіх недоліках, були все-таки культурними осередками краю; деколи мали утримували вищі школи (Буковець, Красний Брід, Марія Повч, Імстичово).

У справі *кирильських друкарень* на 70—71 стор. читаємо: «Pokial išlo o cyrilskú tlačiareň, dlho sa v Trnave neudržala. Po vydaní troch kníh . . . bola z Trnavy okolo r. 1725 prenesená do Kluže. Po jej likvidácii, ktorá čoskoro nasledovala až do 19. stor. pre Ukrajinco v Uhorsku nevyšli žiadne cyrilské knihy.»

Це невірно. Друкарню знов відкрито у Відні 1770 р. В ній друкувалися кирильські церковні книги та шкільні підручники. Власником друкарні був віденський друкар Курибек. Одну із виданих ним книжок я мав і подарував свого часу українському музеєві в Празі. Була це «*Етика і ієрополітика*», підручник філософії з Київської Могилянської Академії первісно видана в Києві 1712 р. Курибек її передрукував для галицьких і закарпатських вищих шкіл. Курибєкові не дуже велося і він передав концесію на кирильські книги будимській університетській друкарні 1796 р.

Друге твердження Гараксима (стор. 108), що в часі від 1805 р. (вірш Тарковича) до Лучкаєвої граматики 1830 р. не було надруковано жодної праці місцевого автора, теж занадто відважне. *Катехізіс* Кутки з 1801 року був кілька разів перевиданий. «*Біблія*» Бачинського в 5 томах з датою 1804 р. вийшла кількома роками пізніше, а найважливіше: У письмі єпископа Бачинського з 1807 р. згадується *Букаар Чосина*, інспектора угорських шкіл Земплинського комітату (К. Кустодієв, Церков угорських руских и сербов в их взаимоотношенни, Москва, 1873, 29).

Питання про причини еміграції закарпатських наукових сил до Росії в роботі Гараксима знову трохи посунено вперед. Коли Ю. Бача (Літер.

рух на Закарпатті, 39) вважав, що вирішальним мотивом для еміграції науковців було шукання хліба, бо вони не мали відповідних для себе посад дома, то Гараксім наголошує на аргументі, що деякі з них, як Балудянський і Лодій були й дома університетськими професорами, так що матеріальні обставини не були основною причиною їх еміграції. Думаю, що сприятлиму кращому зрозумінню причини їхньої еміграції, викриваючи головний мотив.

Першим виїхав до Росії Іван Орлай. Раніше він учителював в гімназії у *Великих Карловцях* між австрійськими сербами. Тоді були серби дуже переслідувані на релігійному полі. Марія Терезія уперто намагалася збити їх латинниками. Вони боронилися бунтами та тим, що тисячами втікали до Росії (К. Кустодієв, Церков угорских русских...5). Емігрували люди всякого стану й усяких занять і студенти, і солдати; незадовго мали серби в Росії навіть генералів.

Живучи між ними, дістав охоту емігрувати також Іван Орлай (1770—1829). Весною 1791 р. він вже приїхав в Росію. В часі навчальних реформ він звернув увагу графа *Новосільцова* на закарпатських науковців Балудянського, Лодія і Кукольника, яких було покликано в Росію. (*Свенцицкий, Материалы по ист. возрождения Карпатской Руси, Львов, 1905, 1, 29*).

У листі від 22 травня 1813 р. Яков Віліє пише до Орлая (по латинськи): «Балудянський і Кукольник є вчителями царевичів. Якщо ті матимуть успіх, Росія Тобі подякує за добро, бо Ти їх (учителів) зарекомендував, на Твій заклик вони прибули до Росії» (Там же, 24).

Так маємо напевно встановлено, що Орлай і других потяг за собою. Чому Орлай вбрав еміграцію, на це дасть нам відповідь його несподюща вдача. В Росії він відразу міняє свою професію педагога на лікаря, потім вивчає у вищих учбових закладах Росії та за кордоном, то медицину, то словесні науки. Сім разів він міняє місце роботи як медик, а вкінці стає знову-таки педагогом. При тім усім він виконував інтенсивну наукову діяльність.

Як бачимо, причина еміграції закарпатських науковців в Росію була досить випадкова.

Від початку 30-их років XIX століття почалася люта *мадьяризація* за ініціативою графа Сеченія. Про неї нема ні слова в обговорюваній історії. І далі мало що згадує автор про мадьяризацію. А з цією ж мадьярською шляхтою боровся український народ Закарпаття; селяни з нелюдською експлуатацією, інтелігенція з мадьяризацією. І в революційних заворушеннях селянство вимагає землі, а інтелігенція в петиціях, депутаціях і в газетних кореспонденціях допомагається: в єдності з нашими братами — галіччанами хочемо рівноправності з другими народами.

Гариксимова історія українців Східної Словаччини є результатом великої, довгої праці. Містить багатий документальний матеріал, багато нових фактів. Жаль, що в ній нема реєстру, це утруднює орієнтацію в цьому матеріалі.

Книга про сучасні українсько-чехословацькі літературні зв'язки

Українська радянська богемістика в останні роки інтенсивно вивчає сучасну і класичну чеську і словацьку літератури, її зв'язки з українською і російською літературами тощо. На Україні з'явилися монографії про Чапска, Волькера, Ольбрахта, Фучіка, Немцову і ряд журнальних статей загального характеру. До робіт, що критично розглядають стан сучасних українсько-чехословацьких літературних взаємин післявоєнного періоду, належить книга наукового працівника АН УРСР Василя Шевчука*. Автор, поставивши в роботі за мету «визначити найголовніші явища сучасних літературних взаємин і дати загальну оцінку» їм, своє завдання виконав частково, бо книга є лише підготовчою працею для дальшого, докладнішого і глибшого аналізу багатих, але складних і досі мало вивчених українсько-чехословацьких літературних взаємин.

Книга В. Шевчука складається з двох частин. В першій розповідається про чеську і словацьку літератури і її оцінку радянською критикою на Україні в післявоєнні роки, а в другій — про українську літературу в Чехословаччині. Обидва розділи автор починає оглядом проблематики від найдавніших часів; докладніше зупиняється на предметі свого завдання. Дослідник вивчив і узагальнив дотеперішню радянську і чехословацьку критичну літературу, навів цілий ряд нових фактів, проблем, від чого монографія виграла і стала передусім працею з багатим фактажем. В роботі є окремі спроби вказати на історичні і художньо-мистецькі закономірності, яким підпорядковані ці взаємозв'язки.

Правда, автор на 55 сторінках не зміг вказати на всі проблеми, навести всі прізвища тощо. Але чехословацьким дослідникам хотілося б знати більше про богемістику і словенику 30-х років на Україні, коли вже автор у роботі зачепив цей період. Деякі факти, наведені в монографії, потребують доповнення та уточнення. Наприклад, роль і місце міжнародної харківської

* В. Шевчук, Сучасні українсько-словацькі літературні зв'язки 1945 — 1960, АН УРСР. Київ, 1963.

конференції пролетарських письменників, участь і виступ В. Клементіса на конгресі, зв'язки українських письменників з словацькими (Микитенко, Корнійчук), зустрічі словацьких письменників і культурних діячів на Україні в 30-х роках з своїми товаришами (Шандор, Шпанік, Ілемницький, Клементіс), зв'язки закарпатських українських письменників з словацькими письменниками тощо.

Автор, характеризуючи інтерес радянських дослідників на сучасному етапі до чеської і словацької літератури, справедливо приходить до висновку, що на українську мову не були перекладені твори кращих поетів минулого, як Сладковіча, Гвездослава, Краля, Краска і сучасних поетів — Плавки, Понічана тощо, що більшість перекладів припадає на прозові твори, присвячені темі соціалістичного будівництва в Чехословаччині, що добір оригіналів не завжди був найщасливіший. В цьому розділі найбільше уваги приділено характеристиці творчості Чапека, Фучіка і Ольбрахта. Зовсім мало говориться про твори Безруча, Неймана, Сейферта, Грубіна, Майерової, Пуйманової тощо. Іноді автор без глибокого вивчення матеріалу і сучасних досягнень чехословацької літературної критики, зокрема після XX з'їзду КПРС, разом з іншими українськими літературознавцями (Консвалов тощо) допускається неточностей і помилок відносно характеристики літературних дискусій на II з'їзді чехословацьких письменників і після нього, не спостерігши позитивне значення з'їзду. Несправедливо разом з іншими засудив твори Галаса, романи Птачника, Шкворецького, Беднара тощо, які марксистська критика вже тоді захищала від односторонньої оцінки.

В підрозділі про оцінку українських чехословацьких письменників радянською критикою хотілося б почути від такого кваліфікованого знавця літературного процесу більш критичну оцінку і аналіз їх творів і не обмежуватись лише цитуванням і перерахуванням поблажливих радянських рецензій, які по правді сказати, зробили більше зла, ніж добра для художнього розвитку наших письменників і місцевої критики. Відомо, що рецензії в радянських журналах мали на меті скоріше познайомити радянського читача з нашими творами, ніж критично оцінити їх. Дослідникові не слід було погоджуватись з окремими оцінками творів Куська, Іванчова і Лазорика, які чехословацькою критикою були оцінені негативно. Справедливо радянська критика найбільше уваги приділяла творам талановитого прозаїка М. Шмайди. Часте захвалювання радянською критикою, на щастя, не привело М. Шмайду до зарозуміння. Він далі наполегливо працює над удосконаленням композиції і мови своїх творів. І на цьому місці хочеться сказати, що наші письменники і критики чекають не поблажливих, захвалюючих, святкових рецензій і статей, але серйозного, докладного аналізу окремого твору або всієї творчості, чого, напевно, скоро дочекаються. Це їм в значній мірі допоможе усунути окремі недоробки та огріхи. А це під силу нашим і радянським літературознавцям. Хотілося б почути більш рішучого слова і про синтетичні, монографічні праці Волощука, Грабаря, Бачі та інших, які викликали свого часу живу полеміку.

В другому розділі дослідник характеризує процес сприймання, читання, перекладання і вивчення української літератури в Чехословаччині з давних-давен до наших днів, характеризує праці чехословацьких дослідників Мольнара, Тихого, Розенбуама, Неврлого, Зілинського тощо і доповнює їх новими фактами. Автор провів значну роботу, вивчивши багатий мате-

ріал, систематизував його досить успішно, хоч деякі факти вимагають доповнення. Цікаві спостереження провів В. Шевчук над перекладами українських творів на чеську і словацьку мови, високо оцінивши перекладацьку діяльність Марчанової і Кокавця, і висловив ряд критичних зауважень відносно художнього рівня, адекватності перекладів. Дослідник у переважній більшості зосереджувався на чеських матеріалах, хоч і словацькі матеріали, зокрема після другої світової війни, дають багато фактів, як українська література проникала, перекладалася і поширювалася в Словаччині.

Монографія В. Шевчука багата на літературно-історичні факти з українсько-чехословацьких літературних взаємин. Вона дає читачеві уяву про багаті, різноманітні зв'язки, підкаже і наштовхне дальших дослідників до вивчення цих важливих стосунків, які з кожним днем збагачуються і зміцнюються.

МИХАЙЛО РОМАН

ІМЕННИЙ РЕЄСТР

- Авреченко А. 96, 101
 Адамавич Й. 50
 Аксанов 97
 Алданов 97
 Андрейхович С. 53
 андріанова-Перетц В. 184, 223
 Андрій-Владика 81
 Андр-ль М. 200
 Антошін 252
 Анюєвці 130
 Арнаудов М. 237
 Афанасєв 97
- Базилович І. 44, 45, 49, 50, 53, 293, 294
 Базовський 210, 213
 Валаж Г. 20
 Балот А. 214, 215
 Балудянський А. 79
 Баторій Ст. 89
 Бача Ю. 4, 77, 296, 299
 Бачинський Г. 50, 53, 200, 296
 Бєвзєнко С. 252
 Бєдєвлянський монастир 53
 Бєднар 299
 Бєдрна К. 61, 66, 67, 69, 71, 74
 Бєзруч П. 299
 Бєлей А. 98
 Бєндік А. 61, 66, 70
 Бєтлєп Т. 48, 49
 Бєрчені 48
 Бєскид М. 55, 193, 195, 201, 264, 268
 Б'єлик 73-74
 Бирчак В. 185, 274
 Біанки 97
 Бігарій Е. 266, 267
 Бідерман І. 21, 80, 81, 93, 198, 202
 Бізанцій Г. 257, 49
 Білек М. 60
- Біленький 257
 Бісс Е. 29
 Благослав Я. 182, 212, 214, 242
 Блажовський 10
 Блатницький 64
 Блиха Г. 50
 Блок О. 97-99
 Бобульський П. 205
 Богатирьов П. 21
 Богдан 111, 216
 Богданські (рід) 23, 106-127
 Богданські Антоні 107, 110, 112, 114, 117, 119, 124, 126
 Богданські Зігмунд 107, 109, 110, 111, 114, 115, 117, 118, 124, 126
 Богданські Йозєф 107-110, 114, 117, 124, 126
 Богданська Кристина 10
 Богданські Матей 106
 Богданські Михал 108, 110, 114, 124, 126
 Богданські Павєл 109, 111, 112, 114, 115, 122, 123, 126
 Богданська Теофіла 109
 Богданські Фєликс 109, 111, 126
 Богданські Ян 107, 111, 124
 Бонка О. 67
 Борцак І. 292
 Босий-Затомський 99
 Босіна Г. 210
 Ботоз А. 61, 69, 70, 73, 74
 Бочкай 48
 Брадач-Коллар І. 51, 294
 Бранкович Ю. 218
 Брезовський І. 248
 Брейтман 101
 Бригда І. 116, 119, 120, 122
 Бришкар Ю. 27
 Бродовський А. 106
 Бродовський Й. 106, 110, 124, 126

- Броневський В. 187
 Брех О. 21
 Брюкнер А. 237
 Булаховський Л. 282
 Булик Т. 206
 Бунганич П. 4, 12
 Бунін І. 101

 Вагановський 227
 Вайнгарт М. 251, 252
 Ванацький Я. 62
 Вандернот М. 50
 Вальковський 294
 Варакоза Й. 61
 Варварча Т. 210
 Варянка В. 50
 Ваціца Й. 251, 252
 Вашко А. 70, 72
 Ващенко В. 282
 Велкер К. 121
 Велький-Миньо 63, 71
 Венелін-Гуца 187, 205, 212
 Верхратський І. 15, 207, 209, 211,
 212, 213, 227
 Веселіній 48
 Видра В. 128, 135-137, 139, 142,
 144, 146, 148
 Висловцький В. 68, 189
 Вишневський І. 77
 Винницький І. 121
 Віліс Я. 297
 Віра П. 206
 Водовозов Н. 77
 Возняк М. 227, 232, 233, 234, 257,
 293, 294
 Волинський П. 77
 Волковський 26, 27
 Владимир 236, 238
 Волошін А. 273
 Волошинський І. 47
 Волощук 299
 Волькері 298
 Вольман К. 27
 Воробей І. 193-195, 212
 Воробель М. 196
 Воскресенський С. 77
 Врabelь М. 200, 201, 201, 211, 213
 Врabcова Е. 4

 Гаганець І. 55, 81
 Гаджега В. 44, 46, 50, 230, 257
 Гай А. 29
 Гакош І. 11
 Галас Ф. 299
 Галкін 97
 Гапак С. 26, 29, 52
 Гаракум Л. 45, 46, 291, 293-297
 Гарапаш 69
 Гаршін-Михайловський 101
 Галасова В. 4
 Гвездослав 299
 Гебей О. 85
 Гейнош К. 217
 Гердер 187
 Герман 216, 221
 Геровський Ю. 15, 117, 21, 26, 210,
 211, 251, 252, 257, 263, 282
 Геродот 48
 Гиряк М. 19
 Гільтебрандт 197
 Гладоник А. 200
 Глінка В. 196
 Глінка Ф. 196
 Гнатюк В. 17, 21, 202-207, 209,
 211-213, 233, 238, 251, 256 ,
 Годермарський Й. 49
 Гойдич П. 267, 272, 273, 276
 Голас Ч. 226
 Голембовські Я. 63
 Головацький Я. 21, 130, 131, 148,
 188, 190-194, 196, 197, 199, 201,
 211, 212, 219, 220, 224, 227, 232
 Гондор ф. 268
 Гора В. 63
 Горал Г. 64
 Горалек К. 24 183, 214, 215, 219,
 235, 239, 241, 242
 Горалек З. 183, 214
 Горький М. 98-101
 Готтвальда бригада 67
 Готвальда рота 68, 71, 74
 Грабар О. 299
 Градиль І. 182, 214
 Греб Ю. 148
 Грекул Ф. 217
 Гренджа-Донський 274
 Гривна В. 4
 Григор'ев 97

- Грицак О. 26, 27
 Гролл А. 122
 Громницький П. 28
 Грубін Ф. 299
 Грунвальд Я. 98
 Грушевський М. 216, 223, 226, 254
 Грядилевич І. 251
 Гудек І. 148
 Гукаш Я. 206
 Гуммель Є. 111, 112
 Гуняді Я. 218
 Гурбан С. 295
 Гусек 17
 Густі 61
- Данило 51
 Данилов К. 187, 241
 Дворжак К. 4
 Де-Воллан 197-201, 211-213
 Деж. Л. 251, 252, 254
 Де-Камеліс 257
 Дем'янович А. 230
 Дешванден М. 112, 125
 Демко А. 189
 Дзендзелівський Й. 255
 Дзурко О. 67
 Диревич К. 106
 Диць М. 29
 Добрянський О. 56, 121, 295
 Довбуш 207
 Довгович 55, 255, 294, 295
 Долинський Л. 122
 Долгош І. 89
 Дринов'ян 266
 Другетт В. 44, 45, 57, 130
 Дубай М. 26
 Дулишкевич І. 85-87, 295
 Дуфала З. 132
 Духнович О. 25, 28, 30, 50, 56, 79,
 191, 192, 202, 211, 212, 257, 263,
 267, 269, 273, 275, 276, 294-296
 Дьяконов М. 217
 Дюрер 111
 Дюрович Л. 15, 16, 19
- Енгельберг М. 111, 112
 Ербен К. 226
 Еренбург І. 97, 101
 Єленевська-Слесинська Й. 106-109
- Єрофеев І. 216
 Єсенін 97
- Жегота Павлі І. 219, 220
 Жидовський П. 268
- Загорський 111,
 Задор Д. 240
 Заклинський К. 23, 43, 48, 297
 Залеський Б. 56
 Залозецький В. 44
 Залуський А. 106
 Заневський монастир 44
 Заяцький 97
 Зілінський І. 17, 183
 Зілінський О. 4, 23, 24, 204, 205,
 210, 214, 299
 Злоцький Т. 257
 Змії-Миклошік 186
 Зозуляк В. 26, 27
 Зозуляк Г. 210
 Зомп В. 112
 Зоценко М. 98, 99
 Зубрицький Д. 82, 263, 266
- Іванчов Ф. 299
 Ігнатова 210
 Ігнатков Ю. 79
 Ільїн 97
 Імбер В. 98, 99
 Іммерблум 72
 Ісаченко О. 15
- Ілемницький П. 299
 Іречек Й. 214
- Йосиф II 54
- Камеліс (епіс.) 44
 Камінський Г. 53, 54
 Караджіч С. 187, 219, 236, 238
 Карський 287
 Каспер І. 50
 Кастевич Ф. 232
 Кашпар І 51
 Квітинський В. 60, 67, 68, 70, 71,
 73, 74
 Квітка К. 231
 Келер Р. 202

- Кизак І. 262, 267, 275
 Киреевський П. 217, 241
 Кінах Г. 47, 51-53
 Клеменс VIII 120
 Клементис 299
 Кобилянська О. 263
 Коваль П. 206
 Ковальський С. 182, 214
 Ковальчик С. 25
 Ковач Ф. 89
 Ковачова 68
 Ковачовічова Б. 4, 23, 29, 149
 Ковачевіч С. 148
 Ковейчак С. 53
 Кожар-Бендік М. 62
 Кожевников 101
 Кожмінова А. 121
 Козирев М. 98, 99, 101
 Кокавець 300
 Кокніш Л. 111
 Кольберг О. 219, 235
 Коллар Я. 21, 187, 188, 211, 212, 228
 Колесса І. 224
 Колесса О. 251, 252, 254
 Колесса Ф. 21, 183, 210, 211, 214, 219, 220
 Коломнець 291, 295
 Колочавський П. 251
 Кома Я. 4
 Комара В. 72
 Коменський 6, 20
 Коновалов 299
 Константин В. 91
 Корабинський М. 83
 Корвін М. 218
 Корзон Т. 116
 Корґманік М. 68
 Корнійчук О. 299
 Корчак А. 121
 Корятович Ф. 44, 93
 Коцак А. 51-53, 58, 257, 294
 Кочі Б. 46
 Кочібал П. 49
 Костюк Ю. 26, 29, 240
 Краєвський Д. 111
 Крайняк Л. 50
 Кралицький А. 54, 55, 85, 193, 194, 211
 Краль 299
 Краско 299
 Кремпа І. 10
 Кресила 29
 Кріницький 101
 Крупецький А. 45
 Куждак Г. 210
 Кузеля З. 48, 49
 Кузьміна 223
 Кузьма М. 144
 Кузьмак П. 202
 Кукольник 297
 Купай М. 83
 Купрін 101
 Куримський А. 4, 24, 247, 248
 Куров П. 200
 Кусько А. 299
 Курцбек 296
 Кустодієв 296, 297
 Кухарський 188
 Лабанць Ю. 50
 Лабанць С. 205
 Лаборець (князь) 194
 Ладжижинський О. 202, 205, 256
 Лазар Е. 57
 Лазорик 299
 Ламанський В. 254
 Ламберц М. 237
 Латта В. 6-20, 24, 280
 Латта П. 16
 Левицька Н. 29
 Левицький Й. 200, 296
 Левканич Ю. 202
 Легоцький Ф. 189
 Леер 198
 Лелекач 93, 252
 Ленін 26
 Леонардо да Вінчі 114, 125
 Леонов Л. 101
 Лешка О. 4, 24, 247
 Литвинова І. 28
 Лишка 69
 Лібрехт Ф. 239
 Лінтур П. 77
 Лисовий П. 89
 Лодій Д. 255, 294, 297
 Ломоносов 13, 183
 Лоренс Л. 110

Лоскутов 97
Лукніш 130, 148
Лучкай М. 55, 186, 187, 212, 257,
294, 295
Лучкаев 296
Луцкевич В. 109, 124, 126
Любимов О. 12

Майерова М. 299
Маковей О. 257
Макранцай Н. 50
Максимович 187
Макферсон 187
Малашкін С. 98, 99, 101
Малиновський Л. 210-213
Малиновський М. 64
Малиняк М. 202
Маньявський Б. 49
Марія Тереза 54, 121, 297
Марков Ю. 148, 186
Марков О. 242
Марчанова 300
Матейка Я. 109, 111, 124, 126
Матій (пресвітер) 50
Машлей 72
Махал 237-239, 241
Мацієвич 263, 266
Мацінський І. 26
Мацурек Й. 255
Мачик 268
Маяковський В. 98, 101
Мадяр В. 209
Мелкович 148
Мережковський 96
Метеор Урііл 85
Метлинський 219, 220
Микитенко 299
Міклошкік-Змії 52, 57
Милославський П. 240
Миролович О. 252
Митрак 189, 200, 202
Митров І. 196
Мишанич А. 293
Мишік Ш. 201
Мідсентій 53
Миллей С. 292
Михня Х. 206
Мицюк 44, 46, 48, 54
Миткевич М. 292

Млака Д. 90
Молле В. 105
Молчан 268
Молчаній О. 9, 10
Мольнар М. 299
Моравець Я. 255
Мргова Б. 130, 139-141, 145
Мушинка М. 4, 19, 23, 24, 29, 181,
214
Мюллер Й. 65

Наваров В 100
Налепка 99
Невицька І. 266, 267, 272
Невицький І. 264
Неврлій М. 299
Недзельський Е. 186, 193, 256
Пейман С. 299
Немирович-Данченко 101
Непомуцький Я. 223
Нестор 49
Немцова 49, 186, 298
Нікодем 182
Нідерле Л. 17, 21, 292
Нідерланд П. 71
Неверов 97, 98, 101
Нодь 202
Носак-Незабудов Б. 57, 295-296
Нудьга Г. 183
Нярадї 263, 266, 269, 277

Овербек 111
Огієнко 255
Окалій 50
Ондрейчак 72
Ондрош М. 210
Олейник Я. 23, 29, 128, 148
Олесь О. 29
Олеша Ю. 98, 99, 101
Ольбрахт І. 216, 291, 299
Ольшавський М. 50, 51
Орлай І. 297
Оросвіговський-Андрелла 255
Осовецький 256
Осоргін 101
Островський М. 101
Острозький І. 91, 221

Павлишчін 210

- Павлиціна 210
Павлов Я. 210
Павлович О. 23, 30, 51, 77-95, 188,
190, 192, 200-202, 211, 212
Пажур С. 4
Пацькевич І. 15, 21, 24, 48, 51-53,
56, 183, 186, 210, 228, 251-257,
274, 280, 287
Пантелеєв 97
Палацький 292
Папа П. 53
Паролек Р. 13, 14
Пастернак Я. 43
Пастрнек 17
Паттерсон 198
Пачовський В. 294
Пеллат К. 111
Перені 21
Перетц В. 184, 227, 228, 231-234,
223-226
Петрашович 193, 195
Петро (пресвітер) 50
Петро IV (Рареш) 16
Петров О. 21, 43, 97, 184, 201,
252, 255
Петрочко Ю. 60
Петрочко Я. 72
Петрушевич А. 83, 90, 91, 184,
255, 256
Пешек Й. 265
Пичета В. 217
Підгірянкa 263
Підкова І. (отаман) 89, 90
Плавка 299
Плетнев В. 257
Плісенький М. 239-241
Пліцка К. 226
Погорелов В. 257
Подолінський К. 98-101
Поливка А. 190
Поливка І. 202, 239
Поничан І. 299
Попадич В. 209
Попик Г. 50
Попов М. 189
Попович А. 79
Попович В. 54, 296
Попович М. 23, 59, 69, 73
Поповняк М. 50
Поташ О. 27
Потебня О. 182, 214,
Пражак А. 292
Прам Д. 50
Пржездзієцька М. 23, 113, 120
Прохановський М. 225
Процева І. 210
Птачник 299
Пудовкін 99
Пуйманова 299
Пустай М. 203, 204, 206, 211, 213
Пушкар І. 23, 29, 50, 149
Пчолар А. 63
Радзіловський Е. 122
Радула М. 221
Раковський І. 79, 85
Ракоці Ю. 48, 49, 91, 93, 294
Рафасель 111
Рсвай Ю. 257
Рей М. 216
Рейса 56
Репаський Я. 72
Репей 205
Рєя М. 116
Рибович М. 64
Ричалка М. 55, 77
Ріпа І. 294
Рогаль Є. 196
Розембавм 299
Роман М. 23, 24, 96, 300
Романов П. 98-101
Росвіговський-Андрелла 47
Рудловчак О. 77
Рудницький 43, 216
Русолобович А. 20
Руткай Е. 50
Сабов Е. 47, 52, 184, 202, 211, 228,
255, 267, 268, 273
Сабов Й. 256
Саламон 81
Сайферт 299
Свидерський Й. 115,
Свенціцький І. 187, 253
Северін І. 292
Седлак О. 262, 263
Середій В. 56
Серпяга 89

- Сеченій 297
Сильвай І. 85
Симович В. 257
Сірмай А. 49
Сірмай В. 50
Скрипка Й. 50
Славик М. 261
Сладкович 299
Слесинський В. 106
Сливко С. 73
Смотрицький М. 52
Соколов І. 254
Сологуб 96
Сперанський М. 223, 227
Срезневський І. 189, 296
Ставровський-Попрадов 273
Станіслав Й. 287
Староста Л. 49
Старецький М. 55
Старицький С. 216
Стахович Й. 110
Стахович М. 105, 106, 110, 124, 126
Стефан (архіпресвітер) 49
Стефан Великий 216, 218
Стефан воєвода 182, 183, 212, 214, 222, 242, 255, 292
Стієф Ц. 241
Стрийковський 218
Стрипський Г. 251, 255
Студеніч Ева 226
Студинський 295
Сухий В. 193, 194, 213
Тайм-Беккер 111
Таркович 294, 296
Текелій 48
Терлецький В. 55
Тихий Ф. 55, 184, 223, 251, 254, 255, 256, 299
Толстой Л. 101
Толстой О. 97-99, 101
Томашівський С. 182, 214
Торисн-Зубрицький 52, 266
Торицький А. 50, 53
Торік А. 292
Траутманн Р. 241
Тулка С. 165
Турок Ю. 10
Тургенев І. 101
Удич А. 26
Устіянович М. 296
Федін К. 101
Федорович М. 255
Феєф В. 53
Фердинанд І. 49
Фіалова Г. 177
Фіртка М. 202
Фогораші І. 186, 212, 294
Флоріан П. 65
Франко І. 48, 56, 185, 214, 233, 235, 240, 251, 255, 256, 292, 293
Францев А. 251
Фріз Ч. 257
Фучік Ю. 298, 299
Халоупецький 292
Хватала 53
Хлебніков 97
Цамбел С. 15, 17, 21, 209, 210, 211, 212, 213
Цацек М. 99
Цима І. 10
Цільський І. 218
Чабиняк І. 23, 25, 31
Чапек 298
Чаплович Я. 186
Червеняк А. 4
Чернишев В. 240
Чехов А. 101
Чижевський Д. 241
Чирський І. 53
Чіріков 96
Чолаков В. 241
Чубинський 219, 220, 231
Чума А. 4, 77
Чушко М. 196
Шандор 299
Шафарик П. Й. 21, 23, 24, 28, 292
Шармірова 69
Швецова С. 29
Шевченко Т. 28, 89, 90, 216, 223
Шевчук В. 298, 300
Шейн 220
Шелепец Й. 24, 89, 249, 251, 254

- Шептицький 277
Шіндлер 111
Шкворецький 299
Шлепецький А. 22, 77, 89, 190
Шлепецький І. 89, 91, 190, 201,
209
Шмайда М. 27, 57, 299
Шнайдер А. 106
Шолохов М. 101
Шольц (кпт) 66
Шпанік 299
Шпірко 64
Шробенгавзен 111
Штець М. 24, 259
Штур Л. 28, 295
Шугайда М. 50, 52-54, 57
- Шуркала Н. 29
Шухевич 220
- Ювенцій Й. 45
Югасевич І. 185, 186, 188, 213, 256
- Яворський Ю. 21, 57, 184, 227,
228, 251, 252, 253-256
Ягольницький Р. 226
Янота Е. 81-83, 190, 212
Яношік 28, 207
Яковлев О. 97, 98, 100, 101
Яречій М. 49, 50
Ярцева В. 257
Яцкевич 193, 194, 213

РЕЄСТР НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ І ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ

- Андрійова 185
Баєрівці 132, 288
Банське 288
Банячка 47
Бардіїв 23, 81-83, 86, 87, 112, 114,
125, 126, 150, 152, 169, 182, 183,
190, 197, 207, 212, 223, 230, 254,
261, 281, 286
Барсанів 54
Бачка 207
Бедевель 54
Белеград 241
Бенатки 182
Березка 292
Березно 47, 93, 200
Берест 45, 216
Берлін 69, 121, 241
Бескиди 80, 87, 200
Бехерів 207, 208
Бичків 54
Біксад 50, 53, 56
Біла Церков 54
Біловежа 81, 102, 193, 209
Біявка 67
Блажів 59, 60, 65, 112, 132
Блажівська долина 70, 132
Бодрог 44
Бодружаль 28, 195, 207, 208
Борів 46, 111, 112, 207, 208
Бороняви 54, 56
Борислав 108
Браниско 67, 70, 73, 74
Братіслава 20, 26, 29, 45, 46, 57,
60, 62, 65, 77, 107, 130, 148, 183,
188, 213, 223, 252, 256, 257, 260,
261, 270, 273, 287, 291, 295, 296,
Брашів 107
Брезниця 210
Брезовиця над Торисою 59, 69
Брезовичка 70
Брестів 28
Брусниця 210
Брусничка 283
Брутівці 46, 69, 70, 72
Будапешт 28, 44, 55, 213, 228, 251,
252, 254, 257
Буківець 50, 53, 87, 185, 288, 296
Буківська Гірка 50, 51, 53
Буківський монастир 51
Буковина 86, 277
Вавел 108
Вавринець 288
Валентівці 28
Варадка 207
Варшава 64, 90, 108, 185, 191, 216,
Вапеник 112, 207, 208
Великий Варадин 55
Великі Карловіці 297
Великий Липник 64, 132, 203, 205,
288
Венеція 182, 192
Вигорлат 21
Винна 70
Вишава 194, 202, 284, 288, 289
Виравка 287
Високі Татри 129, 132
Вишне 108
Вишній Вірліх 207
Вишній Мирорів 207
Вишні Репаші 66, 70
Вишні Ружбахи 129, 132
Вишній Славков 65, 69
Вишній Тварожець 230
Вишні Чабини 46
Вишня Вишава 54
Вишня Яблінка 112
Відень 11, 12, 52, 52, 58, 125, 185,
186, 203, 255, 256, 257, 293, 294,
295, 296

- Вірлів 207
Владимир 91, 94
Владича 112
Волиця 46
Воронеж 182
Волинь 28, 55, 91
Врапів 112
Врбоне 72
Врбов 74
Вроцлав 110
Вульхівці 54
- Габура 28, 46, 207, 210
Гавай 288
Галичина 43, 46, 56, 57, 181, 189, 216, 217, 221, 269, 277, 295
Галігівці 64
Гамри біля Снини 17, 20
Ганігівці 288
Ганьцова 115
Гервартів 151, 177, 178
Герлахів 112, 114, 125, 126
Гелніца 64
Гиральтівці 281, 283
Гнездне 64, 130
Гобгарт 72
Годермарк 112
Горлиці 109
Городиско 288
Гостовиці 55
Грабовчик 87
Градисько 61, 71
Гронсек біля Банської Бистриці 151, 176
Гуменне 6, 9, 12, 14, 45, 47, 50, 54, 112, 254
- Джулин 54
Дідачів 255
Доброміль 107, 109, 122, 126
Доманинці 209
Домарадза 107
Дон 89
Драгів 54
Дрічна 87, 111, 112, 113, 117, 119, 125, 126, 207
Дудинське 52
Дукля 38, 44
Дунаець 108
Дунай 182, 183, 215, 218, 240
- Єрусалем 161, 239, 253
- Жадан 47
Жалобина 112
Жовква 47
- Завада 66
Завадка 201, 281
Загреб 241
Закарпаття 43, 51, 54, 56, 57, 181, 185, 186, 189
Замосціє 121
Збій 29, 203, 205, 213
Збійне 112, 207, 284
Зборів 83, 93, 221
Збудська Біла 29
Звала 288
Земельне 93
Землин (Земплин) 44, 50, 93, 188, 195, 210, 292, 296
Зубне 12
- Імстичево 47, 51, 53, 55, 56, 296
Інсбург 198
- Калварія Пацлавська 107, 108
Калинів 112
Каменець Подільський 191
Камйонка 132, 138, 184, 207, 256, 293
Карпати 43, 45, 47, 107, 178, 190, 294
Катунь 65
Кежмарок 66, 67, 72, 74, 112, 151, 178, 254
Кечківці 207
Київ 17, 20, 49, 51, 56, 77, 91, 183, 216, 231, 236, 238, 254, 257, 280, 288, 293, 296, 298
Київов 207
Кишинів 217
Клембівка 28
Кленова 200, 203
Клокочів 112, 184, 292, 293
Клуж 296
Ковбасів 46
Колачків 129, 131, 134
Колбівці 288
Комлоша 209, 281

- Копривниця 129
 Кошніці 44, 53, 98, 254
 Крайня Поляна 288
 Краків 23, 81, 107, 108, 110, 111, 114, 123, 124, 126, 190, 212, 213, 216
 Кральова Голя 71
 Красний Брід 27-31, 44, 56, 58, 186, 194, 195, 296
 Краснобрідський монастир 23, 43-58, 186
 Кремпах 203, 207
 Крестовой 196
 Крижі 112-115, 125, 126
 Кросно 108
 Крощенко 108
 Кружлів 203, 288
 Кружльова 207, 288
 Курів 87, 207, 281
 Куримка 87
- Лаборець 43, 44 (ріка)
 Лаборець-Воля 46
 Лабірщина 12, 35, 200, 207, 210
 Ладомірова 81, 195
 Лалін 114, 117
 Лєвоцькі гори 23, 59, 60, 65, 67-72, 128, 129, 132
 Лєвоча 62-74, 254
 Легнава 112, 207
 Лейпціг 111, 121
 Лемківщина 224
 Ленінград 14, 185, 223, 241, 257
 Лимне 288
 Липник 202, 207
 Липова 195
 Литманова 68, 132, 196, 203, 206, 207
- Литовське князівство 117
 Липани 59, 67
 Лівів 114
 Ломничка 129, 130
 Лондон 61, 64
 Лупків 43
 Луків 112, 207, 288
 Лучки 69
 Львів 26, 28, 44, 45, 48-50, 54, 56, 77, 82, 85, 86, 87, 90, 109, 116, 117, 121, 122, 125, 182, 202, 207, 212, 220, 223, 224, 227, 251-254, 257, 293, 294
- Любича 66, 72, 74
 Ляцк 294
- Маковиця 23, 28, 47, 51, 77, 78, 79, 80, 85, 87, 91, 185, 190, 192, 194, 200, 209, 274
 Мала Флоринка 69
 Мале Березне 53, 56
 Малій Липник 288
 Мальців 203, 256
 Марія-Повч 47, 50, 53, 56, 296
 Мараморош 47, 54, 200
 Мартин 148, 209, 210, 212, 226, 255, 261
 Матівці 281
 Машківці 288
 Межилабірці 6 26-28, 43, 46, 58, 111, 112, 114, 125, 126, 193, 202, 207, 256, 281, 283-287
 Нікова 112, 114, 125, 126
 Мирошів 94
 Михалівці 56, 112, 185, 293
 Мішкольць 47, 187
 Мінчол 60, 67
 Млинарівці 184
 Могила 108
 Молдавія 90, 221
 Моравія 48
 Москва 14, 20, 64, 120, 130, 148, 183, 185, 189, 191, 196, 201, 212, 239, 241, 242, 256, 257, 285, 287, 296
 Мукачево 45, 47, 49, 51, 55, 56, 86, 121, 252, 278, 292, 294
 Мюнхен 64
- Невицьке 185
 Ниж 288
 Нижній Мирошів 288, 26
 Нижня Полянка 288
 Нижня Радвань 28
 Нижні Рєпаші 59, 60, 62, 66, 70, 132, 134, 209, 210, 288
 Нижні Ружбахи 129
 Нижній Славков 69
 Нижні Словинки 186
 Нижні Чабини 46

- Низькі Бескиди 152
 Нітра 292
 Нова Бела 65
 Нова Любовня 129, 131, 134, 137, 138
 Нова Полянка 149, 151, 152, 156, 165, 167, 169, 177
 Новий Санч 107
 Новоселиця 203
 Нью-Йорк 109, 191
 Нягів 46, 50, 112
- Одеса 56, 252
 Олас 47
 Олька 29, 288
 Ольшавиці 59, 60, 65, 72
 Ондавка 283
 Ондавська височина 152, 165
 Онковці 209
 Орлів (Вірлів) 201, 209, 210, 288
 Ортутова 288
 Орябина 68, 132, 138, 203, 205, 206, 288
 Ослава 43
 Острава 129
 Остурня 210, 288
- Павляни 60
 Палудза біля Липтовського Микулаша 151, 178
 Париж 55, 292
 Поча 288
 Перемишль 44, 108, 112, 114, 122, 123
 Петербург (Петроград) 184, 197, 201, 212, 213, 252, 254
 Пискурівці 288
 Пихні 12, 46, 50
 Підгородь 288
 Пітрова 87, 207, 288, 289
 Подпроч 59, 60
 Познань 109
 Полянівці 66
 Попрад 196, 268
 Порач 207, 281, 288
 Порубка 195
 Поторисся 59, 60, 66
 Прага 10, 11, 12, 20, 23, 24, 26, 29, 57, 91, 100, 182, 183, 186, 203, 212, 213, 217, 223, 225, 236, 241, 242, 252, 254, 256, 257, 280, 282, 287, 292, 295, 296
- Прикра 185
 Пряшів 6, 24, 26, 48, 52, 54, 55, 57, 64, 77, 81, 83, 87, 89, 90, 107, 112, 114, 123, 125, 186, 187, 189, 191, 193, 209, 211, 213, 252, 254, 259, 261-267, 269, 271-774, 295
 Пряшівщина 12, 25, 57, 181, 186, 191, 195, 198, 200-202, 207-209, 221, 238, 242, 247, 248, 292
 Пстрина 200, 207
 Пчолинне 9, 11, 12, 19, 47, 288
- Радвань 46, 288
 Ренчишов 288
 Риботичі 108
 Рим 55, 121, 125
 Риманів 111
 Рівне 149-152, 165, 167, 169, 177
 Рожківці 28
 Рожнява 112, 223
 Розтоки 203
 Рокитів 50, 284
 Рокитівці 46
 Ропки 114 115, 125
 Рудняни 67
 Ружомберок 63
 Рунина 29
 Рускіновці 69
 Руська Бистра 29
 Руська Воля 196
 Руські ворота 44
 Руський Потік 29, 285
 Ряшів 112, 288
- Сабинів 57, 59, 62, 69, 286
 Саболч 69
 Садова 108
 Санкт-Петербург 187
 Санок 114, 115
 Сачурів 200
 Сборовка 93
 Свидник 20, 22, 24, 26, 29, 30, 83, 87, 91, 193, 202, 203, 207, 281, 286
 Святий Ян у Братіслави 226
 Севастополь 49

- Седлиса 202
 Секов 50
 Сен-Жермен 280
 Сибір 26
 Сива Брада 61
 Сигот 53
 Ситниці біля Рожковець 109
 Словенський рай 71
 Словінки 52
 Сміжани 70
 Смільно 93
 Спаків 207
 Снина 11, 18, 48, 50, 205, 284, 286, 287
 Солінка 44
 Софія 17, 223, 237
 Списька Нова Вєсь 64, 65, 71, 99
 Спиське Подградіє 60, 61, 69, 72, 74
 Списький Грушів 67, 69
 Спиш 23, 47, 52, 53, 61, 59, 72, 73, 129, 130, 147, 186, 201/205, 206, 207, 225, 252, 274, 281, 284, 286, 295
 Стара Любовня 21, 67, 68, 112, 129, 130, 132, 137, 139, 148, 264
 Старина 207, 284
 Стащин 47, 202, 288
 Стебник 209, 210
 Страняни 68, 132, 207, 286,
 Стратена 71
 Стриговець 29
 Стройна 209
 Строків 87, 281, 283
 Суків 193, 194
 Сулин 203, 207
 Суха 210, 112
 Сян 43, 44

 Татранська Ломниця 29, 61, 65, 129
 Татранський народний парк 23, 29
 Тварожець 184, 207
 Тврдошін-на-Ораві 151, 178
 Тернава 185
 Тернова 47
 Тибава 205
 Тихий Потік 59, 69
 Токаїк 30

 Тонковці 196
 Топля 87, 292
 Тополя 28, 30, 288
 Ториса 59, 62, 63, 73, 74, 292
 Ториски 53, 59, 60, 62, 65, 66, 69, 70, 72, 132
 Ториські гори 67
 Тренчін 48
 Трієст 187
 Трнава 51, 53, 295, 296
 Трнова біля Жилини 151
 Трнове 178

 Убли 203, 205, 288
 Убреж 112
 Угель 54
 Удава 281, 283, 284, 287
 Уж 284-287
 Ужгород 43, 44, 48, 50, 55, 77, 81, 83, 84, 85, 87, 93, 121, 197, 201, 202, 213, 228, 230, 240, 251-253, 255-257, 261, 273, 274, 292, 295, 296
 Улич 29, 203, 205, 288
 Уяк 207

 Фольварк 68, 207
 Форбаси 129
 Фридман 65
 Фричка 87, 281

 Харків 255, 282
 Хітарський збірник 251
 Хмельниця 72, 74
 Хмельова 207, 200, 288
 Хотчанка 285, 286
 Хуст 42, 48

 Цигелка 207
 Цироха 44, 281, 282, 283, 285, 287

 Чабалівці 112, 113, 120, 122, 125, 126
 Чабини 45, 50, 193, 194, 207
 Чарне 185, 194
 Чемерне 202
 Червений Клаштор 132
 Чергів 283, 284
 Чернівці 93

Черняхів 292
Чертіжне 28, 46, 55, 203, 207, 208,
210, 288
Чинадієво 85, 86
Чирч 207

Шамброн 132, 134, 203, 205
Шапинець 87, 281
Шариські Дравці 67
Шариський Потік 54, 189
Шариський Щавник 288
Шариш 40, 48, 50, 86, 93, 129, 147,
186, 188, 205, 210, 292
Штельбах 286
Штефанівці 112
Щавниця 64

Яблілка 288
Яворина 73
Ягер 51
Якуб'яни 23, 29, 64, 66, 67, 68,
128-148, 203, 206, 288
Янківці 69
Яси 90
Ясінь²⁷⁴
Яслиска 107, 109, 111, 117, 124,
126,
Ястреб'я 207
202, 213, 228, 230, 240, 251-257,
255-257, 261, 273, 274, 292, 294,
296

